

ÁLDOZATI SZEREPEK

Károli Könyvek
tanulmánykötet

Sorozatszerkesztő: Sepsi Enikő

A szerkesztőbizottság tagjai:

Boros Gábor, Csanády Márton, Csoma Mózes, Fabiny Tibor,
Furkó Péter, Homicskó Árpád, Jakab Éva, Kendeffy Gábor, Literáty Zoltán,
Mészáros József, Pap Ferenc, Tóth J. Zoltán

ÁLDOZATI SZEREPEK

Szerkesztette:
Domokos Andrea
Czine Ágnes
Dobrocsi Szilvia

Károli Gáspár Református Egyetem • L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2025

A kötet megjelenését és a tanulmányok megírását a Károli Gáspár Református Egyetem egyetemi pályázatának támogatása tette lehetővé. Témaszám: 66002R800.

Felelős kiadó:

Gyenes Ádám, a L'Harmattan Kiadó igazgatója
és Trócsányi László, a KRE rektora
Károli Gáspár Református Egyetem
1091 Budapest, Kálvin tér 9.
Telefon: 455-9060

© Károli Gáspár Református Egyetem, 2025

© L'Harmattan Kiadó, 2025

© Szerzők, szerkesztők, 2025

Szakmai lektor: Bérces Viktor, Tihanyi Miklós

A borító Rembrandt *Szent Pál a börtönben* című festményének felhasználásával készült.

ISBN 978-963-646-189-8

ISSN 2062-9850

DOI: <https://doi.org/10.56037/978-963-646-189-8>

A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:

L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel.: +36-70-554-3177
harmattan@harmattan.hu
www.harmattan.hu

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Előszó</i>	7
BALLA PÉTER: Pál apostol – az evangélium védelmében	9
KERTÉSZ DÓRA: Üldözőből üldözött	25
SEPSI ENIKŐ – BETHLENFALVY ÁDÁM: Áldozatrepresentációk a művészetben és azok tükröződései az egyetemisták képzeletében	51
SZÁNTÓ SZÁVA: Az áldozati szerep feladása Alejandro Jodorowsky módszerének alkalmazásával	75
KISS PASZKÁL: Érzelmek a büntetőeljárásban	91
PUSZTAI BETTINA – URSZÁN LARA – KISS PASZKÁL: Javítóintézeti reintegráció	107
HOMICSKÓ ÁRPÁD OLIVÉR: Az áldozati szerep vizsgálata a munkajogban	129
DOMOKOS ANDREA: A családon belüli erőszak áldozatai	149
KELEMEN GÁBOR: Amikor az állat az áldozat	169
CZINE ÁGNES: Néhány gondolat az áldozatvédelem kialakulásáról	189
DOBROCSI SZILVIA: A sértett helyzete a büntetőeljárásban	207

ELŐSZÓ

A Károli Gáspár Református Egyetemen 2022 szeptembere és 2024 júniusa között zajlott az *Áldozati szerepek* című kutatás, amelyet az ÁJK Bűnügyi Tudományok Intézete és a Finkey Ferenc Bűnügyi Kutatóműhely gondozott. Ez a kutatási program több szempontból különleges. Egyrészt, mert valódi multidiszciplináris kutatásról van szó, a szó legteljesebb értelmében. Teológusok, művészettörténészek, pszichológusok, jogászok foglalkoztak ugyanazzal a fogalommal, az áldozattal, különböző megközelítésből. Az egyetem több karáról vettek részt oktatók, kutatók az áldozatokkal kapcsolatos felfogások kutatásában, megjelenítve sajátos meglátásaikat ugyanazon témakörrel kapcsolatban.

Ily módon a Bűnügyi Tudományok Intézetének büntetőjogi vizsgálatától kiindulva egy jóval szélesebb spektrumon keresztül tudjuk bemutatni az áldozati szerepeket vallási, művészi, pszichológiai oldalról is.

Kutatásunk egyedi azért is, mert e kutatási program megvalósításán együtt dolgoztak egyetemi oktatók és hallgatók, lehetőséget adva ezzel a hallgatók számára arra, hogy már az egyetemi éveik alatt részt vegyenek tudományos kutatásban, és arra is, hogy mind az oktatók, mind a hallgatók újfent megtapasztalják a közös munka előnyeit és hasznát.

Az áldozatokra koncentráló kutatás ötlete a Bűnügyi Tudományok Intézetében vetődött fel, és értelemszerűen a bűncselekmények áldozataihoz, valamint a büntetőeljárásban részt vevő sértetthez kapcsolódott. A közös munka bebizonyította azt, hogy a tudományban és a művészetben dolgozó kutatók együttműködése értékes, egyúttal izgalmas eredményt szülhet. A részkutatások együtt minőségileg magasabb szintű, átfogóbb szemléletű kutatási eredményt hoztak létre.

A Hittudományi Kar részéről Balla Péter tanszékvezető egyetemi tanár, rektorhelyettes újszövetségi „keresztmetszetben” vizsgált textusokat Az apostolok cselekedeteiről írott könyvben és Pál apostol leveleiben. Hallgatója, Kertész Dóra egy konkrét újszövetségi szakaszt vizsgált „mélységében” – Pál apostol védekezését Az apostolok cselekedeteinek 26. fejezetében.

A Bölcsészettudományi Kar két művészettörténész oktatója, Sepsi Enikő professzor asszony és Bethlenfalvy Ádám tanszékvezető-helyettes egyetemi

docens az áldozatiság különféle művészeti ágakban (képzőművészet, irodalom, színház, film stb.) megjelenő reprezentációit és azok tükröződéseit vizsgálta egy egyetemista csoport gondolatvilágában. Vizsgálatuk kiindulópontját olyan művészeti alkotások képezték, amelyekben erőteljesen, de különböző módokon jelenik meg az áldozatiság problematikája. Így a kutatás során vizsgálat tárgyává váltak festmények, installációk, irodalmi alkotások és filmrészletek is. Hallgatójuk, Szántó Száva tanulmánya Alejandro Jodorowsky chilei színházi alkotó és filmrendező színházban gyökerező, de terápiás vonásokat felmutató módszerével foglalkozott. Pszichológiai aspektusból vizsgálódott Kiss Paszkál habilitált egyetemi docens. Hallgatóival javítóintézeti fiatalok élettel való elégedettségére és autonóm növekedési beállítódására figyelemmel vizsgálta a reziliencia és a pozitív érzelmek kitaró-gazdagító elméletének hatását.

Az Állam- és Jogtudományi Kar oktatói közül Homicskó Árpád Olivér egyetemi professzor a munkajogban azonosítható áldozati szerepeket és az ezekkel kapcsolatos joggyakorlatot vizsgálta. Domokos Andrea egyetemi professzor a családon belüli erőszak és a partnerbántalmazás áldozataira koncentrált, bemutatva az Európai Unió vonatkozó szabályozását és a jelenlegi magyar gyakorlatot. Hallgatója, Kelemen Gábor az áldozati szerepek egy sajátos aspektusával, az állatok büntetőjogi védelmével foglalkozott. Czine Ágnes egyetemi professzor az áldozatvédelem kialakulását tekintette végig, külön figyelmet szentelt az egyház áldozatok védelmében betöltött szerepére. Eljárási jogi területen vizsgálódott Dobrocsi Szilvia egyetemi docens, aki a sértett büntetőeljárásban elfoglalt szerepét és ennek az utóbbi évtizedekben bekövetkezett változásait tanulmányozta, nemzetközi kitekintéssel.

A kiszolgáltatott, sérülékeny, védekezésre kevésbé képes egyének az élet valamennyi területén jelen vannak, akiknek segítése, felemelése valamennyiünk közös feladata és felelőssége. Az áldozat fogalmának meghatározása, az áldozati szerep felfogása, az áldozatok kezelése, megítélése és segítése valamennyi tudományterületen értelmezhető és értelmezendő kérdés.

Reméljük, hogy a Tisztelt Olvasó legalább annyi tanulságot talál munkánk olvasása közben, mint amennyit mi magunk fedeztünk fel multidiszciplináris kutatásunk során, workshopjainkon, konferenciáinkon!

Budapest, 2024. augusztus 31.

Domokos Andrea, a kutatás vezetője

PÁL APOSTOL – AZ EVANGÉLIUM VÉDELMEBEN

—◀▶—
BALLA PÉTER

BEVEZETÉS

A jelen interdiszciplináris kutatást két, egymást kiegészítő teológiai tanulmány-
nyal szeretnénk gazdagítani. Pál apostol levelei és Az apostolok cselekedetei című
újszövetségi irat válogatott szakaszai alapján azt kívánjuk vizsgálni, hogyan
támadták Pál apostolt a Jézus Krisztusról szóló evangélium hirdetése miatt,
milyen módon védekezett az apostol, illetve hogyan nyert erőt a méltatlan tá-
madások elhordozásához. Védekezése az evangélium vállalása volt, így bizony-
ságtételre is fel tudta használni megtámadottsága helyzetét. „Áldozat” volt
abban az értelemben, hogy bár a jog tekintetében nem követett el bűnt, Megvál-
tó Uráról, Jézus Krisztusról szóló bizonyoságtétele miatt támadták, meg is botoz-
ták, fogságba is vetették. De ő nem áldozatként tekintett magára, hanem az ül-
dőztetések között is apostoli küldetését igyekezett betölteni.

A kötetbe a Hittudományi Kar részéről szánt két tanulmány kiegészíti egymást.
Jelen tanulmányunkban újszövetségi „keresztmetszetben” vizsgálunk textusokat
Az apostolok cselekedeteiben és Pál apostol leveleiben. Kertész Dóra egyetemi
hallgatónk (HTK, teológia–lelkész szak) egy konkrét újszövetségi szakaszt vizs-
gál „mélységében”: Pál apostol védekezését Az apostolok cselekedetei 26. fejeze-
tében.

Jelen tanulmány címe szándékosan többértelmű: utalunk vele arra, hogy
egyrészt Pál apostol úgy látja működését, hogy őt Megváltó Ura védi, így tehát
az evangélium is megvédi őt. Másrészt megtámadottságai között úgy „védi ma-
gát”, hogy valójában az általa hirdetett evangéliumot védi. Áldozatnak tekint-
hető amiatt, hogy a fennálló jogrend alapján nem tekinthető bűnösnek, és
mégis támadják, viszont látni fogjuk, hogy ő nem „panaszkodik” áldozati szere-
pére, hanem igyekszik megtámadottságát jóra használni: az evangéliumról tesz
bizonyoságot „védekezései” alkalmával.

PÁL APOSTOL VÉDEKEZÉSEI AZ APOSTOLOK
CSELEKEDETEI CÍMŰ KÖNYVBEN

Pál és Szilász a filippi börtönben

Pál apostol az evangélium hirdetése kapcsán – a későbbi, hosszabb időn át tartó fogságai előtt – egy rövid ideig tartó fogságot is elszenvedett. Egyháztörténeti szempontból ez a fogsága egy kiemelkedő, különleges eseményhez köthető, mert nem sokkal ezelőtt érkezett meg Kis-Ázsiából a mai értelemben vett európai területekre, így az apostol ezen igehirdetéseivel jutott el az evangélium „Európába”.¹ Érdeemes felidézniük útja körülményeit.

Pál apostol az ún. második missziói útján Kis-Ázsiában hirdette az evangéliumot,² és a Szentlélek vezetésére hallgatva ment el – vagy éppen nem ment el – egyes városokba. Az apostolok cselekedetei 16. fejezetében ezt olvassuk (ApCsel 16,6–10):³

Azután átmentek Frígia és Galácia földjén, mivel a Szentlélek nem engedte nekik, hogy hirdessék az igét Ázsiában. (7) Amikor Míszia felé mentek, Bitiniába próbáltak eljutni, de Jézus Lelke nem engedte őket. (8) Ezért Míszian áthaladva lementek Tróászba. (9) Egy éjjel látomás jelent meg Pálnak: egy makedón férfi állt előtte, és ezekkel a szavakkal kérlete: Jöjj át Makedóniába, légy segítségünkre! (10) A látomás után nyomban igyekeztünk elmenni Makedóniába, mert megértettük: Isten oda hívott minket, hogy hirdessük nekik az evangéliumot.⁴

¹ Peterson helyesen hangsúlyozza William Ramsay korábbi írása alapján, hogy az ókori ember nem gondolt külön kontinensekre, amikor a Helléspontosz egyik oldaláról áthajózott a másikra, ezért itt idézőjelesen utalunk Európára. David G. Peterson: *The Acts of the Apostles (PNTC)*, Grand Rapids, Wm. B. Eerdmans, 2009, 452.

² Az Újszövetség „Ázsia” kifejezéssel utal e területekre (pl. ApCsel 16,6) – a mai Törökország nyugati részei is ide tartoznak; mai megnevezéssel e tanulmányban Kis-Ázsia névvel utalunk e területekre (lásd például a Biblia RÚF 2014-es kiadásában az ApCsel 2,9-nél szereplő jegyzetet: „Ázsiában: Ti. Asia provincia, római tartomány.”) (*Biblia. Istennek az Ószövetségben és Újszövetségben adott kijelentése magyarázó jegyzetekkel*, Budapest, Kálvin, 2018, 1393.)

³ A Bibliát magyar nyelven a Revidált Új Fordítás (RÚF 2014) szerint idézzük. A *Biblia. Istennek az Ószövetségben és Újszövetségben adott kijelentése magyarázó jegyzetekkel*, Budapest, Kálvin, 2018 is ezt a bibliafordítást tartalmazza.

⁴ Itt csak röviden jelezzük, hogy a 10. versből az elbeszélés többes szám első személyre vált, aminek a legvalószínűbb oka az lehet, hogy Az apostolok cselekedeteiről írt könyv szerzője, Lukács evangélista maga is jelen volt az ezután következő eseményeknél. Lásd például: I. Howard Marshall: *The Acts of the Apostles. An Introduction and Commentary (TNTC)*, Grand Rapids, Wm. B. Eerdmans, 1980 (reprinted: 1992), 263–264; Balla Péter: *Az újszövetségi iratok története*, Budapest, Károli Egyetemi Kiadó, 2008, 168–169.

Az apostol és útítársai Tróászból hajóval keltek át az „európai” kikötővárosba, Neapoliszba, és innen mentek a közeli Filippibe, ahol több napot is eltöltöttek (ApCsel 16,11–12). A város mellett szombatontként imaalkalmakra egybegyűlekeztek a helyi zsidó vallású, illetve a zsidósághoz csatlakozott „istenfélő” asszonyok, közöttük egy Lídia nevű bíboráros asszony, aki a Pál által hirdetett ígék alapján Jézust elfogadta Megváltójának, és megkeresztelkedett (16,14–15). Őt tekinthetjük európai területen az első keresztyénnek. Pál igehirdető szolgálatát ismételten zavarta egy jövendőmondó leány, akiből az apostol kiűzte ezt a „lelket” (16,16–18), így viszont a lány „gazdái” elestek a jövendőmondásából eredő haszontól, ezért feljelentették Pált (16,19). A vád miatt érdemes ismét idéznünk Az apostolok cselekedeteiből (16,20–21): „Azután az előjárók elé vezették őket, és ezt mondták: Ezek az emberek felforgatják a városunkat. (21) Zsidók lévén, olyan szokásokat hirdetnek, amelyeket nekünk nem szabad sem átvennünk, sem követnünk, mert rómaiak vagyunk.” Itt láthatjuk, hogy nem volt konkrét vád, hanem a vallási szokások különbözőségére, a zsidóság és a Római Birodalom vallási eltéréseire utalnak általánosságban. Pál apostol idején a zsidó vallás a Római Birodalomban egy „bevett”, azaz jogilag elfogadott vallás volt,⁵ ezért önmagában a „zsidó szokásokra” utalás nem lett volna elegendő az apostol és társai megvádolásához, valószínűleg ezért említik a város „felforgatását”. Peterson Pál apostol Jézus Krisztusról szóló igehirdetésére utalva találóan nevezi meg a vád háttérét: „könnyű volt úgy bemutatni ezt az új tanítást, mint ami veszélyt jelent a fennálló társadalmi rendre”.⁶

A vád alapján Pál apostolt és bizonyágtevő társát, Szilászt megbotoztatják a római előjárók, és börtönbe vetik őket (ApCsel 16,22–23). Éjszakai imádságuk során Isten csodát tesz: földrengés támad, lehullanak bilincseik, ők pedig kiszabadulnak. A börtönőr végezni akar magával, de az apostol odamegy hozzá, és Jézus Krisztusban való hitre vezeti el őt (16,27–34). A történet elbeszélésében fordulat áll be: másnap reggel az előjárók azt üzenik a börtönőrnek, minden indoklás nélkül, hogy szabadon bocsáthatja Pált és Szilászt (16,35–36). Talán az lehetett a háttérben, amit egy másik alkalommal, Pál apostol egy másik fogsága kapcsán Jeruzsálemben így fogalmazott meg egy magas rangú római tisztviselő, Klaudiusz Lisziász ezredes, a zsidóságon belüli vitákra, törvénytárgyalási eltérésekre utalva: „Megállapítottam, hogy az ő törvényük vitás kérdéseivel kapcsolatban vádolják, de nincs ellene semmiféle halált vagy fogságot érdemlő vád” (ApCsel 23,29). Marshall szerint Lisziász Pál tanításait „teológiai” kérdésnek

⁵ Lásd például: Peterson: *The Acts*, 466.

⁶ Uo.: „it was easy to present this new teaching as a threat to the existing social order”.

tekintette, és így a római jog szempontjából nem tartotta büntetendőnek.⁷ Ugyan-ez lehetett az ok Pál apostol szabadon bocsátásához Filippiben is. Az apostol a szabadulását nem azonnali menekülésre használta (ezért tudta megmenteni a börtönört is az eltervezett öngyilkosságától), és mivel biztos volt ártatlanságában, a megveretése tekintetében is az igazság helyreállítását kívánta meg. Így olvassuk (ApCsel 16,37): „Pál azonban így szólt hozzájuk: Megvertek minket nyilvánosan, ítélet nélkül, és börtönbe vetettek, holott római polgárok vagyunk; most pedig titokban akarnak elküldeni minket? Azt már nem! Jöjjenek ide, és ők maguk vezessenek ki bennünket!”

A római tisztviselők megijednek, mert ők maguk váltak büntethetővé azáltal, hogy római polgárokat meghallgatás és ítélelhozatal nélkül megbotoztattak és börtönbe vetettek. A Római Birodalom képviselőiként éppen védeniük kellett volna más római polgárok jogait.⁸ Odamennek Pálhoz és Szilászhoz, bocsánatot kérnek tőlük, kivezetik, és arra kérik őket, hogy menjenek el a városból (16,39). Pál és Szilász még a városból való távozásuk előtt elmennek Lídiához, lelki bátorítást is adva a „testvéreknek”, azaz a frissen keresztyénné lett közösségnek (16,40). A bibliai szöveg nem részletezi, hogy az apostol távozása után mi lett a börtönőrrel, de azt világosan látjuk, hogy keresztyénné lett, és „megkeresztelkedett egész háza népével együtt” (16,33), így Filippiben Lídia, valamint a megtért börtönőr és családja bizonyára továbbra is nyíltan felvállalták a Jézus Krisztusba vetett hitüket. Amikor Pál ragaszkodott ahhoz, hogy kérjenek tőlük bocsánatot, és a városi előljárók vezessék ki őket, ezzel azt akarta elérni, hogy a keresztyén bizonyágtételükről is ismerjék el, hogy az nem büntetendő a római jogrend szerint. Stott helyesen hangsúlyozza, hogy ezzel a Filippiben maradó, új keresztyén gyülekezet szabadságáért is sokat tett.⁹ A maguk ártatlanságának elismeretése, a maguk megvédése így tehát az evangélium ügyét is szolgálta: Filippiben a római hatóságok a későbbiekben bizonyára körültekintőbben, nagyobb óvatossággal jártak el a keresztyének irányában.¹⁰

⁷ Marshall: *The Acts*, 371.

⁸ Bock több ókori római törvényre is utal, melyek a vádlottat így védték: „The Valerian (509 BC), Porcian (248 BC), and Julian law codes (ca. 23 BC) affirmed such protections”. Darrell L. Bock: *Acts (BECNT)*, Grand Rapids, Baker Academic, 2007, 544.

⁹ John R. W. Stott: *Az apostolok cselekedetei. A Lélek, az egyház és a világ*, ford. Gulyás Melinda, Budapest, Harmat-KIA, 2010 (utánnyomás: 2012), 297.

¹⁰ Így érvel például Bock: *Acts*, 545.

Pál apostol Jeruzsálemben egy római ezredes fogságában

Már az előző szakaszban utaltunk egy római ezredesre, akinek Félix helytartóhoz írt leveléből idéztünk – e levélből ismerjük az ezredes nevét: Klaudiusz Lisziász (ApCsel 23,26). A fent idézett levélrészlet előtt, amelyből kiderül, hogy az ezredes nem tartotta bűnösnek Pált, hosszabb szakaszban olvashatunk arról, hogy Pál apostol az ezredes fogságában volt, és ezt arra is felhasználta, hogy beszédek intézzen népéhez. Lássuk e fogsága körülményeit, az ezredessel való párbeszédét és az ehhez kapcsolódó beszédeit – mindezt csak röviden, mert e tanulmánykötetben Kertész Dóra részletesen elemez egy másik védőbeszédet (ApCsel 26), így e tekintetben e két tanulmány kiegészíti egymást.

Bár az e területet felügyelő római helytartó székhelye a Földközi-tenger partján fekvő Cézaréában volt (lásd például ApCsel 23,23–24), Jeruzsálemben is volt egy római katonai hadiszállás; egy körülbelül ezerfőnyi csapat tartotta fenn a rendet a városban.¹¹ A katonák kaszárnája a templomtér északnyugati sarkában, az ún. Antónia-erődben volt, így a templom környékét is könnyen felügyelhették.¹² Pál apostol éppen egy olyan tisztasági előírásnak tett eleget, amellyel a mózesi törvények tiszteletben tartását akarta jelezni (ApCsel 21,23–27), amikor néhányan tévesen azt gondolták, hogy pogány embert vitt be magával a jeruzsálemi templomba, és sokakat fellázítottak ellene. Az ellenséges hangulatot a zsidóság vallási szokásaira utalva ilyen szavakkal szították (21,28): „Izráelita férfiak, segítsenek! Ez az az ember, aki a nép, a törvény és a szent hely ellen tanít mindenütt mindenkit, sőt még görögöket is hozott be a templomba, és megszenteltségtelenítette ezt a szent helyet.” A tömeg megragadta Pált, „kivonszolták a templomból, és a kapukat azonnal bezárták” (21,30). Roloff megjegyzi, hogy ezzel azt a lehetőséget akarták kizárni, hogy Pál a templomba mint menedékhelyre próbálhaszon meg visszatérni.¹³ A helyzet úgy elfajult, hogy Pál apostolt meg akarták ölni (21,31). Az esetről értesítették az ezredet, aki katonákkal a sokaság közé sietett, és elfogatta Pált (21,32–33). Pál apostol görögül szólt az ezredeshez (21,37) – abban az időben a Római Birodalomban az ún. *koiné* ('közös') görögöt szinte mindenki beszélte, ez volt a sok népből származó lakosság számára a közvetítő nyelv. Pál engedélyt kért, hogy népéhez szólhasson, és héber nyelven tartott egy beszédet (21,40). Az apostol részletesen elmondta, hogy korábban ő maga is üldözte Jézus követőit (ahogy ő mondta: „e tanítás követőit”, ApCsel 22,4), a da-

¹¹ Jürgen Roloff: *Die Apostelgeschichte*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1981, 317.

¹² Uo.

¹³ Uo.

maszkuszi úton találkozott a neki csodálatos módon megjelent, feltámadott Jézussal (22,6–10), akit ettől fogva Urának vallott (22,10–11.19). A tömeg megszakította Pál beszédét, és újra olyan gyilkos indulattal támadták (22,22), hogy az ezredes ismét elfogatta Pált, és megkötözve a várba vitette (22,24–25).

Pál apostol ekkor – ugyanúgy, mint korábban Filippiben, amint ezt fentebb láttuk – arra hivatkozott, hogy ő római polgár (22,25): „Amikor pedig szíjjakkal lekötözték, ezt kérdezte Pál az ott álló századostól: Szabad-e római polgárt ítélet nélkül megkorbácsolnotok?” Az ezredesről ekkor megtudjuk, hogy ő „nagy öszszegért” szerezte meg a római polgárjogot, Pál apostol viszont már születésével megkapta (22,28) – valószínűleg édesapja révén, aki már római polgár volt, és ezt Pálra is tovább örökölte.¹⁴ Az ezredes „megijedt, amikor megtudta, hogy római polgár az, akit megkötöztetett” (22,29), és másnap egybehívta a főpapokat és a nagytanácsot, tehát a zsidó nép vezetőit, és „elējük állította” Pált (22,30).

Pál apostol ezt a védekezési lehetőséget arra használta, hogy a római katonák és saját népe vezetői előtt kimondja: „én teljesen tiszta lelkiismerettel szolgáltam Istennek mind e mai napig” (ApCsel 23,1). Mivel a főpap és a nép többi vezetője mindjárt a beszéde elején ellenségesen viszonyult hozzá (23,2–5), Pál apostol bizonyosságot tett arról, hogy ő a zsidóságon belül a farizeus irányzathoz tartozik, mert tudta, hogy a jelen lévő farizeus és szadduceus nagytanács tagok egymástól nagyon eltérő nézeteket vallottak a feltámadással kapcsolatban (23,6).¹⁵ Korábbi beszédében (ApCsel 22) részletesen szólt arról, hogy Jézus Krisztus nem maradt a halálban, hanem feltámadott Úrként megjelent neki, és szólt hozzá a damaszkuszi úton, itt viszont csak röviden utal a feltámadás témájára (ApCsel 23,6): „Testvéreim, férfiak, én farizeus vagyok, farizeus fia, a halottak feltámadásába vetett reménységem miatt vádolnak engem.” A farizeusok ugyan nem fogadták el, hogy Jézus Krisztus feltámadt,¹⁶ azonban magát a jövőbeli feltámadás reménységét ők is hordozták – viszont a szadduceusok nem hittek a feltámadásban (23,8). Így e ponton az apostol jelen lévő vádlói egymással kezdtek el vitázni (23,7), és a farizeusok egy része Pál oldalára állt, és az írástudóik közül néhányan ezt mondták (23,9): „Semmi rosszat sem találunk ebben az emberben. Hátha valóban Lélek szólt hozzá vagy angyal?” Ez utóbbi kérdést Peterson „retorikai kérdésnek” nevezi, és megjegyzi róla, hogy e kérdés „arra utal, hogy komolyan vették azt a lehetőséget, hogy ő isteni elhívást és megbízást kapott arra, hogy végbevigye szolgálatát”.¹⁷ Az egyre nagyobbá váló

¹⁴ Lásd például Bock: *Acts*, 665.

¹⁵ Lásd például Peterson: *The Acts*, 617.

¹⁶ Ezt hangsúlyozza például Marshall: *The Acts*, 366.

¹⁷ Peterson: *The Acts*, 618: „Their rhetorical question [...] implies that they take seriously the possibility that he received a divine calling and commissioning to carry out his ministry.”

„felfordulásban” ismét az ezredes avatkozott közbe azzal, hogy Pál apostolt a várba vitette (23,10).

Azt mondhatjuk, hogy Pál apostol az öt kihallgató nagytanács körében támasztott egy vitát, és nem tudjuk, hogy pontosan még mit tartalmazott a beszéde – Lukács gyakran rövidítve számolt be az eseményekről, valószínűleg itt is.¹⁸ Ha ebben a beszédében talán nem is említette Jézus nevét (tehát eltérően a 22. fejezettől, ahol említette), a történet végén Lukács világosan jelzi, hogy Jézus a róla szóló bizonyágtételnek tekintette Pál apostol jeruzsálemi megszólalásait. A nagytanács körében elmondott páli beszédet követő éjszakáról Lukács így számol be: „Aznap éjjel pedig odaállt Pál mellé az Úr, és ezt mondta: Bízál, mert ahogyan bizonyágot tettél az én ügyem mellett Jeruzsálemben, úgy kell Rómában is bizonyágot tenned!” (ApCsel 23,11). Így összességében elmondhatjuk, hogy Pál a jeruzsálemi védekezéseit a Jézusról szóló bizonyágtételre is felhasználta.

PÁL APOSTOL VÉDEKEZÉSEI LEVELEIBEN

Itt néhány olyan példát sorolunk fel, amelyek szerint Pál apostol veszélybe került – és látni fogjuk, hogy vagy már maga a veszélyhelyzet is az evangéliumról szóló bizonyágtétele miatt állt elő, vagy azt, hogy az apostol a megtámadott voltát, üldöztetését arra használta fel, hogy Jézus Krisztusról bizonyágot tegyen.

Pál apostol reménysége megszabadulása felől a Filippi-levél szerint

Pál apostol nagy valószínűséggel kétszer volt fogságban a birodalom fővárosában, Rómában. Az első római fogságára annak kapcsán került sor, hogy jeruzsálemi elfogatása és meghallgatása alkalmával fellebbezett a császárhoz, és bár Pál védőbeszéde alapján Agrippa király nem tartotta elítélhetőnek az apostolt, a fellebbezése miatt arról rendelkezett, hogy vigyék Rómába (ApCsel 26,30–32).¹⁹ E római fogságáról olvashatunk Az apostolok cselekedetei című könyv 28. fejezetében. Az Újszövetségben található páli levelek közül valószínűleg négy levél ebben a fogságban keletkezett: az efézusbeliekhez, a filippibeliekhez, a kolossébeliekhez és a Filemonhoz írt levél.²⁰ Pál valószínűleg kiszabadult e fogságából,

¹⁸ Lásd például Bock: *Acts*, 673.

¹⁹ Lásd ehhez jelen kötetben Kertész Dóra tanulmányát.

²⁰ A páli levelek keletkezésének körülményeivel foglalkozó ún. „bevezetéstani” kortárs szakirodalomban nincs teljes egyetértés például a szerzőség vagy a levelek keletkezési helye kapcsán. Jelen

továbbutazott és misszionált, majd egy második római fogságában szenvedett mártírhálált. Valószínűleg a második fogságában írta az ún. Pásztori levelek közül a Timóteushoz írott második levelét (2Tim).²¹

A filippibeliekhez írt levélben többször is olvashatunk arról, hogy Pál apostol „bilincsekben” – azaz fogságban – van (Fil 1,7.13.14.17), és e levélnek fontos vonása, hogy az apostol számol annak lehetőségével, hogy ki fog szabadulni e fogságból. A levél első fejezetében világosan kimondja, hogy miért került fogságba: „mert ismertté lett az egész testőrségben és mindenki más előtt is, hogy Krisztusért viselem bilincseimet” (Fil 1,13). Itt a „Krisztusért” kifejezés bizonyára azt jelenti, hogy Jézus Krisztust mint Isten Fiát hirdette, és e bizonyágtétele miatt került római fogságba.²² Az apostolok cselekedetei fentebb idézett részei alapján is tudjuk, hogy Jeruzsálemben a Jézus Krisztusról szóló bizonyágtétele miatt került fogságba, és – mint láttuk – az ottani elfogatása, majd fellebbezése kapcsán került fogolyként Rómába. Az apostolok cselekedetei 28. fejezete szerint egyfajta „házi őrizetben” várt perének alakulására (ApCsel 28,16.23.30), de ez a „fogság” egy formája volt, és bizonyára egymást váltva a római testőrség katonái felügyelték a házi őrizetét.²³ Az apostol így még másokat is bátorítani tudott saját példájával (Fil 1,14).

A Filippi-levél első fejezében nagyon szépen vall arról az apostol, hogy ő a haláltól sem fél, mert halála által csak hamarabb kerülne megváltó Urához, Jézus Krisztushoz: „...nekem az élet Krisztus, és a meghalás nyereség” (Fil 1,21), majd így folytatja: „vagyódom elköltözni, és Krisztussal lenni, mert ez sokkal jobb mindennél” (Fil 1,23). Az apostol a földi életét is Krisztussal való közösségben

tanulmány szerzője szerint fenntartható álláspont, hogy az Újszövetségben megőrzött, Pál nevéhez kötődő tizenhárom levelet maga az apostol írta; lásd például az itt említett négy levélhez: Balla: *Az újszövetségi iratok története*, 213–229. Megjegyezzük, hogy van olyan nézet, mely szerint a Filippi-levelet az apostol Efezusban írta, lásd például Cserhádi Sándor: *Pál apostolnak a filippibeliekhez írt levele*, Budapest, A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, 1976, 45. Szerintünk fenntartható a levél római fogságbeli keletkezésének nézete, emellett érvel például Ben Witherington III: *Paul's Letter to the Philippians. A Socio-Rhetorical Commentary*, Grand Rapids–Cambridge, Wm. B. Eerdmans, 2011, 9–11; Witherington itt nemcsak az efezusi keletkezés ellen, hanem a mások által felvetett cézárei keletkezés hipotézise ellen is meggyőzően érvel (uo., 11).

²¹ Lásd például Balla: *Az újszövetségi iratok története*, 241–250; Balla Péter: A Pásztori levelek szerzőségének kérdése, in László Emőke – Pap Ferenc (szerk.): *Krisztust dalolni merem. Tanulmányok Békési Sándor hatvanötödik születésnapja alkalmából*, Cluj-Napoca, Presa Universitara Clujeana – Kolozsvári Egyetemi Kiadó, 2020, 12.

²² Lásd például Witherington: *Paul's Letter*, 79.

²³ Uo. Witherington itt azt is megjegyzi, hogy a római „pretoriánus gárda” tagjai kb. négyóránként váltották az őrseget, így Pál sok katonához szólhatott az evangéliumról.

élte,²⁴ de halálával ez a közösség tökéletessé válik, ezért „nyereség” a meghalás. Fee így foglalja ezt össze: Pál „jelenlegi »Krisztusban« léte miatt elképzelhetetlen számára, hogy bármikor – akár a halálban is – lehetne olyan »helyen«, ahol nem volna »Krisztussal«. Ezért a halál ezt jelenti: »a menny már most«.”²⁵

Az apostol reméli, hogy ki fog szabadulni e fogságából, és még fog tudni szolgálni a filippibeliek között is. Így vall erről (Fil 1,24–26): „...miattatok nagyobb szükség van arra, hogy életben maradjak. (25) Erről meggyőződve tudom is, hogy életben maradok, és együtt maradok mindnyájatokkal a hitben való növekedésekre és örömetökre; (26) így még inkább dicsekedtek majd velem Krisztus Jézusban, amikor ismét megjelenek nálatok.” A filippibelieknek – Pálhoz hasonlóan – megadatott, hogy „Krisztusért” szenvedtek, és így az apostol e jelen fogsága is lelki erőforrás a levél címzettjei számára (1,29–30): „Mert nektek nemcsak az adatott meg Krisztusért, hogy higgyetek benne, hanem az is, hogy szenvedjete érte, (30) és ugyanabban a küzdelemben álljatok, amelyet tőlem láttatok, és amelyet most rólam hallotok.” Így az apostol szenvedései többszörösen is összefüggenek az evangéliummal: egyrészt a Jézus Krisztusról szóló bizonyásgtételéért szenved (fogságot is), másrészt e szenvedésben való kitartása példa és erőforrás más keresztyének számára. Pál körülményei – erre utal a „velem” kifejezés a 26. versben – a Jézus Krisztus ügye „nagyszerűségének” megvallására is lehetőséget teremt. Jézus Krisztusban „dicsekedni” ezt jelentette: bizonyásgot tenni Jézus nagy tetteiről, megváltó munkájáról, azaz: Őt „dicsőíteni” (és nem a saját maguk „nagyságát” felmutatni).²⁶

Pál apostol római „fogsága” (házi őrizete) nemcsak a „testőrség” körében való bizonyásgtételre adott alkalmat, hanem amint a Filippi 1,13-ban láttuk, „mindenki más előtt is”, azaz bizonyára a császári udvar tagjai körében is. A levél végén Pál – más leveleihez hasonlóan – köszöntéseket is továbbít, és itt arra találunk utalást, hogy a császári udvarban is voltak testvérei Krisztusban (4,21–22): „Köszöntenek titeket a velem levő testvérek. (22) Köszöntenek titeket a szentek mind, főként pedig a császár udvarából valók.” Witherington amellet érvel, hogy itt nem a római nemesek magas rangú köreire kell gondolnunk, hanem olyan rabszolgákra és felszabadított rabszolgákra, akik a császári udvarban

²⁴ Cserhádi így ír erről: „Számára Krisztus mérhetetlenül több annál, hogy világnézetének csupán egyik alkotóelemévé vagy nehéz helyzetekben néhanapján elővett erkölcsi iránytűvé tegye. Számára Krisztus az élő Úrral való, egész életet átítató közösséget jelenti.” (Cserhádi: *Pál apostolnak a filippibeliekhez írt levele*, 59, kiemelés az eredetiben.)

²⁵ Gordon D. Fee: *Paul's Letter to the Philippians*, Grand Rapids, Wm. B. Eerdmans, 1995, 149; „His present existence »in Christ« makes it unthinkable that he would ever – even at death – be in a »place« where he was not »with Christ.« Hence death means »heaven now.«”

²⁶ Ezen értelmezéssel ért egyet például Fee: *Paul's Letter*, 155; Witherington: *Paul's Letter*, 93.

szolgáltak – beleértve fontos adminisztratív feladatok ellátását is.²⁷ Helyzetüknél fogva rájuk sokkal nagyobb megbecsüléssel tekintett a környezetük, mint más szolgákra vagy akár felszabadított rabszolgákra. Witherington „nagyon jó kapcsolatokkal rendelkező keresztyének”-nek nevezi őket,²⁸ és nyilván a jelentőségükre is utal maga az a tény, hogy Pál az ő köszöntésüket is továbbadja a filippibelieknek a levele végén. Így e „fogsága” miatt Pál nem panaszkodik, hanem arra hívja a levél címzettjeit, hogy vele együtt lássák meg az evangélium terjedésének e különös lehetőségét (1,12): „Szeretném, ha tudnátok, testvéreim, hogy az én helyzetem inkább az evangélium terjedését szolgálja.” Mivel a fenti érvelésünk szerint ez a „fogság” az ApCsel 28-ban említett római házi őrizet,²⁹ ezért a kiszabadulása iránti reménységhez jó alapot adhatott az, amit Lukács ott idéz az apostoltól. Pál ezt mondta az őt a katonákkal őriztetett szállásán meglátogató római zsidó néptestvéreinek (ApCsel 28,17–18): „Férfiak, testvéreim, bár semmit sem vétkeztem e nép ellen, vagy ősi szokásaik ellen, Jeruzsálemben mégis foglyul adtak engem a rómaiak kezébe. (18) Miután ezek kihallgattak, szabadon akartak bocsátani, mert semmi halállal büntetendő vétek nincs bennem.” Fellebbezése miatt került tehát Rómába, és ezt a kényszerű helyzetet „lehetőségnek” tekintette az evangéliumról való bizonyosságtételre. Lukács így fejezi be Az apostolok cselekedeteiről írott könyvet, Pál munkásságára utalva (28,30–31): „...ott maradt két teljes esztendeig saját bérelt szállásán, és fogadta mindazokat, akik felkeresték. (31) Hirdette az Isten országát, és tanított az Úr Jézus Krisztusról teljes bátorsággal, minden akadályoztatás nélkül.”

Pál apostol üldöztetései a korinthusbeliekhez írt második levél szerint

Pál apostol első római fogsága előtt olyan üldöztetéseket is el kellett szenvedjen, melyekről talán nem is tudnánk, ha nem támadták volna meg apostolságát, és apostolsága „védelmében” nem szólt volna ezekről a korinthusbeliekhez írt második levelében. E levélben kérdésekkel utal a megtámadottságára (2Kor 11,21–22): „De ha valaki merész valamiben – esztelenül szólok –, merész vagyok én is. Héberék ők? Én is. Izráeliták? Én is. Ábrahám utódai? Én is.” Az „esztelenül szólok” kifejezés miatt a szakirodalomban e levél egyik hosszabb részletére „a

²⁷ Witherington: *Paul's Letter*, 286.

²⁸ Uo.: „very well-connected Christians”.

²⁹ Witherington e „házi őrizet” (az apostol ezen római fogsága) idejét így adja meg: „körülbelül i. sz. 60–62” („about A.D. 60–62”; uo.).

bolond beszéde” címmel utalnak.³⁰ Pál önmagától nem írta így, ezt a fajta védekezést bolondságnak tartja, de mégis megteszi: a korinthusi gyülekezet érdekében, a Jézus Krisztussal való kapcsolatuk helyrehozása céljából teszi ezt is (lásd még: 2Kor 1,6; 4,5; 11,1–2; 13,9–13).³¹ A fent idézett kérdések szerint valószínűleg olyan tévtanítók keltettek zavart a korinthusi keresztyén gyülekezetben (amelyet korábban Pál apostol alapított, lásd: 1Kor 3,6; 2Kor 3,2–3), akik a származásuk érdemére fektettek nagy hangsúlyt: a „héberék” kifejezés utalhatott a zsidó származásukra és a nyelvükre, az „izráeliták” a vallási szokások, elvárások betartására, és az „Ábrahám utódai” kifejezéssel utalhettek Isten üdv történeti „láncába”, rendjébe való betagozottságukra.³² Pál egyrészt rámutat arra, hogy mindez őrá is igaz, majd tovább is megy ennél, amikor feltesz egy negyedik kérdést a tévtanítókról, és a válaszával elkezd a szenvedéseiről szóló hosszabb részt (2Kor 11,23–24): „Krisztus szolgálja? Esztelenül szólok: én még inkább, hiszen többet fáradoztam, többször börtönöztek be, igen sok verést szenvedtem el, sokszor forogtam halálos veszedelemben. (24) Zsidóktól ötször kaptam egy híján negyven botütést.”

Az apostolok cselekedeteinek egyes részleteiben fentebb már láthattuk, hogy Pál apostolnak a Filippiben, Jeruzsálemben és Rómában elszenvedett fogságának is az volt az oka, hogy saját népe több vezetője és tagja nem tudta elfogadni a Jézus Krisztusról mint Messiásról, Megváltóról, Isten Fiáról szóló bizonyosságtételét. A korinthusbeliekhez írt második levelében felsorolt szenvedéseinek egy része is ilyen háttérből indult ki – erre utal a 24. vers eleje. Az, hogy öt alkalommal is elszenvedett ilyen megveretést saját népe, a zsidók részéről, Az apostolok cselekedeteiben vagy a többi apostoli levelében nem olvasható, csak itt említi.³³

³⁰ Az angol szakirodalomban „Fool’s Speech”, lásd például George H. Guthrie: *2 Corinthians (BECNT)*, Grand Rapids, Baker Academic, 2015, 502; szerinte maga a beszéd a 2Kor 11,22–12,10, amit egy hosszabb szakasz vezet be (11,1–21), és utána egy utószó következik (12,11–13). A német szakirodalomban használják a „Narrenrede” kifejezést, lásd például Thomas Schmeller: *Der zweite Brief an die Korinther. Teilband 2. 2Kor 7,5–13,13 (EKKNT VIII/2)*, Neukirchen-Vluyn – Ostfildern, Neukirchener Verlagsgesellschaft, Patmos, 2015, 231; Schmeller a 2Kor 11,16–12,13 hosszabb részletnek adja ezt a címet.

³¹ Kruse is ezt tartja a levél egyik fő céljának, amit Pál el akart érni a korinthusiak közösségében: „biztosítani, hogy tagjai folytassák a Krisztus iránti odaadásukat” („to ensure its members’ continued devotion to Christ”). Colin G. Kruse: *2 Corinthians. An Introduction and Commentary (TNTC)*, Revised Edition, Nottingham, Inter-Varsity Press, 2015, 23.

³² Lásd például Kruse: *2 Corinthians*, 253. Schmeller megjegyzi, hogy nehéz a három kifejezés tartalmát megkülönböztetni egymástól, szerinte az első kifejezés főként a nyelvre és a kultúrára, a másik kettő főleg vallási tartalomra utal (Schmeller: *Der zweite Brief an die Korinther*, 250).

³³ Az Ószövetségben szabályozták, hogy negyven botütésnél ne legyen több egy büntetés során (5Móz 25,1–3). Pál korában a zsidóságban úgy jártak el, hogy harminkilenc botütésnél megálltak, nehogy véletlenül a mózesi törvényben szabott felső határt átlépjék. Erről lásd például Guthrie: *2 Corinthians*, 556.

Ezután üldöztetéseit és szenvedéseit hosszan sorolja, ezek között is van több, amiről csak itt olvasunk az egész Újszövetségben. E szenvedések egy része „természeti” jellegű (például éhezés, hajótörés), de van, ami emberek általi üldöztetésre utal. Idézzük az apostol beszámolójának néhány mondatát (2Kor 11,25–26): „...háromszor megvesszőztek, egyszer megköveztek, háromszor szenvedtem hajótörést, egy éjt és egy napot hányódtam a tenger hullámain. (26) Gyakran voltam úton, veszedelemben folyókon, veszedelemben rablók között, veszedelemben népem között, veszedelemben pogányok között.” A „megvesszőzés” utalhat a római katonáktól elszenvedett megveretéseire – egy ilyen „megbotoztatásról” olvastunk az apostol Filippiben történt elfogatása kapcsán (ApCsel 16,22–24).³⁴

A korinthusbeliekhez írt második levélben több olyan részlet van, melyek szerint az apostol fő célja mindenhol a Jézus Krisztusról szóló evangélium hirdetése volt (pl. 2Kor 1,19; 2,12; 3,4.14; 4,5). Az evangélium „kincse” azonban „cserépedényekben” van – ezzel a kifejezéssel Pál a testi „törekenységére” is utalhatott (4,7).³⁵ Az erőtlén test sok üldöztetést kellett elszenvedjen, ahogy a 2Kor 4,8–10 szakaszban olvashatjuk: „Mindenütt szorongatnak minket, de nem szorítanak be, kétségesskedünk, de nem esünk kétségbe; (9) üldözöttek vagyunk, de nem elhagyottak; letipornak, de el nem veszünk; (10) Jézus halálát mindenkor testünkben hordozzuk, hogy Jézus élete is láthatóvá legyen testünkben.” Pál apostol Jézus megváltó halálát hirdette (lásd például 1Kor 2,2), és ennek következtében többször ő maga is a halál közelébe került (lásd például 1Kor 15,30–32; 2Kor 1,8–10). Az üldöztetését azonban nem jogi értelemben vett bűnök elkövetése következményének látta, hanem azt a Jézus Krisztusról szóló bizonyosságtétele miatt örömmel vállalt szenvedésként fogadta el. A 2Kor 4,11-ben így foglalja össze a fent idézett üldöztetése végső alapját és célját egy újabb diadalmas ellentétpárral: „Mert életünk folyamán szüntelen a halál révén állunk Jézusért, hogy Jézus élete is láthatóvá legyen halandó testünkben.”

³⁴ Lásd például Mark A. Seifrid: *The Second Letter to the Corinthians* (PNTC), Grand Rapids – Cambridge – Nottingham, Eerdmans–Apollon, 2014, 429. Seifrid itt megjegyzi, hogy a katonák a maguknál hordott, a római hatalmat szimbolizáló botokat „nemcsak verésekre, hanem kivégzésekre is használták”. („They could be used not only for beatings but also for executions.”)

³⁵ Például Guthrie 2 *Corinthians*, 253–254 is utal a cserép törekenységére („fragility”), valamint ezzel összefüggésben a 2Kor 12,1–10 szakaszra, amelyben Pál az erőtlenségéről vall (uo., 254).

Pál apostol utolsó fogsága

Amint azt a Filippi-levélről fentebb írtak kapcsán említettük, Pál apostol az első római fogságából nagy valószínűséggel kiszabadult, és egy újabb missziói szolgálat után ismét fogságba került – ebben a második római fogságában írta a Timóteushoz írt második levelét.³⁶ Ekkor már nem számított arra, hogy ki fog szabadulni, hanem lélekben elkészült a halálra, amit egy költőien szárnyaló vallomásban fogalmazott meg (2Tim 4,6–8): „Mert én nemsokára feláldoztatom, és elérkezett az én elköltözésem ideje. (7) Ama nemes harcot megharcoltam, futásomat elvégeztem, a hitet megtartottam, (8) végül eltételezt nekem az igazság koronája, amelyet megad nekem az Úr, az igaz bíró azon a napon; de nemcsak nekem, hanem mindazoknak is, akik várva várják az ő megjelenését.”³⁷ E levélből megtudhatjuk fogsága néhány „külső körülményét” is, például azt, hogy tél közeledett; ezt írja Timóteusnak (4,21): „Igyekezz a tél beállta előtt megjönni!” Timóteust arra is kéri, hogy hozza el neki a köpenyét, amelyet korábban „Tróászbán Karposznál” hagyott (4,13).³⁸ E fogsága idején volt olyan, aki elfordult tőle, de amint Lukács az első római fogságában mellette maradt, úgy itt is (4,9–11): „Igyekezz minél előbb hozzám jönni, (10) mert Démász elhagyott engem, mivel ehhez a világhoz ragaszkodott, és elment Thesszalonikába... (11) Egyedül Lukács van velem.”

A levél elején Pál apostol Timóteust arra biztatja, hogy legyen ő is kész a szenvedésre az evangéliumért, amint Pál is szenved érte (1,8): „Ne szégyelld hát a mi Urunkról szóló bizonyosságtételt, se engem, az ő foglyát, hanem szenvedj velem együtt az evangéliumért, Isten ereje által.” E mondatból megtudhatjuk, hogy Pál apostol is az evangéliumot hirdető szolgálatáért „szenved”; ezért szenved el a mostani fogságot is, és ezen üldöztetés, fogság elhordozásához Isten ad neki erőt.³⁹ Az ókorban a fogság „szégyennel” járt, és így egy fogoly hozzátartozója és barátja

³⁶ Lásd például Áída Besançon Spencer: *2 Timothy and Titus. A New Covenant Commentary (NCCS)*, Eugene, Cascade Books, 2014, 75–76. Spencer szerint Pál apostolt i. sz. 66-ban tartóztatták le, és i. sz. 67-ben szenvedett mártírhálált (uo., 76). Spencer ezt „hagyományosan” vallott nézetként említi, másokra hivatkozva: „A hagyomány szerint Pált és Pétert is Kr. u. 67. június 29-én végezték ki”. („Traditionally, Paul and Peter were both killed June 29, AD 67”, uo.)

³⁷ Spencer is kiemeli, hogy a Timóteushoz írt második levél Pál apostol utolsó levele az újszövetségi kánonban. Uo.

³⁸ Yarbrough megjegyzi, hogy ez a köpeny egy súlyos ruhadarab lehetett, takaróhoz hasonló, amelyen felül a fej számára volt hagyva egy lyuk, és ez a köpeny a tél hidege ellen is védelmet jelentett. Robert W. Yarbrough: *The Letters to Timothy and Titus (PNTC)*, Grand Rapids – London, Eerdmans–Apollon, 2018, 450.

³⁹ Spencer helyesen mutat rá arra, hogy az Istentől kapott „erő” kifejtése a következő versekben is megtalálható, például a 9. versben, melyben Pál apostol Istenre mutatva így vall: „Mert ő szabadított meg minket...” Spencer: *2 Timothy and Titus*, 86.

a kívülállók szemében „osztzott” a fogoly szégyenében.⁴⁰ Azonban mivel ez a fog-ság az „evangéliumért” történt, Timóteusnak nem kellett „szégyellenie” Pált. Timóteus és Pál apostol is Isten Lelke erejével tudta elhordozni a szenvedéseket.⁴¹

Az apostolnak még a halálára készülve is szívügye volt, hogy szabadon lévő társai folytassák az evangélium hirdetését. Timóteust erre biztatja e levélben több alkalommal is (lásd például: 2Tim 1,13–14; 2,2.15; 3,14–17; 4,2). Az apostol úgy foglalja össze igehirdetése lényegét a levél elején, hogy azzal együtt azt is megvallja, hogy őt az evangélium hirdetéséért üldözik. Az evangélium megtartotta őt, és ő mindvégig hűséggel megtartotta az evangéliumot. Ő nem „áldozatnak” akar látszani mások előtt, hanem Jézus Krisztus bizonyágtevőjének – még akkor is, ha ezért az életével fizet. Életét, hitét, az örök életbe vetett reménységét így foglalja össze (1,9–12):

Mert ő szabadított meg minket, és ő hívott el szent hívással, nem a mi cselekedeteink alapján, hanem saját végzése és kegyelme szerint, amelyet még az idők kezdete előtt Krisztus Jézusban adott nekünk. (10) Ez most nyilvánvalóvá lett a mi Üdvözítőnk, Krisztus Jézus megjelenése által, aki megtörte a halál erejét, és az evangélium által világosságra hozta az elmúlhatatlan életet. (11) Ennek az evangéliumnak a szolgálatára rendeltettem én hírnökül, apostolul és tanítóul. (12) Ezért is szenvedem ezeket, de nem szégyellem, mert tudom, kiben hiszek, és meg vagyok győződve, hogy neki van hatalma arra, hogy a rám bízott kincset megőrizze arra a napra.

Az apostol az utolsó időkre, a végső ítéletre is előre tekint, amikor az „arra a napra” kifejezést használja.⁴² Azt a bizonyosságot vallja meg, hogy Isten a végső ítéletkor is kegyelmet, „felmentést” fog adni neki.⁴³ A levél végén ugyanezt erősíti meg a „korona” képével (amint fentebb is láttuk; 4,8):⁴⁴ „...végül eltételezt nekem az igazság koronája, amelyet megad nekem az Úr, az igaz bíró azon a napon; de nemcsak nekem, hanem mindazoknak is, akik várva várják az ő megjelenését.” Pál a földi élete során többször állt földi bírók előtt, ezen alkalmak során soha nem szégyellte az evangéliumot, hanem ezeket a szorongatott hely-

⁴⁰ Lásd például Osvaldo Padilla: *The Pastoral Epistles. An Introduction and Commentary* (TNTC), London – Downers Grove, InterVarsity Press, 2022, 162.

⁴¹ Padilla: *The Pastoral Epistles*, 162.

⁴² Lásd például Yarbrough: *The Letters to Timothy and Titus*, 364.

⁴³ Ezt az utólagos „igazolást”, „felmentést” jelenti az angol „vindicate” kifejezés is, amit itt Yarbrough használ: „Isten fel fogja menteni Pált a végső ítéletkor” („God will vindicate Paul at the final judgment”, uo.).

⁴⁴ Padilla megjegyzi, hogy az itt használt görög kifejezés, a *sztefanosz*, amit több bibliafordítás a „korona” szóval ad vissza, az ókorban az atlétáknak adott győzelmi koszorút jelentette, amivel a zsidóságban a mártírok Isten általi megjutalmazására is utaltak (Padilla: *The Pastoral Epistles*, 217).

zeteket is arra használta, hogy Jézus Krisztusról bizonytságot tegyen. Számára Jézus Krisztus „az igaz bíró”,⁴⁵ ezért földi üldöztetéseihez is erőt nyert abból a bizonyos reménységből, hogy majd egykor ez elé a „bíró” elé állhat, aki saját megváltó halála érdeméért neki is kegyelmet, örök életet fog adni.

BEFEJEZÉS

Pál apostol Jézus Krisztus apostola, „küldötte” volt, minden helyzetben az őt küldő Uráról tett bizonytságot, mert vallotta, hogy minden embernek ez az egyetlen út az üdvösségre: Jézus Krisztus, a Megváltó. Ez a bizonytságtétele eljutott az akkor ismert világ sok pontjára, több nagyvárosába is, és sokan lettek az apostol igehirdetése hatására keresztyénné. Azonban sokan ellenséges indulattal hallgatták őt, több alkalommal feljelentették, megvádolták. Legtöbbször azzal, hogy tanításaival felforgatja a fennálló rendet, azonban a római hatóságok több alkalommal is megállapították, hogy jogi értelemben nem cselekedett büntetendő dolgot. Tanítása nyomán a zsidóságon belül viták támadtak, de ez nem volt „büntetendő” a római tisztviselők szemében. Az apostol úgy írt leveleiben és úgy beszélt. Az apostolok cselekedeteiről írott könyv tanúsága szerint az üldöztetéseiről, hogy nem a saját „szenvetései” helyezte a hangsúlyt, nem „áldozatként” tekintett magára, hanem emelt fővel vállalta, hogy minden ilyen üldöztetés a Jézus Krisztusról való bizonytságtétele miatt érte őt. Ezért „nem szégyellte” még a fogságait sem. E nehéz helyzeteket is arra használta fel, hogy Megváltó Uráról bizonytságot tegyen – és a többi keresztyén „testvérének” is jó példát mutasson. Az örök élet reménysége a mindenkori „jelen” élethelyzeteiben is erőt adott számára. Timóteussal együtt sok későbbi keresztyén bátorságot meríthetett – és meríthet mind a mai napig – az apostol példájából. Pál apostol Timóteushoz írt második levelének néhány sora tekinthető e tanulmány fő mondanivalója összefoglalásának is, ezért hadd legyen itt ez a „zárszó” (2Tim 4,16–18): „Első védekezésem alkalmával senki sem volt mellettem, mindenki elhagyott... (17) De az Úr mellém állt, és megerősített, hogy elvégezzem az ige hirdetését, és a népek valamennyien meghallják azt. Azután megszabadultam az oroszlán szájából. (18) Meg is szabadít engem az Úr minden gonosztól, és bevisz az ő mennyei országába. Ővé a dicsőség örökkön-örökké. Ámen.”

⁴⁵ Yarbrough megjegyzi, hogy az Ószövetségben Isten az „igaz bíró” (Zsolt 7,12), és Pál apostol itt Krisztusra (és a vers végén az ő megjelenésére) utal e kifejezéssel (Yarbrough: *The Letters to Timothy and Titus*, 445).

IRODALOMJEGYZÉK

- BALLA Péter: *Az újszövetségi iratok története*, Budapest, Károli Egyetemi Kiadó, 2008.
- BALLA Péter: A Pásztori levelek szerzőségének kérdése, in László Emőke – Pap Ferenc (szerk.): *Krisztust dalolni merem. Tanulmányok Békési Sándor hatvanötödik születésnapja alkalmából*, Cluj-Napoca, Presa Universitara Clujeana / Kolozsvári Egyetemi Kiadó, 2020, 9–25.
- Biblia. Istennek az Ószövetségben és Újszövetségben adott kijelentése magyarázó jegyzetekkel, Budapest, Kálvin, 2018.
- BOCK, Darrell L.: *Acts (BECNT)*, Grand Rapids, Baker Academic, 2007.
- CSERHÁTI Sándor: *Pál apostolnak a filippibeliekhez írt levele*, Budapest, A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, 1976.
- GUTHRIE, George H.: *2 Corinthians (BECNT)*, Grand Rapids, Baker Academic, 2015.
- FEE, Gordon D.: *Paul's Letter to the Philippians*, Grand Rapids, Wm. B. Eerdmans, 1995.
- KRUSE, Colin G.: *2 Corinthians. An Introduction and Commentary (TNTC)*, Revised Edition, Nottingham, Inter-Varsity Press, 2015.
- MARSHALL, Howard I.: *The Acts of the Apostles. An Introduction and Commentary (TNTC)*, Grand Rapids, Wm. B. Eerdmans, 1980 (utánnnyomás: 1992).
- PADILLA, Osvaldo: *The Pastoral Epistles. An Introduction and Commentary (TNTC)*, London – Downers Grove, InterVarsity Press, 2022.
- PETERSON, David G.: *The Acts of the Apostles (PNTC)*, Grand Rapids, Wm. B. Eerdmans, 2009.
- ROLOFF, Jürgen: *Die Apostelgeschichte*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1981.
- SCHMELLER, Thomas: *Der zweite Brief an die Korinther. Teilband 2. 2Kor 7,5–13,13 (EKKNT VIII/2)*, Neukirchen-Vluyn – Ostfildern, Neukirchener Verlagsgesellschaft – Patmos, 2015.
- SEIFRID, Mark A.: *The Second Letter to the Corinthians (PNTC)*, Grand Rapids – Cambridge – Nottingham, Eerdmans–Apollos, 2014.
- SPENCER, Aída Besançon: *2 Timothy and Titus. A New Covenant Commentary (NCCS)*, Eugene, Cascade Books, 2014.
- STOTT, John R. W.: *Az apostolok aselekedetei. A Lélek, az egyház és a világ*, ford. Gulyás Melinda, Budapest, Harmat–KIA, 2010 (utánnnyomás: 2012).
- WITHERINGTON III, Ben: *Paul's Letter to the Philippians. A Socio-Rhetorical Commentary*, Grand Rapids – Cambridge, Wm. B. Eerdmans, 2011.
- YARBROUGH, Robert W.: *The Letters to Timothy and Titus (PNTC)*, Grand Rapids – London, Eerdmans–Apollos, 2018.

ÜLDÖZŐBŐL ÜLDÖZÖTT

*Pál apostol áldozatszerepének bemutatása
Az apostolok cselekedetei 26. fejezete alapján*

KERTÉSZ DÓRA

BEVEZETÉS

Pál apostol életének eseményeiről részletesen Az apostolok cselekedeteinek lukácsi narratívájában olvashatunk. A mű 13–28. fejezetei szólnak részletesen Pálról és a vele kapcsolatos történetekről. A 19–28. fejezetek az apostol elfogatásáról, kihallgatásairól, majd a Rómába vezető hajútjáról és ottani házi őrizetéről számolnak be. Ez a szakasz a könyv terjedelmének egyharmad részét képezi. A fogság időszakának ilyen jelentős térnyerése alapján megállapíthatjuk, hogy Pál életében, beleértve letartóztatását, fogságait és kihallgatásait is, *Isten tervének a megvalósulását* látjuk kibontakozni. Az Agrippa előtt tartott kihallgatása során noha Pál *áldozatként* áll a király és az akkor őt hallgató emberek előtt, Lukács olvasóközönsége számára azonban mégis mint *tanú* jelenik meg, akinek élete Isten hatalmas tetteiről tesz bizonyosságot.

Jelen tanulmányban, melynek célja Pál apostol áldozatszerepének bemutatása, különös tekintettel Az apostolok cselekedeteinek 26. fejezetére, elsőképpen rámutatunk Az apostolok cselekedeteiben szereplő beszédeknek a lukácsi művön belül betöltött szerepére és e szerep kapcsolatára a lukácsi narratíva fő céljaival. Majd a védőbeszéd közelebbi elemzése nyomán megállapítjuk, hogy Pál apostol valójában nem védekezik, hanem bizonyosságot tesz arról, hogyan lett *üldözőből üldözött*. Ebből fakadóan *áldozatként* is mint *tanú* áll hallgatói (és a mai napig olvasói) előtt.

FŐBB BEVEZETÉSTANI KÉRDÉSEK

Az apostolok cselekedeteinek szerzősége és műfaja

A szakirodalom nagy része egyetért abban, hogy Az apostolok cselekedetei eredetileg Lukács evangéliumának második része, annak folytatása volt, és az evangélium írója valószínűleg nem adott külön címet ennek a műnek. A kettős

lukácsi mű a kánon kialakulása során egymástól különvált. Az első részt az evangéliumokhoz sorolták, az elkülönült második részt pedig eleinte több címmel említették. Tertullianus „Lukács memorandumum” címmel hivatkozik a műre, a Muratori-kánontöredékben pedig „Az összes apostol cselekedetei” megjelöléssel szerepel. A ma is használt „Az apostolok cselekedetei” cím először az Antimarcionita prólógusban és Irenaeusnál az *Adversus Haereses* III.13.3.-ban szerepel.¹ Az ógyházi hagyomány a 2. századtól egységesen Lukácsot tartotta a szerzőnek, más nevéhez nem kapcsolták a könyvet.²

A hellenista irodalomban a „cselekedetek” (πράξεις) egy meghatározott műfaj volt. Általában egy kimagasló egyénnek, de volt, hogy egy csoportnak a tetteiről szólt. A műfaj célja az volt, hogy bemutassa a hőst mint isteni vagy istentől küldött embert, leírva a hozzá kötődő csodás eseményeket.³ Az apostolok cselekedetei az egyetlen mű az Újszövetségben ezzel a műfajjal.⁴ A szakirodalmak azonban felhívják a figyelmet arra, hogy a „cselekedetek” az ókorban nem volt pontosan körülhatárolt és egységes műfaj. Hengel, Sterling és Witherington írásait összefoglalva Bock rámutat arra, hogy Az apostolok cselekedetei nem annyira a görög-római értelemben vett, a mű feliratában is szereplő műfajhoz, hanem inkább az ókori történeti monográfiához áll közelebb.⁵

Az apostolok cselekedeteinek célja és nyelvezete

A három evangélistával ellentétben, akik csak a Jézus földi életéhez kapcsolódó történeteket jegyezték fel, Lukács a Jézus életéről szóló műve után megírta az első keresztyének történetét is. Ennek okát Van Unnik egyik tanulmányának címében találóan így fogalmazza meg: „Az apostolok cselekedetei az evangélium megerősítése.”⁶ Felhívja a figyelmet arra, hogy Lukács evangéliuma Jézus megváltó munkáját és annak valóságát mutatja be, Az apostolok cselekedetei pedig elének tárja, hogyan hirdette és erősítette meg az egyház ezt a megváltó munkát és annak üzenetét. Amíg a lukácsi kettős mű első része Isten üdvtervének Jézusban való beteljesedését ismertette rövid idő alatt végbement és földrajzilag behatárolt eseményekben, addig a második részben a megváltás üzenete eljutott

¹ D. A. Carson – Douglas J. Moo: *An Introduction to the New Testament*, Grand Rapids, Zondervan, 2005, 285.

² Balla Péter: *Az újszövetségi iratok története*, Budapest, Károli Egyetemi Kiadó, 2008, 166–167.

³ Darrell L. Bock: *Acts*, Grand Rapids, Baker Academic, 2007, 1–2.

⁴ Balla: *Az újszövetségi iratok története*, 163.

⁵ Bock: *Acts*, 3.

⁶ A tanulmány eredeti címe: The “Book of Acts”: The Confirmation of the Gospel.

Jeruzsálemtől egészen Rómáig, több évtized leforgása alatt számos emberi életet megváltoztatva.⁷ Carson és Moo megfogalmazza, hogy Lukács elsődleges célja a hívők építése és erősítése, mert azt beszéli el, hogy Isten terve, mely Jézusban beteljesült, miként folytatódott az ősegyház életében.⁸

John Squires monográfiájában Isten tervének a kettős lukácsi műben való megvalósulását mutatja be. Megfogalmazza, hogy Isten terve egy sajátosan lukácsi téma, mely mindkét művében végigvonul, és különösen Az apostolok cselekedeteiben szereplő beszédekben válik kiemelkedően hangsúlyossá. Különböző tematikus szálak fonódnak össze a könyvben, melyek hangsúlyozzák *Isten tervének folyamatos megvalósulását*: az evangéliumban Jézus élete során, Az apostolok cselekedeteiben pedig az ősegyház életében. Squires hangsúlyozza, hogy Isten terve megvalósulásának a középpontba állítása eszköz Lukács számára, hogy magyarázza, erősítse és bővítse olvasói hitét.⁹

A prológos első verséből megtudhatjuk, hogyan gondolkodott Lukács saját írásáról: „Első könyvemet írtam, Theofilus, mindazokról, amiket kezdett Jézus cselekedni és tanítani” (ApCsel 1,1).¹⁰ John Stott szerint Lukács Jézus szolgálatának két szakaszát különbözteti meg. Az apostolok cselekedeteiben is ugyanúgy Jézus munkálkodik, az ő cselekedeteiről és tanításairól van szó, melyeket immár Szentlelke által az apostolok szolgálata során végez. Stott felveti, hogy az igazán pontos, bár körülményes cím tehát így hangozna: „Jézus Krisztusnak a Szentlélek által az apostolokon keresztül elhangzott és véghezvitt további szavai és cselekedetei.”¹¹

Haenchen hangsúlyozza, hogy a lukácsi nyelvezet és stílus egyedülálló az újszövetségi iratok között. Xenophón a *Memorabilia* című művében, mely terjedelmében körülbelül megegyezik a lukácsi kettős művel, kisebb szókinccsel dolgozik, *Anabasis* című művének első négy kötetében pedig alig haladja meg a Lukács által használt szókinccs terjedelmét. Haenchen sok más szerzővel együtt megállapítja, hogy Lukács írásainak legszembetűnőbb irodalmi vonása, hogy a Septuaginta (LXX) stílusában íródtak: a Lukács által használt szavak kilenczized része megtalálható a Septuaginta szövegében.¹²

⁷ Willem Cornelis van Unnik: *Sparsa Collecta. The Collected Essays of W. C. van Unnik*. Part 1: *Evangelia, Paulina, ACTA*, ACTA, Leiden, Brill, 1973, 340–373.

⁸ Carson–Moo: *Introduction*, 321.

⁹ John T. Squires: *The Plan of God in Luke-Acts*, (SNTS Monograph Series, 76.), Cambridge, Cambridge University Press, 1993, 1.

¹⁰ Károli 1908 szerint.

¹¹ John R. W. Stott: *Az apostolok cselekedetei. A Lélek, az egyház és a világ*, ford. Gulyás Melinda, Budapest, Harmat–KIA, 2022, 30–32.

¹² Ernst Haenchen: *The Acts of the Apostles*, ford. Basil Blackwell, Philadelphia, The Westminster Press, 1971, 72.

Howard Marshall rámutat arra, hogy a lukácsi prologusok (Lukács 1,1–4 és ApCsel 1,1–3) alapján megállapítható, hogy más stílusban is tudott írni, tehát irodalmi nyelvezetének megválasztása tudatos döntés. Ebből Marshall helyesen azt a következtetést vonja le, miszerint Lukács célja egy *szent történet* megírása volt. Úgy vélte, hogy az általa feljegyzett események a Szentírásban (az Ószövetségben) található próféciaák beteljesedése, így a korai egyház történetében Isten művének folytatását látta.¹³ Az apostolok cselekedeteiben feljegyzett események tehát kontinuitásban állnak Isten hatalmas tetteivel, erről szól az Ószövetség, és kontinuitásban állnak Jézus szolgálatával, melyről az evangéliumok számolnak be.¹⁴

Az apostolok cselekedeteinek felosztása

A mű hét nagyobb egységre osztható. Mindegyik rész új földrajzi és/vagy új kulturális helyszínt mutat be, követve a mű „útíttervét”, melyet az 1. fejezet 8. verséből ismerünk:¹⁵ „Ellenben erőt kaptok, amikor eljön hozzátok a Szentlélek, és tanúim lesztek Jeruzsálemben, egész Júdeában és Samáriában, sőt a föld végső határáig.”¹⁶ Ennek a beteljesedését láthatjuk a műben: az 1–7. fejezetekben Jeruzsálemig, a 8–12. fejezetekben Júdeáig és Samáriáig, majd a 13–28. fejezetekben egészen Rómáig terjed az evangélium üzenete.

Az utolsó, hetedik fő rész (ApCsel 19,21–28,31) Pál elfogatásáról, kihallgatásairól, majd a Rómába vezető hajóútról és ottani fogságáról számol be. Ez az utolsó egység a leghosszabb mind közül, az egész könyv terjedelmének egyharmad részét képezi. Marshall megállapítása szerint a fogság időszakának ilyen jelentős térnyerése alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy Lukács fontos céljának tekinthette a mű megírásakor, hogy bemutassa: a keresztyén hit terjedését az elnyomás sem gátolhatja meg. Ezenfelül Lukács elénk tárja az élet kemény valóságát: bármilyen ártatlanok is a keresztyének, mégis számíthatnak arra, hogy *igazságtalanság áldozatai* lesznek.¹⁷

A hetedik egység kezdő verséből megtudjuk, hogy harmadik missziói útja végeztével Pál azzal a szándékkal indul Jeruzsálembé, hogy majd ezután Rómát is meg fogja látni (ApCsel 19,21).¹⁸ Itt említi először Lukács Rómát mint Pál

¹³ Howard I. Marshall: *The Acts of the Apostles. An Introduction and Commentary*, Grand Rapids, Wm. B. Eerdmans, 1980, 18.

¹⁴ Marshall: *The Acts*, 23.

¹⁵ Carson–Moo: *Introduction*, 286–290.

¹⁶ A következőkben a bibliai idézetek a RÚF 2014 szerint.

¹⁷ Marshall: *The Acts*, 27–28.

¹⁸ A következőkben Az apostolok cselekedeteire való utaláskor csak a fejezet- és versszámot adjuk meg.

tervezett missziós úti célját. Carson és Moo bevezetéstana megfogalmazása szerint a következő fejezetekben eme úti cél elérése vezérli a lukácsi narratívát, még ha hosszabb időbe is telik, mire megvalósul.¹⁹ Ennek fontos állomása a 26. fejezetben található védőbeszéd.

Pál a Jeruzsálemben vezető útján sietve haladt, mert pünkösdi napjára Jeruzsálemben szeretett volna érni (20,16). Milétoszban elbúcsúzott az efézusi vénektől. Búcsúbeszédében megjelenik egész missziójának központi mozgatórugója, mely az *isteni elhívás iránti engedelmes élet*. Szolgálatához hű maradt, bár tudta, fogság és nyomorúság vár majd rá Jeruzsálemben (20,23). Így szólt: „De én mindezekkel nem gondolok, sőt még az életem sem drága, csakhogy elvégezhessem futásomat és azt a szolgálatot, amelyet az Úr Jézustól azért kaptam, hogy bizonyosságot tegyek az Isten kegyelmének evangéliumáról” (20,24). Az apostol itt szolgálatának célját úgy határozza meg, mint az *Isten kegyelmének evangéliumáról való bizonyosgtételt*. Az itt szereplő διαμαρτύρομαι szó jelentése: ünnepélyes nyilatkozatot tenni valaminek az igazságáról, tanúskodni.²⁰ Pál életének célja tehát *összhangban van a jézusi paranccsal*, mely Az apostolok cselekedeteinek fő programját fogalmazza meg: tanúskodni Jézus mellett egészen a Föld végső határáig (1,8). A 26. fejezetben szereplő kihallgatás sajátos voltát is eme fő cél rendíthetetlen követése adja.

A Jeruzsálemben való megérkezés után, Pál apostol templomi tartózkodása során, a Kis-Ázsiából való zsidók közül némelyek fellázították a sokaságot, azt állítva, hogy Pál görögöket vitt be a templom azon részébe, ahová csak zsidók léphettek be. A zavargás úgy elfajult, hogy a nép meg akarta ölni Pált. A helyőrség ezredesének közbelépése során Pált a katonák a várba vitték (21,27–22,24). Ezzel kezdődött meg az a kihallgatási folyamat, amely során az apostol először a nagytanács, majd Félix és Fesztusz helytartó, végül Agrippa király elé állt.

Az apostolok cselekedeteiben található beszédek szerepe és azok történeti megbízhatósága

A görög-római történetírásnak szerves részét képezik a beszédek. Thuküdi-dész a történelem alakulását tettekre és beszédekre osztotta.²¹ Az apostolok

¹⁹ Carson–Moo: *Introduction*, 289.

²⁰ W. Bauer – F. W. Danker – W. F. Arndt – F. W. Gingrich: *Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*, 4th rev. ed., Chicago, University of Chicago Press, 2021, 206. (A műre a továbbiakban így utalunk: BDAG.)

²¹ Derek K. Hogan: *Forensic Speeches in Acts 22-26 in their Literary Environment, A Rhetorical Study*, Ph.D. Dissertation, Baylor University, 2006. https://baylor-ir.tdl.org/bitstream/handle/2104/4848/derek_hogan_phd.pdf?sequence=1&isAllowed=y, 99. (Letöltés: 2023. április 23.)

cselekedeteiben található beszédek szerepének és a mű történeti megbízhatóságának kérdése szorosan összekapcsolódik a szakirodalomban. Számos kutató bizalmatlanul áll Lukács történetírói módszeréhez, így szkeptikus az apostolok cselekedeteiben szereplő beszédek történeti megbízhatóságának tekintetében is. A kortárs szakirodalomban széles körben elterjedt az először Martin Dibelius által kidolgozott nézet, mely szerint a beszédek Lukács kreativitásának tanúi.²² Dibelius a formakritika tudományát alkalmazta a kettős lukácsi mű második részére is, és arra a következtetésre jutott, hogy külön lehet választani azokat az anyagokat, melyeket Lukács felhasznált, a könyv többi részétől, melyek Lukács saját alkotói tevékenységének eredményei. A redakciókritikát alkalmazó Hans Conzelmann és Ernst Haenchen munkái is közvetlenül Dibeliusra épülnek.²³ Balla Péter összefoglalóan megállapítja, hogy a kritikai kutatók főbb felhozott érvei között általában a beszédek egymással és más leíró részekkel való stílusbeli egyezése és a polübioszival állítólagosan szemben álló thuküdidészi történetírói modell követése szerepel.²⁴ Ezt a két vádat sok kortárs kutatóval együtt több szempontból is elutasíthatjuk.

Carson és Moo szerint a beszédek egyenstílusa csak azt jelzi, hogy Lukács nem szó szerint idézi az elhangzottakat, mely például egy eredetileg arám nyelven mondott beszéd esetében nem is volna lehetséges. A tömörített beszédek, összefoglalások és parafrázisok is ugyanolyan pontosan közvetíthetik a mondanivalót.²⁵

Balla Péter felhívja a figyelmet arra, miszerint Thuküdidész valójában arról írt, hogy bizonyos esetekben nem volt képes szóról szóra visszaadni az elhangzott beszédet, vagy mások beszámolójára kellett támaszkodnia. Ez tehát nem azt jelenti, hogy Thuküdidész maga alkotta beszédeket jegyzett volna fel, hanem hogy valóban minden esetben törekedett arra, hogy az elhangzott beszéd gondolatmenete szerepeljen a műveiben feljegyzett beszédekben.²⁶ DeSilva a beszédek történetiségének kérdésében összefoglalóan megállapítja, hogy az ókori történetírás mércéje szerint a beszédnek meg kellett felelnie a környezetnek, a beszélőnek és az adott alkalomnak. Ha lehetséges, a beszéd tartalmát, fő mondanivalóját pontosan kellett átadni, de a nyelvi kifejezőeszközök az író leleményességére voltak bízva. Tehát Lukács az ókori történetírói hagyományt

²² Balla: *Az újszövetségi iratok története*, 177.

²³ F. F. Bruce: *The Acts of the Apostles. Greek Text with Introduction and Commentary*, Grand Rapids, Wm. B. Eerdmans, 1990, 36.

²⁴ Balla: *Az újszövetségi iratok története*, 177–178.

²⁵ Carson–Moo: *Introduction*, 320.

²⁶ Balla: *Az újszövetségi iratok története*, 177–178.

messzemenőig betartotta akkor is, ha a feljegyzett beszédek eszközként használta a szóban forgó események jelentőségének hangsúlyozására.²⁷

„KIRÁLYOK ÉS HELYTARTÓK ELÉ...”

Pál apostolnak Agrippa előtt mondott védőbeszédét ebből a szempontból vizsgálva megállapíthatjuk, hogy noha Pál *áldozatként* áll a király és az akkor őt hallgató emberek előtt, Lukács olvasóközönsége számára azonban mégis mint *tanú* jelenik meg, akinek életében *Isten terve* valósult meg. Pál apostolra könnyen tekinthetnénk úgy, mint a zsidó előjárók gonoszságának, a római helytartók részrehajlásának vagy egyszerűen a rosszul alakult körülményeknek az áldozatára. Azonban Pál életében, beleértve letartóztatását, fogságait és kihallgatását is, sokkal inkább *Isten tervének a megvalósulását* láthatjuk.

Pál jeruzsálemi elfogatása és az utána következő védőbeszéd

Pál önmaga védelmében mondott hosszabb beszédeit a 22., a 24. és 26. fejezetekben találjuk, melyeknek tetőpontja az Agrippa király előtt mondott utolsó védőbeszéd. Pál a 22. fejezetben a néphez intézte szavait, ők azonban nem hallgatták végig beszédét. Lisziász ezredes másnap a nagytanács, a legfelsőbb zsidó törvényszék elé vezette őt, hogy megtudja, mivel vádolják. Kilgallen felhívja a figyelmet egy párhuzamra: Az apostolok cselekedeteinek 4. fejezetében a papok a szadduceusok pártjával együtt elfogták Pétert és Jánost, majd őrizetbe vették őket. Lukács feljegyzi, hogy a vallási vezetők bosszankodtak azon, hogy az apostolok tanítják a népet, és azt hirdetik, hogy Jézus által van feltámadás a halálból (4,2).²⁸ Pál esetében is a szadduceusok *feltámadással kapcsolatos ellenséges álláspontja* miatt végződhetett a rövidre sikerült beszéde a nagytanács tagjainak egymás közötti heves vitájával. Ezután az apostolt Cézareában Félix helytartó előtt kihallgatták, a főpap, a Szanhedrin tagjai és egy Tertullusz nevű ügyvéd jelenlétében (24,1–23). Kilgallen említi, hogy ez az egyetlen, a római jognak megfelelő, igazi kihallgatás, melyet Az apostolok cselekedetei említ Pál-

²⁷ David A. deSilva: *An Introduction to the New Testament. Contexts, Methods and Ministry Formation*, 2nd ed., Westmont, InterVarsity Press, 2018, 308.

²⁸ John T. Kilgallen: Paul before Agrippa (Acts 26,2-23): Some Considerations, *Biblica*, vol. 69, 1988/2, 172.

lal kapcsolatban.²⁹ Félix nem akar dönteni, és elnapolja az ügyet, fogságban hagyva Pált. Majd az új helytartó, Fesztusz sem hoz ítéletet, ugyanis a zsidók kedvében akart járni (25,9).

A zsidók igyekeztek rávenni a helytartókat, hogy úgy értelmezzék Pál tanítását, mint aki polgári zavargásokat okoz az egész birodalom zsidó lakossága körében (24,5). Tudták ugyanis, hogy a rómaiak nem hajlandóak elítélni valakit pusztán vallási okokból, ezért próbáltak *politikai csavart adni egy pusztán vallási vádnak*.³⁰ Ezt azonban a római jog képviselői hamar megsejtették, és Pált többször is ártatlannak nyilvánították a per során (23,29; 25,18; 25,25). Pál perének bonyolultságát és elhúzódását Sherwin-White találóan azzal indokolja meg, hogy a felhozott vádak *politikai* jellegűek voltak, ezért a helytartók vonakodtak elvetni azokat. A bizonyítékok azonban *teológiai* jelleget hordoztak, ezért a helytartók nem tudták megérteni azok lényegét.³¹

Stott megfogalmazza, hogy a római peres eljárásrend három szakaszból állt. A vádló először megfogalmazta a vádakát, majd alátámasztotta azokat. Csak ezután emelhetett hivatalos módon vádat. Harmadik lépésként az *imperiummal* (a Római Birodalom által a főbb tisztségviselőkre ruházott hatalommal) rendelkező személynek kellett meghallgatnia az esetet a vádló és a vádlott személyes jelenlétében.³² A Pált vádoló előjárók azonban *nem tudták bizonyítani a felhozott vádakát* (25,7), így a bírói eljárásrendnek már az első alapvető feltétele sem teljesült.

Provocatio ad Caesarem

Az elhúzódó pereskedés, a kétévi fogság és Fesztusz vonakodása az ítélelhozás tekintetében mind ösztönzően hatott Pálra arra nézve, hogy a császárra apelláljon. Nem lett volna szükség újabb kihallgatásra, és ezt Fesztusz is tudta (25,25), nyíltan bevallani azonban nem akarta, mert akkor szabadon kellett volna bocsátania az apostolt. Pál mindezt átlátva, római polgárjogára hivatkozva fellebbezett a császárhoz.

Witherington említi, hogy az ötvenes évek közepén nem lehetett sok római polgár Júdeában, zsidó származású pedig még kevesebb. Így valószínűleg kevés precedens volt egy olyan esettel kapcsolatban, mint Pálé, aki láthatóan a zsidó és a római jog közé került. Felveti azt is, hogy az igazságszolgáltatás kérdése

²⁹ Uo., 172.

³⁰ H. N. Sherwin-White: *Roman Society and Roman Law in the New Testament*, London, Oxford University Press, 1963, 50.

³¹ Uo., 51.

³² Stott: *Az apostolok cselekedetei*, 407–408.

nagyon rejtélyes lehetett a helytartó számára, tekintettel arra, hogy a vádlók politikai vádakát hangsúlyoztak, de valójában maguk akartak ítélni Pál felett, míg Pál a *teológiai kérdéseket* hangsúlyozta, és ragaszkodott a *római igazságszolgáltatáshoz*.³³

Sherwin-White felhívja a figyelmet arra, hogy Pál fellebbezése esetében nem a későbbi korokban elterjedt *apellációra* kell gondolnunk, amely egy alacsonyabb szintű bíróság döntésével szemben egy magasabb szintű bírósághoz benyújtott fellebbezést jelentett, hanem a római polgár *provocatio*hoz való jogát kell ezen értenünk. Ez a jog védelmet biztosított a per nélküli kivégzés vagy megkínzás, a nyilvános vagy titkos letartóztatás, valamint az Itálián kívüli bíróság elé állítás ellen.³⁴ A császárhoz való fellebbezés kapcsán szólnunk kell a már említett úti célról: Rómáról. Pálnak ugyanis maga az Úr ígérte meg, hogy Rómba fog menni, és ott bizonyosságot tenni (23,11). Pál tehát úti célját szem előtt tartva cselekedett. Erre utalhatott akkor, amikor Fesztusz előtt megjegyezte, hogy szükséges neki (δεῖ) a császár előtt megítéltetnie (25,10).

A római jog képviselői a lukácsi narratívában

Eddig Pál apostol Félix és Fesztusz előtt védekezhetett. Lukács a helytartókat nem pozitív módon ábrázolta: Félix azt remélte, kenőpénzt kap majd Páltól (24,26), azonkívül Félix és Fesztusz is a zsidók kedvében akart járni (24,27; 25,9). Most azonban II. Heródes Agrippa király, római nevén Marcus Julius Agrippa előtt állhat Pál. Kilgallen más szerzőkkel együtt felhívja a figyelmet arra, hogy a király a lukácsi narratívában kapcsot jelent a Római Birodalom és a zsidóság között.³⁵ Mind Pál, mind Fesztusz számára örömmel fogadott hallgatóság a király, hiszen érteni fogja mindazt, amit Pál a zsidó vallással kapcsolatban hoz fel a maga védelmére, és el tudja dönteni, hogy vajon a római uralkodóra nézve valóban veszélyesnek mondható-e az apostol.³⁶ Agrippa jelenlétével Lukács tehát jelzi az olvasói irányában, hogy a következő védőbeszéd erősen zsidó teológiai alapokon fog nyugodni.

Agrippa király jelenléte más szempontból is fontos. Beteljesedik ugyanis ezzel a Lukács 21,12–13. versekben feljegyzett jézusi prófécia: „De mindezek előtt kezet emelnek rátok, és üldöznek titeket, átadnak benneteket a zsinagógáknak,

³³ Ben Witherington III: *The Acts of the Apostles. A Socio-Rhetorical Commentary*, Grand Rapids – Cambridge, Wm. B. Eerdmans, 1998, 724–725.

³⁴ Sherwin-White: *Roman Society and Roman Law*, 58.

³⁵ Kilgallen: *Paul before Agrippa*, 170.

³⁶ Uo., 171.

és börtönbe vetnek, királyok és helytartók elé vezetnek titeket az én nevemért. De ez alkalom lesz nektek a tanúságtételre.” Yamazaki-Ransom felhívja arra a figyelmet, hogy fontos a római tisztségviselőket a szélesebb üdvtörténeti keretben szemlélnünk: az Istennel és az Isten népével való kapcsolatrendszerben. Ezenkívül az eszkatológiai vonatkozásra is felhívja a figyelmet. Ugyanis a fent idézett jézusi jövendölés Lukács evangéliumában Jézusnak a nagy megpróbáltatásról szóló eszkatológiai beszédében található. Az apostolok cselekedeteinek narratívája ugyan nem szól büntetésről sem a helytartók, sem a zsidó vezetők irányában, azonban ennek az üzenete benne van a kihallgatások narratívájának átfogó eszkatologikus keretében, a közelgő ítéletre való utalásban (24,25) és a feltámasztott Jézus Úrként való hirdetésében (26,15).³⁷

APOLOGIA PRO VITA SUA

Az Agrippa előtti kihallgatás célja tehát egy *ártatlannak nyilvánított ember ítéletének megfogalmazása* a római hatóság részéről olyan vallási ügyben, mely a római jogot nem sérti, és a császárt sem veszélyezteti. Witherington megjegyzi, hogy a bírósági kihallgatások sorozata ekkor érkezik el Lukács művében a csúcspontjára, sőt Pál összes feljegyzett beszédének ez a tetőpontja. A kihallgatások sorában ez a legrészletesebben leírt megszólalás, és az egész műben ez Pál leghosszabb apologetikai céllal mondott beszéde.³⁸ F. F. Bruce szerint Pál itt, a császári kormányzó kihallgatási termének nyugodt és méltó környezetében mondta el azt a beszédét, melyről méltón állíthatjuk, hogy ez részéről *Apologia Pro Vita Sua*.³⁹ Bock szerint két fő téma jelenik meg a védőbeszédben: a keresztről szóló tanúságtétel és az ahhoz való ragaszkodás, hogy a Pál apostol által képviselt új hit a zsidó vallással kontinuitásban áll.⁴⁰

A védőbeszéd felépítése

Az itt található védőbeszéd nagy vonalakban igazodik az ókori retorikai beszédek felépítéséhez: Pál egy bevezető után elmondja a történeteket, bizonyítja saját érveit, cáfolja az ellene felhozott vádat, majd zárszóként összefoglalja fő üzene-

³⁷ Kazuhiko Yamazaki-Ransom: *The Roman Empire in Luke's Narrative*, (Library of New Testament Studies), London, T&T Clark International, 2010, 157–158.

³⁸ Witherington: *The Acts of the Apostles*, 735.

³⁹ Bruce: *Acts of the Apostles*, 488.

⁴⁰ Bock: *Acts*, 705.

tét. Derek Hogan azonban felhívja a figyelmet arra, hogy a kihallgatás szokatlan természete miatt nem szabad szigorúan törekednünk az ókori törvénszéki beszéd minden egyes elemének megtalálására.⁴¹

Hogan összefoglalóan említi a szakirodalomban eddig megjelent felosztási javaslatokat Pál védőbeszéde kapcsán: Kennedy: 26,2–3: *exordium*, 26,4–18: *narratio*, 26,19–23: *peroratio*; Neyrey: 26,2–5: *exordium*, 26,6–8, 16–20: *narratio*, 26,12–18: *probatio*; Long: 26,2–3: *exordium*, 26,4–11: *narratio*, 26,12–18: *probatio*, 26,19–23: *rebutatio*; Winter: 26,2–3: *exordium*, 26,4–18: *narratio*, 26,19–20: *probatio*, 26,21: *rebutatio*, 26,22: *peroratio*; Witherington: 26,2–3: *exordium*, 26,4–21: *narratio*, 26,22–23: *propositio*, 26,25–26: *rebutatio*, 26,27–29: *peroratio*.⁴²

Mindegyik kutató megállapítja, hogy a beszéd *exordiummal* kezdődik, melyben Pál örömet fejezi ki annak kapcsán, hogy ügyét Agrippa elé tárhatja. Neyrey kivételével a fent említett kutatók egyetértenek abban is, hogy a 4. verssel kezdődik a *narratio*, mely a védőbeszéd jelentős részét képezi. Fő eltéréseket a beszéd második felének felépítésével kapcsolatban láthatunk. A záró verseket három esetben a *peroratio*, egy esetben a *probatio* és szintén egy esetben a *rebutatio* kategóriába sorolják. Következtetesképpen megállapíthatjuk, hogy a védőbeszéd tartalmának különlegessége a szerkezeti felépítés meghatározásában eltérő eredmények felmutatására ad lehetőséget.

Hogan azzal érvel, hogy a jelenet bírói retorikai kategóriák szerinti elemzésének egyik nehézsége az, hogy egy nem hivatalos tárgyalásról van szó. Bár Pál a 2. versben azt mondja, hogy védekezni fog a zsidók minden vádjával szemben, Fesztusz már döntött arról, hogy ezek a zsidó elöljárók által felhozott vádak nem érdemelnek római pert (25,19). Pál beszéde tehát nem egy szokásos védőbeszéd, amelyben meg tudná cáfolni az ellene felhozott vádakokat, hiszen az ellene felhozott vádak a római jog szempontjából mellékesek, elhanyagolhatóak. Sőt, a helytartó jelenleg bizonytalan annak tekintetében, hogy milyen vádat kellene emelni Pál ellen ahhoz, hogy a császár elé küldhesse. Hogan megállapítása szerint ezt a tényt a szakirodalomban gyakran figyelmen kívül hagyják.⁴³

Mondhatnánk tehát, hogy Pál a zsidó elöljárók gonoszságának az áldozata, hiszen egyrészt igaztalan, másrészt jelentéktelen vádak miatt került a római bíróság elé. Azonban a védőbeszéd következő részéből láthatjuk, hogyan használja fel Pál a saját kihallgatását az evangéliumról való tanúságtételre. Így *áldozatként is mint tanú* áll hallgatói előtt.

⁴¹ Hogan: *Forensic Speeches*, 173.

⁴² Uo., 170–171.

⁴³ Uo. 172.

26,1: Agrippa engedélyt ad a beszédre

A 26. fejezet 1. verse egy meglepő fordulattal kezdődik. Nem Fesztusz, hanem Agrippa az, aki megadja az engedélyt Pálnak a szólásra: „Agrippa erre így szólt Pálhoz: Megengedjük, hogy szólj a magad mentségére. Akkor Pál kinyújtotta a kezét, és védőbeszédet mondott” (26,1). Witherington megállapítja, hogy Lukács ezzel már jelzi olvasóközönsége számára, hogy Pál védőbeszédét Agrippának intézi, és ebből fakadóan a beszéd személyes jelleget fog hordozni.⁴⁴

Pál beszéde elején kinyújtotta a kezét, mely F. F. Bruce szerint a királynak szóló tiszteletteljes köszöntés kifejezése volt,⁴⁵ Keener pedig a kor egyik retorikai kézmozdulatát látja ebben.⁴⁶ A beszéd természetének megnevezésére használt ige itt a ἀπολογέομαι, amely a vádlott saját védelmére felhozott védőbeszédét jelenti, melyet a hamisnak vélt vádakkal szemben mond.⁴⁷ Azonban Witherington megjegyzi, hogy Pál védőbeszédének különlegessége abban áll, hogy inkább hasonlít egy *tanú bizonyágtételéhez*, mint a vádakkal szembeni védekezéshez.⁴⁸ A védőbeszéd *formája és tartalma* egymásnak feszül. Egy bírósági tárgyalás van előttünk, a beszéd formájának ez ad egy meghatározott keretet. A tartalom azonban igazodik ahhoz a célhoz, melyről Pál ebben a védőbeszédében is szól, mint életének fő mozgatórugójáról, miszerint a feltámadott Jézus így szólt hozzá a damaszkuszi úton: „Azért jelentem meg neked, hogy szolgálammá tegyelek, hogy *tanúbizonyágot* tegyél arról, amiket láttál, és arról, amit ezután fogok neked magamról kijelenteni” (26,16). Így teljesedik be Pál beszédében az isteni cél. De megvalósul a lukácsi mű fő programja is, melyet a Jézus mennybemenelekor elhangzó missziói parancs foglal össze: „Ellenben erőt kaptok, amikor eljön hozzátok a Szentlélek, és *tanúim* lesztek Jeruzsálemben, egész Júdeában és Samáriában, sőt a föld végső határáig” (1,8). Pál apostol ezt betöltve *vádlottként is mint tanú* állt a bírói szék előtt.

26,2–3: Exordium

A 2. és 3. versekben a védőbeszéd a király jóindulatának elnyerésével, *captatio benevolentiae*-vel kezdődik, mely fontos eleme a szónoki beszédeknek. Pál megfogalmazza, hogy védekezni fog mindazok ellen, amikkel a zsidók őt vádolják.

⁴⁴ Witherington: *The Acts of the Apostles*, 738.

⁴⁵ Bruce: *Acts of the Apostles*, 496.

⁴⁶ Craig S. Keener: *Acts*, Cambridge, Cambridge University Press, 2020, 581.

⁴⁷ BDAG, 102.

⁴⁸ Witherington: *The Acts of the Apostles*, 736.

Witherington felhívja arra a figyelmet, hogy ezt Pál csak részben teszi meg, hiszen beszéde során nem ejt szót azokról a vádakról, amiket vádlói ellene felhozta, hanem újfogalmazza, hogy mi is a per valódi oka.⁴⁹ Az ἐγκαλέω ('vádát emel valaki ellen, pereskedik valakivel'⁵⁰) ige itt passzív alakban, folyamatos jelen időben (praesens imperfectum passivum) áll, mely kifejezi, hogy a vádlás még mindig folyamatban van. Pál ezután Agrippát mint a zsidók minden szokásának és vitás kérdésének kiváló ismerőjét nevezi meg, és türelmes meghallgatásra kéri.

26,4–5: Pál mint ifjú farizeus

Pál a *narratio* kezdetén említi ifjúkorát, mely kezdettől fogva népe között és Jeruzsálemben folyt. Hivatkozik arra, hogy ifjúságától fogva ismerik őt a zsidók mindnyájan, ezért tanúsíthatják, ha akarják, hogy Pál kegyességük legszigorúbb irányzata szerint élt mint farizeus. Pál mondatainak megfogalmazása mutatja görögtudását, mely a retorika területén képzett hallgatóság előtt is megállja helyét. Ilyen az οἶδα ('tud, ismer, információja van róla, elismer'⁵¹) ige praesens perfektumi alakjának használata: ἴσασι. Culy és Parsons megállapítja, hogy ez az egyetlen hely az Újszövetségben, ahol az οἶδασιν perfektumi alak helyett annak régebbi irodalmi változata szerepel.⁵² Keener felhívja a figyelmet arra, hogy gyakori volt a retorikában a tanúkra, a közismertségre, a hallgatók tudására és a fiataalkorra való hivatkozás. Pál ezekben a versekben ifjúként való közismertségre hivatkozik, melyet tanúsíthatnak is a zsidók, *ha akarnak*.⁵³

26,6–8: A feltámadás reménysége

A 6. versben olvashatjuk Pál szavait, miszerint azért a reménységért áll vád alatt, melyet atyáinak ígért Isten. Ez teljesen eltér attól a vádtól, melyet eddig vádlói hoztak fel ellene. A 21. fejezetben tűnik fel először egy vád, amit a Kis-Ázsiából való zsidók kiáltoztak, fellázítva a sokaságot: „Ez az az ember, aki a nép, a törvény és a szent hely ellen tanít mindenütt mindenkit, sőt még görögöket is hozott

⁴⁹ Uo. 739.

⁵⁰ Varga Zsigmond: *Újszövetségi görög–magyar szótár*, Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1992, 252.

⁵¹ BDAG, 615–616.

⁵² Martin M. Culy – Mikeal C. Parsons: *Acts. A Handbook on the Greek Text*, Waco, Baylor University Press, 2003, 491.

⁵³ Keener: *Acts*, 582–583.

be a templomba, és megszenteltelenítette ezt a szent helyet” (21,28). A következő vádat Félix előtt egy Tertullusz nevű ügyvéd fogalmazta meg: „Mi ugyanis megállapítottuk, hogy ez az ember valóságos pestis, lázadást szít a földkerekségen élő valamennyi zsidó között, és a názáreti irányzat feje. A templomot is megakarta szentségteleníteni, de elfogtuk, és a mi törvényünk szerint akartuk elítélni” (24,5–6). A vád tartalma főbb vonalakban nem változott, a vád megfogalmazásában tapasztalhatunk különbséget. Kilgallen megállapítása szerint Tertullusz célja az volt, hogy a római tisztviselők azt lássák, hogy Pál apostol éppen annyira veszélyes a római békére nézve, mint a zsidó vallási tételek tekintetében. Hiszen ha *politikai forradalmárként* tünteti fel a vádlottat, nagyobb eséllyel ítélik majd bűnösnek.⁵⁴ A vádlók által megfogalmazott vádak tartalma tehát átfedésben van egyes pontokon. Fő motívum a nép (λαός), a törvény (νόμος) és a hely (τόπος) ellen való tanítás, valamint a templom (ιερόν) megszenteltelenítése. Mindezek mögött azonban egy fontos valóság jelenik meg: Jézus személye és a belé vetett hit. Ugyanis Jézus az oka minden változásnak a nép, a törvény és a szent hely tekintetében.

Ezt tudva a vádlott a per kezdete óta egészen más módon fogalmazta meg, hogy mi is az a vád, ami miatt őt fogságban tartják. Már a nagytanács előtt tartott rövid beszédében így szólt: „Testvéreim, férfiak, én farizeus vagyok, farizeus fia, a halottak feltámadásába vetett reménységem miatt vádolnak engem” (23,6). Majd Félix előtt Tertullusz vádlására válaszképpen megvallotta, hogy atyái Istenének szolgál, és hisz mindabban, „ami megfelel a törvénynek, és ami meg van írva a próféták könyvében” (24,14). Pálnak ugyanaz az Istenbe vetett reménysége, mint amit az őt vádlók is várnak: „lesz feltámadásuk mind az igazaknak, mind a gonoszoknak” (24,15). Milyen ironikus: vádlói hitével *megegyezik* az, ami miatt ő maga vád alatt áll. Pál két évi fogsága után Fesztusz előtt így védekezett: „Sem a zsidók törvénye ellen, sem a templom ellen, sem a császár ellen nem vétettem semmit” (25,8).

Az Agrippa előtt mondott védőbeszédében is kontinuitásba állítja vádjának tartalmát, a feltámadásba vetett hitet, a zsidó vallással, mely *religio licita* a Római Birodalomban, és nem sérti semmilyen tekintetben a római jogot: „Most is amiatt a reménység miatt állok itt vád alatt, amelyet atyáinknak ígért Isten. Ennek a teljesülését reméli tizenkét törzsünk is, éjjel-nappal állhatatosan szolgálva Istennek. Ezért a reménységért vádolnak engem a zsidók, Agrippa király. Miért tartjátok hihetetlennek, hogy Isten halottakat támaszt fel?” (26,6–8). Pesch

⁵⁴ Kilgallen: *Paul before Agrippa*, 173.

megjegyzi, hogy Pál itt rámutat vádlói következetlenségére, akik a saját hitüket árulják el.⁵⁵

A 6. verset (καὶ νῦν ἐπ’ ἐλπίδι τῆς εἰς τοὺς πατέρας ἡμῶν ἐπαγγελίας γενομένης ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἔστηκα κρινόμενος) így is fordíthatjuk: Most is a mi atyáinknak az *Istentől lett* ígéret reménységéért állok itt ítéltetve. Culy és Parsons felhívja a figyelmet arra, hogy az itt szereplő γίνομαι (’keletkezik, lesz, létrejön, válik valamivé’⁵⁶) ige aoristos participium medium alakja (γενομένης) a ὑπό prepozícióval együtt passivum jelleggel a megbízót hangsúlyozza, azt, akitől a megnevezett cselekvés lett. Ez a szerkezet kiemeli azt, aki felelős a főnévért (itt: ἐπαγγελίας), amit a participiumi kifejezés módosít. Pál ezzel megerősíti, hogy az ígéret, amiért vádolják, Istentől való.⁵⁷

A 8. versben szereplő kérdés a Károli-fordításban (1908) így szerepel: „Micso-da? Hihetetlen dolognak tetszik néktek, hogy Isten halottakat támaszt fel?” Az eredeti szöveg alapján (τί ἄπιστον κρίνεται παρ’ ὑμῖν εἰ ὁ θεὸς νεκροὺς ἐγείρει;) így is fordíthatjuk ezt a mondatot: Miért *ítéltetik* hihetetlennek részletekről, hogy Isten holtakat támaszt fel? Ugyanaz a κρίνω (passivum: ’ítélkezik, pereskedik, viszálykodik’⁵⁸) ige fordul itt elő praesens imperfectum passivum alakban, ami participium imperfectum passivum alakban korábban a 6. versben állt. Tehát az apostol a retorikai kérdéssel is azt támasztja alá, hogy az ellene felhozott vád valójában az ő feltámadásba vetett hitét érinti. Keener megjegyzi, hogy egyes esetekben az ókori történetírók olyan érveket hoztak fel, amelyek alátámasztották azt, ami különben valószínűtlennek hangzott. Hogy Isten feltámasztja a halottakat (26,8), az Pál számára nem kérdés, hiszen ő maga találkozott a damaszkuszi úton azzal, aki már így feltámadt (26,15).⁵⁹

Mondhatnánk tehát, hogy Pál a római helytartók részrehajlásának az áldozata, hiszen számukra egyértelműnek kellett lennie, hogy a perben semmiféle olyan bűnről nincs szó, mely sértené a római jogot, hanem csupán vitás vallási kérdések előtt állnak (25,18–19). Azonban a védőbeszéd következő részéből láthatjuk, hogyan teljesedik be Pál életében Isten célja, és az apostol *áldozatként is mint tanú* áll hallgatói előtt.

⁵⁵ Rudolf Pesch: *Die Apostelgeschichte*. 2. Teilband. *Apg 13-28*, Zürich, Benziger Verlag, 1986, 276–277.

⁵⁶ Varga: *Újszövetségi görög–magyar szótár*, 170–175.

⁵⁷ Culy–Parsons: *Handbook*, 491–492.

⁵⁸ Varga: *Újszövetségi görög–magyar szótár*, 557–558.

⁵⁹ Keener: *Acts*, 584.

26,9–11: Pál mint üldöző

Pál a 26,9–11. versekben elmondja korábbi üldözői szerepét. Keener szerint az apostol ezzel megerősíti a Krisztus melletti bizonyágtételének hitelességét, mely nem az ő saját előfeltevéseinek eredménye: „Egykor magam is úgy gondoltam, hogy mindent meg kell tennem a názareti Jézus neve ellen” (26,9).⁶⁰ Pál, aki most mint *üldözött* áll az őt hallgatók előtt, egykor maga is *üldöző* volt. Culy és Parsons felhívja arra a figyelmet, hogy a 9. versben szereplő személyes névmás egy viszszaható névmással együtt szerepel (Εγὼ μὲν οὖν ἔδοξα ἑμαυτῷ), mely a fókuszot erősen a beszélőre helyezi, hangsúlyozva az elbeszélés személyes érintettségét.⁶¹ F. F. Bruce megfogalmazásában Pál a hangsúlyos személyes névmással azt nyomtatékosítja, hogy bár farizeus volt, tehát hitt a halottak feltámadásában, mégis ekkor még ő maga is hihetetlennek tartotta Jézus feltámadásának a tényét, és kötelességének érezte, hogy szembeszálljon egy ilyen eretnekséggel.⁶²

26,12–15: A mennyei fényesség

Az apostolok cselekedeteiben háromszor találjuk meg Pál elhívásának a történetét. Lukács egyszer beszámol róla az elbeszélés megfelelő helyén (9,1–19), két alkalommal pedig Pál saját szavaival idézi fel az esetet (22,1–21; 26,1–29).

Charles Hedrick egyik tanulmányában összehasonlító elemzést végzett a három elhívástörténet kapcsán. Felvázolja a kutatástörténet alakulását a témával kapcsolatban, majd megállapítja, hogy részletes összehasonlító elemzés még nem készült Lukács irodalmi módszerét vizsgálva. Szerinte a három elbeszélés hasonló motívumokat tartalmaz, de Lukács ugyanazt az eseményt eltérő irodalmi mód-szereket alkalmazva írta le.⁶³

A három beszámoló közötti különbségeket és „ellentmondásokat” Hedrick szerint Lukács irodalmi technikájával kell magyarázni. Megállapítja, hogy az egyik narratívában szereplő esemény megértéséhez szükséges tények a többi narratívában találhatók meg. Valójában Pál megtérésének teljes története csak úgy rekonstruálható, ha mindhárom elbeszélés jellemzőit összevonjuk, mert a teljes történetet a három beszámoló egyike sem tárja elénk a maga teljességében.⁶⁴

⁶⁰ Uo.

⁶¹ Culy–Parsons: *Handbook*, 493.

⁶² Bruce: *Acts of the Apostles*, 499.

⁶³ Charles W. Hedrick: Paul's Conversion/Call. A Comparative Analysis of the Three Reports in Acts, *Journal of Biblical Literature*, vol. 100, 1981/3, 417.

⁶⁴ Uo., 432.

Egyetértünk Hedrick gondolatával, miszerint a három beszámoló közötti feszültségeket nem lukácsi korrekcióknak vagy módosításnak kell tekintenünk, és az esetleges ellentmondásokban nem Lukács tévedését vagy figyelmetlenségét kell látnunk. Azonban az eltérő narratívák mögött nem szükségszerű kizárólag Lukács teológiai és stilisztikailag motivált történetírói célját látnunk. A megtéréstörténetek eltérő narratívája mögött állhat egyszerűen történeti életszerűség is. Pál saját beszédeiben ugyanis mindig alkalmazkodott a hallgatósághoz. Ez igaz az Agrippa előtt mondott védőbeszédére is.

Pál idézi Jézus szavait, miszerint így szólt hozzá a látomásban: „Saul, Saul, miért üldözöl engem? Nehéz neked az ösztöke ellen rugódoznod” (26,14). Keener felhívja arra a figyelmet, hogy ez egy széles körben elterjedt ókori görög közmondás volt, ami „az istenségnek való ellenállás örült hiábavalóságára utalt”.⁶⁵ Culy és Parson szerint ezen idiómának az a jelentése, hogy valaki a tekintéllyel szembeni aktív ellenállását olyan formában fejezi ki, hogy azzal kárt vagy szenvedést okoz magának.⁶⁶ Agrippa számára ennek a kifejezésnek a megértése nem okozott gondot. Pál nép előtt mondott beszéde esetében (22,1–21) azonban ennek a közmondásnak a használata értelmetlen lett volna Pál részéről, ezért abban a beszédében nem is alkalmazta.

26,16–18: Pál mint szolga és tanú

Az itt szereplő elbeszélésben Pál nem említi vakságát, majd szemének megnyílását, nem szerepel Anániás és az ő közvetítő szerepe sem. Elhívását magától Jézustól kapja a mennyei látomás során, mintegy szembeállítva azt a főpapoktól kapott felhatalmazással és engedéllyel (26,12). Így szólt hozzá Jézus: „De kelj fel, és állj a lábadra, mert azért jelentem meg neked, hogy szolgálommá tegyelek, hogy tanúbizonyságot tegyél arról, amiket láttál, és arról, amit ezután fogok neked magamról kijelenteni. Megoltalmazlak e néptől és a pogányoktól, akikhez küldelek. Azért küldelek el, hogy nyisd meg a szemüket, hogy a sötétségből a világosságra, és a Sátán hatalmából az Istenhez térjenek, hogy az én bennem való hit által megkapják bűneik bocsánatát, és örökséget nyerjenek azok között, akik megszenteltek” (26,16–18).

Pesch felhívja a figyelmet arra, hogy Jézus elhívó szavai Ezékiel prófétát visszahangozzák, ahol az elhívottnak lábra állva kell fogadnia az elhívás szavát (Ez 2,1), az új életre való feltámadást jelképezve ezzel. A 17. vers oltalmat ígérő mondata

⁶⁵ Keener: *Acts*, 585.

⁶⁶ Culy–Parsons: *Handbook*, 496.

pedig Ézsaiás és Jeremiás elhívástörténetével áll kapcsolatban. Pált Jézus a néphez (Ézs 6,8) és a pogányokhoz (Jer 1,10) küldi, és megoltalmazza őt az ott rá váró veszélyektől (Jer 1,8).⁶⁷ A 18. versben a küldetés motívumai, a szemek megnyitása (Ézs 42,7) és a sötétségből a világosságra való kihozás (Ézs 42,16) Ézsaiás próféciait visszhangozzák.⁶⁸ F. F. Bruce megjegyzi, hogy az ószövetségi prófétákkal való párhuzamok Pál prófétai szolgálatra való elhívására utalnak.⁶⁹

A fentebb említett megállapítás, mely szerint Pál beszédeiben alkalmazkodott a hallgatóságához, itt tisztán megmutatkozik. Az Agrippa előtti védőbeszédben arról tesz bizonyosságot, hogy Jézus követőinek életében folytatódik az ószövetségi próféciaik beteljesedése. Pál tehát bizonyágtételében nem mond mást, mint amit a próféták is hirdettek.

26,19–21: Pál engedelmissége és annak következménye

Pál a 19. versben Agrippát újra megszólítva elmondja, hogy nem volt engedetlen a mennyei látomással szemben, hanem engedelmeskedett, ahogyan tették ezt egykor népének prófétái is. Bruce említi, hogy itt a litotész retorikai alakzatát találjuk: Pál engedelmisségét hangsúlyozza az engedetlenség tagadása által.⁷⁰ A 21. versben Pál megfogalmazza, hogy a mennyei látomásnak való engedelmissége miatt fogták el őt a zsidók a templomban, és ezért akarták kivégezni. Pesch megállapítja, hogy a zsidó elöljárók ezzel saját egyetemes küldetésüket utasították vissza engedetlenül.⁷¹

Squires már említett megállapítása szerint Az apostolok cselekedeteiben különböző tematikus szálak fonódnak össze, melyek Isten tervének folyamatos megvalósulását mutatják be. Hozzáteszi, hogy ez általában nem explicit módon, hanem közvetett eszközökkel történik.⁷² Isten terve megvalósulásának ilyen döntő pillanata Pál megtérése.⁷³ Így nem meglepő, hogy Pál védőbeszédében az isteni akaratnak való engedelmisségről és annak következményeiről szól. Pesch szerint amikor Pál megértette, hogy üldözőként útja tévút volt, ezzel egyidejűleg új megtérőként elindult valódi küldetése útján.⁷⁴ És ezzel az úttal vállalta azt, hogy *üldözőből üldözötté* vált. Mert ezen az új úton járva akaratlanul is ellen-

⁶⁷ Pesch: *Die Apostelgeschichte*, 277–278.

⁶⁸ Uo., 278.

⁶⁹ Bruce: *Acts of the Apostles*, 501.

⁷⁰ Uo., 502.

⁷¹ Pesch: *Die Apostelgeschichte*, 278.

⁷² Squires: *The Plan of God*, 26–27.

⁷³ Uo., 32.

⁷⁴ Pesch: *Die Apostelgeschichte*, 278.

ségeket szerzett magának: „Ezért fogtak el engem a zsidók a templomban, és ezért akartak kivégezni” (26,21). Később, élete vége felé közeledve, Pál a Timóteusnak írt második levelében is megfogalmazza azt a gondolatot, hogy azokat, akik Krisztus parancsát követik, *üldözni fogják* (2Tim 3,12).⁷⁵

26,22–23: Pál tanúságtétele

Conzelmann megállapítja, hogy Pál beszéde a hit lényegéről szóló összefoglalóval ér véget a 22. és 23. versekben. Ez lényegében megegyezik a megelőző versek üzenetével, de még világosabban juttatja azt kifejezésre.⁷⁶ Jézus ígérete, hogy megoltalmazza Pált (ApCsel 26,17), beteljesedett. Ennek bizonyítéka az, hogy Pál ott áll, és bizonytságot tesz kicsiknek és nagyoknak, és semmit sem mond azon kívül, amit Mózes és a próféták megjövendöltek (26,22). Az itt megjelenő „kicsiknek és nagyoknak” (μικρῷ τε καὶ μεγάλῳ) kifejezés a merizmus példája. A lukácsi narratíva megnevez két szélsőséget, ezzel az irodalmi eszközzel hivatkozva azokra is, akik a két végpont között vannak.⁷⁷

Habár maga a beszéd egy tisztán bírói környezetben hangzik el, és maga Pál is az ἀπολογέομαι (‘védekezik, védekezését előadja, védelmére elmond valamit’⁷⁸) szót használja, amikor elkezdi beszédét (26,2), a Krisztusról szóló tanúságtétel azonban *prédikációvá* teszi a védőbeszédet. Ezt érhetjük tetten abban is, hogy beszéde végén Pál már nem az ἀπολογέομαι, hanem a μαρτύρομαι (‘tanúskodok, bizonytságot tesz’⁷⁹) kifejezést használja a kihallgatás szituációjának meghatározásához. Pál maga fordította meg a helyzetet: nem mint *áldozat*, hanem mint *tanú* áll a bírói előtt. A tárgyalótermet a tanúságtétel helyeként használta, így a kihallgatás evangelizációs alkalommá vált.

A TANÚSÁGTÉTEL HATÁSA ÉS KÖVETKEZMÉNYE

Daniel Lynwood Smith Az apostolok cselekedeteiben található félbeszakított beszédekkel kapcsolatosan megjegyzi, hogy a beszélő szándékos megszakítása a hallgatóság által olyan irodalmi eszköz az ókorban, amely kulcsfontosságú

⁷⁵ Pál apostol utolsó fogságáról és a Timóteushoz írt második leveléről lásd jelen kötetben Balla Péter tanulmányát.

⁷⁶ Hans Conzelmann: *Acts of the Apostles*, trans. James Limburg, A. Thomas Kraabel, Donald H. Juel, Philadelphia, Fortress Press, 1987, 211.

⁷⁷ Culy–Parsons: *Handbook*, 500.

⁷⁸ Varga: *Újszövetségi görög–magyar szótár*, 88.

⁷⁹ Uo., 601.

konfliktusok és kulcsfontosságú narratív fordulópontok köré csoportosul.⁸⁰ Azonban nemcsak irodalmi eszköz, amely egy nagyobb elbeszélés kulcspontjain található, hanem retorikai eszköz is, amely az üzenet közönségre gyakorolt hatását nyomatékosítja.⁸¹ Smith felhívja a figyelmet ennek jelenlétére a lukácsi kettős mű első és második részében is. Az apostolok cselekedetei 7. fejezetében István nemcsak az első mártír a lukácsi elbeszélésben, hanem Jézusnak az első olyan követője, akit egymás után kétszer is félbeszakítanak.⁸²

26,24–25: Fesztusz felkiáltása és az arra adott válasz

A kihallgatás végén egy párbeszédes forma alakult ki, melyet Fesztusz közbeszólása indított el. Marshall itt megjegyzi, hogy bár a helytartó mondata közbeszólásnak tűnhet, Pál valójában beszéde végére ért, elmondta fő üzenetét. Fesztusz viszont még mindig képtelen felfogni az eset teológiai vonatkozását.⁸³ Megérezte azonban a védőbeszéd evangéliumátadó célját, és így már nem tudott tovább hallgatni. Világossá vált számára Pál beszédének *tartalma*, de annak *üzenetét* már nem akarta befogadni, ezért hangosan így kiáltott: „Bolond vagy te, Pál! A sok tudomány örültségbe visz” (26,24).

Smith szerint Lukács itt a megszakítást „a kettős aláhúzás megfelelőjeként” használja, hogy ismét hangsúlyozza kulcsfontosságú teológiai témáit: a feltámasztás valóságát és az evangélium hirdetését a pogányok felé. Jézus követőinek erőteljes beszéde azonnali érzelmi reakciókat vált ki. Lehet ellenszegülni a szávaiknak, de azokat figyelmen kívül hagyni nem.⁸⁴ Fesztusz is csak arra tudott gondolni, hogy Pál megőrült (μαίνομαι: ’dühöng, őrzöng, magán kívül van’⁸⁵). Pál az örültség vádját pedig csak visszautasítani tudta, hiszen ő igaz és józan beszédet szólt (26,25).

⁸⁰ Daniel Lynwood Smith: Interrupted Speech in Luke-Acts, *Journal of Biblical Literature*, vol. 134, 2015/1, 183.

⁸¹ Uo., 187.

⁸² Uo.

⁸³ Marshall: *The Acts*, 398.

⁸⁴ Smith: *Interrupted Speech*, 189–190.

⁸⁵ Varga: *Újszövetségi görög–magyar szótár*, 593.

26,26–28: Pál Agrippához intézett kérdése és az arra adott válasz

Ezen kijelentése megerősítéseképpen Pál Agrippához fordul. Hivatkozik az események nyilvános végbemenetelére és arra, hogy a király mindezekről tud. Hiszen Jézus feltámadásának a tanúi nem maradtak csendben, ugyanis nem egy rejtett mozgalomról van szó.

A 27. versben Pál egy direkt kérdéssel fordul a királyhoz: „Hiszel-e Agrippa király a prófétáknak? Tudom, hogy hiszel.” Ez a mondat azért kulcsfontosságú, mert egy rejtett üzenetet hordoz magában, miszerint az ószövetségi próféták megjövendölték a Messiás eljövetelét. Pál ezután azt állítja, hogy tudja, Agrippa hisz a prófétáknak. Peterson felhívja arra a figyelmet, hogy ezt okkal mondta Pál, hiszen Agrippa bizonyos jogokat élvezett a templom vonatkozásában és a főpap kinevezésében is. Pál szerint az, hogy Agrippa hisz a prófétáknak, elég alap ahhoz, hogy higgyen az evangéliumban is.⁸⁶ Stott rámutat, hogy Pál egész beszédében a király üdvösségét, nem pedig a király kegyeit kereste. Ezért nem érte be saját megtéréstörténetének elmondásával, hanem Agrippát is *megtérésre* hívta.⁸⁷ Yamazaki-Ransom szerint Pál retorikai kérdése miatt Agrippa kénytelen volt válaszolni, de nem az apostolnak az ártatlanságára vonatkozó igényével, hanem Jézus feltámadásáról szóló bizonyágtételével kapcsolatban. Noha Lukács Agrippát mint hallgatót (25,22; 26,3), Pál védőbeszédének elsődleges megszólítottját mutatja be, ő mégis süketnek bizonyul Isten szavának a meghallására.⁸⁸

Pesch szerint Agrippa ügyesen egyensúlyozó válaszfordulatában megérintettség bújik meg:⁸⁹ „Majdnem ráveszel engem is, hogy keresztyénné legyek!” (26,28). A kutatók között vitatott, hogyan kell értelmezni Agrippának ezt a megjegyzését. A vélemények különösen megoszlanak a 28. versben szereplő *ἐν ὀλίῳ* ('rövid idő alatt',⁹⁰ 'hamar'⁹¹) kifejezés jelentését illetően és ennek a 29. versben szereplő *ἐν ὀλίῳ καὶ ἐν μεγάλῳ* ('akár rövid, akár hosszú időn belül'⁹²) mondatrésszel való párhuzamba állítása tekintetében. Yamazaki-Ransom összefoglalja az eltérő értelmezések három leggyakrabban megjelenő következtetését: „Agrippa válasza pozitív, és valóban keresztyénné lett. Agrippa válasza gúnyos. Agrippa kérdésként fogalmazta meg válaszát.” Az első lehetőség nem támasztható alá a lu-

⁸⁶ David G. Peterson: *The Acts of the Apostles*, Grand Rapids, Wm. B. Eerdmans, 2009, 674.

⁸⁷ Stott: *Az apostolok cselekedetei*, 423.

⁸⁸ Yamazaki-Ransom: *The Roman Empire*, 190.

⁸⁹ Pesch: *Die Apostelgeschichte*, 280.

⁹⁰ Henry George Liddell – Robert Scott: *A Greek-English Lexicon with a revised supplement*, Oxford, Clarendon Press, 1996, 1215.

⁹¹ BDAG, 623.

⁹² Uo.

kácsi narratíva alapján. A második és harmadik állítás lehetséges, azonban a válasz mindkét esetben nemleges.⁹³

26,29: Pál védőbeszédének célja

Soards szerint a következő mondatban, az Agrippa király feleletére adott válaszában az apostol elárulja beszéde célját:⁹⁴ „Kérem az Istentől, hogy előbb vagy utóbb nemcsak te, hanem azok is, akik ma hallgatnak engem, olyanná legyenek, amilyen én is vagyok e bilincsek nélkül” (26,29). Pál tudja, hogy egyedül Isten az, aki a megtérés kegyelmét adhatja hallgatóinak, hiszen egyedül ő tudta kivezetni őt is a sötétségből a világosságra. Micsoda ellentétes helyzet: Pál az, aki *bilincsből* áll hallgatói előtt, mégis ő az, aki igazán *szabad*. Kálvin így fogalmazza ezt meg: „A helytartó által rárakott bilincseket türelmesen viselve őt akarja kiszabadítani az ördög végzetes fogságából.”⁹⁵

Pesch szerint Lukács nem csak úgy jegyzi fel a védőbeszédet, mint ami egykor az ott jelen lévő hallgatóságnak szólt. A lukácsi cél szerint mindazoknak szól ez az üzenet, akik *olvassák* ezeket a sorokat.⁹⁶ A mai napig is visszhangzik felénk belőlük az evangélium. Hiszen Pál apostol nem csupán ártatlanságáról tett bizonyosságot, hanem Krisztusról is, ezért *áldozatként is mint tanú* áll előttünk.

26,30–32: A vádlott ártatlanságának megerősítése

A következő versekből megismerjük az ítéletet, amit a király és a helytartó a kihallgatás után meghozott. „Ezután felállt a király, a helytartó, Bereniké, és felálltak a velük együtt ülők. Távozóban így beszélgettek egymás között: Semmi halálra vagy fogságra méltó dolgot nem tett ez az ember. Agrippa pedig ezt mondta Feszтусznak: Szabadon lehetne bocsátani ezt az embert, ha nem fellebezett volna a császárhoz” (26,30–32). Pál apostol tehát *ártatlan*, szabadon lehetne engedni. Ebből fakad *áldozat* volta is: jogi értelemben kész volt őt felmenteni a felettes hatóság, de az igaztalan vádak miatt az ügyet nem zárták le. A perben feszülő ellentmondást Pesch találóan így fogalmazza meg: „Pált, a meg-

⁹³ Yamazaki-Ransom: *The Roman Empire*, 192.

⁹⁴ Marion L. Soards: *The Speeches in Acts*, Louisville, Westminster John Knox Press, 1994, 123.

⁹⁵ Kálvin János: *Az Apostolok Cselekedetei magyarázata II.*, ford. Szabó András, Domány Judit, Budapest, Kálvin, 2010, 289.

⁹⁶ Pesch: *Die Apostelgeschichte*, 280.

tért üldözött mint a Messiás prófétának elhívott tanúját üldözték a zsidók, és ők maguk voltak azok, akik nem követték a prófétákat és Mózeszt.”⁹⁷

Jürgen Roloff felhívja a figyelmet Pálnak a II. Heródes Agrippa király előtti megjelenése és Jézusnak a lukácsi passiótörténetben említett I. Heródes Agrippa király előtt való kihallgatása (Lk 23,6–12) közötti párhuzamra. Ez esetben is a vádlott ártatlanságáról noha meggyőződött, a zsidó vezetők által mégis elbizonytalanított helytartó kér segítséget a királytól az ügy megoldása érdekében. Megjelenik a vádlott iránti kíváncsiság (Lk 23,8) és a bár erősen szimbolikusan kifejezett, de mégis egyértelműen kinyilvánított ártatlanság is (Lk 23,11).⁹⁸

Hogan rámutat arra, hogy sok ókori regényben és történetírói műben a perek és a jogi eljárások nem adnak megoldást a peres ügyekre nézve, annak ellenére sem, hogy narratív érdeklődés övezi őket. A legtöbb, egy vagy több beszéddel leírt per esetében a jogi eljárás kívüli események határozzák meg a végkimenetelt. Általában istenek vagy más emberek bizonyos beavatkozásai szükségtelessé teszik a további pereskedést. Hogan szerint Az apostolok cselekedetei esetében azonban az a legszembetűnőbb, hogy végső soron még a könyv végén sem látunk megoldást az ügyre nézve.⁹⁹

De valóban nem oldódik meg a probléma? Roland Kany az egyik tanulmányában azt a kérdést feszegeti, vajon miért nem írták tovább Az apostolok cselekedeteit az ókorban.¹⁰⁰ Hiszen a mű történetírói munkaként áll előttünk, és más számos görög és latin történetíró utódja, például Thuküdidész és Polübiosz is, azon a ponton folytatta az elbeszélést, ahol elődje abbahagyta. Ezért Kany felteszi a kérdést: miért nem folytatta valaki Az apostolok cselekedeteit a második vagy harmadik században? Valaki, aki tudta, hogy végül mi lett Pállal a római fogságban, vagy mi lett Péterrel és a tizenkettő többi tagjával. Valaki, aki tudta, hogyan reagáltak az első keresztyének a templom lerombolására, hogyan éltek Jézus követői Kis-Ázsiában, Szíriában, Egyiptomban vagy Észak-Afrikában. Hogyan erősödött meg a keresztyénség Európában, hogyan alakultak ki az új struktúrák, hogyan haladt a misszió... És folytathatnánk kérdéseink sorát. Kany nem tud erre egyetlen biztos választ adni, így tizenegy tézist fogalmaz meg, melyekben válaszlehetőségeket keres. Negyedik tézise így hangzik: „Az aposto-

⁹⁷ Uo., 279.

⁹⁸ Jürgen Roloff: *Die Apostelgeschichte*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1981, 349.

⁹⁹ Hogan: *Forensic Speeches*, 175.

¹⁰⁰ Roland Kany: Warum fand die Apostelgeschichte keine Fortsetzung in der Antike? Elf Thesen zu einem ungelösten Problem, in Jörg Frey – Clare K. Rothschild – Jens Schröter (Hg.): *Die Apostelgeschichte im Kontext antiker und frühchristlicher Historiographie* (BZNW), Berlin, Walter de Gruyter, 2009, 327–348.

lok cselekedetei a befejezésével elérte célját. Semmi több nem következhet és nem is kell következnie ezután.”¹⁰¹

BEFEJEZÉS

Az ügy végső kimenetelével kapcsolatosan valóban nem tudunk biztos választ, mert a lukácsi kettős mű azzal ér véget, hogy Pál Rómában két éven keresztül maradt házi őrizetben, és „hirdette az Isten országát, és tanított az Úr Jézus Krisztusról teljes bátorsággal, minden akadályoztatás nélkül” (ApCsel 28,31).

Fontos azonban szem előtt tartanunk azt, hogy Pál apostol életének története végső soron mégsem tragédia. Nem az emberi gonoszság győzedelme az igazság felett, és nem Isten tervének a keresztlhúzása, hanem sokkal inkább Isten tervének a megvalósulása. Lukács feljegyezte evangéliumában Jézus szavait, mely szerint azokat, akik őt követik, az ő nevéért börtönbe vetik, királyok és helytartók elé vezetik, de mindez alkalom lesz a *tanúságtételre* (Lk 21,12–13). Emellett Az apostolok cselekedeteiben háromszor is világosan kifejezésre jut, hogy Pál tudta: Isten terve valósul meg életében azzal, hogy Rómába megy, és ott is hirdeti az evangéliumot (ApCsel 19,21; 23,11; 27,24).

Az apostolok cselekedeteinek fő programja az 1. fejezet 8. versében található, a feltámadott Jézus tanítványokhoz intézett szavai szerint: „Ellenben erőt kaptok, amikor eljön hozzátok a Szentlélek, és tanúim lesztek Jeruzsálemben, egész Júdeában és Samáriában, sőt a föld végső határáig.” Ennek a beteljesedését láthatjuk az egész művön keresztül: az 1–7. fejezetekben Jeruzsálemig, a 8–12. fejezetekben Júdeáig és Samáriáig, majd a 13–28. fejezetekben egészen Rómáig, az *imperium sine fine* fővárosáig jut el az evangélium. Ennek a beteljesedését követhetjük Pál apostol életén keresztül is, ahogyan *üldözőből üldözötté* válik, *áldozatként* is Isten hatalmáról *tanúskodva*. És ennek a beteljesedése jelenik meg a 26. fejezetben szereplő védőbeszédben, ahol Pál a 22. és 23. versekben így foglalja össze üzenetét: „De mivel Isten mind e mai napig megsegített, itt állok, és bizonyosságot teszek kicsinyeknek és nagyoknak, és semmit sem mondok azon kívül, amit Mózes és a próféták megjövendöltek: a Krisztusnak szenvednie kell, és mint aki elsőnek támad fel a halottak közül, világosságot fog hirdetni népének és a pogányoknak.”

¹⁰¹ „Die Apostelgeschichte hat mit ihrem Schluss ihr Ziel erreicht. Es kann und muss eigentlich nichts mehr folgen.” Kany: *Warum fand*, 334.

IRODALOMJEGYZÉK

- BALLA Péter: *Az újszövetségi iratok története*, Budapest, Károli Egyetemi Kiadó, 2008.
- BAUER, W. – DANKER, F. W. – ARNDT, W. F. – GINGRICH, F. W.: *Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*, 4th rev. ed., Chicago, University of Chicago Press, 2021.
- BOCK, Darrell L.: *Acts*, Grand Rapids, Baker Academic, 2007.
- BRUCE, F. F.: *The Acts of the Apostles. The Greek Text with Introduction and Commentary*, Grand Rapids, Wm. B. Eerdmans, 1990.
- CARSON, D. A. – MOO, Douglas J.: *An Introduction to the New Testament*, Grand Rapids, Zondervan, 2005.
- CONZELMANN, Hans: *Acts of the Apostles*, trans. James Limburg, A. Thomas Kraabel, Donald H. Juel, Philadelphia, Fortress Press, 1987.
- CULY, Martin M. – PARSONS, Mikeal C.: *Acts. A Handbook on the Greek Text*, Waco, Baylor University Press, 2003.
- DESILVA, David A.: *An Introduction to the New Testament. Contexts, Methods and Ministry Formation*, 2nd ed., Westmont, InterVarsity Press, 2018.
- HAENCHEN, Ernst: *The Acts of the Apostles*, trans. Basil Blackwell, Philadelphia, The Westminster Press, 1971.
- HEDRICK, Charles W.: Paul's Conversion/Call. A Comparative Analysis of the Three Reports in Acts, *Journal of Biblical Literature*, vol. 100, 1983/3, 415–432.
- HOGAN, Derek K.: *Forensic Speeches in Acts 22-26 in their Literary Environment, A Rhetorical Study*, Ph.D. Dissertation, Baylor University, 2006. https://baylor-ir.tdl.org/bitstream/handle/2104/4848/derek_hogan_phd.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- KÁLVIN János: *Az Apostolok Cselekedetei magyarázata II.*, ford. Szabó András, Domány Judit, Budapest, Kálvin, 2010.
- KANY, Roland: Warum fand die Apostelgeschichte keine Fortsetzung in der Antike? Elf Thesen zu einem ungelösten Problem, in Jörg Frey – Clare K. Rothschild – Jens Schröter (Hg.): *Die Apostelgeschichte im Kontext antiker und frühchristlicher Historiographie (BZNW)*, Berlin, Walter de Gruyter, 2009, 327–348.
- KEENER, Craig S.: *Acts*, Cambridge, Cambridge University Press, 2020.
- KILGALLAN, John T.: Paul before Agrippa (Acts 26,2-23): Some Considerations, *Biblica*, vol. 69, 1988/2, 170–195.
- LIDDELL, Henry George – SCOTT, Robert: *A Greek-English Lexicon with a revised supplement*, Oxford, Clarendon Press, 1996.
- MARSHALL, Howard I.: *The Acts of the Apostles. An Introduction and Commentary*, Grand Rapids, Wm. B. Eerdmans, 1980.
- PESCH, Rudolf: *Die Apostelgeschichte*. 2. Teilband. *Apg 13-28, EKK*, Zürich, Benziger Verlag, 1986.

- PETERSON, David G.: *The Acts of the Apostles (PNTC)*, Grand Rapids, Wm. B. Eerdmans, 2009.
- ROLOFF, Jürgen: *Die Apostelgeschichte*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1981.
- SHERWIN-WHITE, H. N.: *Roman Society and Roman Law in the New Testament*, London, Oxford University Press, 1963.
- SMITH, Daniel Lynwood: Interrupted Speech in Luke-Acts, *Journal of Biblical Literature*, vol. 134, 2015/1, 177–191.
- SOARDS, Marion L., *The Speeches in Acts*, Louisville, Westminster John Knox Press, 1994.
- SQUIRES, John T.: *The Plan of God in Luke-Acts*, (SNTS Monograph Series, 76.), Cambridge, Cambridge University Press, 1993.
- STOTT, John R. W.: *Az apostolok cselekedetei: A Lélek, az egyház és a világ*, ford. Gulyás Melinda, Budapest, Harmat–KIA, 2022.
- VAN UNNIK, W. C.: *Sparsa Collecta. The Collected Essays of W. C. van Unnik*. Part 1: *Evangelia, Paulina*, ACTA, Leiden, Brill, 1973.
- VARGA Zsigmond: *Újszövetségi görög–magyar szótár*, Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1992.
- WITHERINGTON III, Ben: *The Acts of the Apostles. A Socio-Rhetorical Commentary*, Grand Rapids, Wm. B. Eerdmans, 1998.
- YAMAZAKI-RANSOM, Kazuhiko: *The Roman Empire in Luke's Narrative*, (Library of New Testament Studies), London, T&T Clark International, 2010.

ÁLDOZATREPREZENTÁCIÓK A MŰVÉSZETBEN ÉS AZOK TÜKRÖZŐDÉSEI AZ EGYETEMISTÁK KÉPZELETÉBEN

SEPSI ENIKŐ – BETHLENFALVY ÁDÁM

BEVEZETÉS

Az áldozatiság nemcsak a pszichológiának és a jognak, hanem különböző műfajú művészeti alkotásoknak is fontos témája. Ez nem meglepő, hiszen amellett, hogy a zsidó-keresztény kultúrkörben a bibliai történetek és Krisztus áldozathozatalának feldolgozásai meghatározó pillérek, maga az áldozattá válás is korokon átívelő emberi tapasztalás, amely összekapcsolja az egyén helyzetét a társadalmi viszonyrendszer alakulásával. Az áldozatiság művészeti reprezentációi képesek megszólítani és elgondolkodtatni eltérő háttérű és korú befogadókat, hiszen alapvető kérdéseket vetnek fel az emberi létezés ellentmondásairól. Tanulmányunkban egy olyan kutatást mutatunk be, amely különböző műfajokban megjelenő áldozatábrázolásokat vizsgált, és feltérképezte ezek tükröződéseit az egyetemisták képzeletében. Kutatásunkban annak jártunk utána, hogy miként rezonálnak a fiatal felnőttek ezekre az alkotásokra, és miként gondolkodnak az áldozatiság témájáról.

KUTATÁSUNK KERETEI

Professzor Domokos Andrea kezdeményezésére jött létre a Károli Gáspár Református Egyetemen egy olyan karközi kutatócsoport, melynek tagjai interdiszciplináris módon vizsgálták az áldozatiság témáját, annak különböző aspektusai és elemei kapcsán végeztek eltérő módszertanú kutatásokat. A kutatócsoport célja az volt, hogy az áldozatiság témáját egyszerre vizsgálja jogi, pszichológiai, teológiai és művészeti nézőpontokat integrálva; ennek a folyamatnak az egyik produktuma ez a kötet is.

A művészettudomány és művészetpedagógia területén tevékenykedőként minket elsősorban az áldozatábrázolás művészeti műfajokat átívelő vonatkozá-

sai érdekeltek, valamint az, hogy ezek miként mozgatják meg fiatal felnőtt egyetemisták képzeletét. Vizsgálatunkra művészetalapú kutatásként tekintünk. Ez egy olyan „kvalitatív kutatási megközelítés, amely a kutatási folyamat bármely pontján bármely művészeti forma egyenkénti vagy kombinált alkalmazására utal a tudás előállítása, értelmezése és kommunikációja kapcsán”.¹ Kutatásunkban használtunk képzőművészeti, irodalmi, mozgóképes és színházi alkotásokat is, és a folyamat egy-egy pontján a résztvevőket is alkotói gondolkodásra készítő tevékenységekbe vontuk be. Mielőtt a kutatásmódszertan részleteibe és a kutatás eredményeinek bemutatásába bocsátkoznánk, szeretnénk körüljárni az áldozat fogalmát, valamint betekintést nyújtani az áldozatiság művészeti reprezentációjának témájába, illetve bemutatni néhány részvételiségre épülő művészeti projektet és művészethez kapcsolódó kutatást.

FOGALOMTISZTÁZÁS

A fogalomtisztázást a művészetalapú kutatás elvégzése után végeztük el, vagyis az ezzel kapcsolatos megközelítéseink nem befolyásolták közvetlenül a kutatás eredményét. Az „áldozat” szó etimológiailag egy szócsaládba tartozik az áld, áldás szavakkal. Gyakran istentiszteleti cselekményként értelmezik (*sacrificium*), például az Ószövetségben hálaáldozatként, engesztelésként bemutatott állatot, terményt, pontosabban magát a cselekményt jelöli. Az Újszövetség az ószövetségi áldozati bárányt Krisztus előképének tekinti, és Krisztus áldozathozatalában az „odaadás” gesztusát emeli ki. Jézus „helyettes” szenvedése is cselekvő jellegű, ugyanis: önátadás.

A *Katolikus lexikon* kiemeli, hogy az áldozatbemutatás ajándék, melynek célja a szövetség, az uralom elismerése, a kiengesztelés, az engedelmisség; a tárgy maga latinul *victima*.²

A népi kultúrában ismert az építőáldozat, a forrástisztelet fogalma. Érdekes továbbá az oltár és azon helyek jelentősége, amelyekhez áldozat fűződik. Mai példa a sok helyen létesülő virághalmoké – talán Diana hercegnőé volt a legismertebb, nálunk Pauer Gyula rakparti cipőinek folytonos „ápolása” virágokkal, karkötőkkel, egybekkel mutat párhuzamosságot (valószínűleg nők teszik oda az

¹ Juhász Judit: Megismerés, élmény és alkotása művészetalapú kutatásokban, *Kovács*, XXIII. évf., 2019/1–4, 6.

² Diós István – Viczián János (szerk.): *Magyar katolikus lexikon I.*, Budapest, Szent István Társulat, 2004, 132–136.

„áldozati” tárgyakat). A magyar nyelvben az áldás jót idéz elő, az áldozás az ebben való részesülés.

Összefoglalva tehát, történetileg valahol minden közösségi jellegű, közösségért végzett rítus áldozat. Nagy váltást jelent ehhez képest az egyes aberrált/tehetetlen egyének áldozatokként való megjelenése. A betlehemi gyermekgyilkosság-sorozat is ilyen volt. Úgy tűnik, mintha ma a társadalom (az együttérzés) feladata lenne az áldozat megnevezése és az áldozat voltától való megszabadítása? Vagy most is egyéni a transzformáció, és közösségi az ebből fakadó jó? Ezeket a kérdéseket tehetjük fel magunknak a fogalomtisztázás után és a művészetalapú kutatás bemutatása előtt.

AZ ÁLDOZAT TÉMÁJA A MŰVÉSZETBEN

Az áldozat témája a művészetekben a bibliai koroktól kezdve jelen van. Íme néhány példa:

Képzőművészet

1. Festészet: A keresztény ikonográfiában az áldozat legismertebb ábrázolása Jézus keresztre feszítése. Számos festő, mint például Michelangelo, Caravaggio és El Greco, alkotott emlékezetes műveket ebben a témában. Ezek a festmények nemcsak a fizikai szenvedést, hanem az önfeláldozás spirituális aspektusát is megjelenítik.
2. Szobrászat: Az ókori görög és római művészetben gyakoriak a mitológiai áldozatok ábrázolásai, például Iphigeneia feláldozása Agamemnón által (az apai érzelmek ellenére királyként kénytelen elrendelni). Az ilyen művek gyakran a sors és a tragédia elkerülhetetlenségét hangsúlyozzák.

Irodalom

1. Antik dráma: Szophoklész és Euripidész drámái, mint például az *Antigoné* és az *Iphigeneia Auliszban*, az áldozat különböző formáit vizsgálják, beleértve a hősie önfeláldozást és az isteneknek hozott emberi áldozatokat.
2. Modern irodalom: A 20. század irodalma, például Albert Camus *A pestis* című műve, gyakran foglalkozik az áldozat kérdésével társadalmi és egzisztenciális kontextusban. A második világháború és az utána következő időszak számos olyan művet inspirált, amelyek az áldozatot és a szenvedést tematizálják.

Zene

1. Opera: Richard Wagner *Parsifal* című operája az áldozat és a megváltás témáját dolgozza fel, mély filozófiai és vallási mondanivalóval. Az áldozat itt nemcsak fizikai, hanem spirituális és érzelmi síkon is megjelenik.
2. Kortárs zene: John Adams *The Death of Klinghoffer* című operája az áldozat modern politikai kontextusát vizsgálja, egy valós esemény, az Achille Lauro tengerjáró hajón történt terrorista támadás alapján.

Film

1. Dráma: Ingmar Bergman *A hetedik pecsét* című filmje az áldozat és a halál elkerülhetetlenségének témáját járja körül. A film központi kérdése, hogy milyen érteke van az életnek és az áldozatnak egy értelmetlennek tűnő világban.
2. Akció- és háborús filmek: a modern filmekben az áldozat gyakran a hősieś önfeláldozás formájában jelenik meg, mint például Steven Spielberg *Ryan közlegény megmentése* című filmjében, ahol a katonák az életüket áldozzák fel egy társuk megmentéséért.

Színház

1. Klasszikus színház: William Shakespeare *Julius Caesar* című drámája az áldozat politikai és személyes dimenzióit vizsgálja, különösen Brutus és Caesar viszonyában.
2. Kortárs színház: Arthur Miller *Az ügynök halála* című darabja a modern ember áldoztatát és az amerikai álom illúzióját mutatja be.

Jindrich Chalupecky cseh művészetelméleti író, gondolkodó, kritikus egy, a témában írt tanulmányában³ magára a művészre tekint áldozatként, aki el kell távolodjon a betegnek hitt társadalomtól:

Az a szenvedés, amelyet a művész magára vesz, a társadalomtól való eltávolodás formáját ölti. A művész lealacsonyítja, megalázza és nevetségessé teszi magát. Alfred Jarry lenyűgöző átgondoltsággal stilizálja magát visszataszító Übűvé. Larionov, Goncsarova, Majakovszkij, Lifszitz, Burljuk és mások festett arccal, fantasztikus ruhákba öltözve járnak az utcákat. A dadaisták teljesen méltóságon aluli és groteszk modorban adják elő magukat. Ez nem pusztán lealacsonyítás, ez magunk és mások valódi meggyötrése. Artaud terveket készít a Kegyetlen Színházhoz.⁴

³ Jindrich Chalupecky: Art and Sacrifice / Opera e sacrificio, *Flash Art*, vol. 11, 1978/80–81, 33–35.

⁴ Jindrich Chalupecky: Művészet és áldozat, ford. Babarczy Eszter, in Szőke Annamária (szerk.): *A performance-művészet*, Budapest, Artpool–Balassi–Tartóshullám, 2000, 130.

Majd így folytatja:

„A művész végső soron áldozatnak tekinti magát, néha komikus, néha tragikus áldozatnak” – mondja Renato Poggioli *Teoria dell'arte d'avanguardia* című könyvében (1962). A második lehetőség mégis gyakoribbnak tűnik. Például újabban a kortárs művészet és művészetkritika egyes területein, amelyekre hatással voltak az antropológiai és pszichológiai elméletek, a művészt úgy kezdik értelmezni, mint *agnus deit*, akinek kiontott vére megváltja az egész törzs bűneit. Poggioli, másokhoz hasonlóan, azt hiszi, hogy a művész egyszerűen pszichopata. [...] A művész érzése azonban, hogy fel kell áldoznia magát, nagyon mélyről jön és nem magyarázható pusztán tudományos elméletek hatásával. Nem vezethető vissza valamilyen egyéni pszichés devianciára sem. A társadalom a beteg, nem a művész. „A művészek nem neurotikusok, mint gyakran hallani; ellenkezőleg, egészségesebbek, mint sok modern ember” – mondja Mircea Eliade az *Aspects du mythe*-ben (1963).⁵

A fenti példákából is láthatjuk, hogy művészet és áldozat kérdéskörét nemcsak tematikusan, hanem egzisztenciálisan is tárgyalhatjuk, hiszen a műalkotás létrehozásának inherens része az áldozattá válás vagy az áldozathozatal.

RÉSZVÉTELI MŰVÉSZETI ALKOTÁSOK ÉS AZ ÁLDOZATISÁG

A fent felsorolt művek mellett számtalan olyan részvételi művészeti alkotás is található, amelyek az áldozatiság témáját járják körbe. Annak érdekében, hogy a megközelítésmódjuk láthatóvá váljon, néhány példát szeretnénk itt bemutatni. A Káva Kulturális Műhely *Hinta* című színházi nevelési előadása (TIE) egy rendkívül jól dokumentált,⁶ kutatással követett példája az áldozatiság egyik sokat tárgyalt szeptét, az iskolai erőszakot, a *bullying* témáját vizsgáló részvételi előadásoknak. A háromórás, iskolaidőben, egy-egy 5–6. osztályos csoport részvételével zajló programon a következő történt:

A színházi jelenetekben egy négytagú banda tagjainak története bontakozik ki, akik egy játszótéren töltik a hétköznapijait leginkább azzal, hogy egyiküket folyamatosan megalázó helyzetbe hozzák („meghintáztatják”). A jelenetekben nincs egyértelmű válasz arra, hogy miért is történik mindez, hogy valójában mi is az értelme a folyamatos agresszióknak, illetve hogy a felnőttek világának (jelesül a felbukkanó tanárnőnek) mi köze van mindehhez. Ezek az összefüggések a történetből kimaradnak, és csak az előadások során, a résztvevők tapasztalatai és fantáziái alapján kerülnek bele a darab-

⁵ Uo., 132–133.

⁶ *Hinta*. Rendezte: Sereglei András. Káva Kulturális Műhely, 2007. <https://kavaszhaz.hu/hinta/> (Letöltés: 2024. május 6.)

ba. Így alkalomról alkalomra új történet keletkezik, mindig újrafogalmazódik az „iskolai erőszak” jelentése, és a csoportonként sajátos tanulási folyamat zajlik.⁷

Az előadás létrehozásának és megvalósításának folyamatát, valamint hatását is vizsgálta egy interpretatív kutatás, amely húsz részvételi előadást dokumentált átfogóan. A kutatás szerint a részt vevő csoportok egy részénél az élmény a közösség megerősödését eredményezte. Azoknál a csoportoknál, akik nem tudtak kollektíven bevonódni, ott inkább individuális szinten tanultak az erőszak működéséről. A részt vevő csoportok némelyikénél a közösség a saját működéséről fogalmazott meg addig ki nem mondott dolgokat kirekesztő és bántalmazó mechanizmusairól és azok áldozatairól. Sőt, az iskola és a tanárok szerepe is szóba került több helyen a látott fiktív történet kapcsán.⁸ Hasonló eredményre jutott egy másik, kontrollcsoportos, kvantitatív módszereket alkalmazó kutatás is.⁹

Ahogy a fenti példákban is kiderül, a művészeti alkotások és az azokkal történő strukturált, alkotó találkozás nem szünteti meg a komplex problémát, de egyéni és/vagy közösségi szinten is eredményezhet tudatosítást, párbeszédet vagy akár szembenézést az áldozatiságot eredményező iskolai erőszak kapcsán. A téma felvetése pedig egyre több iskola számára fontos, egyfelől a diákok mentális és közösségi egészsége miatt, másfelől azért is, mert kutatások igazolják, hogy az efféle bántalmazás erősen kihat a diákok iskolai teljesítményére is.¹⁰

Vannak példák olyan részvételi előadásokra is, amelyek kimondottan társadalmilag kiszolgáltatott csoportok áldozattá válásának megelőzését tűzik ki célul, ilyen például a prostituálttá válás és emberkereskedelem veszélyének kitett fiatalok lehetőségeit és az áldozattá válás folyamatát vizsgáló *Kiálllok érted* című előadás,¹¹ amely a folyamatokat azok bemutatásával igyekszik tudatosítani a legkiszolgáltatottabb célcsoportok számára, és ezzel prevenciós célokat valósít meg. Természetesen az előadás fontos társadalmi tudatosító hatással is bír azok számára, akik nem veszélyeztetettek, hiszen a történet olyan lányokról szól, akik mélyszegénységben nőnek fel, és durva, rideg környezetben ismerkednek a világgal, amelyben kevés szeretet és figyelem jut nekik. Az előadást követő foglal-

⁷ Horváth Kata – Oblath Márton: *A performatív módszer*, Budapest, Káva–AnBlok–Parforum, 2015, 29.

⁸ Uo., 31.

⁹ Lendvai Lilla – Horváth László – Dóczy-Vámos Gabriella – Jozifek Zsófia: Egy komplex színházi nevelési előadás hatása a bullying észlelésére, *Alkalmazott Pszichológia*, XX. évf., 2020/4, 113.

¹⁰ David A. Schwartz – Andrea Hopmeyer Gorman – Jonathan Nakamoto – Robin L. Toblin: Victimization in the peer group and children's academic functioning, *Journal of Educational Psychology*, vol. XCIII, 2005/3, 433.

¹¹ *Kiálllok érted*. Rendezte: Romankovics Edit. Láthatáron Csoport – KVTársulat, 2015. <https://lathataroncsoport.hu/eloadas/kiallok-erted/> (Letöltés: 2024. május 7.)

kozás során a szakemberek azt a kérdést is érintik, hogy hogyan segíthetnek a jólétben élők a társadalom peremén egyensúlyozó fiataloknak.

Az áldozattá válás feldolgozását, illetve a sérülékeny helyzetből való kimozdulást segítő performatív módszertanok sokféleségét igazolja a Káva Kulturális Műhely bűnmegelőzési projektje. Az erről szóló kötet bemutatja a nevelőintézetekben megvalósított Juventas projekt négyféle módszertanát: a tanítási drámát, a börtönszínházat, a fórum színházat és a szociodramát.¹²

Itt elsősorban a színházi elemeket tartalmazó, részvételi, művészeti módszertanokra tekintettünk ki; számtalan más művészeti ág eszközeivel dolgozó metodika foglalkozik még az áldozatiság témájával, illetve bűnmegelőzéssel.

Az áldozat témája tehát számos formában és kontextusban jelenik meg a művészetekben, tükrözve az emberi élet és kultúra alapvető kérdéseit és konfliktusait, így fontos volt átgondolni, hogy olyan művészeti alkotásokat válasszunk ki, amelyek egyrészt többféle művészeti ágat képviselnek, másrészt a mai egyetemista generáció számára gondolatindító és motiváló lehet. Az alábbiakban röviden elemezzük a kiválasztott alkotásokat.

A KUTATÁSHOZ KIVÁLASZTOTT MŰVÉSZETI ALKOTÁSOK

Andrea Mantegna *Halott Krisztusa*, mely egy milánói galériában található, a par excellence áldozatra, Krisztus áldozatára utal, és különös, hogy térdre ereszkedve látjuk a legjobban, vagyis „behajlít a saját terébe”, szelíden „térdre” kényszerít.

1. kép. Andrea Mantegna: Halott Krisztus.

¹² Horváth Kata (szerk.): *Dráma és színház a bűnmegelőzésben. A Káva Kulturális Műhely JUVENTAS programja*, Budapest, Káva Kulturális Műhely, 2022. https://issuu.com/kavaszhaz7/docs/12_borito_final_el_lap-merged (Letöltés: 2024. május 7.)

Id. Pieter Bruegel *Keresztvitel* (Kálvária) című festményének ikonográfiai utalásait (siratóasszonyok csoportja, a mértani középre „elrejtett” kereszt) a korabeli közönség jól értette, hiszen a festmény a németalföldi protestánsüldözések idejére utal a vörös spanyol katonákkal. Lech Majewski lengyel rendező a festmény álló ideje ellenére mozgalmasságot érzékelt a festményben, amikor azt filmidőben fejtette ki és avatott be a kép jelentésmezejébe egy egész estét betöltő mozifilm keretei között. A film megőrzi a képi világ festői jellegét, ugyanakkor átmeneti rítusként elvezet bennünket a műalkotás eredeti valós idejébe és a korabeli szcena történéseibe.

2. kép. Id. Pieter Bruegel: *Keresztvitel* (1564).

A kortárs képzőművészek közül Sara Berti *Krisztus siratása* című installációját választottuk, melynek kiindulópontja egy híres, 1462–1463-ban készült Niccolò dell’Arca-terakottaszobor Bolognából. A *Betlehemi gyermekgyilkosságok* szintén egy klasszikus mű, Guido Reni 1611-es festményéből indul ki.

3. kép. Niccolò dell'Arca terrakottaszobra, Bologna.

4. kép. Sara Berti: Krisztus siratása, 2004, fa, színezett terrakotta, hamu, 170 cm × 30 cm × 170 cm. Fotó: Stefano Stagni.

5–6. kép. Sara Berti: Betlehemi gyerekgyilkosság, 2006, fa, színezett terrakotta, só, 100 cm × 200 cm × 200 cm. Fotó: Stefano Stagni.

Irodalmi alkotásként Kosztolányi Dezsőnek a középiskolás korosztálytól kezdve már jól ismert *Édes Anna* című művét választottuk, azon belül is egy idézetet:

Akik annyi szörnyűséget láttak életükben, a bűnügyi bizottság tagjai maguk is elborzadtak, milyen vadállati kegyetlenséggel végzett velük a gyilkos. Amikor egyikük-másikuk átment a szalonba, arcán behozta oda a rémület visszfényét, mint egy tükörben. Minden arcon a rémület volt, mert nem értették, hogy mért történt, s igyekeztek megérteni. Csak Anna arcán nem volt rémület.

Ő sem értette, hogy miért tette, de ő elkövette, amit tett, és minthogy már elkövette, ott belül, mélyen, nagyon mélyen bizonyára lehetett valami, amiért föltétlenül, szükségszerűen meg kellett tennie. És aki belülről lát valamit, az másképpen látja, mint aki csak kívülről látja.¹³

¹³ Kosztolányi Dezső: *Édes Anna*, XVIII. A rémület. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00406/12603.htm> (Letöltés: 2024. május 16.)

Hasonló megfontolásból választottuk Németh László *Iszony* (1947) című művét. A regény főhőse, Kárász Nelli saját élete és házassága révén kénytelen szembenézni az áldozatiság különböző formáival és következményeivel. Nelli házassága Takaró Sándorral az egyik legfontosabb kontextus. Nelli számára a házasság nem jelent kiteljesedést, sokkal inkább kényszerű kötelességet, amelyet a társadalmi normák előírnak. Az elszegényedett pusztai bérlő lányának és a gazdag parasztpolgár Takaró Sanyinak házasságában két ellentétes vérmérséklet, lelki típus és életstílus, társadalmi környezet próbál összeilleszkedni – reménytelenül. Kárász Nelli akarata ellenére, anyagi okokból köt érdekházasságot a falu bikájával. Lánya megszületése ürügy lesz Sanyi távoltartására, akinek élethabzsoló mulatozása csak még inkább kiemeli Nelli szenvedését és magányosságát: „Olyasmit éreztem, hogy az is lehet szép; egyedül lenni a világban. Az ember tesz és nem érti senki, föláldozza magát, és nem veszi észre senki, boldogtalan és közben olyan kemény és ragyogó, mint feje fölött a csillagok.”¹⁴ Nelli gondolatai is jelzik, hogy nem értelmi elszánás irányítja cselekedeteit: elköltözik az anyjához, aztán vissza, de a házasság csak rosszabb lesz, amikor kiderül Sanyi viszonya a szolgálólánnyal. Házassága nem azért fordul tragédiába (megfojtja a párnával), nem azért lesz a hideg szép asszonyból akaratan kívül, de természetéből eredően férjének gyilkosa, mert csak így szabadulhat meg a házasság terheitől. Kettejük különbsége mélyebbről ered. Takaró Sanyi szeretné felesége természetét a léhábbról társasághoz igazítani, Nelli pedig nem tudja tudatosítani, ami benne a maga köré emelt fal mögött történik, s ebből lesz a tragédia.

Pilinszky János *Merénylet* című kétsoros paradoxona arra készítt bennünket, hogy a megtörténés és az elkövetés között különbséget tegyünk:

Megtörtént, holott nem követtem el,
és nem történt meg, holott elkövettem.¹⁵

Euripidész *A trójai nők* című drámája az áldozat és a szenvedés mély és megrázó ábrázolása, amely a trójai háború utáni eseményeket mutatja be a legyőzött trójai nők szemszögéből. A darabot az athéni Dionüszia-fesztiválon mutatták be Kr. e. 415-ben; az egyik legkomorabb és legdrámaibb mű Euripidésztől. A trójai háború borzalmainak és következményeinek bemutatásával az emberi szenvedés, az áldozat és a háború értelmetlenségének tragédiáját tárja fel. A darab a trójai háború

¹⁴ Németh László: *Iszony*. <https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/NEMETH/nemeth00039/nemeth00041/nemeth00041.html> (Letöltés: 2024. május 21.)

¹⁵ Pilinszky János: *Merénylet*. <https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/PILINSZKY/pilinszky00001/pilinszky00170/pilinszky00170.html> (Letöltés: 2024. május 16.)

utáni időszakban játszódik, miután a görögök elfoglalták Tróját. A központi szereplők a trójai nők, akik a görögök kezére kerültek, és rabszolgasorba vetik őket. Az egykori királyné, Hekabé és más prominens trójai nők, mint Andromakhé és Kasszandra, megpróbálnak megbirkózni helyzetükkel és elkerülhetetlen sorsukkal.

Hekabé, Trója egykori királynéja elvesztette férjét, Priamoszt és számos gyermekét a háború során. A darab kezdetén már tudja, hogy lányai és unokái sorsa is megpecsételődött. Hekabé karaktere az anyai áldozat és a mély fájdalom szimbóluma. Ő maga is a görögök kezébe kerül, és rabszolgasorba jut, de nem adja fel a reményt és a méltóságát.

7–8. kép. Euripidész: A trójai nők. 2023. április 21–22., Budapest.
Rendezte: Suzuki Tadashi. Fényképek: Eöri Szabó Zsolt.

Kasszandra: Hekabé lánya, Kasszandra, akit Apollón jósló képességekkel ruházott fel, előre látja a jövőt és a saját tragikus sorsát. Ő lesz Agamemnón ágyasa, és tudja, hogy ez a kapcsolat is csak további halált és szenvedést hoz. Kasszandra áldozata nemcsak testi, hanem lelki és szellemi is, hiszen előre tudja saját tragédiáját és a családjáét, és mégis kénytelen végigélni azt.

Hektor özvegye, Andromakhé szintén a görögök kezébe kerül, és rabszolgasorba kényszerül. Fia, Asztüanax az egyik legtragikusabb áldozat a darabban, akit a görögök megölnek, mert félnek, hogy felnőve bosszút állhat apja haláláért. Andromakhé elveszíti mind férjét, mind fiát, és saját szenvedése is hatalmas áldozatot jelent. Euripidész bemutatja, hogy nemcsak a harcoló férfiak, hanem a nők és gyermekek is a háború áldozatai, utóbbiak szenvedése és áldozata gyakran még nagyobb és értelmetlenebb. A darab hangsúlyozza a háború kegyetlenségét és az emberi élet értéktelenségét a háború gépezetében.

Suzuki Tadashi rendezésében láttuk a MITEM színházi találkozó keretei között az előadást.¹⁶ A japán rendező a női áldozatokat és a kiszolgáltatottság érzetét egy alig-alig mozgó, szinte kimerevített, ám intenzíven ziháló és különféle – Suzukira jellemző – légzéstechnikával kiadott hangokra építi fel. Európai drámát látunk japán gesztualitással és hangképzéssel: visszafojtott érzelmeket, hatalmas belső feszültséget, mozdulatlanságot. A rendezés nem pszichologizáló, hanem rituális.

Gárdos Péter rendező *Hajnali láz* című filmjére az áldozati szerep transzformációja miatt esett a választás. A film a rendező szüleinek történetén alapul, az áldozati szerep átformálását mutatja be a második világháború borzalmaiból felépülő túlélők életén keresztül. A történet középpontjában Miklós és Lili áll, akik a háború utáni svédországi rehabilitációs táborban találkoznak, és szerelmük révén újraértelmezik az áldozat és a túlélés fogalmait. A film kezdetén Miklós és a többi túlélő egyértelműen az áldozati szerepben jelenik meg. A koncentrációs táborból szabadulva, súlyos fizikai és lelki sebeket hordoznak. Miklós tüdőbetegsége és az orvosok által megjósolt rövid életidő tovább fokozza a reménytelenséget és az áldozati lét érzését. Miklós, elhatározva, hogy nem hagyja magát legyőzni a betegsége és a múlt borzalmai által, levelet ír a táborban lévő magyar lányoknak. Lili válaszol Miklós levelére, és a köztük kialakuló levelezés és későbbi találkozás mély kapcsolatot épít ki köztük. Ez a kapcsolat nemcsak reményt, hanem új célt és értelmet is ad életüknek. A szerelem mint gyógyító erő segít mindkettőjüknek túllépni az áldozati szerepen és újra hinni a jövőben. Miklós

¹⁶ Euripidész: *A trójai nők*. Rendezte: Suzuki Tadashi. SCOT – Suzuki Társulat. <https://szinhaz.org/esemenyek/a-trojai-nok/> (Letöltés: 2024. május 15.)

karaktere fokozatosan átalakul az áldozat szerepéből túlélővé és harcosná. Fizikailag küzd a betegsége ellen, és lelkileg is megújul a Lili iránt érzett szerelem hatására. Az áldozati szerep helyett Miklós új célt talál: a jövőt, amelyet Lili mellett képzel el. Ez az átalakulás a film egyik legfontosabb üzenete, amely bemutatja, hogy a szeretet és a kapcsolatok képesek gyógyítani és erőt adni még a legnagyobb szenvedés idején is. Lili is áldozati szerepben kezd, hiszen ő is elvesztette családját és hazáját, és egy idegen országban próbál boldogulni. Miklóssal való kapcsolata azonban neki is új célt és reményt ad. A kapcsolatukban mindkét fél segít a másiknak feldolgozni a múltat és új jövőt építeni. Lili áldozati szerepe így szintén átalakul, és a túlélés, valamint a szeretet által új értelmet nyer. A film végére Miklós és Lili közös története a remény és az emberi kitartás diadalát mutatja be. Bár a múlt borzalmi és a jelen kihívásai továbbra is jelen vannak, szerelmük és egymás iránti elkötelezettségük átalakítja őket, és új perspektívát ad az életüknek. Az áldozati szerepből való transzformációjuk a film egyik leg-erősebb üzenete, amely az emberi lélek rugalmasságát és az élet iránti szeretet erejét hangsúlyozza.

KUTATÁSMÓDSZERTAN

A Benda Kálmán Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Szakkollégium Művészettudományi, Média- és Művészetpedagógiai Műhely kurzusának keretében megvalósított kutatásunk azt járta körül, hogy miként tükröződnek a kultúránk kiemelkedő áldozatábrázolásai egyetemisták képzeletében. Kiemelten érdekelt minket, hogy mennyire látják az egyetemisták az áldozatszerepet transzformálhatónak. A 2023. tavaszi szemeszterben másfél órás időkeretben öt alkalommal vett részt a műhely tizennégy hallgatója a kutatási alkalmakon, amelyek különböző műfajú alkotások (a fentebb ismertetett festmények, irodalmi művek, film és színházi előadás) szóbeli és cselekvő elemzése köré épültek, az azokban megjelenő áldozatra fókuszálva. A vizsgált alkotásokat a kutatásvezetők választották, de több ponton kínáltuk azok kiegészítésének lehetőségét a résztvevőknek is (a médiában megjelenő áldozat-eseteket például már ők hozták be), és a folyamat kifutása egy, az áldozatiság témáját kibontó kiállításkonceptió összeállítása volt, amely egyfajta önálló, közösségi alkotásnak is tekinthető. Kutatásunk egy-egy pontján dramatikus módszereket alkalmaztunk, amelyek cselekvő részvételt tettek lehetővé, ezzel törekedtünk arra, hogy ne csak intellektuálisan, hanem taktailisan és érzelmileg is kapcsolódhassanak a hallgatók a témánkhoz.

Többféle adatgyűjtési módszert alkalmaztunk a folyamat dokumentálására. Egyfelől hang- és videófelvétel készült az alkalmakról, de két résztvevő-megfigyelő

is készített jegyzeteket a folyamatról (egy hallgató és egy drs. mentortanár),¹⁷ illetve a résztvevők is készítettek rövid írásos reflexiókat, képi dokumentációt a folyamat közben. A gyűjtött adatokat a hallgatók által felhozott és a szakirodalomban megjelent kulcskérdések mentén tartalomelemzésnek vetettük alá.

AZ EGYETEMISTÁK SZÁMÁRA HANGSÚLYOSSÁ VÁLT TÉMÁK

Szerettük volna felmérni, hogy a szabad asszociációs teret kínáló művészeti alkotások nyomán mik azok a témák, kérdések, amelyek a leginkább érdeklik a hallgatókat. Voltak olyan felvetések, amelyekről rendkívül hosszan zajlott vita a csoportban, illetve akadtak olyan témák, amelyek újra és újra visszatérő elemei voltak a diskurzusnak. Elsőként ezekre reflektálunk.

9. kép. A hallgatók munka közben.

Az egyik visszatérő téma az áldozati helyzet és az áldozatvállalás közötti különbség meghatározása volt.

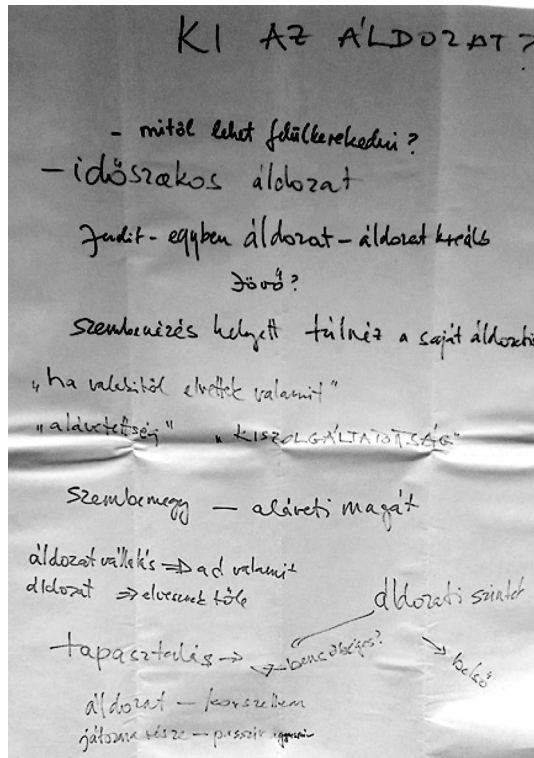
Többféle aspektusból közelítették meg a különbséget a hallgatók az alkotások értelmezése során, az egyik a tranzakció jellege volt: „Én leragadtam az áldozatvállalás és áldozattá válás közötti különbségnél. Szerintem az áldozatvállaló ad valamit, és az áldozattól meg elvesznek valamit. Tehát hogy ez egy tranzakció vagy valami.”¹⁸

¹⁷ Köszönjük Szántó Száva és Hegyi Dániel alapos és érzékeny jegyzetelését, valamint részvételüket a csoportmunkában!

¹⁸ Résztvevő 3. Hangfelvétel alapján. 2023. március 20.

A művekről beszélve, Krisztus áldozatvállalása kapcsán szóba került még a mártírium (vértanúság), és volt, aki Jézus feltámadását az áldozatvállalásért kapott jutalomként értelmezte. A gondolatmenet folytatásában arról is izgalmas párbeszéd folyt, hogy adhat-e bármit az áldozati szerep egy egyénnek vagy egy közösségnek. A tranzakciókhoz kapcsolódó gondolkodás tekinthető egyfajta fiskális szemléletnek is, a fogyasztásra épülő társadalom lenyomatának, de a beszélgetésben sokkal inkább a kérdés pszichológiai, mentális dimenziója vált fontosá a hallgatók számára. Ez erősebben kapcsolódik a hétköznapiabb áldozatvállalás példáihoz, mint amilyen egy fontos élmény vagy tudás érdekében meghozott áldozat lehet az ő életükben.

Egy másik tengely, ami mentén különbséget tettek a hallgatók az áldozattá válás és az áldozatvállalás között, a cselekvőképesség és a kontroll kérdése volt. Míg az áldozatot vállaló maga dönt róla, hogy így cselekszik, addig az áldozattá válás gyakran azzal jár, hogy valaki cselekvőképtelenné válik, és értelemszerűen nem saját választása ez.

10. kép. A workshop eredménye.

Az áldozati állapot és cselekvőképesség kapcsolata két irodalmi mű kapcsán is felmerült. Az *Iszony* és az *Édes Anna* főszereplőit is úgy látták a hallgatók, hogy a tragédiához a két nő – áldozati pozíciójával együttjáró – cselekvőképtelensége járult hozzá. Édes Anna nem volt képes kilépni a helyzetből, tehetetlenségében ölt, míg az *Iszony* főhősnője öntudatlanul, de szintén a felismerhető cselekvési lehetőségek hiányában ténykedett. A kiscsoportos feladatnál, amikor az volt a kérdés, hogy Nelli áldozat-e, a csoport szinte mindegyik tagja azon az állásponton volt, hogy inkább Sanyi az áldozat. Egyöntetűen az volt a vélemény, hogy ha Nelli nem akart, akkor nem is kellett volna belemennie a házasságba, s így megölnie férjét, illetve életet adni a kislányuknak (akit szintén a házasság áldozatának tartott a csoport). A munka előrehaladtával azonban egyre inkább az lett a közös álláspont, hogy Nelli ugyanúgy áldozat, mint Sanyi, s mindkettőjüknek kompromisszumképesebbnek kellett volna lenni. Édes Anna esetén pedig azt emelték ki, hogy nem bírta tovább a pszichés megterhelést, de nem transzformálódik, hanem elkövetővé válik.

Fontos kérdéssé vált kutatásunk résztvevői számára, hogy mennyire döntés kérdése, hogy valaki áldozattá válik, illetve áldozatnak tekinti-e magát. Ez a kérdés Gárdos Péter *Hajnali láz* című filmje kapcsán merült fel a legélesebben, ahol a különböző szereplők viszonya a holokauszt túléléséhez kontrasztosan jeleníti meg az áldozati szerephez való viszonyt. Áldozat-e az, aki nem hajlandó magát annak látni, mint Miklós és Lili a filmben? Velük ellentétben Judit azonosul az áldozati szereppel, őt a csoport is egyértelműen áldozatnak látta. A hallgatókban felmerült a kérdés, hogy miként függ össze a túlélés esélye az áldozati szereppel történő azonosulással. Az áldozati pozíció transzformálhatósága, az abból való kilépés lehetősége foglalkoztatta a csoportot, és úgy látták ezekből a példákából, hogy az áldozatszerephez való tudatos viszonyulás kulcsfontosságú abban, hogy mennyire válik valaki a helyzete ellenére cselekvőképessé. Érdekes módon a traumát elszenvedettek rehabilitációjával kapcsolatos szakirodalom is az ágens, a cselekvőképesség megteremtését tekinti központi tényezőnek a terápiás folyamatban.¹⁹ A kérdés boncolása közben logikusan merült fel a kérdés, hogy mitől függ, hogy ki miként kezeli a saját áldozatiságát. Mi akadályozza Juditot abban, hogy transzformálni tudja saját szerepét? A hallgatók elsősorban interperszonális, érzelmi akadályokat azonosítottak be: féltékenység, bizalmatlanság, illetve a Lilihez való viszonyának rögzülése. Juditot áldozatnak és áldozatkreatórnak látták, mivel a felülkerekedési mechanizmusa életellenes volt – akadályozta a pár boldogulását, továbbá nem engedte az identitásának részévé

¹⁹ Sharon Eytan – Ronel Natti: From looking for reason to finding meaning: a spiritual journey of recovery from sexual trauma, *Journal of Interpersonal Violence*, vol. XXXVIII, 2023/11–12, 7414.

válni az áldozatiságot. Amikor Juditot a Kosztolányi-regény Annájával állítottuk párhuzamba, aki egy másik példája az áldozati szerep sikertelen transzformációjának, akkor további tényezők is felmerültek. Annával kapcsolatban a társadalmi szerepének megkérdőjelezetlenségét látták akadályként a hallgatók: „Anna egy szolgálólánytípus, aki nem kérdőjelez meg dolgokat.”²⁰ A hallgatók közt vita alakult ki arról, hogy Édes Anna megakadályozhatta volna-e, hogy áldozattá váljon. Voltak olyanok, akik úgy látták, hogy elszökhetett volna korábban, mások inkább a neveltetésében, a cselédséggel kapcsolatos társadalmi elvárások súlyában és azok internalizálásában látták ennek akadályát. „Már az elején is elfuthatott volna, de neveltetése miatt abban a szabályrendszerben élt, [ami azt diktálta számára,] hogy ne fusson”, állította az egyik hallgató.²¹ „Nem látott rá példát, mintát a maga társadalmi osztályából”, állapította meg egy másik.²² Ennek a vitának hasznos produktuma volt, hogy a hallgatók arra a következtetésre jutottak, hogy tanulható a tudatos viszony kialakítása az egyénileg kialakított vagy társadalmilag projektált szerepekhez.

A *Hajnali láznál* merült fel az igény arra, hogy az áldozatiság problémáját szintek szerint rendszerezzük. „Mindenki lehet áldozat valamilyen szinten. Én egy betegséghez hasonlítanám az áldozatiságot. Tehát ha valakinek ellopják a pénztárcáját, az mondjuk olyan, mint egy megfázás. Egy bűncselekmény áldozatává válsz, de ez más, mint ha elvittek valakit a holokauszt idején; az meg olyan, mintha rák lenne.”²³ Az áldozatiságot „egy bensőségebb tapasztalásnak”, míg az áldozattá tevést „külsődlegesnek” érezték, s ezt Pilinszky János *Sztavrogin elköszön* és *Sztavrogin visszatér* című verseinek említésekor vetették fel, s ők maguk hozták be az *Az ötödik pecsét* című filmet.

Sztavrogin elköszön

„Unatkozom. Kérem a köpenyem.
Mielőtt bármit elkövetnek,
gondoljanak a rózsakertre,
vagy még inkább egyetlen rózsatőre,
egyetlen egy rózsára, uraim.”²⁴

²⁰ Résztvevő 8. Megfigyelői napló, 2023. március 28.

²¹ Résztvevő 4. Megfigyelői napló, 2023. március 28.

²² Résztvevő 6. Megfigyelői napló, 2023. március 28.

²³ Résztvevő 3. Hangfelvétel alapján. 2023. április 21.

²⁴ Digitális Irodalmi Akadémia. <https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/PILINSZKY/pilinszky00001/pilinszky00179/pilinszky00179.html> (Letöltés: 2024. május 16.)

Sztavrogin visszatér

„Nem gondoltak a rózsakertre,
és elkövették, amit nem szabad.

Ezentúl üldözöttek lesznek
és magányosak, mint egy lepkegyűjtő.
Üveg alá kerülnek valahányan.

Üveg alatt, tűhegyre szúrva
ragyog, ragyog a lepketábor.
Önök ragyognak, uraim.

Félek. Kérem a köpenyem.”²⁵

Többen a lelkiismeret szerepét hangsúlyozták – Pilinszky *Merénylet* című versére utalva –, úgy látták, hogy egyesek inkább az áldozat, a szenvedő szerepét öltik magukra, mert így nem nekik kell elkövetniük a bűnöket. Míg a különbségtétel meglehetősen egyértelmű, fontos jelenség, hogy a hallgatók a művészeti alkotásokban megjelenő szélsőséges áldozati helyzeteket igyekeznek összevetni a saját hétköznapi áldozati élményeikkel. Az egyik alkalommal a dramatikus módszerekkel vizsgált iskolai bántalmazás, a bullying témája is lehetővé tette, hogy személyes tapasztalataikat párhuzamba állítsák vagy éppen összekapcsolják az alkotásokban megjelenő helyzetekkel. A bullyingnál az áldozatból elkövetővé válás (másokat áldozattá tevő) folyamata is felmerült lehetséges következményként (ilyen jelenségre utal szakirodalom is²⁶). A hallgatók Juditot úgy látták, mint akinek az áldozati szerepéből adódóan nincs jövőképe, csak múltja, és aki a saját áldozatiságához úgy viszonyul, hogy „ahelyett, hogy szembenézne vele, túlnéz rajta”.²⁷ Ezek miatt válik a pár áldozatból áldozatkreálóvá a hallgatók szerint. De a két szerepkör közötti viszony több alkotás esetében is felmerült.

Chagall *Izsák feláldozása* című festménye (1966) az egyik hallgatói prezentáció kapcsán került be a vizsgált alkotások közé, és vált szenvedélyes viták tárgyává.²⁸ A festmény az angyal képében történő égi beavatkozás pillanatát jeleníti meg, és az erőteljes színhasználat értelmezése vetett fel tartalmi kérdéseket azzal kapcsolatban, hogy ki az áldozat ebben a történetben.

²⁵ Digitális Irodalmi Akadémia. <https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/PILINSZKY/pilinszky00001/pilinszky00189/pilinszky00189.html> (Letöltés: 2024. május 16.)

²⁶ Rashmi Shetgiri: Bullying and victimization among children, *Advances in Pediatrics*, vol. LX, 2013/1, 33–51.

²⁷ Résztvevő 6. Megfigyelői napló, 2023. 03. 27.

²⁸ A hallgatók hozták be a témához kapcsolódóan Caravaggio *Izsák feláldozása* című festményét (1603) is.

11. kép. Marc Chagall: Izsák feláldozása.

„Én azért gondolom, hogy eleve azért Ábrahám van ez a piros szín, mert az ő áldozata. Nem Izsák, hanem Ábrahám, és ezúttal szerintem Istennek az áldozata. Ebben van egy furcsa ellentét, hogy attól, hogy még te vagy az elszenvetője fizikailag egy cselekedetnek – mint Izsák –, attól még lehet, hogy nem vagy áldozat, tudniillik Izsák nem tudja, hogy mi történik vele”, mondta az egyik hallgató.²⁹ Mások viszont visszatértek a több ponton előkerülő vitához az áldozatvállalás és áldozattá válás fogalompárral kapcsolatban: „Ábrahám a cselekvő. Tehát mintha ő vállalná... ő az áldozatvállaló, míg Izsák maga az áldozat.”³⁰ Mint más pontokon, a hallgatók vitáiban itt is kulcstényező az áldozatiság értelmezésében a tudatosság és a cselekvőképesség.

Az áldozat és az „áldozatkreáló” kettőse *A trójai nők* előadás értelmezése kapcsán is fontossá vált, és kortárs események értelmezése felé nyitott kaput. A háború hatásait vizsgáló történet kapcsán a hallgatók az ukrajnai háború történéseire asszociáltak, és az ott besorozott katonák ellentmondásos helyzete került a beszélgetés fókuszába. Ez a kérdéskör a megfigyelők szerint az amúgy visszafogottabb hallgatókat is aktivizálta a beszélgetésben. „A háborúban a katonák megöl embereket. Áldozatot hoz a nemzetéért, megvédi a hazáját; a másik

²⁹ Résztvevő 5. Hangfelvétel alapján. 2023. március 20.

³⁰ Résztvevő 7. Hangfelvétel alapján. 2023. március 20.

oldalról nézve viszont értékelhető agresszorként is”,³¹ állapította meg az egyik hallgató. A katonának önként jelentkezők kapcsán felmerült, hogy „itt nemcsak áldozatot vállalasz, hanem azt is vállalod, hogy elkövető is leszel. Szerintem ez egy extrémítás.”³² Volt, aki úgy látta, hogy „a katona nem tudja feldolgozni, hogy napi nyolcezer ember meghal a háborúban”, és a hallgatók összevetették a két pozíció lelkiismereti hatását is, egyikük szerint „az áldozat lelkiismerete könnyebb, míg az elkövetőé nehezebb”. A beszélgetés, a közeli háborús helyzet és a darab erőteljes és végletes háborúértelmezése okán is, egy határozott álláspont megfogalmazásával zárult: „A háború felesleges. Nincs értelme.”

A *trójai nők* arra is lehetőséget kínált, hogy a hallgatók a különböző korok és kultúrák áldozatfogalmára reflektáljanak. Felmerült a kérdés, hogy egy adott kultúra vagy történelmi kor normái mennyire befolyásolják, hogy valakit áldozatnak tekintsenek mások, vagy akár ő önmagát áldozatnak lássa. A hallgatókban felmerült kérdésként, hogy erre visszamenőleg vagy kultúrákon átívelve miként lehetséges vagy érdemes reflektálni.

A színházi előadás erős és sokféle áldozatrepresentációt kínált, és ez kérdéseket vetett föl azzal kapcsolatban, hogy például Helénát, a háború kirobbanásának okát tekinthetjük-e áldozatnak. A hallgatók számtalan olyan kérdést soroltak fel, amelyek befolyásolhatják azt, hogy miként ítélik meg Helénát. Ezek a következők voltak:

- Önként ment el a férjétől, vagy elrabolták? Beleszeretett Parisba, vagy a férfi elrabolta őt?

Amennyiben elrabolták, akkor a hallgatók szerint áldozatként kell tekinteni rá, hiszen akkor nem tehet a háború kirobbanásáról.

- Hogyan választott Heléna? Volt-e a döntésben felelőssége?
- Az ő felelőssége, hibája-e az, hogy a választása miatt a férfiak összecsaptak?

A felelősség és az áldozatiság fogalmának kapcsolódásai foglalkoztatták a hallgatókat. De felmerült Heléna kapcsán, hogy esetleg saját szépségének az áldozata.

Fontos megfigyelés volt a teljes folyamat kapcsán, hogy több olyan pont adódott, amikor a műalkotás és a saját tapasztalatok, élmények találkozása tette lehetővé a hallgatók számára a témához való kapcsolódást. Ilyen volt, amikor az iskolai bullying-élmékeiket, tapasztalataikat tudták egy-egy témakörhöz kapcsolni, vagy akár egy erős művészeti élményt, például a *Trónok harcának* egy-egy pillanatát tudták valamelyik alkotás elemzéséhez előhívni, vagy amikor a felvidéki magyar lét áldozatszerű vonatkozásairól beszélt az egyikük.

³¹ Résztvevő 12. Megfigyelői napló, 2023. március 27.

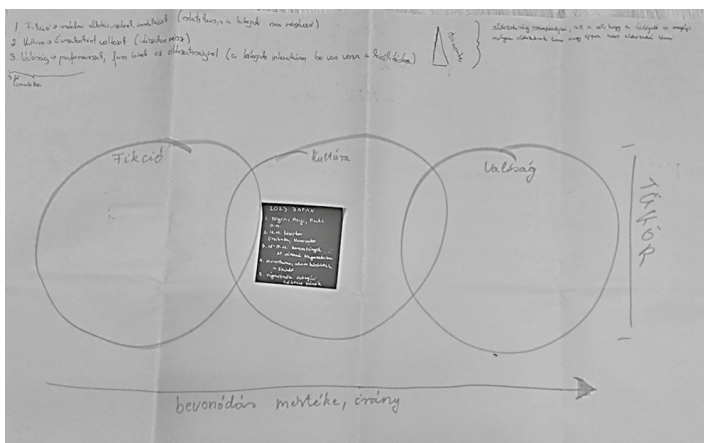
³² Résztvevő 9. Megfigyelői napló, 2023. március 27.

A folyamat lezárásaként egy *Áldozat* című kiállítás koncepciójának kialakítására kértük a hallgatókat.

KIÁLLÍTÁSKONCEPCIÓ

A koncepció kialakításához nem kaptak semmilyen megkötést a hallgatók, használhatták a közösen vizsgált alkotásokat, de ez nem volt kikötés. Pusztán a célkorosztályt határoztuk meg: fiatal felnőtteknek szóló kiállítás koncepciójának összeállítására kértük őket. A tevékenység során számos olyan kérdést kellett körbejárnia a két csoportnak, amely az egész folyamat alatt jelen volt a beszélgetésekben, és emellett ki kellett emelniük azt, ami szerintük ma fontos a téma kapcsán.

Fontosnak tartották, hogy elgondolkodtató legyen a kiállítás, például több olyan pont legyen benne, amely elgondolkodtatja azzal kapcsolatban majd a látogatót, hogy igazából egy helyzetben ki az áldozat, és miért – tehát hogy inkább kérdéseket vessen föl a kiállítás, és ne egyértelmű válaszokat kínáljon. Szempont volt számukra, hogy egyszerre legyen „beleélhető és elidegenítő” is a kiállítás, hogy lehetőség legyen közel kerülni a témához, és kicsit távolabbról is ránézni. A hallgatók számára az is fontossá vált, hogy különböző kultúrák és így többféle viszony is megjelenjen a kiállításban. A következő, három térre szétválasztó terv készült végül többkörös egyeztetés után:

12. kép. Az *Áldozat* című kiállítás koncepciója.

Az első terem művészeti alkotásokon keresztül mutatná be az áldozatiság témáját, többek között a műhely során vizsgált alkotások megjelenítésével. Ez a né-

zőknek egy biztonságos érkezést tenne lehetővé, és a téma európai kulturális reprezentációit kínálja.

A második terem mindig más kultúrát mutatna be, az első ezek közül Japánra fókuszálna. Családtörténeti példákon keresztül mutatnák be a japán történelem jelentős incidenseit, a keresztény misszionáriusok érkezését is megjelenítve, illetve Hiroshima és a „vigasz-nők” történeteit is bevonva többféle nézőpontot kínálna.

A harmadik teremben a mai társadalmi valóságunk reprezentációja jelenne meg. Egy rendkívül konkrét ötlet egy üvegkalitkába zárt utcajelenet volt: a kiállítás látogatói előtt a komfortzónájukból kiközösítő bántalmazó incidens játszódna le, amelybe nem tudnak beavatkozni, csak szemtanúi lehetnek a jelenetnek. Ebből az utolsó teremből csak egy tükör előtt elhaladva mehetnének majd ki a látogatók, hogy azon gondolkodjanak el: „mi hol vagyunk a történetben?”.

KONKLÚZIÓ

Kvalitatív kutatásunk során azt vizsgáltuk, hogy miként tükröződnek az egyetemisták képzeletében az európai és magyar művészet markáns áldozatrepresentációi. Öt alkalomból álló folyamatunk során azt tapasztaltuk, hogy az eltérő műfajú alkotások tartalmas beszélgetéseket indítottak el, a hallgatók használták az alkotások által kínált szabad asszociációs teret, és a kortárs környezetükkel is összekapcsolva reagáltak azokra az ellentmondásokra, amelyek a téma kapcsán felmerültek.

A folyamatot résztvevő-megfigyelőként dokumentáló hallgató szubjektív benyomásai a következők volt a kutatás egészéről:

Az én meglátásom szerint, a hallgatók szívesen vettek részt a kutatásban és őszinte érdeklődéssel vettek részt a beszélgetésekben, illetve a kialakult vitákban. Érdekesnek találtam azokat az említett vitákat, ahol arról folyt a diskurzus, hogy az áldozat mit tett vagy tehetett volna annak érdekében, hogy kikerüljön ebből a szerepből. Megfigyelésem szerint ez a kérdés több művészeti alkotásnál előjött, illetve az élőképek létrehozásánál is felmerült a kérdés, hogy az áldozat, illetve a közösség mit tud tenni annak érdekében, hogy az áldozatiság és a zaklatás megszűnjön. Itt több javaslat is született a drámapedagógiai órák, illetve a pszichológia tanrendbe emelésére.

Összességében megállapíthatjuk, hogy az egyetemi hallgatók az áldozat kérdéskörében saját egyéni tapasztalatukat könnyedén integrálták, a művészetek terü-

letéről kilépve a média világát is bevonták a saját egyéni tapasztalataikat olykor messze meghaladó reflexióikba.

IRODALOMJEGYZÉK

- CHALUPECKY, Jindrich: Art and Sacrifice / Opera e sacrificio, *Flash Art*, vol. 11, 1978/80–81, 33–35; magyarul: Jindrich Chalupecky: Művészet és áldozat, ford. Babarczy Eszter, in Szőke Annamária (szerk.): *A performance-művészet*, Budapest, Artpool–Balassi–Tartós-hullám, 2000, 128–144.
- DIÓS István – VICZIÁN János (szerk.): *Magyar katolikus lexikon I.*, Budapest, Szent István Társulat, 2004.
- EYTAN, Sharon – NATTI, Ronel: From looking for reason to finding meaning: a spiritual journey of recovery from sexual trauma, *Journal of Interpersonal Violence*, vol. XXXVIII, 2023/11–12, 7404–7425. <https://doi.org/10.1177/08862605221145723>
- HORVÁTH Kata – OBLATH Márton: *A performatív módszer*, Budapest, Káva–AnBlok–Parforum, 2015.
- HORVÁTH Kata (szerk.): *Dráma és színház a bűnmegelőzésben. A Káva Kulturális Műhely JUVENTAS programja*, Budapest, Káva Kulturális Műhely, 2022. https://issuu.com/kavaszhaz7/docs/12_borito_final_el_lap-merged
- JUHÁSZ Judit: Megismerés, élmény és alkotás a művészetalapú kutatásokban, *Kövász*, 23. évf., 2019/1–4, 3–26.
- LENDVAI Lilla – HORVÁTH László – DÓCZI-VÁMOS Gabriella – JOZIFEK Zsófia: Egy komplex színházi nevelési előadás hatása a bullying észlelésére, *Alkalmazott Pszichológia*, XX. évf., 2020/4, 99–138.
- SCHWARTZ, David A. – HOPMEYER GORMAN, Andrea – NAKAMOTO, Jonathan – TOBLIN Robin L.: Victimization in the peer group and children's academic functioning, *Journal of Educational Psychology*, vol. XCIII, 2005/3, 425–435. <https://doi.org/10.1037/0022-0663.97.3.425>
- SHETGIRI, Rashmi: Bullying and victimization among children, *Advances in Pediatrics*, vol. LX, 2013/1, 33–51. <https://doi.org/10.1016/j.yapd.2013.04.004>

AZ ÁLDOZATI SZEREP FELADÁSA ALEJANDRO JODOROWSKY MÓDSZERÉNEK ALKALMAZÁSÁVAL

—◀▶—
SZÁNTÓ SZÁVA

Alejandro Jodorowsky, a chilei színházi alkotó és filmrendező fiatalkorát a művészet, főként a költészet iránti szenvedélye határozta meg. Később aztán érdeklődését teljes egészében a színház kötötte le, mivel a játék és a kézzel készített kellékek, a bábok teljesen elbűvölték. A pszichologizáló színházzal azonban, ami meglátása szerint a valóság utánzását tűzte ki céljául, sosem tudta azonosítani magát és a munkáját. Mivelhogy Jodorowskynak nem a valóság utánzása vagy egy szöveg színrevitele volt a célja, színháza a képzelet határtalan szabadságában mozgott. A chilei időszak után Mexikóban például olyan performanszokat hozott létre, amelyekben nem színészek testesítettek meg előre megírt karaktereket, hanem a nézők saját problémáikat, traumáikat, saját benső drámájukat vitték színre. Szerinte ugyanis minden ember hordoz magában valami olyan cselekedetet, amelynek megvalósulását és megvalósítását a normál körülmények nem engedik, nem teszik lehetővé. A művész ezeknek az elfojtott tetteknek a kibontakozására szeretett volna teret és lehetőséget nyújtani.¹ Jodorowsky saját színházi tevékenységének, kutatásának a terápiás dimenziók felé történő elmozdulását ezektől a mexikói évektől datálja. Az alkotót a színház mint az önmegismerés eszköze foglalkoztatta, mivel hitvallása szerint „nem azért járunk színházba, hogy elmeneküljünk önmagunk elől, hanem hogy helyreállítsuk kapcsolatunkat azzal a rejtéllyel, amelyek mi magunk vagyunk”.²

A chilei, majd mexikói színházi kísérleteket követően Jodorowsky Párizsban telepedett le, ahol az egyre inkább terápiás vonásokat felmutató módszerének továbbfejlesztésével foglalkozott. A kétezres évek elejétől kezdve ugyanis Párizsban

¹ Alejandro Jodorowsky: *Psychomagic. The Transformative Power of Shamanic Psychotherapy*, trans. Rachael LeValley, Rochester–Toronto, Inner Traditions, 2010, 28–31.

² Jodorowsky: *Psychomagic*, 28.

létrehozta a Mystical Cabaret-t, amelynek ülésein vagy „konferencia-happening-jein”³ minden héten szerda esténként olyan nyilvános hirdetések nélküli és ingyenesen látogatható közösségi eseményeket szervezett, amelyeken alkalmanként ötszáz néző vett részt. E közönségnek a soraiból kerültek ki aztán azok az önként jelentkező személyek, akiknek a problémái, traumái, komplexusai a színpadra kerültek, hogy azokat az est házigazdája a jelenlévők szeme láttára oldja fel, gyógyítsa meg.⁴ A Mystical Cabaret közösségi ülésein kívül azonban Jodorowskyt mindeközben olyan páciensek is felkeresték, akik megoldatlannak tűnő problémájukra a művész módszerétől reméltek megoldást. Ezt a módszert Jodorowsky ekkorra már a következőképpen definiálta: az emberek problémáin alapuló, gondosan kidolgozott program, cselekvés vagy cselekvések sorozata, amely egy adott időintervallumon belül teljesítendő. Célja: a páciensek téves önképének a megtörése, így téve lehetővé a valódi énjükkel (öntudat) való (újra)egyesülést.⁵ Ez a transzformáció áll tehát a Jodorowsky-féle módszer és művészet középpontjában, mivel a művész szerint „mindig ott vannak mellettünk azok az akadályok, amelyek meggátolják, hogy kiteljesedjünk. Apa, anya, igaz? Ez az átkozott gondolkodásmód az, ami azt mondja nekünk: légy áldozat, élj áldozatként, és tedd magad áldozattá.”⁶ Jodorowsky így gondolkodik a család szerepéről:

[...] fájdalmat okoz nekünk, olyan, mint egy csapda, megrövidíti az életünket, pszichésen és szociokulturálisan zavar bennünket, korlátozott tudati szintre kényszerít, megfoszt minket lényegi énünktől, olyan gondolatokat, eszméket sulykol belénk, amelyek nem a sajátjaink, és abban a pillanatban, amikor a világban találjuk magunkat, mindez összeomlik, és a semmiből kell felépítenünk az életünket. Megbocsátunk magunknak, mert senki sem bűnös. Generációról generációra mindegyik az előző nemzedék áldozata. A végén sok évszázados áldozattá válunk, de végül megértjük, hogy nincs okunk a neheztelésre.⁷

Nem véletlen tehát, hogy a Jodorowsky házába érkező páciensek a panaszuk ismertetése után a művésszel együtt több nemzedékre visszamenőleg feltárják családi múltjukat, viszonyaikat, öröklött családi mintáikat. Jodorowsky ezek után rendszerint rá is mutat a szóban forgó panasz lehetséges okára, meggyőződése ugyanis az, hogy a legtöbb probléma és trauma eredete a csa-

³ Gilles Farcet: A Portrait of the Artist in Panic Character, in Jodorowsky: *Psychomagic*, 3.

⁴ Uo., 8.

⁵ Jodorowsky: *Psychomagic*, 49.

⁶ Uo., 285.

⁷ Javier Esteban: A Synthesis of Experiences, in Jodorowsky: *Psychomagic*, 200.

ládi múltban keresendő, oda vezethető vissza. Mivel azonban szerintem nem elegendő a problémának, illetve azok okainak a felismerése, mert ez önmagában még nem vezet a trauma feloldásához, illetve az áldozati szerepből való kilépéshez, ezért a részletes beszélgetéseket egy, a páciens számára előírt cselekvés vagy cselekvések sorozata követi. Az alkotó meglátása szerint ugyanis a cselekvések által lehetséges a valódi változás, mert a cselekvések véghezvitelében valósul meg következetesen a pácienseknek a változással, illetve a változtatással kapcsolatos elhatározása.⁸ Jodorowsky módszerének gyakorlati alkalmazására számtalan olyan példa van, amikor a művészhez forduló egyén problémája, traumája egy múltbéli családi állapotból, eseményből, viszonyból adódik. A következőkben ezekre vonatkozóan szeretnék néhány példát, esetet bemutatni, amelyek közül az első kettő a Jodorowsky gyógyítási technikáját bemutató dokumentumfilmben⁹ szerepel. Az első példa egy, az apja által bántalmazott és többszöri öngyilkosságot megkísérlő férfinak az esete, míg a második példa egy mexikói nő történetét meséli el, akinek vőlegénye az esküvőjük napján lett öngyilkos.

Első példa: Ez esetben egy olyan párizsi férfiről van szó, akit gyermekkorában testvéreivel együtt bántalmazott az édesapjuk. Felnőtt korában a férfi már több öngyilkossági kísérleten van túl, sőt az önkezelével okozott halál gondolata mindennapossá válik számára, amikor találkozik Jodorowskyval. A gyógyulási folyamat itt is a férfi családjának és múltjának felvázolásával kezdődik, majd a konkrét cselekvéssorozatok kivitelezésére már Spanyolországban kerül sor. A két nagyméretű kőre fektetett páciens meztelen mellkasán Jodorowsky először néhány egymásra rakott fehér tányért tör szét egyenként egy kalapáccsal. Miután a törmelékek nagy részétől megtisztítja a férfi testét, egy bottal lassan és láthatólag nagy erőt kifejtve vonalat húz a szegycsontja mentén, majd egyik kezét mellkasának jobb, másik kezét pedig bal oldalára helyezve olyan mozdulatokat tesz, mintha a mellkast ellentétes irányba szétfeszítené. Ezek után egy kupac fekete, gumiszerű zsinórt tesz ugyanoda, amit már a férfi kezeivel együtt mozgatnak, majd a zsinórokat egy csomóba gyűrik, s azt a férfi maga mögé dobja. Jodorowsky ezután felülteti a páciens, és mialatt törzsét, majd fejét kezei közé fogja, mintha belefújna annak hátába, a tarkójába, homlokába, s ez utolsó fújásnál egy pillanatra a szemét és orrát is befogja. Majd egy látványos hegyvidéki panorama előtt állva a férfi a következőket mondja, miközben az előtte lévő földkupacot és az abba beleállított ást nézi: „Úgy döntöttem, hogy

⁸ Jodorowsky: *Psychomagic*, 118.

⁹ Alejandro Jodorowsky: *Psychomagic, A Healing Art*, Paris, Satori Films, 2019.

visszaadom a földnek ezt a fájdalomtól terhes testet. Feláldoztam az életemet, a gyerekkoromat a testvéreimért, azért, hogy megmenekítsem őket beteg apánk gonoszságától. Ma meghalni vágyom.” Azzal befekszik az előre megásott gödörbe, a fejére egy több helyen átlukasztott átlátszó burkot tesznek, földdel fedett testére pedig nyers húscsufatokat dobálnak, amikre a levegőben köröző keselyűk azonnal lecsapnak. A férfi egy, a burkon belülről rögzített kamerán át szemtanúja annak, hogyan zabálják fel, marcangolják szét a rajta elhelyezett húsdarabokat a dögevő madarak. Kis idő elteltével Jodorowsky elzavarja őket, és kíséri a férfit a gödörből. Meztelen testére több üveg fehér tejszerű folyadékot önt, majd miután páciense tisztára törölközött, és segítségével új ruhába öltözött, a mellkasára teszi – egy piros lufi madzagjának végére kötözve – édesapjának a fényképét, és a következőket mondja: „Itt van az apád. Fogd és szabadulj meg tőle.” A férfi elveszi a fényképet, és a piros lufival együtt az ég felé ereszti. Két hónappal később egy interjú során a volt páciens úgy nyilatkozik, hogy az eltelt idő alatt több felismerésre is jutott, mint például hogy a párizsi életmód nem neki való, de mosolyogva számol be arról is, hogy már sokkal kevesebb szuicid gondolata van.

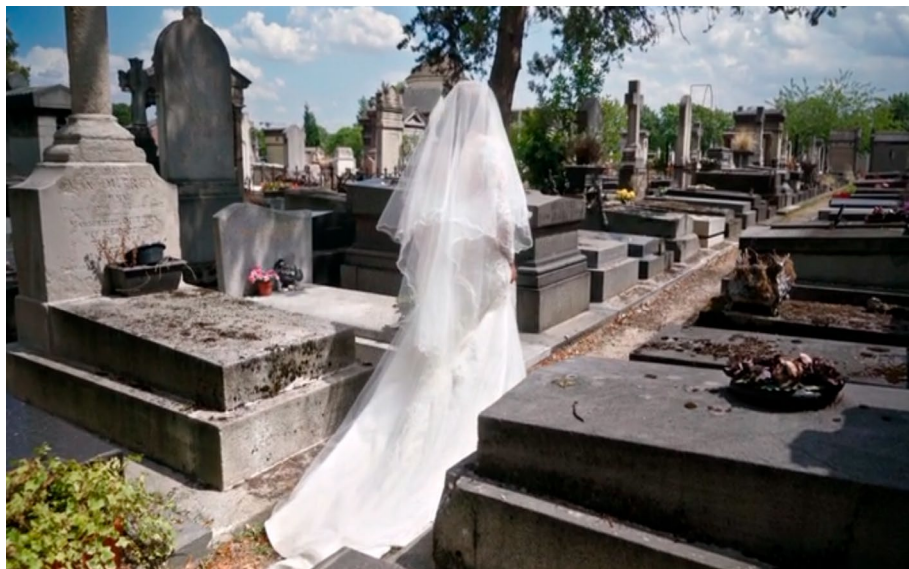

1–3. kép. Jelenetek Jodorowsky Psychomagic, A Healing Art című filmjéből.

Második példa: Jodorowsky 2018-ban találkozok azzal a mexikói nővel, akinek vőlegénye 2010-ben az esküvőjük napján lett öngyilkos. A férfi gyakorlott ejtőernyős volt, aki minden ugrást megelőzően felhívta menyasszonyát, hogy elmondja neki, mennyire szereti. Így történt ez aznap reggel is: a pár a férfi lakásán tartózkodott, aki miután az említett módon szólt jegyeséhez, hirtelen kivetette magát az ablakon, és az egyik alsó szomszéd lakásának erkélyére zuhanva szörnyelhalt. Ezt követően a nő elhagyta Mexikót, azt az országot, ahol vőlegényével együtt képzeltek el jövőjüket, s csak nyolc év múltán, a gyógyulás reményében tért oda vissza. Jodorowsky kíséretében először az öngyilkosság színhelyére mennek, ahol a nő immár a többszintes épület előtt állva meséli el még egyszer az aznap történeteket.

Majd menyasszonyi ruhájában ellátogat volt vőlegényének a sírjához, ahonnan útja egy templomba vezet. Itt leveszi a fehér ruháját, és karjára téve felviszi az oltárhoz, ahol egy ravatalozót idéző emelvényre helyezi. Az emelvény mögötti rész aztán felnyílik, és egy tartószerkezet emelkedik fel belőle, amire egy öltönyös férfi rádobja a ruhát. A szerkezet ezek után visszasüllyed a mélybe, a felnyílt ajtók pedig lezáródnak. A gyógyítási folyamat következő jelene még a földön kezdődik, ahogy ráadják a nőre a szükséges felszereléseket, ám nem sokkal később már egy helikopterben látjuk, ahonnan egy ejtőernyőssel együtt készülnek kiugrani. A landolásuk utáni percekben a nő úgy nyilatkozik, hogy „szabad vagyok! Végre megtettem!” Három nappal később pedig a következőket mondja:

Úgy éreztem, hogy ez volt az a lépés, amit meg kellett tennem. Szó szerint. Az ugrás, amit meg kellett tennem, annak érdekében, hogy felszabadítsam magam. Nem arról van szó, hogy elfelejtem azt, ami történt; arra mindig emlékezni fogok. De már nem érzem azt, hogy bűnként, büntudatként cipelem magammal, valami olyan dologként, amivel kapcsolatban mindig hiányérzetem volt, mert nem tudtam elköszönni, búcsút mondani. Most hiszem, hogy találok valamit, ami szellemileg és lelkileg is feltölt, hogy folytatni tudjam, hogy boldog legyek.

4–5. kép. Jelenetek Jodorowsky Psychomagic, A Healing Art című filmjéből.

6–7. kép. Jelenetek Jodorowsky Psychomagic, A Healing Art című filmjéből.

E két példa után még három olyan esetet szeretnék bemutatni, amelyek szintén a már említett generációk okozta áldozati szerepek kialakulásáról és a Jodorowsky-féle módszer szerinti feloldásáról szólnak. Ezek a példák Jodorowsky *Psychomagic. The Transformative Power of Shamanic Psychotherapy* című könyvében találhatóak, mégpedig levelek formájában. Jodorowsky ugyanis gyógyításaiért cserébe semmiféle fizetséget nem kér, csupán azt, hogy ha a pácienseknek alkalmuk adódik rá, akkor írják le neki az elvégzett cselekedetek folyamatát, nehézségeit, s hogy hogyan érezték magukat közben. Jodorowsky úgy tartja, hogy ezekkel a beszámolókkal, vagyis levelekkel fizetik meg a tanácsait a gyógyulni vágyók, másfelől azonban arra is szolgálnak ezek a dokumentumok, hogy a művész ellenőrizni tudja, valóban helyesen lettek-e elvégezve a javasolt cselekedetek. Két levél az anyával való azonosulás problémájával, míg a harmadik a szülők halálának feldolgozásával kapcsolatos.

Első eset: Egy Gerard nevű férfi azért fordult Jodorowskyhoz, mert hosszú idő óta állandóan kielégítetlen érzelmi igényt érzett a feleségével kapcsolatban. A művész azt tanácsolta, hogy vegyen két nagy templomi gyertyát és egy gombolyag piros gyapjút, majd az édesanyjával együtt hajtsa végre az általa felírt tetteket. Gerard az előírásoknak megfelelően cselekedett. Húsvéthétfőn, miután együtt ebédeltek az édesanyjával, elmentek a Notre Dame-ba, hogy két templomi gyertyát keressenek. Majd a férfi vacsorázni hívta édesanyját, s egy étteremben nagyon sokat beszélgettek az életről, Istenről, a családjukról. Miután hazaértek, kicsivel éjfél előtt bementek az édesanya szobájába, s felállították a meggyújtott gyertyákat a kandallóra, észak–déli irányban, ahogy Jodorowsky tanácsolta. Ezután szorosán összekötözték magukat a piros gyapjúval, a lábaikat, a karjaikat, a medencéjüket, a fejüket, az egész testüket, és végül egymást ölelő testhelyzetbe kerültek. Karjaik egymásba fonódtak, és amikor az egyikőjük megmozdult, a másiknak követnie kellett a mozdulatot. Ezekben a pillanatokban Gerard felelevenítette azokat az eseményeket, amelyeket kora gyermekkorában, majd kamaszkorában az édesanyja kapcsán élt át. „Akkoriban azt hittem, hogy mindig követnem kell az utasításait, úgy kell látnom a dolgokat, ahogy ő látja, úgy kell cselekednem, ahogy ő, úgy kell gondolkodnom, ahogyan ő...”¹⁰ Ekkor forróságot érzett a gyomra körül, majd ez az érzés eltűnt. Mindketten nagyon nyugodtak voltak, s éjfélig együtt maradtak az édesanyjával. Éjfélkor Gerard elkezdte szét-

¹⁰ Jodorowsky: *Psychomagic*, 159–160.

vágni a gyapjút. „Először az alját, a lábát, a gyermekkorát... Mindketten elvág-tuk a csomókat, a fonalakat, de ő többet vágatott velem, mint amennyit ő vágott. Amikor már szét tudtunk válni, azt gondoltam: »Most, ettől a pillanattól kezdve szabad vagyok.« Megköszöntem neki, és megöleltem.”¹¹ Aztán még sokáig beszélgettek, de Gerard édesanyja elfáradt, ezért a férfi elfújta a gyertyákat. Egyet magához vett, és hazament. A Jodorowsky által felírt cselekvéssorozat utolsó lépéseként Gerard-nak meg kellett ajándékoznia az édesanyját. Egy hirtelen ötlettől vezérelve úgy gondolta, hogy az egyetlen ajándék, ami pótolja, kompenzálja azt az űrt, amit az előző tett, vagyis a gyapjú szétvágása (s így anya és fiú szétválása) okozott, az az, hogy megköszöni az édesanyjának, amit tőle kapott.

Május kilencedikén, szombaton éjfélkor a véremmel azt írtam, hogy: „Köszönöm mindazt, amit adtál nekem. Szeretlek téged. Isten áldjon meg.” Aztán ezt a levelet lepecsételtem a Notre Dame-i gyertya viaszával, amely írás közben végig égett és világított. Ezek a cselekedetek megváltoztatták az életemet, és már nem lógok úgy a feleségemen, mint a múltban, egy gyermekkoromból származó kielégítetlen érzelmi igény miatt.¹²

Második eset: A Jodorowskyhoz forduló személy, ez esetben egy festőművész, nem először kereste fel az alkotót. Régebben is kért már segítséget tőle, s úgy tűnt, hogy a módszert alkalmazva meggyógyult, azonban később visszaesés történt, s erős asztmás rohamok törtek rá. Így került sor egy újabb gyógyító cselekedet kivitelezésére, mivel Jodorowsky szerint „egy cselekedet néha képes eltüntetni egy traumát anélkül, hogy azt valóban gyökerestül kiirtotta volna. Ilyenkor helyénvaló egy új cselekedet előírása.”¹³

A festőművész először azt a kérdést tette fel Jodorowskynak, hogy egy nápolyi csontkáporna meglátogatása után miért kapott erős asztmás rohamot, miután egy évig nem volt semmiféle tünete vagy visszaesése. Azt is megkérdezte, hogy az *Angyalok* című kiállításának megnyitójának napja óta, amely véletlenül június nyolcadikára, édesanyja halálának huszadik évfordulójának előestéjére esett, miért kezdődtek újra az asztmás rohamai, és miért volt szüksége ismét napi gyógyszeres kezelésre, amiről azt hitte, hogy soha többé nem lesz rá szüksége. Azt hitte, hogy végleg meggyógyult, miután Jodorowsky tanácsára pontosan egy évvel korábban minden gyógyszerét édesanyja sírja alá temette. Egyetlen rohama sem volt egészen

¹¹ Uo., 160.

¹² Uo.

¹³ Uo.

az említett nápolyi napig. Jodorowsky ekkor azt mondta neki, hogy a probléma talán az, hogy nem engedi meg magának a szakmai sikert a festészetben, amit annyira szeret, mert édesanyja hosszú betegség után anélkül halt meg, hogy „kivirágozhatott volna”.¹⁴ Azt tanácsolta tehát páciensének, hogy fessen egy csontvázat, s rajzoljon rá egy angyalt úgy, hogy annak a ruhája teljesen eltakarja a csontokat. Azt is javasolta emellett, hogy a festő bizonyos értelemben emelje a gyászát azzal, hogy édesanyjának angyali rangot ad, vagyis a rajzolt angyal a már elhunyt édesanyát szimbolizálja. Ez az ötlet nagyon tetszett a páciensének, megfogadta, s bár abban az időszakban úgy érezte, hogy képtelen festeni, rákényszerítette magát arra, hogy bemenjen a műterembe, és elkészítse a festményt, illetve a rajzot. Először megfestette a csontvázat, de mivel az nem tetszett neki, annak a helyére egy újat készített. Aztán megrajzolta a fehér angyalt. Néhány nappal később újabb erős asztmás rohamot kapott, amit hörghurut is kísért, aminek a leküzdése már hosszabb időt vett igénybe. „Kétségbe voltam esve, és annyira elfáradtam, hogy kénytelen voltam a hegyekbe menni pihenni. A legnagyobb zűrzavar uralkodott el bennem, valamint nagy kétségek mindenkivel és mindennel kapcsolatban.”¹⁵ Nem értette, hogy miért nem működött ezúttal a Jodorowsky-féle tanács, s hogy miért az általa kívánnal ellentétes eredményt idézett elő. Nagyon zavart volt, amíg el nem gondolkodott az egészen, és akkor eszébe jutott, hogy az angyal megrajzolása előtt először két csontvázat készített egy angyalhoz. Két csontvázat, egyet az édesanyjának, egyet pedig saját magának. „Megértettem, hogy öntudatlanul még mindig erős vonzódásom van a gyászhoz, ahhoz a gyászhoz, amely még beteggé is tett.”¹⁶ Hazatérve újra nekilátott a festménynek. Ezúttal csak egy csontvázat rajzolt, és egy angyalt. Másnap a gyógyszeradagját a felére csökkentette. A következő nap már nem is szedett semmit, és a Jodorowskynak küldött levele végére azt írta: „Meggyógyultam! Köszönöm!”¹⁷

Harmadik eset: Jacqueline apja öngyilkos lett, amikor ő tizenkét éves volt. Jodorowskynak arról is beszámolt, hogy az anyagi gondjai miatt neki is öngyilkossági gondolatai vannak évek óta. A művész ekkor az válaszolta, hogy mivel a nő édesapja altatókat vett be, így viszonylag békés módon lett öngyilkos, s a lány apja nyomdokaiba lépve, bár még nem ölte meg magát, de lassan haladva az öngyilkosság útját járja. Jacqueline azt is elmondta, hogy édesanyja három héttel apja halála után halt meg, többéves mentális leépülés után. „Szükségem volt arra, hogy

¹⁴ Uo., 161.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

egy cselekedetben kifejezzek valami olyat, amit minden bizonnyal sokáig elfojtottam. Szükségem volt a felszabadulásra, és azt hiszem, egy csodára.”¹⁸

Jodorowsky a következő cselekedetet ajánlotta neki: Vegyen egy tucat gyönyörű, kemény és nehéz narancsot, majd menjen el egy idősek otthonába, és az ott lakók közül tizenkettőt ajándékozzon meg a narancsokkal. Előtte azonban tizenkét percig beszélgesen mindegyikükkel. Jodorowsky arra is megkérte a nőt, hogy a cselekedetek elvégzése után mondja el, írja le neki, hogy mit érzett. Jacqueline édesapja szombaton halt meg, ezért a cselekedeteket szombaton kellett elvégeznie.

Azt gondoltam, hogy az idősek otthonában tett látogatás majd apám koráról gondolkodtat el (először eszembe se jutott ezt a cselekedetet édesanyámmal társítani), hogy a narancs a termékenység szimbóluma, és azáltal, hogy az apámmal nagyjából egyidős emberekkel találkozom, többé nem fogom őt elutasítani. Ha ez alkalommal életet adok neki, akkor magamat is ugyanúgy felhatalmazhatom arra, hogy éljek, és többé ne érezzem magam rákényszerítve arra, hogy reprodukáljam a tettét. Emellett tizenkét narancs, tizenkét ember, ez volt számomra a tizenkettedik árkána, az Akasztott ember szimbóluma a tarotban. Szükséges volt tehát, hogy végigvigyem a cselekedetet, hogy a végső fájdalomig elmenjek annak érdekében, hogy megtaláljam az örömet; talán szükséges, hogy egyszer jószerivel meghaljak, hogy újjászülethessek, és elfoglalhassam az igazi helyemet.¹⁹

Napokkal azelőtt, hogy végrehajtotta a javasolt cselekedeteket, Jacqueline rosszul érezte magát a testében, szorongott, és úgy érezte, megfullad. Keresett egy állami idősek otthonát, mert azt gondolta, hogy ott talán kevésbé zárkóztak a lakók, mint a magánintézményekben élő idősek. A lakóhelyétől így negyvenhárom kilométernyire találta magát, egy olyan városban, amelynek a neve megegyezik a férjével. Hogy bejuthasson, egy barátja tanácsára felhívta az igazgatót, és elmagyarázta neki, hogy ő egy pszichológus, aki az idősek magányával foglalkozik, azt kutatja, és hogy egy tucat emberrel szeretne beszélni. Amikor megérkezett a helyre, gyorsan megértette, hogy olyasmivel áll szemben, amire nem volt felkészülve. Az itt lakók nagy része mentálisan beteg volt.

A szívem összezárt, mivel ott találtam a múltam egy olyan darabját, ami miatt sokat szenvedtem: anyám néhány évvel a halála előtt szintén „elveszítette a fejét”, és én mindig is elutasítottam őt, bár ezt soha nem tudtam beismerni. Találtam ott va-

¹⁸ Uo., 144.

¹⁹ Uo.

lami nagyon fájdalmasat. Nem véletlenül választottam ezt a helyet. A fájdalom ellenére szó sem lehetett arról, hogy visszaforduljak. Meg kellett tennem; meg kellett tennem. A fájdalom összeszorított; annyi szenvedés volt ezeknek az embereknek az életében...²⁰

Jacqueline nagy szeretetet érzett az idősek iránt, és nehéz volt számára, hogy a beszélgetések alatt odafigyeljen az időre. Tudta, hogy a Jodorowsky által javasolt cselekedeteket pontosan kell végrehajtani és a megadott feltételeket lelkiismeretesen betartani. Mindegyik beszélgetésre tizenkét perc volt előírva, ám az első lakóval történő beszélgetés körülbelül öt óráig tartott, ami alatt Jacqueline egyszer sem nézett az órájára. Ezután tehát koncentrálnia kellett, ami pedig arra kényszerítette, hogy a jelen pillanatba helyezze magát, hogy éber legyen, és hogy felismerje, az (általa) adott szeretetet a másik is érzi, és az átadott üzenetek nem feltétlenül erősebbek azért, mert hosszabbak. A lakók között voltak olyanok, akik vagy nem szerették a narancsot, vagy már nem volt foguk, így nem tudták megenni a gyümölcsöt, s ezért azt nem is akarták elvenni. Jacqueline ekkor azt tanácsolta nekik, hogy kínálják fel valaki másnak, akinek szívesen adnák. Egyszer azonban nagyon megijedt, mivel volt egy férfi, aki semmi áron nem volt hajlandó elfogadni a narancsot. Nem tudta tehát, hogy beleszámíthatja-e a tizenkettő közé, mert bár beszélgettek, a narancs nála maradt. Mindez nagyon megnehezítette a cselekedet kivitelezését, és félt a kudarctól. Ez az ember aztán minden-hova követte őt, amint a többiekkel beszélgetett, és végül sikerült meggyőznie, hogy fogadja el a narancsot. Ekkor a férfi hirtelen elesett. Deformált volt a lába, és nem tudott anélkül a szerkezet nélkül mozogni, amire támaszkodott. Jacqueline feltámogetta őt a lépcsőn oda, ahova menni akart. Miközben mentek felfelé, folyamatosan mögötte volt, nehogy hátraessen. „Ez furcsának tűnhet, de nem féltem attól, hogy rám esik, és lecsúszom a lépcsőn. Éreztem a szeretetnek azt az erejét, ami körülvelt minket. Végül ez az úriember el tudott menni oda, ahová csak akart.”²¹ Azonban közben ebédidő lett, ami miatt meg kellett szakítani az egész folyamatot. Jacqueline úgy érezte, hogy a megszakítás miatt a cselekedete nem lesz érvényes, mivel még mindig volt egy narancs, még mindig volt egy ember, akivel tizenkét percig beszélgetnie kellett. Miután elhagyta az idősek otthonát, megbeszélték a férjével az addig történeteket. Bár fejenként csak tizenkét percig beszélgetett a tizenegy lakóval, Jacqueline mégis úgy érezte, hogy sok örömteli, boldogsággal teli percet élt át, s hogy a szenvedések enyhítéséhez egy kicsit ő is hozzájárult. Mindenki megköszönte neki a beszélgetést, a látogatást.

²⁰ Uo., 145.

²¹ Uo., 146.

Minden egyes alkalommal, amikor elköszönt, a lakók köszönetet mondtak neki. „Hiszem, hogy még ha az értelem el is veszíti teljesen vagy részben azt, amit mi »valóságérzéknek« nevezünk, a szív akkor is érzékeli a felajánlott szeretetet.”²² Jacqueline egy órákor visszatért a tizenkettedik narancssal a tizenkettedik személyhez, egy kerekesszékes férfihez, akinek amputálták a lábát. Ezután végleg távozott az idősek otthonából, de már annak tudatában, hogy ez a cselekedet sorozat tudatosította benne azt a tényt, hogy nagyon sok olyan hely van, ahol rengeteg a szenvedés, és mindenki képes (volna) a maga módján hozzájárulni ezeknek a szenvedéseknek az enyhítéséhez. Amikor eljött ebbe az idősek otthonába, édesanyjával és édesapjával találta szembe magát. „A szüleim mindketten három hét leforgása alatt haltak meg. Úgy éreztem magam, mint egy teljesen elhagyott gyermek; az idősek otthonában tett látogatásomnak köszönhetően azonban azt éreztem, hogy újra életet adtam mindkettőjüknek.”²³

Amikor ezek után Jacqueline felhívta Jodorowskyt, hogy beszámoljon neki a történetéről, s elmondja, mit érez, a művész azt javasolta neki, hogy délben menjen vissza pontosan arra a helyre, ahol előzőleg vette a narancsokat, és most vegyen egyetlen narancsot, de a legszebbet. Fontos volt az is, hogy mint a múltkor, ezúttal is egy szombati napon történjen meg a vásárlás. A Jodorowsky tanácsolta cselekedet úgy szólt, hogy Jacqueline-nak a vásárlás után egy templom ajtajánál kell leülnie, és tizenkét perc alatt lassan megennie a narancsot. Július tizennegyedikén tehát, egy szombati napon Jacqueline elment a piacra, és pontosan délben megvette a számára legszebbnek tűnő narancsot. Majd fogta a biciklijét, és a férje kíséretében talált egy templomot, ahol leülhetett az ajtó elé. Régebről emlékezett erre a Notre Dame de la Paix nevű templomra, amely egy kicsit túl van a városon, s amelybe soha nem ment be, mert nem igazán vonzotta a modern építészet. Mivel tartott attól, hogy az ajtó zárva lesz, ahogy az idő tájt minden templom zárva volt a rendes nyitvatartási időn kívül, csodálatos meglepetés volt számára, hogy miután lezárta a biciklijét és benyomta az ajtót, az gond nélkül kinyílt. „A templom belseje egy negyed kört alkotott. Rengeteg festett üveg volt – persze modern –, de nagyon jól éreztem magam.”²⁴ Mielőtt hozzáfogott volna a narancs megevéséhez, Jacqueline leült imádkozni és hálát adni. Nem sokkal később megérkezett a pap, ő is imádkozott, majd a templom körül tett-vett. A pap jelenlétében nem merte az ajtó előtt megennie a narancsot, ezért meg szeretne volna várni, amíg elmegy. A templomból kilépve nyitva hagyta az ajtót, mivel úgy érezte, hogy a cselekedetét nem lehet megvalósítani, ha zárva van. Ettől függetlenül még mindig az

²² Uo., 146–147.

²³ Uo., 147.

²⁴ Uo., 147–148.

volt az érzése, hogy számára a boldogság elérése lehetetlen. Ezután fogta a biciklijét, és a férjével együtt, aki mindeközben kint várt rá, elindultak. Egy kis idő múlva visszatértek a templomhoz, és megnyugodva látták, hogy a pap autója már nincs ott. Ezúttal azonban attól félt Jacqueline, hogy a templom ajtaját bezárták. De pont úgy volt, ahogy hagyta. Nagy örömmel és könnyedséggel ülhetett így le a nyitott ajtó elé, és pontosan egy órákor elkezdte hámozni a narancsát.

A hét elején azt gondoltam, hogy tizenkét perc egy narancs elfogyasztására borzasztóan hosszú idő – nyilvánvalóan soha nem szánok időt arra, hogy megízleljem a narancsot. Belélegzem... Az 1 óra 12 perctől számított tizenkét perc számomra egy gyönyörű fordulatot jelentett, a módját annak, hogy lezárjam életemnek ezt a fejezetét, és elinduljak a teljes átalakulás felé. Azzal kezdtem, hogy élvezettel elfogyasztottam a narancs első negyedét. Amit ekkor éreztem, azt nem fogom elfelejteni. Miközben ezeket a sorokat írom, ugyanazt az érzést élem át. Apránként eszegettem meg azt a negyedet. Meghatódtam, sírni akartam – miközben örömet éreztem. Ezúttal jól éreztem magam, és talán először adtam magamnak jogot az életre. Az élet volt az, amit megízleltem, ami átjárt, ami belém ömlött. Tényleg úgy éreztem, hogy korábban valami nagyon erős dolgot tiltottam meg magamnak. Kétségkívül az életet... Ott ülve, tudtam, hogy Isten ajtaja mindig is nyitva volt, és hogy én voltam az, aki bezárta. Teljes közösségben voltam Istennel.²⁵

Miután megette a narancs egynegyedét, Jacqueline az órájára nézett: négy perc telt el. Az érzései még mindig nagyon intenzívek voltak. „Azt hiszem, most tudtam meg igazán, milyen íze van egy narancsnak. Ez egy felfedezés volt. Valójában olyan volt, mintha először ettem volna. Azt akartam, hogy az idő egy kicsit lassabban teljen, hogy tovább élvezhessem.”²⁶ Jodorowsky javaslata azonban úgy szólt, hogy tizenkét perc alatt kell megenni a narancsot, s így Jacqueline délután 1 óra 24 perckor pontosan végzett a feladattal. Ezután bement a templomba, és ott maradt még egy kis ideig. Aztán elindultak a férjével, aki mindvégig egy padon várt rá, mivel fontos volt számára, hogy ezen a napon a közelében legyen. A Jodorowskynak írott levelét Jacqueline a következő sorokkal fejezte be:

Miközben ettem a narancsomat, megtapasztaltam magamban az élet elfogadásának érzését. [...] Szeretnék meggyógyulni a múltamból, és azt kell mondanom, hogy egyelőre a tizenkét éves lányom az, aki segít a továbblépésben. Mindenkinél jobban

²⁵ Uo., 147–148.

²⁶ Uo., 148–149.

szeretem őt, és boldogságot kívánok neki, de tudom, hogy nem fogja megtalálni ezt a boldogságot, ha én nem egy olyan ember képét tükrözöm, aki élni akar.²⁷

Az Alejandro Jodorowsky által kidolgozott módszer egyik legfontosabb és legelső lépése a gyógyulás felé tehát a páciens családi múltjának, viszonyainak, örökölt családi mintáinak a feltárása, mivel a művész szerint a legtöbb probléma és trauma eredete a családi múltban keresendő, oda vezethető vissza. Jodorowsky meggyőződése szerint azonban nem elegendő a problémának, illetve azok okainak a felismerése, mert ez önmagában még nem vezet a trauma feloldásához, illetve az áldozati szerepből való kilépéshez, ezért a részletes beszélgetéseket egy, a páciens számára előírt cselekvés vagy cselekvések sorozata követi. Az alkotó meglátása szerint ugyanis a cselekvések által lehetséges a valódi változás, mert ezek véghezvitelében valósul meg következetesen a pácienseknek a változással, illetve a változtatással kapcsolatos elhatározása.²⁸

FORRÁSJEGYZÉK

- ESTEBAN, Javier: A Synthesis of Experiences, in Alejandro Jodorowsky: *Psychomagic. The Transformative Power of Shamanic Psychotherapy*, trans. Rachael LeValley, Rochester–Toronto, Inner Traditions, 2010, 168–171.
- FARCET, Gilles: A Portrait of the Artist in Panic Character, in Alejandro Jodorowsky: *Psychomagic. The Transformative Power of Shamanic Psychotherapy*, trans. Rachael LeValley, Rochester–Toronto, Inner Traditions, 2010, 2–9.
- JODOROWSKY, Alejandro: *Psychomagic, A Healing Art*, Paris, Satori Films, 2019.
- JODOROWSKY, Alejandro: *Psychomagic, The Transformative Power of Shamanic Psychotherapy*, trans. Rachael LeValley, Rochester–Toronto, Inner Traditions, 2010.

²⁷ Uo., 149.

²⁸ Uo., 118.

ÉRZELMEK A BÜNTETŐELJÁRÁSBAN

KISS PASZKÁL

A jog és pszichológia kapcsolata sok izgalmat és ígéretet rejt. A jogelmélet természetjogi gyökerei a társadalmi meghatározottságokon át elérnek a természetes emberi viszonyok és az emberi természet pszichológiai rétegéig. A közösségi kapcsolatok, a személyek ezekben játszott szerepe, ezeknek a viszonyoknak a belső rendezettsége alapot ad a jogi szabályozásra. Az állami kényszer szükséges, de nem elégséges feltétele a büntetőjognak sem, nem magyarázható önmagában ebből kiindulva a jogi szabályozás, igazságszolgáltatás érvényessége. Ezt kiegészítve vagy talán megelőzve, az emberek gyakran irracionális motívumokra épülő társas-közösségi viszonyai gyakorlati jogi elveket, normatív erővel bíró igazságossági viszonyokat alapoznak meg.¹

A jogi és a pszichológiai jelenségvilág közötti kapcsolat iránt a pszichológusok is érdeklődnek. A személyközi és közösségi kapcsolatokat is meghatározó társadalmi erők hatásvonalait a jogi normák kialakulása és az igazságszolgáltatás gyakorlata számukra is segít kirajzolni az emberi belső működést és a társas interakciók jelentőségét egy olyan valós élethelyzetben, ami számtalan módon különbözik a tudományos laboratóriumok steril világától.² Az ezekben részt vevő személyek viselkedése ugyan pontosan vizsgálható, de a számukra tét nélküli helyzetekben a valós mozgatórugóikat felülírhatja a kutatóknak tulajdonított elvárásoknak való megfelelés. Csökkentheti ez az eredmények külső érvényességét, általánosíthatóságát. Az igazságszolgáltatásban ezzel szemben személyes felelőssége, jól meghatározható eredménye van az emberi viselkedésnek. Ha ez nem is teszi a viselkedést feltétlenül átgondoltabbá, tudatosabbá, biztosan előtérbe kerülnek azok az elvek, érzelmek, egyéni vagy társas meghatározottságok, amik a hétköznapi viselkedést valóban alakítják.

A jog és a pszichológia kapcsolatát számos tudományos konferencia, egyesület, folyóirat és áttekintő kötet vizsgálja, amiket még felsorolni is sok lenne.

¹ Frivaldszky János: *A jogfilozófia alapvető kérdései és elemei*, Budapest, Szent István Társulat, 2013.

² Hunyady György – Berkics Mihály (szerk.): *A jog szociálpszichológiája a hiányzó láncszem*, Budapest, ELTE Eötvös, 2015.

E helyütt ennek a kapcsolatnak csak egyetlen szálával foglalkozunk vázlatosan, az érzelmek szerepével az igazságszolgáltatásban.

A jog és az érzelmek kapcsolatát vizsgáló kutatások jelentős eredményekre jutottak az elmúlt évtizedekben, új adalékokkal szolgáltak az emberi érzelmek általános megértéséhez, de talán jogelméleti kérdések tisztázához is. Az érzelmeket jellemzően nem irracionális, megmagyarázhatatlan erőként fogják fel ennek az interdiszciplináris területnek a kutatói, amelyek szerepét az észszerű következtetések torzításában tudjuk csak tetten érni. Ehelyett úgy tekintenek rájuk, mint amik segítségével teljesebben érthetjük meg a jog szerepét a társas-társadalmi viszonyainkban. A jelen tanulmány igyekszik áttekintést adni a terület meghatározó elméleti modelleiről, kutatási eredményeiről. Alkalmazni is szeretnénk az érzelmek szerepét hangsúlyozó megközelítést az áldozat által elszennvedett trauma hatásainak jobb megértésére és a resztoratív célú igazságszolgáltatás lehetőségeire is.

AZ ÉRZELEM SZEREPE A JOGELMÉLETBEN

A jogelmélet az érzelmeket és az értelmet hosszú ideig egymással ellentétes erőként kezelte. A jogi pozitívizmus sokáig a racionalitást és az objektivitást hangsúlyozta a jogi döntéshozatal sarokköveiként, az érzelmeket pedig zavaró hatásoknak tekintette, amelyeket el kell különíteni a jogtól. Ez a felvilágosodásban gyökerező nézőpont az érzelmeket szubjektívnek és irracionálisnak minősítette, ami a jogi elemzésből való kizárásukhoz vezetett. A 20. század végén és a 21. század elején azonban a pszichológia, az idegtudományok és a szociológia is tudományos eredmények sorával támasztotta alá, hogy az érzelmek az emberi megismerés és viselkedés alapvető összetevői.

A jog és az érzelmek önálló területként való megjelenése paradigmaváltást hozhat a jogtudományban is. Az említett társtudományok eredményeinek integrálásával a jogtudósok egyre behatóbban vizsgálhatják, hogy az érzelmek hogyan válhatnak a jogi érvelés, döntéshozatal és intézményi működés szerves részévé.

Kahan és Nussbaum ennek a nézőpontváltásnak az élére álltak, amikor 1996-os úttörő tanulmányukban két egymással versengő felfogást állítanak elénk.³ A *mechanisztikus felfogás* szerintük az érzelmeket irracionális impulzusoknak vagy fiziológiai reakcióknak tekinti, amelyek rontják a döntéshozatalt. Az olyan érzelmeket, mint a düh vagy a félelem, automatikus reakcióknak tekintik, amelyek a

³ Dan M. Kahan – Martha C. Nussbaum: Two Conceptions of Emotion in Criminal Law, *Columbia Law Review*, vol. 96, 1996/2, 269–374.

viselkedést anélkül alakítják, hogy racionális gondolkodásra készítenék a személyt. A büntetőeljárásban ebből kiindulva jelenik meg az ítélet enyhítését célzó védekezésként, hogy a szélsőséges érzelmi állapotok csökkentik az elkövető felelősségét. Ha egy vádlott az őt elöntő dühből cselekedett, kevésbé tekinthető felelősnek a tettéért, mivel az érzelmei akadályozták a tiszta gondolkodásra, kontrollált viselkedésre való képességét. Ez a felfogás azonban Kahan és Nussbaum szerint túlságosan leegyszerűsítve kezeli az érzelmelek megjelenését és működését. Az ezzel szembeállított *értékelő felfogás* mellett érvelnek, amelyben az érzelmelek nem pusztán heves irracionális reakciók, hanem a világról alkotott értékítéleteken alapuló válaszok a személy részéről. Ebben a felfogásban az érzelmelek alakítja, ahogy az emberek kiértékelik a helyzeteket a saját értékeik és meggyőződéseik alapján. A harag például akkor keletkezhet, ha valaki igazságtalanságot érzékel, vagyis az érzelem az esemény erkölcsi értékelését is magában foglalja. Az érzelmelek kognitív folyamatokhoz kötődnek ebben a felfogásban, ami indokolhatja, hogy az igazságszolgáltatás során vizsgálni kell az észszerűségüket és adekvát voltukat.

Susan Bandes szintén 1996-ban megjelenő és hasonlóan jelentős tanulmánya nem a vádlottak, hanem a sértettek és főként a sértettekkel együtt érző harmadik fél érzelmeire fókuszál.⁴ Az empátia szerepét vizsgálja a jogi döntéshozatalban, különösen a büntetőperekben. Az áldozatot ért hatásról szóló nyilatkozat⁵ példáján mutatja be Bandes, hogy az empátia kritikus szerepet játszik annak alakításában, hogy a jogi szereplők (bírák, ügyészek, ügyvédek és esküdtek) hogyan értik és értelmezik mások tapasztalatait. Elemzése szerint a tárgyalóteremben elmesélt történetek nem csupán a tények semleges bemutatását jelentik, hanem alapvető érzelmi élményt is keltenek, ami hatással van a jogi ítélethozatalra. Az áldozatot ért hatásról szóló nyilatkozat különösen hatékony eszköz arra, hogy empátiát váltson ki az igazságszolgáltatás szereplőiből, ami potenciálisan befolyásolhatja az ítéletüket és az eljárás más aspektusait. Bandes figyelmeztet az így kiváltott, kontrollálatlan empátia okozta elfogultságra, amely a különböző áldozatok és vádlottak közötti méltánytalan különbségtételhez vezethet. Az empátia lehetséges pozitív és negatív jogi hatásának feltárásával Bandes messzire ható vitát nyit az érzelmeknek a jogi döntéshozatalban betöltött szerepéről. Munkája a narratíva és az érzelmelek tárgyalótermi szerepével foglalkozó későbbi kutatások egész sorát inspirálta, különösen a büntető igazságszolgáltatás kontextusában. Tanulmánya Kahan és Nussbaum írásához hasonlóan úttörő hozzá-

⁴ Susan Bandes: Empathy, narrative, and victim impact statements, *The University of Chicago Law Review*, vol. 63, 1996/2, 361–412.

⁵ Az áldozatot ért hatásról szóló nyilatkozat (victim impact statement) azt fogalmazza meg, hogy az áldozat kárára elkövetett bűncselekmény milyen hatással volt rá, milyen negatív személyes következményekkel járt.

járolás a jog és az érzelmek interdiszciplináris kutatási területén végzett későbbi kutatásokhoz.

Későbbi kutatások erre építve megkérdőjelezzik, hogy az érzelmek ellentétesek volnának a jog által célul tűzött objektivitással és észszerűséggel. Az érzelmektől való tartózkodás az azok irracionális és kaotikus voltára vonatkozó előítéleteken alapul, miközben a valóságban az emberi viselkedés értékes, saját szabályai által vezérelt oldalát tudják megmutatni. Ezért a terület kutatói szerint nem kizárni, hanem integrálni kell őket a jogi elemzésbe. Abrams és Keren megközelítése is példázza azt, ahogy a jog és az érzelmek közötti kapcsolat vizsgálatának körét a pszichológiára, a szociológiára és a filozófiára is ki kell szélesíteni.⁶ Az érzelmek tanulmányozása mellett állnak ki ők is, arra ösztönözve a kutatótársakat, hogy különböző területeken vizsgálják meg, hogyan befolyásolják az érzelmek (pl. empátia, félelem, harag) az igazságszolgáltatás szereplőit a bíraktól és ügyvédektől az esküdtekig és a peres felekig.

Susan Bandes és Jeremy A. Blumenthal *Annual Review of Law and Social Science*-ben megjelent tanulmánya átfogó áttekintést nyújt a jog és az érzelmek akkor már évtizedes távlatban formálódó kutatási területéről.⁷ A cikk az érzelmekkel és a joggal kapcsolatos interdiszciplináris kutatások széles skáláját foglalja össze, részletesen bemutatva, hogy az érzelmek hogyan befolyásolják a jogi folyamatokat több szinten, a jogalkotástól a tárgyalóteremben zajló történetekig. Interdiszciplináris nyitottsággal, a kognitív pszichológia, az idegtudomány és az erkölcsfilozófia megítélésaira támaszkodva vizsgálják, hogyan alakítják az érzelmek a jogi érvelést és döntéshozatalt. Érvelésük szerint az érzelmek nem külső befolyást jelentenek, ami időnként megzavarja az észszerű következtetéseken alapuló jogi folyamatot, hanem mélyen beágyazódnak a jogi gondolkodásba. A harag, a félelem és a szégyen megjelennek a jogi intézmények működésében, és befolyásolják az egyes jogi szereplőket, de a jogi normákat magukat is. Megvizsgálják, hogyan kezelik az érzelmeket különböző jogi kontextusokban, például az ítélelhozatal, az áldozatok jogai és a bírói döntéshozatal során, és azzal érvelnek, hogy ezeknek az érzelmi dinamikáknak a megértése elengedhetetlen a jog működésének teljesebb megértéséhez. Segítenek annak megragadásában, hogy az érzelmek milyen különböző módon kapcsolódnak a jogi folyamatokhoz, és számos későbbi kutatást inspiráltak a bírósági tárgyalótermi érzelmszabályozás-

⁶ Kathryn Abrams – Hila Keren: Who's Afraid of Law and the Emotions, *Minnesota Law Review*, vol. 94, 2010/6, 1997–2074.

⁷ Susan A. Bandes – Jeremy A. Blumenthal: Emotion and the Law, *Annual Review of Law and Social Science*, vol. 8, 2012/1, 161–81.

tól a jogi normák és gyakorlatok alakításán keresztül az érzelmek szerepének kimutatásáig.

A tárgyalótermen túlra tekint Grossi tanulmánya, mely a terület úttörő munkái alapján általános következtetéseket von le a jogi pozitívizmus szemléletének korlátairól, és rámutat arra, hogy az érzelmek alakíthatják a jogpolitikát, az igazságszolgáltatáshoz való közvélemény hozzáállását, sőt még a jogrendszerek kialakítását is.⁸ Erősíti azt a felismerést, hogy a jog nem érthető meg teljes mértékben az emberi interakciókat és az intézményi dinamikát alakító érzelmi erők figyelembevétele nélkül.

Az *Emotion Review* jog és érzelem kapcsolatát tárgyaló tanulmányaihoz írt bevezetőjében Maroney bemutatja, hogyan alakult és intézményesedett ez a kutatási terület.⁹ Hangsúlyozza azt is, hogy a terület egyik legfontosabb kihívása olyan módszerek kidolgozása, amelyekkel megragadhatók az érzelmek és a jogi érvelés közötti komplex kölcsönhatások. Az empirikus kutatások, különösen az olyan területeken, mint a bírói magatartás és a jogi döntéshozatal, egyre pontosabbak, építve a pszichológia és a szociológia kvalitatív és kvantitatív módszereire egyaránt. A módszertani sokszínűséget a terület további fejlődéséhez elengedhetetlennek tartja, mellyel a kutatók az érzelmek jogi folyamatokon belüli működésének részleteit is fel tudják tárni.

A jog és az érzelmek területe ma is dinamikusan fejlődik, és az interdiszciplináris kutatások meghatározó területévé vált. Több mint két évtizeddel az első szerkesztett tanulmánykötete¹⁰ után Bandes társszerkesztők széles körével állította össze 2021-ben a *Research Handbook on Law and Emotion* című áttekintő tanulmánykötetet, amely a kutatások beérését és terület növekvő intézményesülését tükrözi.¹¹ Ez a kézikönyv átfogó képet nyújt a terület jelenlegi állapotáról, olyan új kutatási területekkel is foglalkozva, mint a digitális technológiák hatása vagy a kulturális és politikai különbségek szerepének vizsgálata. Az utóbbi évtizedekben az érzelmek jogi gondolkodásba illesztésének alapkérdésein túl a terület kutatói egyre inkább az érzelmek jogi rendszereken belüli szabályozásának és hasznosításának részletesebb kérdései felé fordulnak.

⁸ Renata Grossi: Understanding Law and Emotion, *Emotion Review*, vol. 7, 2015/1, 55–60.

⁹ Terry A. Maroney: A Field Evolves: Introduction to the Special Section on Law and Emotion, *Emotion Review*, vol. 8, 2016/1, 3–7.

¹⁰ Susan A. Bandes (ed.): *The Passions of Law*, (Critical America, 67.) New York, NY, New York University Press, 1999.

¹¹ Susan A. Bandes – Jody L. Madeira – Kathryn D. Temple – Emily Kidd White (eds.): *Research Handbook on Law and Emotion*, Edward Elgar Publishing, 2021.

AZ ÁLDOZATOK ÉRZELMI REAKCIÓI

Az áldozatok által átélt érzelmek (pl. düh, fájdalom, félelem) alaposabb vizsgálata központi szerepet játszhat az igazságszolgáltatás érzelmi aspektusainak feltárásában. Bandes elemzése nyomán az áldozatok által átélt érzelmek hatását már láttuk az igazságszolgáltatásban meghozott döntésekre.¹² Rose és szerzőtársai azt találták, hogy azokat az áldozatokat, akiket „megfelelően zaklatottnak” tekintenek, vagyis akik a társadalmi elvárásoknak megfelelő érzelmeket mutatnak, nagyobb valószínűséggel tekintették hitelesnek és együttérzést érdemlőnek.¹³ A meghozott ítéletet alapvetően érintheti, hogy azok az áldozatok, akik nem felelnek meg ezeknek az érzelmi elvárásoknak (alacsonyabb vagy magasabb intenzitásúak az érzelmi reakcióik), szkepticizmussal szembesülhetnek az igazságszolgáltatás szereplői vagy akár a közvélemény részéről. Ez a szkepticizmus a hitelesség csökkenését eredményezheti, ami kihathat az ügy kimenetelére. Az érzelmi normák így alakítják az áldozatok érzelmeinek feldolgozását a jogrendszerben, és láthatatlan, de erőteljes erőként szolgálnak a jogi döntéshozatalban. Rose és munkatársai továbbá azt is állítják, hogy ezek az elvárások a bűncselekmény típusától függően eltérőek.¹⁴ Például az olyan erőszakos bűncselekmények, mint a támadás vagy a rablás áldozataitól gyakran elvárják, hogy a düh vagy a szorongás láthatóbb jeleit mutassák, míg a vagyon elleni bűncselekmények áldozataitól azt, hogy visszafogottabb érzelmi reakciót mutassanak. Ezen implicit elvárások be nem tartása szerintük hatással lehet arra, hogy az esküdtek hogyan értelmezik a tanúvallomást, ami nem szándékolt következményekkel járhat az ítélethozatalban vagy akár a kereset elutasításában.

Míg Rose és munkatársai munkája az áldozatok érzelmeinek külső megfigyelők általi észlelésére összpontosít, addig Lemay és munkatársainak tanulmánya az érzelmek, például a sértettség és a düh belső megtapasztalását és azok interperszonális következményeit vizsgálja.¹⁵ Ez a kutatás értékes betekintést nyújt abba, hogy az áldozatok hogyan dolgozzák fel a fájdalmukat, és hogy ezek az érzelmek hogyan nyilvánulnak meg a másokkal való interakcióikban igazságszolgáltatási környezetben. A sérelem érzése és a harag mélyen összefonódik az áldozattá válás élményével. Az áldozat például fájdalmat érezhet amiatt, hogy a bűncselekmény

¹² Bandes: *Empathy, narrative*.

¹³ Mary R. Rose – Janice Nadler – Jim Clark: Appropriately Upset? Emotion Norms and Perceptions of Crime Victims, *Law and Human Behavior*, vol. 30, 2006/2, 203–219.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Edward P. Lemay – Nickola C. Overall – Margaret S. Clark: Experiences and Interpersonal Consequences of Hurt Feelings and Anger, *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 103, 2012/6, 982–1006.

lerombolta a másokba vetett bizalmát, vagy megsértette személyes terének biztonságát, ugyanakkor haragot is érezhet az elkövetővel, sőt a társadalmi rendszer egészével szemben is, amiért az előbbi elkövette, az utóbbi nem akadályozta meg a bűncselekményt. A tanulmányból kiderül, hogy míg a haragot általában cselekvésre (pl. igazságtételre vagy bosszúra) ösztönző érzelemnek tekintik, a sértettség érzése gyakran visszahúzódáshoz vagy passzív viselkedéshez vezet.

Mindezen érzéseknek fontos következményei vannak arra nézve, hogy az áldozatok hogyan vesznek részt a jogi eljárásban. Azok az áldozatok, akik inkább sértettnek, mint dühösnek érzik magukat, kevésbé valószínű, hogy aktívan törekednének az igazságtételre, vagy kapcsolatot tartanának az igazságügyi hatóságokkal, ami befolyásolhatja az ügy sikerességét. Azok az áldozatok, akik túlnyomórészt dühösnek érzik magukat, hajlamosabbak lehetnek a megtorlásra, ami alakíthatja az eljárásban vállalt szerepüket. Ezen túlmenően ezen érzelmek interperszonális következményei is jelentősek. A sértettség érzése elszigeteléshez vezethet, ha az áldozatok elzárkóznak a támogató szereplőktől, intézményektől. Az elítéléstől vagy a meg nem értéstől tartva vonakodhatnak megosztani tapasztalataikat az eljárásban részt vevőkkel. Ezzel szemben a düh konfrontatív viselkedésként jelentkezhet, ami elidegeníthet másokat, és az igazságszolgáltatási hatóságokkal való feszült kapcsolatokhoz vezethet. Például az az áldozat, aki túlságosan erőteljesen fejezi ki dühét a tárgyalóteremben, nem együttműködőnek vagy túlságosan érzelmesnek tűnhet, ami befolyásolhatja hitelességét a bíró vagy az esküdtszék szemében.

Megfontolandó mindezek alapján, hogy az áldozat által képviselt álláspont megítélésében hogyan tehető hatékonyabbá az érzelmi elvárások torzító szerepének tudatosítása. A szakemberek figyelmét hogyan lehet felhívni a saját elfogultságaikra a sértett érzelmeinek megítélésében, hogyan lehet őket felkészíteni arra, hogy elkerüljék a sértett érzelmi reakciójának a társadalmi elvárásokhoz mérését?

Másrészt az áldozatoknak a dominánsan átélt érzelemtől függően eltérő érzelmi támogatásra lehet szükségük. A sértettség érzését átélő áldozatoknak inkább lehet előnyös resztoratív, helyreállító igazságszolgáltatási megközelítés, amely a gyógyulásra és a megbékélésre összpontosít, míg a dühöt érzők inkább megtorló jellegű választ kereshetnek, az elkövető megbüntetésére helyezve a hangsúlyt. Az igazságszolgáltatásnak ugyanakkor azt is figyelembe kell vennie, hogy az áldozatok érzelmei összetettek. Az áldozatok védelmének egyféle megközelítése nem biztos, hogy az áldozatok sokféle érzelmi szükségletét szolgálni tudja. A jogi és igazságügyi szakembereknek, így az áldozatok védőinek és az őket segítőknek is, érdemes a kompetenciáikat, jártasságukat fejleszteni, hogy reagálni tudjanak a peres ügyekben megjelenő sokrétű érzelmi dinamikára.

A bűncselekmények áldozatainak érzelmi tapasztalatai, valamint az, hogy ezeket az érzelmeket hogyan érzékelik és dolgozzák fel a jogrendszerben, a jog és az érzelmek területének kritikus tanulmányozási területei. Az áldozatok érzelmeinek észlelése és szabályozása jelentősen befolyásolhatja a jogi eljárás eredményességét a szavahihetőség értékelésétől az ítélelhozatalig. A jogi szereplőknek továbbra is tudatában kell lenniük az érzelmi normák által bevezetett torzításoknak, és árnyaltabb megközelítéseket kell kidolgozniuk a sértettek összetett érzelmi szükségleteinek kezelésére. Ezáltal a jogrendszer az áldozatok érdekvédelmének és támogatásának igazságosabb és empatikusabb megközelítése felé mozdulhat el.

A POSZTTTRAUMÁS STRESSZ SZINDRÓMÁBAN MEGJELENŐ ÁLDOZATI ÉRZELMEK

Jelentős és komplex érzelmi reakció az áldozatokat gyakran érintő poszttraumás stressz szindróma (PTSD). Különösen az erőszakos bűncselekmények áldozatainak PTSD-je összetett és sokrétű élmény, amely számos érzelmi, kognitív és interperszonális dimenziót foglal magában. A félelem, a tehetetlenség és a rémület kulcsfontosságú érzelmi reakciók, amelyek megakadályozzák az áldozatokat a trauma teljes feldolgozásában, ami a szorongásos tünetek fennmaradásához vezet.

Amstadter és Vernon azt vizsgálták, hogy az érzelmi reakciók hogyan változnak a trauma típusától függően, és megállapították, hogy a különböző traumák különböző érzelmi reakciókat váltanak ki, amelyek befolyásolhatják a PTSD kialakulásának valószínűségét.¹⁶ Tanulmányukban különböző típusú traumák – például fizikai erőszak, szexuális erőszak és gépjárműbaleset – áldozatait hasonlították össze, és megállapították, hogy a trauma során olyan érzelmek, mint a félelem, a tehetetlenség és a düh, gyakoriak voltak. Ezen érzelmek intenzitása és kombinációja azonban a trauma jellegétől függően változott, ami viszont befolyásolta a trauma utáni érzelmi feldolgozást. Az erőszakos bűncselekmények áldozatai például gyakran számolnak be a félelem és a tehetetlenség fokozott érzéseiről a trauma során, ami jelentősen növelte a PTSD kialakulásának kockázatát.

¹⁶ Ananda B. Amstadter – Laura L. Vernon: Emotional Reactions During and After Trauma: A Comparison of Trauma Types, *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, vol. 16, 2008/4, 391–408.

A PTSD-re vonatkozó új diagnosztikai kritériumok (DSM-IV A2) előírják, hogy intenzív félelmet, tehetetlenséget, rémületet kell tapasztalnia a trauma hatására a személynek ahhoz, hogy a PTSD diagnózisát kapja. Az erőszakos bűncselekmények áldozatain végzett vizsgálatuk empirikusan alátámasztotta ezt a kritériumot, és kimutatta, hogy ezek az intenzív érzelmek, különösen a félelem és a tehetetlenség, erősen előre jelzik a későbbi PTSD tüneteit. A trauma utáni büntudat és szégyenérzet gyakran a trauma feldolgozása során jelennek meg, és a társadalmi reakciók, a személyes elvárások és az áldozatnak az eseményről alkotott képzete súlyosbíthatja őket. A szexuális erőszak áldozata például szégyent vagy büntudatot érezhet akkor is, ha nem felelős a támadásért. Ezek az eredmények aláhúzzák a trauma során átélt érzelmi élmények központi szerepét a betegség kialakulásában.

Brewin és munkatársai tovább vizsgálták a félelem, a tehetetlenség és a rémület szerepét a PTSD kialakulásában az erőszakos bűncselekmények áldozatai körében.¹⁷ Az érzelmeket fontos tényezőnek találták abban, hogy bizonyos személyeknél miért alakul ki PTSD, míg másoknál nem. Azok az áldozatok, akik a traumatikus esemény során nagyobb intenzitású félelmet és tehetetlenséget éltek át, nagyobb valószínűséggel mutatták a klasszikus PTSD tüneteit, beleértve a fel-toluló emlékeket, rémálmokat és a hiperéberséget. A tehetetlenség érzését olyan kulcsfontosságú tényezőként azonosították, amely hozzájárul az áldozat folyamatos sebezhetőségének és a kontroll hiányának érzéséhez, amelyek a PTSD okozta zavar központi elemei.

A félelem, a tehetetlenség és a rémület kombinációja olyan pszichológiai környezetet teremt, amelyben a trauma nem dolgozható fel megfelelően, ami az esemény ismételt újraéléséhez vezet, ami a PTSD egyik jellegzetes tünete. Brewin és munkatársai szerint ezek az érzelmi reakciók akadályozzák az áldozatot abban, hogy a traumatikus élményt integrálja kognitív keretébe, ami töredezett és feltört emlékeket okoz. Ennek eredményeképpen az áldozatok gyakran nem távoli emlékként, hanem jelenbeli élményként élik át újra a traumát, az összes kísérő érzelmi és fiziológiai distresszel együtt.

Ez a megállapítás összhangban van Brewin és Holmes kognitív magyarázatával.¹⁸ A PTSD kognitív modellje fogalmazza meg a „kettős reprezentációs elmélet” koncepcióját, amely szerint a trauma emlékei két különálló emlékezeti rendszerben tárolódnak: a verbálisan hozzáférhető emlékezetben (VAM) és a

¹⁷ Chris R. Brewin – Bernice Andrews – Suzanna Rose: Fear, Helplessness, and Horror in Posttraumatic Stress Disorder: Investigating DSM-IV Criterion A2 in Victims of Violent Crime, *Journal of Traumatic Stress*, vol. 13, 2000/3, 499–509.

¹⁸ Chris R. Brewin – Emily A. Holmes: Psychological Theories of Posttraumatic Stress Disorder, *Clinical Psychology Review*, vol. 23, 2003/3, 339–76.

szituációsan hozzáférhető emlékezetben (SAM). A VAM magában foglalja az egyén önéletrajzi emlékezetébe integrált és verbálisan felidézhető emlékeket. Ezzel szemben a SAM töredékes érzékszervi és érzelmi emlékekből áll, amelyeket a környezetből érkező jelzések váltanak ki, ami flashbackekhez és a trauma feltoluló visszaidézéséhez vezet.

Az erőszakos bűncselekmények áldozatai esetében a trauma VAM-ba való integrálásának képtelensége gyakran a SAM dominanciáját eredményezi, amiből az következik, hogy a traumatikus eseményt inkább jelenbeli valóságként, mint múltbeli eseményként élik meg. Ezeknek az emlékeknek az érzékszervi és érzelmi intenzitása „életben tartja” a traumát az elméjükben, ami megnehezíti az eseményen való túllépést. A PTSD-vel kapcsolatos terápiás beavatkozásoknak arra kell összpontosítaniuk, hogy segítsenek az áldozatoknak feldolgozni a traumát, hogy az integrálódhasson a VAM-ba, és ne uralja tovább az érzelmi és kognitív életüket.

A félelem és a tehetetlenség mellett más érzelmek, például a szégyen és az önhibáztatás is döntő szerepet játszanak a PTSD fenntartásában. Harman és Lee tanulmánya rávilágít arra, hogy az áldozatok szégyene és önkritikus gondolatai hogyan járulnak hozzá a PTSD-tünetek folyamatos megéléséhez, különösen az aktuális fenyegetettség érzéséhez.¹⁹ A szégyen olyan áldozatokban merülhet fel különösen, akik önmagukat hibáztatják a trauma miatt, vagy akik úgy érzik, hogy a trauma során adott reakcióik nem voltak megfelelőek. A szexuális erőszak áldozatainál gyakori ez, ahol a társadalmi megbélyegzés és az áldozathibáztató hozzáállás fokozhatja a szégyenérzetet. A méltatlanság és a sebezhetőség érzésének fenntartásához vezethet az önhibáztató gondolkodás is, amely szigorú ítéleteket sorakoztat az egyén tetteiről vagy vélt gyengeségeiről.

Azok az áldozatok, akik hajlamosak az önhibáztatásra, nagyobb valószínűséggel tapasztalnak krónikus PTSD-tüneteket, mivel folyamatosan megerősítik a negatív hiedelmeket önmagukról és a traumával való megbirkózási képességükről. Ez a belsővé tett kritika megakadályozza az áldozatot abban, hogy továbblépjen.

A PTSD az áldozatoknál jelentős személyközi következményekkel is jár, mivel hatással van a másokkal való kapcsolataikra. Harman és Lee megjegyezte, hogy a szégyennel és önkritikával küzdő áldozatok gyakran elszigetelik magukat másoktól, mivel azt hiszik, hogy nem érdemlik meg a támogatást, vagy hogy mások nem értik meg a traumájukat. Ez a visszahúzódás a magányosság érzésé-

¹⁹ Rachel Harman – Deborah Lee: The Role of Shame and Self-critical Thinking in the Development and Maintenance of Current Threat in Post-traumatic Stress Disorder, *Clinical Psychology & Psychotherapy*, vol. 17, 2010/1, 13–24.

hez és a PTSD tüneteinek további elmélyüléséhez vezethet. Emellett a PTSD-t jellemző fokozott izgalmi állapot és hiperéberség feszültséget okozhat a kapcsolatokban, mivel az áldozatok aránytalanul reagálhatnak a vélt fenyegetésekre vagy érzelmi kiváltó okokra.

A PTSD interperszonális hatásai nem korlátozódnak a személyes kapcsolatokra, hanem kiterjednek arra is, ahogyan az áldozatok a jogi és társadalmi intézményekkel érintkeznek. Amstadter és Vernon kiemelte, hogy az áldozatok érzelmi reakciói a trauma alatt és után hogyan befolyásolhatják a bűnüldöző szervekkel, terapeutákkal és más szakemberekkel való interakcióikat.²⁰ Azok, akiket a külső szakemberek megfelelően érzelmesnek érzékelnek, nagyobb valószínűséggel kapnak empátiát és támogatást, míg azok az áldozatok, akik a társadalmi elvárásoknak nem megfelelő érzelmet mutatnak, szkepticizmussal vagy ítélkezéssel szembesülhetnek.

A RESZTORATÍV IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁST ALAKÍTÓ ÉRZELMEK

A helyreállító igazságszolgáltatás a konfliktuskezelés sajátos megközelítésére épít, amely a büntetés helyett a megbékélésre és a kapcsolatok helyreállítására összpontosít. A bűncselekmények által okozott károkat az áldozatok és az elkövetők közötti közvetlen párbeszéd helyreállításával igyekszik csökkenteni. Az érzelmek szerepe ebben a folyamatban kulcsfontosságú, mivel az olyan érzelmek, mint a félelem, a harag, a szégyen, a bűntudat és a megbocsátás alapvető szerepet játszanak az áldozatok, az elkövetők és a közösség közötti kölcsönhatás alakításában. Ha megértjük, hogy ezek az érzelmek hogyan működnek a helyreállító igazságszolgáltatásban, az elősegítheti a gyógyulást és a megbékélést, miközben csökkenti a visszaesést és az áldozatok szorongását.

A resztoratív igazságszolgáltatás kiindulópontja, hogy az áldozatok és az elkövetők együttesen kezeljék a bűncselekmények által okozott érzelmi és pszichológiai károkat. A megtorló igazságszolgáltatási rendszerekkel ellentétben, amelyek elsősorban a büntetésre összpontosítanak, a helyreállító igazságszolgáltatás mind az áldozatok, mind az elkövetők érzelmi szükségleteinek kielégítésére törekszik, lehetőséget teremtve az érzelmek kifejezésére és a kölcsönös megértésre.

²⁰ Amstadter–Vernon: *Emotional Reactions*, 391–408.

Lloyd és Borrill a resztoratív igazságszolgáltatás áldozatokra gyakorolt hatását tekintik át, különösen a PTSD tüneteinek csökkentése tekintetében.²¹ Kutatásuk azt mutatja, hogy az ilyen eljárásban való részvétel lehetővé teszi az áldozatok számára, hogy hatékonyabban dolgozzák fel traumájukat, mivel teret biztosít arra, hogy szembesüljenek az elkövetőkkel, kérdéseket tegyenek fel, és kifejezzék érzelmeiket. Sok áldozat számára ez a lehetőség a gyógyulási folyamat kulcsfontosságú része. Azáltal, hogy az áldozatok ellenőrzött környezetben fejezik ki dühüket, félelmüket és fájdalmukat, visszanyerhetik az élettörténetük feletti kontroll érzését, ami a hagyományos büntetőjogi eljárások során gyakran elveszik. Ez az érzelmi elkötelezettség kritikus fontosságú a PTSD tüneteinek csökkentése szempontjából, mivel segít az áldozatoknak feldolgozni a bűncselekményhez kapcsolódó traumatikus emlékeket.

Shapland azzal egészíti ki ezt a felfogást, hogy hangsúlyozza a megbocsátás szerepét a helyreállító igazságszolgáltatásban.²² Bár a megbocsátás nem történik meg szükségképpen a helyreállító igazságszolgáltatásban, gyakran az érzelmi megbékélés melléktermékeként jelenik meg. A megbocsátás az áldozatok és az elkövetők számára egyaránt erőteljes érzelmi feloldozást jelenthet, segítve a vádlás és a bűntudat érzéseinek feloldását.

A Shnabel és Nadler által kidolgozott szükségletalapú megbékélési modell elméleti keretet nyújt az áldozatok és elkövetők közötti érzelmi dinamika megértéséhez a helyreállító igazságszolgáltatásban.²³ E modell szerint a megbékélés akkor a legsikeresebb, ha mindkét fél érzelmi szükségleteit kielégítik. Az áldozatok gyakran töreksenek a megerősítésre és az igazságosság érzésére, míg az elkövetők erkölcsi feloldozásra és a közösségbe való visszailleszkedésre. Ezeknek az érzelmi szükségleteknek a kielégítése elengedhetetlen a valódi megbékélés elősegítéséhez. Az áldozatok által a bűncselekményt követően átélt félelem, tehetetlenség és düh érzései enyhíthetők, ha a képessé tétel (empowering) iránti igényük kielégül. A helyreállító igazságszolgáltatás olyan keretet kínál, ahol az áldozatok visszanyerhetik kontrollérzetüket azáltal, hogy szembesülnek az elkövetővel, és megosztják tapasztalataikat. Sok esetben a meghallgatás és az, hogy az elkövető elismeri érzelmi fájdalmukat, átalakító hatással lehet az áldozatokra. Ez az érzelmi elismerés kulcsfontosságú a gyógyulási folyamatukban, mivel

²¹ Alex Lloyd – Jo Borrill: Examining the Effectiveness of Restorative Justice in Reducing Victims' Post-Traumatic Stress, *Psychological Injury and Law*, vol. 13, 2020/1, 77–89.

²² Joanna Shapland: Forgiveness and Restorative Justice: Is It Necessary? Is It Helpful? *Oxford Journal of Law and Religion*, vol. 5, 2016/1, 94–112.

²³ Nurit Shnabel – Arie Nadler: A Needs-Based Model of Reconciliation: Satisfying the Differential Emotional Needs of Victim and Perpetrator as a Key to Promoting Reconciliation, *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 94, 2008/1, 116–32.

igazolja a szenvedésüket, és lehetővé teszi számukra, hogy visszanyerjék az érzelmi életük feletti irányítást.

Az elkövetők érzelmei gyakran a szégyen és a büntudat körül forognak. Ezek az érzelmek megterhelhetik az elkövetőket, és ha nem kezelik őket, megakadályozhatják a társadalomba való visszailleszkedést. A helyreállító igazságszolgáltatás lehetőséget ad az elkövetők számára, hogy megbocsátásra és erkölcsi megváltásra törekedjenek az általuk okozott károk elismerésével és a tetteikért való felelősségvállalással. Shnabel és Nadler szerint ha az elkövetők képesek megbánásukat kifejezni és jóvátételt nyújtani, csökken a szégyenérzetük, ami megkönnyíti a közösségbe való visszailleszkedésüket. Ez az érzelmi váltás döntő fontosságú a visszaesés csökkentése szempontjából, mivel arra ösztönzi az elkövetőket, hogy túllépjenek múltbeli tetteiken, és új, proszociális identitást fogadjanak el.

A megbocsátás fogalma jelentős szerepet játszik a helyreállító igazságszolgáltatásban, bár nem mindig szükséges vagy elvárt eredmény, ahogy azt már korábban láttuk. Shapland azt is megjegyzi, hogy megbocsátást nem szabad kikényszeríteni vagy elvárni az áldozatoktól.²⁴ A megbocsátás ebben az összefüggésben inkább személyes érzelmi folyamatként, mintsem jogi vagy erkölcsi kötelezettségként értelmezhető. Azt is vizsgálja, hogy a megbocsátás hogyan működik az érzelmi feloldozás egy formájaként mind az áldozatok, mind az elkövetők számára. Az áldozatok számára az elkövetőnek való megbocsátás segíthet csökkenteni a harag és a neheztelés érzéseit, amelyek gyakran hosszú távú érzelmi distresszel járnak együtt. Ebben az értelemben a megbocsátás az érzelmi lezárás egy formájaként szolgál, lehetővé téve az áldozatok számára, hogy anélkül lépjenek tovább, hogy a bűncselekmény érzelmi terhei nyomasztanák őket. Az elkövetők esetében a megbocsátás enyhítheti a szégyen és a büntudat érzését, elősegítve az érzelmi gyógyulást, és csökkentve a bűnisméltás valószínűségét.

Suzuki és Jenkins kibővíti ezt a gondolatmenetet azzal, hogy az önmegbocsátás szerepét vizsgálják az elkövetőknél.²⁵ Az önmegbocsátást szükségesnek látják ahhoz, hogy az elkövetők kitörjenek a szégyen és a büntudat körforgásából, amely gyakran állandósítja a bűnös viselkedést. A helyreállító igazságszolgáltatási programok, amelyek hangsúlyozzák az érzelmi megbékélést, beleértve az önmegbocsátást is, segíthetnek az elkövetőknek túllépni múltbeli tetteiken, és egy pozitívabb, proszociálisabb jövő felé fordulni.

²⁴ Shapland: *Forgiveness and Restorative Justice*, 94–112.

²⁵ Masahiro Suzuki – Tamera Jenkins: The Role of (Self-)Forgiveness in Restorative Justice: Linking Restorative Justice to Desistance, *European Journal of Criminology*, vol. 19, 2022/2, 202–19.

Az áldozatok ugyanakkor az elkövetővel való szembesítés és párbeszéd folyamatán keresztül érzelmi gyógyulásra találhatnak akkor is, ha a megbocsátás nem valósul meg. A sikeres helyreállító igazságszolgáltatás kulcsa nem feltétlenül a megbocsátás, hanem inkább az érzelmi megbékélés, amely akkor következik be, amikor az áldozatok és az elkövetők képesek értelmes párbeszédet folytatni, amely elismeri a sérelmet, és törekszik annak helyreállítására.

Az empátia egy másik kulcsfontosságú érzem a resztoratív igazságszolgáltatásban, mivel lehetővé teszi mind az áldozatok, mind az elkövetők számára, hogy megértsék egymás érzelmi állapotait. Shapland kiemeli az empátia fontosságát is az áldozatok és az elkövetők közötti érzelmi megbékélés elősegítésében. Ha az elkövetők képesek átérezni az áldozat szenvedését, nagyobb valószínűséggel vállalják a felelősséget a tetteikért, és igyekeznek jóvátételre törekedni. Az áldozatok számára az elkövető részéről tapasztalt empátia érzelmi megerősítést jelenthet, mivel azt mutatja, hogy az elkövető elismeri fájdalmukat és szenvedésüket.

Az empátia nemcsak az áldozatok és az elkövetők közötti érzelmi dinamika szempontjából fontos, hanem a helyreállító igazságszolgáltatási folyamatban részt vevő szélesebb közösség számára is. A helyreállító igazságszolgáltatásba gyakran bevonják a közösség tagjait, akik mindkét fél számára érzelmi támogatást nyújtanak, és segítenek a gyógyulási folyamat elősegítésében. A közösség empátiája segíthet az áldozatoknak abban, hogy támogatásban és érvényesítésben érezzék magukat, miközben az elkövetőket is arra ösztönzi, hogy vállalják a felelősséget tetteikért.

Bár az érzelmek központi szerepet játszanak a helyreállító igazságszolgáltatás sikerében, az érzelmek kezelése kihívást jelenthet. Lloyd és Borrill megjegyzi, hogy egyes áldozatok számára az elkövetővel való szembesülés érzelmileg megterhelő lehet, különösen akkor, ha nem volt elegendő idejük a trauma feldolgozására.²⁶ Ilyen esetekben a helyreállító igazságszolgáltatás inkább súlyosbíthatja a félelem és a szorongás érzését, mintsem elősegítené az érzelmi gyógyulást. Alapvető fontosságú, hogy a közvetítők érzelmi támogatást nyújtsanak, és biztosítsák, hogy az áldozatok érzelmileg készen álljanak a helyreállító eljárásban való részvételre.

²⁶ Lloyd-Borrill: *Examining the Effectiveness of Restorative Justice*, 77–89.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ABRAMS, Kathryn – KEREN, Hila: Who's Afraid of Law and the Emotions, *Minnesota Law Review*, vol. 94, 2010/6, 1997–2074.
- AMSTADTER, Ananda B. – VERNON, Laura L.: Emotional Reactions During and After Trauma: A Comparison of Trauma Types, *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, vol. 16, 2008/4, 391–408. <https://doi.org/10.1080/10926770801926492>
- BANDES, Susan: Empathy, narrative, and victim impact statements, *The University of Chicago Law Review*, vol. 63, 1996/2, 361–412. <https://doi.org/10.2307/1600234>
- BANDES, Susan A. – BLUMENTHAL, Jeremy A.: Emotion and the Law, *Annual Review of Law and Social Science*, vol. 8, 2012/1, 161–81. <https://doi.org/10.1146/annurev-lawsocsci-102811-173825>
- BANDES, Susan A. – MADEIRA, Jody L. – TEMPLE, Kathryn D. – KIDD WHITE, Emily (eds.): *Research Handbook on Law and Emotion*, Edward Elgar Publishing, 2021. <https://doi.org/10.4337/9781788119085>
- BANDES, Susan A. (ed.): *The Passions of Law*, (Critical America, 67.) New York, NY, New York University Press, 1999.
- BREWIN, Chris R. – HOLMES, Emily A.: Psychological Theories of Posttraumatic Stress Disorder, *Clinical Psychology Review*, vol. 23, 2003/3, 339–76. [https://doi.org/10.1016/S0272-7358\(03\)00033-3](https://doi.org/10.1016/S0272-7358(03)00033-3)
- BREWIN, Chris R. – ANDREWS, Bernice – ROSE, Suzanna: Fear, Helplessness, and Horror in Posttraumatic Stress Disorder: Investigating DSM-IV Criterion A2 in Victims of Violent Crime, *Journal of Traumatic Stress*, vol. 13, 2000/3, 499–509. <https://doi.org/10.1023/A:1007741526169>
- FRIVALDSZKY János: *A jogfilozófia alapvető kérdései és elemei*, Budapest, Szent István Társulat, 2013.
- GROSSI, Renata: Understanding Law and Emotion, *Emotion Review*, vol. 7, 2015/1, 55–60. <https://doi.org/10.1177/1754073914545792>
- HARMAN, Rachel – LEE, Deborah: The Role of Shame and Self-critical Thinking in the Development and Maintenance of Current Threat in Post-traumatic Stress Disorder, *Clinical Psychology & Psychotherapy*, vol. 17, 2010/1, 13–24. <https://doi.org/10.1002/cpp.636>
- HUNYADY György – BERKICS Mihály (szerk.): *A jog szociálpszichológiája a hiányzó láncszem*, Budapest, ELTE Eötvös, 2015.
- KAHAN, Dan M. – NUSSBAUM, Martha C.: Two Conceptions of Emotion in Criminal Law, *Columbia Law Review*, vol. 96, 1996/2, 269–374. <https://doi.org/10.2307/1123166>
- LEMAY, Edward P. – OVERALL, Nickola C. – CLARK, Margaret S.: Experiences and Interpersonal Consequences of Hurt Feelings and Anger, *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 103, 2012/6, 982–1006. <https://doi.org/10.1037/a0030064>

- LLOYD, Alex – BORRILL, Jo: Examining the Effectiveness of Restorative Justice in Reducing Victims' Post-Traumatic Stress, *Psychological Injury and Law*, vol. 13, 2020/1, 77–89. <https://doi.org/10.1007/s12207-019-09363-9>
- MARONEY, Terry A.: A Field Evolves: Introduction to the Special Section on Law and Emotion, *Emotion Review*, vol. 8, 2016/1, 3–7. <https://doi.org/10.1177/1754073915601356>
- ROSE, Mary R. – NADLER, Janice – CLARK, Jim: Appropriately Upset? Emotion Norms and Perceptions of Crime Victims, *Law and Human Behavior*, vol. 30, 2006/2, 203–19. <https://doi.org/10.1007/s10979-006-9030-3>
- SHAPLAND, Joanna: Forgiveness and Restorative Justice: Is It Necessary? Is It Helpful? *Oxford Journal of Law and Religion*, vol. 5, 2016/1, 94–112. <https://doi.org/10.1093/ojlr/rwv038>
- SHNABEL, Nurit – NADLER, Arie: A Needs-Based Model of Reconciliation: Satisfying the Differential Emotional Needs of Victim and Perpetrator as a Key to Promoting Reconciliation, *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 94, 2008/1, 116–32. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.94.1.116>
- SUZUKI, Masahiro – JENKINS, Tamera: The Role of (Self-)Forgiveness in Restorative Justice: Linking Restorative Justice to Desistance, *European Journal of Criminology*, vol. 19, 2022/2, 202–19. <https://doi.org/10.1177/1477370819895959>

JAVÍTÓINTÉZETI REINTEGRÁCIÓ

Hogyan tudunk az elkövetőn segíteni?

PUSZTAI BETTINA – URSZÁN LARA – KISS PASZKÁL

ELMÉLETI HÁTTÉR

Fiatalkorú bűnelkövetők esetén joggal merül fel a kérdés, hogyan lehet a korrekciós, esélyteremtő célokat és az ezek megvalósításához használt pedagógiai eszközrendszert a törvénytelen cselekedetek büntetésével összeegyeztetni. A javítóintézetek nevelési eszközökkel erősítik meg a társadalmi normákat a fiatalok életében, a szabadságuk erős korlátozása mellett igyekeznek kitörési pontokat mutatni a számukra. Segítik őket a tanulmányaik folytatásában, általában a konstruktív felnőtt életvitelhez szükséges képességek fejlesztésében. Mindezek megalapozásához a fiatalok életében egyensúlyt igyekeznek kialakítani az intézményi keretek biztosításával. Kutatásunkban pozitív pszichológiai nézőpontból vizsgáljuk a javítóintézetek hatását a fiatalok aktuális élettél való elégedettségére és jövőbeli terveire, amelyben a boldogság nem csupán hedonikus jó érzés, de a mentális egészséget, a jövőbeli növekedést megalapozó működésmód.

A fiatalkorú elkövetők marginalizált helyzete

A kötet írásai az áldozatok szenvedését, az ő megsegítésükhöz szükséges eszközöket állítják fókuszba. Bizonyos értelemben kilóg ezek közül a jelen tanulmány, mely az elkövetőkkel foglalkozik. Az alábbiakban ezért elsőként amellet érvelünk, hogy a fiatal elkövetők maguk is halmozott társadalmi hátrányokkal sújtott helyzetben élnek, melyből egyáltalán nem magától értetődő a kitörésük. Az alacsony jövedelmű családokban gyakran nem jut elég figyelem a gyermekek felügyeletére, a korlátozott anyagi erőforrások gátolhatják a megfelelő oktatáshoz való hozzáférést és a stabil életkörülmények biztosítását.¹ Az alacsony képzettség miatti rossz

¹ Hegedűs Judit – Fekete Márta – Sipos Szandra: Zárt intézeti neveltek családdal kapcsolatos nézetei, *Metszetek*, 5. évf., 2016/4, 138.

szocioökonómiai helyzet erőteljesen hathat a gyermekek saját iskolai végzettségére is.² A fiatal bűnelkövetői populációban a 18 év alatti össznépeséghez képest jóval magasabb a legfeljebb 4–6 osztályt végzetek aránya.³ Az alacsony végzettség alá-áshatja az elítéltek aspirációit, jövőképét, akadályozhatja a tartós szegénységből való kitörést.⁴ A csekély tanulmányi integráció a családi háttér mellett a fiatalok társadalmi mobilitási elképzeléseire is negatívan hathat.⁵ Ezek a körülmények együttesen valószínűsítik a deviancia és a bűnelkövetés megjelenését.

Gyakran a törvénytértés nagyobb haszonnal jár, mint a rendezett élet, így a tanulás, a munka nem képez reális alternatívát a bűnözéssel szemben a fiatalok számára.⁶ A családi környezet felerősítheti a negatív társas befolyásnak való kitettséget, ami elővetítheti a bűnözői magatartás kockázatát.⁷ A családi háttér emellett összefügghet alkohol- és drogfogyasztási szokásokkal is, bár nagyobb súlya lehet ebben a kortárs befolyásnak,⁸ és igen gyakoriak szeres befolyásoltág alatt történő bűncselekmények.⁹ Így hát nem meglepő, hogy a sérülékeny állami gondozott fiatalok fokozottan érintettek a szerhasználatban: a rendszeres dohányzás a leggyakoribb, ezt követi az alkoholfogyasztás, majd a könnyű- és nehézdrogok kipróbálása és változó intenzitású használata.¹⁰ A populáció jelentős része sokgyermekes családból származik.¹¹ Kutatásokból kiderül, hogy lényegesen kevesebb szülői figyelem jut a gyermekekre a nagycsaládokban, emellett a szo-

² Nyilas Orsolya: Hátrányos helyzetű társadalmi csoportok és a felnőttképzés: esély az integrációra?, *Educatio*, 23. évf., 2016/3, 451.

³ Joubert Kálmán – Vavró István – Bodzsár Éva: A fiatalok elítéltek biodemográfiai vizsgálata, *Statisztikai Szemle*, 77. évf., 1999/4, 225; Szalainé Homola Andrea (szerk.): *Az ismertté vált bűncselekmények és elkövetők Magyarországon*, Miskolc, Központi Statisztikai Hivatal, 2008.

⁴ Kőszegi Szilvia: Fiatalok bűnözők re-integrációs esélyei, *Gazdaságtudományok*, 5. évf., 2013/7. http://epa.oszk.hu/02000/02065/00007/pdf/EPA02065_gazdetika_koszege.pdf. (Letöltés: 2024. március 24.)

⁵ Hörich Balázs István: *Tanulói eredményesség a mobilitási aspirációk tükrében*, doktori disszertáció, Debreceni Egyetem, 2022. <https://dea.lib.unideb.hu/items/ea1f241c-de1a-435c-9306-71fad13c817> (Letöltés: 2024. március 25.)

⁶ Bolyky Orsolya – Sárkány Eszter: A bűnelkövetéshez vezető út megismerése visszaeső elítéltek körében – előkészítő szakasz, *Börtönügyi Szemle*, 37. évf., 2018/3, 5.

⁷ Samuel Fikiri Cinini – Széles Mihály: Criminal Behavior and Youth Crime: A Juvenile Delinquency Perspective on Adverse Childhood Experience, in: Sevgi Güney (ed.): *Criminal Behavior – The Underlying, and Contemporary Applications*, London, Intech Open, 2023.

⁸ Balla Mihály: A fiatalok kialakuló szerhasználat és a család kapcsolata, *Módszertani Közlemények*, 62. évf., 2022/1, 95.

⁹ Horváth Dóra – Rucska Andrea – Sztojev Angelov Ilona: Fiatalok drogfogyasztásának okairól, *Egészségtudományi Közlemények*, 7. évf., 2017/1, 58.

¹⁰ Anýžová Petra – Buriánková Jirí – Podaný Zuzana: The national policy toward alcohol and substance use among adults and juveniles – Czech Republic. <http://dx.doi.org/10.13140/RG.2.1.4650.9526>

¹¹ Tsutomu Sakuta: Social Factors Leading to Juvenile Delinquency, *The Keio Journal of Medicine*, 45. évf., 1996/4, 287.

cioökonómiai státusz és a szülői attitűd is hatással van az utódokra fordított figyelem mértékére.¹² Az elítéltek továbbá igen gyakran származnak bűnöző háttérű családokból, ami előrejelzője lehet a kamaszok bűnelkövetésének.¹³

A javítóintézetek társadalmi reintegrációs szerepe

A magyar jogrendszer teljesíti a szabadságvesztés végső esetben történő kiszabását előíró nemzetközi gyakorlatot, biztosítva a fiatalok védelmét, emellett a büntetőjogi rendszer a büntetés mellett elvárja a nevelés és reintegrációs törekvések teljesítését.¹⁴ Az igazságszolgáltatás egyik formája a javítóintézeti nevelés. A javítóintézeti elhelyezés meghatározó célja a fiatalok személyes fejlődésének és társadalmi beilleszkedésének elősegítése nevelési eszközrendszerrel. A szakmai program része a pszichés állapot rendezése, az iskolázottság, képzettség fejlesztése, az alapvető normák és az egészséges életvezetés átadása.¹⁵ A büntető igazságszolgáltatás mellőzi a stigmatizációt, a javítóintézeti elhelyezés nem hagy nyomot az erkölcsi bizonyítványban, ezzel esélyt ad a fiataloknak a reintegrációra.¹⁶ A javítóintézeti nevelés megítéléséhez a büntető törvénykönyv biztosít keretet. Elzárás akkor rendelhető el, ha az eredményes neveléshez intézeti elhelyezés szükséges, mely gyakorlat általában akkor érvényesül, amikor a fiatal környezete nem képes biztosítani a nevelés elégséges feltételeit; ennek megítélését a családi háttér vizsgálata biztosítja.¹⁷ Leggyakrabban vagyon elleni bűncselekményeknél, továbbá visszaeső elkövetőknél szab ki a bíróság szabadságvesztést, de a szocioökonómiai veszélyeztetettség esetén is nevelő ellátás mellett dönt.¹⁸ A fiatalok jelentős része perifériára szorult, diszfunkcionális vagy széthullott családokból származik, vagy gyermekvédelmi múlttal rendelkezik, életüket végigkíséri a kudarcok, az instabilitás, az érzelmi deficit, az elmaradottság, az

¹² C. E. Tygart: Juvenile Delinquency and Number of Children in a Family: Some Empirical and Theoretical Updates, *Youth & Society*, vol. 22, 1991/4, 525.

¹³ David P. Farrington: Family influences on delinquency, in David Springer – Albert Roberts (eds.): *Juvenile justice and delinquency*, Sudbury, Mass, Jones & Bartlett Publishers, 2011, 203.

¹⁴ Szajkó Cintia Szilvia: *A fiatalkori bűnözés okai*, szakdolgozat, Miskolci Egyetem, 2018.

¹⁵ Farkas Henrietta Regina: A javítóintézeti nevelés kiszabásának bírói gyakorlata Magyarországon, *Iustum Aequum Salutare*, 11. évf. 2015/4, 79.

¹⁶ Rosta Andrea: *A fiatalkorú bűnözés kriminológiája és szociológiája*, Budapest, L'Harmattan, 2014.

¹⁷ Lénárd Krisztina – Rác Andrea: A javítóintézeti nevelés, mint támogató intézmény dezintegrációs hatásai, in Papházi Tibor (szerk.): *Javítóintézet, család, gyermekvédelem*, Budapest, Kapocs Könyvek, 2004, 61–116.

¹⁸ Farkas: *A javítóintézeti nevelés*, 79.

agresszív környezet és a szerabúzus.¹⁹ A speciális nevelési programok, egyéni nevelési tervek, csoportos foglalkozások az önbecsülés, a felelősség és társadalmi hasznosság tudatának kialakítását célozzák, pótolni kívánják az érzelmi, mentális, kommunikációs, kulturális és társadalmi készségek hiányosságait.²⁰ Ugyanakkor a javítóintézetek társadalmi reintegrációs szerepének gyakorlatban megjelenő korlátaira is rá kell mutatni, ami nem az intézetek korrekciós gyakorlatában mutatkozik meg, hanem az őket körülvevő rendszer hiányosságai-ban.²¹ A szakmai programok sikeressége ellenére megfelelő utógondozás és esélyteremtés hiányában a rehabilitációs munka legtöbbször az intézet falain belülre korlátozódik, a fiatalok ugyanabba a közegbe térnek vissza, ahonnan korábban kiemelték őket, ahol feltételezhetően távollétükben nem történt minőségi változás. Ezt nyomatékosítja az egyik interjúnkban artikulált megélés, amely egy hamarosan szabaduló, húszéves leánytól származik: „Az igazság az, hogy félek a szabadulástól. Többször hazamentem a családomhoz, és nem éreztem jól magam, de nem értettem, miért. Most már tudom, hogy azért, mert én voltam az egyedüli dolog, ami megváltozott otthon.” Egy másik alanyunk hamarosan betölti 18. életévét, pár hónap múlva kikerül a szakellátásból. A következő félelmeit osztotta meg velünk: „Félek belegondolni a nagykorúságba, hiába van családom. Az Otthonban megmutatták, milyen a családi élet, megtanították nekem, mi a szeretet, mindent pótoltak a nevelők. Nem szeretnék hazamenni, utógondozást fogok kérni. Ezt elmeséltem anyáéknak, nem értették meg, miért döntök így, miért akarok tanulni, távol lenni tőlük. Szerintem sosem fogják megérteni.” A szakmai közösség éppen az ilyen szubjektív és szakmai tapasztalatok következtében egységesen fogalmazza meg a hatékonyabb utánkövetést támogató, a fiatal és családját egyaránt segítő rendszer kiépítésének igényét.²²

Pszichológiai megközelítések a reintegráció interdiszciplináris megalapozásában

A kiskorú bűnözés állandó problémaként jelenik meg lényegében a világ bármelyik társadalmában.²³ A jelenség komplex, többretegű társadalmi probléma,

¹⁹ Szajkó: *A fiatalkori bűnözés okai*.

²⁰ Réthy Endréné: Az integráció és az inklúzió (befogadás) zavarai a fiatal bűnelkövetőknél, in Hegedűs Judit (szerk.): *A javítóintézet világa*, Budapest, ELTE Eötvös, 2010, 20.

²¹ Lénárd–Rácz: *A javítóintézeti nevelés*, 61.

²² Réthy: *Az integráció és az inklúzió*, 20.

²³ Oriana Binik et al.: Neighborhood social capital, juvenile delinquency, and victimization: Results from the international self-report delinquency study-3 in 23 countries, *European Journal on Criminal Policy and Research*, vol. 25, 2019/1, 241.

magába foglalja a jogi és büntetőjogi kereteket, továbbá multidiszciplináris megközelítéssel integrálja a pszichológia, a szociológia és a kriminológia perspektíváit a szocioökonómiai tényezők figyelembevételével.²⁴

A pozitív érzelmek és a reziliencia szerepe

Magát a reziliencia fogalmának kialakulását is a hátrányos helyzetű gyermekek fejlődéslélektani vizsgálata alapozta meg. Nem minden traumatikus eseményeknek kitett gyermeknél alakul ki valamilyen pszichiátriai rendellenesség. Felkeltette a kutatók figyelmét, hogy ennek hátterében mi állhat. Vizsgálni kezdték, hogy milyen tényezők fokozhatják, és milyen tényezők csökkenthetik a mentális betegségek kockázatát. A családi zavarokat vagy éppen a társas támogatás hiányát kockázatonövelő tényezőként, míg a kiszámíthatóságot, gondoskodást, biztonságot nyújtó körülményeket a kockázatot csökkentő hatásként azonosították.²⁵ Azokat a gyerekeket, akiknél ezek a csökkentő hatások domináltak, először sebezhetetlennek, majd stresszállónak hívták, és csak később kapta meg ez a jelenség a reziliencia nevet.²⁶

A veszélyeztetett, hátrányos helyzetben lévő fiataloknál a reziliencia és a pozitív érzelmek megléte kérdéses. Szükséges hozzá egy megfelelő keretrendszer kialakítása, megfelelő oktatási program létrehozása és alkalmazása, a nevelők részéről mutatott pozitív iránymutatás, a nevelőkkel való szocializáció és a felnőttek érdeklődése a fiatalok élete iránt.²⁷ Javítóintézetben élő fiúk rezilienciáját vizsgálva azt találták, hogy minden oldalról szükségük van ehhez a fiataloknak támogatásra. Ők is az oktatás minőségét tartották az egyik legfontosabb tényezőnek, ezen keresztül pedig a jövőre vonatkozó célkitűzések előmozdítását. Mellette fontosnak találták még az empátia és más szociális készségek fejlesztését is. A reziliens viselkedés megléte a büntetés-végrehajtási intézetekbe való visszakерülésben is nagy szerepet játszik.²⁸ A visszaesők és a nem visszaesők közötti különbségeket olyan tényezőkre lehet visszavezetni, mint az önbecsülés, önhatékonyaság, reziliencia és a jövőbeli sikerekre vonatkozó tervek. Akiknél az

²⁴ Rosta: *A fiatalok bűnözés kriminológiája és szociológiája*.

²⁵ Ernesto Caffo – Carlotta Belaise: Psychological aspects of traumatic injury in children and adolescents, *Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America*, vol. 12, 2003/3, 493.

²⁶ Ann S. Masten – Marie-Gabrielle J. Reed: Resilience in development, in C. R. Snyder – Shane J. Lopez (eds.): *Handbook of positive psychology*, New York, Oxford University Press, 2002, 74.

²⁷ Bonnis Todis et al.: Overcoming the Odds: Qualitative Examination of Resilience among Formerly Incarcerated Adolescents, *Exceptional Children*, vol. 68, 2001/1, 119.

²⁸ Sheryl Feinstein et al.: Resiliency in adolescent males in a correctional facility, *Journal of Correctional Education*, vol. 59, 2008/2, 94.

előbb felsorolt tényezők jelen vannak, vagy magasabb mértékkel, mint társaikban, kevesebb eséllyel fognak ismételten elkövetni valamilyen bűncselekményt.²⁹

Barbara Fredricksonnak³⁰ a pozitív érzelmek kitaró-gazdagító hatásáról szóló ún. *broaden and build* elmélete egy, a rezilienciához jól kapcsolható tényező szerepére hívja fel a figyelmet. Azt mutatja ki, hogy a pozitív érzelmek erőforrásként szolgálnak, segítenek nehéz körülmények között rugalmasnak és pozitívnak maradni, segítenek krízisek után növekedni, stresszhelyzetekből, gyászból felépülni. Az elmélet szerint a pozitív érzelmek kitarják a gondolatok, cselekvési késztetések és észlelések lehetőségeit. Általuk az emberek fokozott preferenciát mutatnak a változatosság iránt, és nyitottságot a viselkedési lehetőségek szélesebb skálája felé. Pozitív érzelmi élmények hatására történik egy kognitív eltolódás, ami miatt kitarul a tudatosság. Ez teszi lehetővé az új ötletek születését kreatív és rugalmas módon.

Dunn és Schweitzer³¹ azt találták, hogy a pozitív érzelmek kitaró hatása a társas kapcsolatokra is kiterjed. Nagyobb valószínűséggel bővítik bizalmi körüket, akiknek semleges helyett inkább pozitív érzelmeik vannak. Kutatásaik szerint a boldogság és hála érzete növelte a bizalmat, míg a harag csökkentette. Fredrickson egy korábbi kutatásában azt találta, hogy a pozitív érzelmek meg tapasztalásának hatására egymás felé nagyobb empátiát éreztek az emberek, és jobban megértették a mások cselekedetei mögött rejlő szándékot.³²

A pozitív érzelmek mulandóak, de oly módon felhalmozódnak, hogy fokozatosan felépítik az emberek tartós erőforrásait. Fredrickson egy önmagát erősítő pozitív visszacsatolást is lát a pozitív érzelmek és a növekvő személyes erőforrások között. A virágzó mentális egészség, a pozitív érzelmi képesség és a kognitív erőforrás közötti kölcsönös kapcsolatra mutatott rá egy vizsgálata.³³ A mindennapi tevékenységek (pl. játék, tanulás, spirituális tevékenység) közben átélt pozitív érzelmek az idő elteltével az erőforrásokban nagyobb növekedést jeleznek, ami viszont a felfelé irányuló spirális dinamikában a virágzás fokozott szintjét jósolta be.

²⁹ Brent B. Benda: Factors that discriminate between recidivists, parole violators, and nonrecidivists in a 3-year follow-up of boot camp graduates, *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, vol. 45, 2001/6, 711.

³⁰ Barbara Lee Fredrickson: Positive Emotions Broaden and Build, *Advances in Experimental Social Psychology*, vol. 47, 2013/1, 1–53.

³¹ Jennifer Dunn – Maurice E. Schweitzer: Feeling and believing: the influence of emotion on trust, *Journal of personality and social psychology*, vol. 88, 2005/5, 736.

³² Fredrickson: *Positive Emotions Broaden and Build*, 1–53.

³³ Lahna I. Catalino – Barbara L. Fredrickson: A Tuesday in the life of a flourisher: The role of positive emotional reactivity in optimal mental health, *Emotion*, vol. XI, 2011/4, 938.

Egy korábbi, pozitív érzelmekeket és rezilienciát vizsgáló kutatásban is hasonló eredményeket találtak, mint az eddig bemutatott kutatásokban. A reziliens viselkedésű személyek képesek voltak a megtapasztalt pozitív érzelmekeket védőfaktorként alkalmazni. Az így kialakított védelmi rendszer előre mozdította a jövőbeli megküzdési módok kialakítását.³⁴ Serdülőket vizsgálva mutatták ki a pozitív érzelmekek és a reziliencia kapcsolatát. Megerősítették a pozitív összefüggést a pozitív érzelmekek és a reziliencia között. Mindez alátámasztja a kitaró-gazdagító elméletét. A pozitív érzelmekek stresszes helyzetekben fontos szerepet játszanak az egyének reziliens viselkedésének növelésében. Meglepő eredményként az értelmezés során a reziliencia és a társadalmi alkalmazkodás között nem találtak pozitív kapcsolatot. Ezt azzal magyarázták, hogy míg korábbi kutatásokban traumatikus események túlélőin tesztelték ezt a hipotézist, addig most ilyen eseményekről nem számoltak be a serdülők, így ez egy lényeges különbség a korábbi mintához képest.³⁵

A pszichológiai jóllét jövőbe mutató komponensei

A reziliencia és a pozitív érzelmekek kitaró-gazdagító hatásának elmélete egyaránt a jövő felé mutat a krízis utáni helyreállásban vagy a személyes növekedés megalapozásában. Ryff³⁶ hat befolyásoló tényezőt emelt ki, amelyek meghatározzák a pszichológiai jó működést, a mentális egészségességet (önelfogadás, személyes növekedés, életcélok jelenléte, másokkal való pozitív kapcsolatok, környezeti hatékonyság, autonómia). Ezek között is több van, ami a jövőre, a növekedés képességére vonatkozik. Az önelfogadás a mentális egészség központi tényezője, egyszerre jelenti önmagunk és a múltunk elfogadását. Megléte hozzájárul az eredményes önmegvalósításhoz. Az optimális pszichológiai működés feltételezi, hogy az ember továbbfejleszti saját magát, ezáltal tovább növekedve. Ehhez szükséges felismerni a jelenbeli és a jövő felé mutató lehetőségeket. A folyamatos fejlődés és önmegvalósítás iránti vágy áll a háttérben. Az életcélok jelenléte ahhoz a hiedelemhez is köthető, hogy az életnek értelme kell hogy legyen. Szük-

³⁴ Michele M. Tugade – Barbara L. Fredrickson – Lisa Feldman Barrett: Psychological Resilience and Positive Emotional Granularity: Examining the Benefits of Positive Emotions on Coping and Health, *Journal of Personality*, vol. 72, 2004/6, 1161.

³⁵ Najam Sahar – Naila Muzaffar: Role of family system, positive emotions and resilience in social adjustment among Pakistani adolescents, *Journal of Educational, Health and Community Psychology*, vol. 6, 2017/2, 46.

³⁶ Carol Diane Ryff: Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being, *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 57, 1989/6, 1069–1081.

ség van arra, hogy egyértelműen megértsük az élet célját, hogy meglegyen az az érzésünk, hogy mi irányítjuk az életünket. A másokkal való pozitív, bizalmas kapcsolatok létrehozására és a szeretetre való képesség a mentális egészség egy másik központi eleme és egyben a felnőttkori fejlődési szakasz egy fontos állomása. A környezeti hatékonyság az egyénnek az a képessége, hogy megfelelő környezetet hozzon létre pszichés körülményeihez, ezáltal pedig képes legyen előrefele haladni és kreatívan kihasználni a körülötte lévő környezet adta lehetőségeket. Az autonómia magában foglalja az önrendelkezést, a függetlenséget és a viselkedés belülről történő szabályozását. Az ember nem másoktól vár jóváhagyásra, hanem képes saját magát egy belső mércével értékelni, és az alapján dönteni a viselkedéséről.

Életcélok, jövőkép

A jövőre utaló életcélok, a felnőttkorra való felkészülés kiemelkedő szerepet tölt be serdülőkorban; megjelennek a jövőbeli tanulmányokra, munkára, házasságra és családra vonatkozó célok.³⁷ A tudatosan hozzáférhető és személyes jelentőséggel bíró célok azt jelzik előre, hogy az egyének mit szeretnének elérni vagy éppen elkerülni a jövőben, amelyek struktúrát adnak a jelenlegi életnek; a fiatalok így fokozatosan képessé válnak a célok eléréséhez szükséges stratégiai tervek kidolgozására és e tervek életkörülményeikhez igazított előkészítésére.³⁸

Általában személyes gazdasági helyzettel, a szociális kapcsolatokkal, a munkával és a teljesítménnyel kapcsolják össze a személyes célokat.³⁹ Az extrinzik célokhoz a külső kinézet és a gazdasági helyzet, az intrinzik célokhoz a kapcsolatok bővítése és a személyes fejlődés tartozik. Ezeknek a céloknak a megvalósulásához kell egy viselkedési terv, amivel a cél teljesülni tud, és az egyén részéről az ehhez szükséges eszközök kijelölése. Mindezek még mindig kevésnek számítanak egy adott cél eléréséhez, szükséges még hozzá, hogy a személy megfelelő módon tudja értékelni saját motivációját, erőit, érdeklődési területeit, illetve a közvetlen környezetének igényeit és szabályait.⁴⁰

³⁷ Jari-Erik Nurmi – Millicent E. Poole – Virpi Kalakoski: Age differences in adolescent future-oriented goals, concerns, and related temporal extension in different sociocultural contexts, *Journal of Youth and Adolescence*, vol. 23, 1994/4, 471–487.

³⁸ Joachim C. Brunstein – Gabriele Dangelmayer – Oliver C. Schultheiss: Personal goals and social support in close relationships: Effects on relationship mood and marital satisfaction, *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 71, 1996/5, 1006–1019.

³⁹ Molnár Alexandra – Mező Katalin: Tanulásban akadályozott fiatalok jövőképének vizsgálata, *Különleges Bánásmód*, 7. évf., 2021/3, 57–67.

⁴⁰ Jámbori Szilvia: Az iskolai környezet szerepe a serdülők jövő-orientációjának alakulásában, *Magyar Pedagógia*, 103. évf., 2003/4, 482.

Az életcélok sajátos megközelítése, a katasztrófamodell szerint⁴¹ a célok és ezáltal a személyes növekedés mögött érzelmi vagy pszichés traumák állhatnak. A traumák következtében létrejövő kihívások segíthetnek az embereknek újra felfedezni a fontos értékeket, ezáltal elősegítve a személyiségük újrászervezését, amit a célokon keresztül tudnak beteljesíteni. Összességében azt mondják, hogy a környezeti stressz és a nehézségek adják az elsődleges lendületet a pozitív változásokhoz, tehát a személyiség fejlődése a kihívásokra adott válasz. Ez az elképzelés Fredrickson⁴² korábban bemutatott alternatíváját képezi, hiszen nem a pozitív érzelmek szerepére mutat rá. A javítóintézeti fiatalok életében ezek a tényezők valószínűleg egymással párhuzamosan hatnak a jelenbeli élettel való elégedettségre és a jövőbeli társadalmi mobilitást és személyes sikert is jelentő életcélok megfogalmazására, majd megvalósítására.

KUTATÁSI KÉRDÉSEK

Kutatásunkban az élettel való elégedettség és a pszichológiai elégedettség jövőre vonatkozó összetevőjének háttérben vizsgáltuk a megélt pozitív érzelmek és a személyre jellemző reziliencia hatását. Két regressziós modellt építettünk ezeknek az összefüggéseknek a vizsgálatára.

1. kutatási kérdés

Első modellünkben azt vizsgáltuk, hogy a pozitív érzelmek és a reziliencia pozitív kapcsolatban áll-e az élettel való elégedettséggel. Demográfiai tényezőket is bevontunk bejósoló változóként a modellünkbe, hogy a pszichológiai tényezők ezekhez adott hatását ki tudjuk mutatni, illetve hogy a külső és belső tényezők egymáshoz viszonyított erejét össze tudjuk mérni.

2. kutatási kérdés

Második modellünkben azt vizsgáltuk, hogy a pozitív érzelmek és a reziliencia pozitív kapcsolatban áll-e a pszichológiai well-being autonóm növekedési dimenziójával. Az autonóm növekedés dimenziója azt mutatja meg, hogy van-e igénye a fiataloknak az önállóságra, saját kezükben tartott személyes fejlődésre, távlati célok elérésére. Demográfiai tényezőket itt is bevontunk bejósoló változóként a modellünkbe, az első kutatási kérdésben megfogalmazott okokból.

⁴¹ Kennon M. Sheldon – Tim Kasser – Kendra Smith – Tamara Share: Personal goals and psychological growth: Testing an intervention to enhance goal attainment and personality integration, *Journal of Personality*, vol. 70, 2002/1, 5–31.

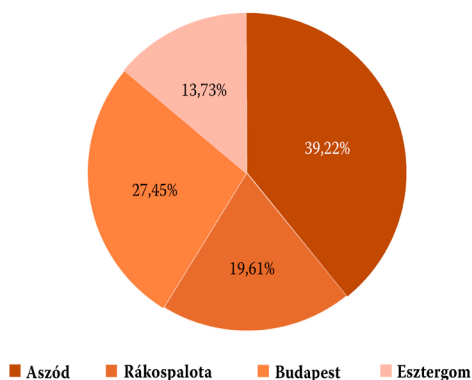
⁴² Fredrickson: *Positive Emotions Broaden and Build*, 1–53.

MÓDSZER

A Társadalmi integrációt szolgáló életcélok háttere javítóintézeti és nem javítóintézeti fiatalok körében című kutatási program (kutatásvezető: Dr. Kiss Paszkál) marginalizált élethelyzetben vizsgálja a fiatalok élettel való elégedettségének, életcéljainak meghatározóit. A nagyobb kutatásban három tényezőcsoport szerepét emeltük ki. A jelen tanulmányban a megélt pozitív érzelmek és a reziliencia szerepéről számolunk be. További készülő elemzésekben a negatív életeseményekkel való megküzdés, valamint a kötődés és társas támogatás szerepét is vizsgáljuk. Kutatásunkat a KRE BTK Pszichológiai Intézet Kutatásetikai Bizottságának jóváhagyásával végeztük (engedélyszám: BTK/8079-1/2023).

Minta

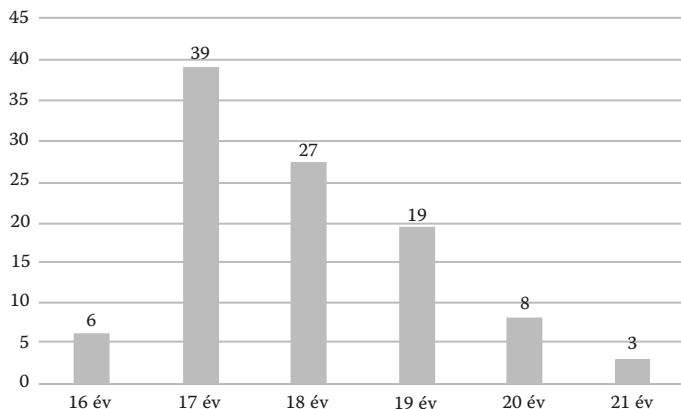
Az Esztergomi Speciális Gyermekotthoni Központ, Általános Iskola és Szakiskola, a Rákospalotai Javítóintézet és Központi Speciális Gyermekotthon, az Aszódi Javítóintézet, Általános Iskola, Szakiskola, Speciális Szakiskola és a Szőlő utcában található Budapesti Javítóintézet 16 évesnél idősebb növendékeit kérdeztük meg a kutatásban (1. ábra).

1. ábra. Válaszadók megoszlása intézmények szerint.

A kritériumok és a válaszok érvényességének ellenőrzése után összesen 102 kitöltő adata került elemzésre az eredetileg 129 fős válaszadói körből, miután az

egyetértési torzítást extrém mértékben mutató, illetve válaszaikban varianciát nem mutató válaszadókat kiszűrtük.⁴³

2. ábra: Válaszadók életkori megoszlása.

Végül a 16 és 21 év közötti fiatalok vettek részt a kutatásban (2. ábra), életkori átlaguk 17,93 év ($SD = 1,18$). A résztvevők nyitott kérdésre magyar nemzetiségűnek (44%), romának (37%), magyar–roma vegyes etnikumúnak (14%) nevezték meg magukat, 2 fő egyéb kategóriát jelölt meg, 2 fő nem válaszolt erre a kérdésre. A nemek arányát tekintve 69 fiú (67,65%) és 33 lány (32,35%) résztvevője volt a vizsgálatnak. A lányok a rákospalotai és az esztergomi intézetből kerültek ki, a fiúk pedig az aszódi és a budapesti intézményből. A négy javítóintézet profilját tekintve is eltér, hiszen míg a Budapesti Javítóintézetben csak előzetes letartóztatásban lévő fiúk vannak, addig a rákospalotai intézetben előzetes letartóztatásban és már a kiszabott büntetésüket töltve is előfordulnak lányok. Az Aszódi Javítóintézetben csak olyan fiatalok tartózkodnak, akik a büntetésüket töltik le, míg Esztergomban szintén vegyesen vannak a büntetésüket töltők és a speciális igényű lányok. A három csoport eloszlási aránya a mintában a következőképpen alakult: speciális igényű 15 fő (14,71%), előzetes letartóztatásban 35 fő (34,31%), büntetését töltő pedig 52 fő (50,98%) volt.

A megkérdezett fiatalok többféle büntetést követtek el. Többek között lopásért, rablásért, betörésért, garázdaságért, iskolakerülésért, szökésért, testi sértésért, drogfogyasztásért, -birtoklásért, -terjesztésért, emberkereskedelem miatt, pros-

⁴³ Kihagytuk az elemzésből azoknak a válaszait, akik legalább három skálán a tételek 2/3-ánál többször adtak 5-ös választ, illetve legalább három skálán a tételekre adott válaszuk 1,5 szórásnival kisebb szórta, mint az átlag.

titúció miatt, zsarolásért, fenyegetésért, verekedésért kerültek a különböző javítóintézetekbe.

Eszközök

A kérdőívcsomag összesen 13 skálát, kérdéssort tartalmazott.⁴⁴ A jelenlegi vizsgálathoz a felsorolt kérdőívekből négy került felhasználásra: a *Módosított Diszkrét Emóciókat Vizsgáló Kérdőív*⁴⁵ pozitív érzelmekre adott válaszai (Cronbach-alfa = 0,82), a rezilienciát mérő *Connor–Davidson Reziliencia Skála*⁴⁶ (Cronbach-alfa = 0,83), Ryff *Pszichológiai Elégedettség Skálája*⁴⁷ és az *élettel való elégedettséget mérő egyitemes skála*.⁴⁸

1. táblázat. Skálák leíró statisztikái.

	Minimum	Maximum	Átlag (M)	Szórás (SD)	Cronbach-alfa érték
Pozitív érzelmek	1,1	4,8	3,18	0,77	n = 10 $\alpha = 0,817$
Reziliencia skála	59	123	98,78	12,3	n = 25 $\alpha = 0,832$
Ryff Autonóm növekedés	2,25	5	3,83	0,74	n = 4 $\alpha = 0,644$
Élettel való elégedettség	0	10	5,28	2,98	n = 1

A *Pszichológiai Elégedettség Skála* eredeti alskálái közül a jövőbeli tervekhez szorosabban kapcsolódó *Életcél* és *Személyes növekedés* alskálát választottuk ki elemzésre. Sajnos ezeknek az alskáláknak a megbízhatósági mutatói azonban nem voltak megfelelőek. Ezért a skála összes tételén főkomponens-elemzést

⁴⁴ A kérdőívcsomag skálái, kérdéscsoportjai: Rövidített Reziliencia Skála (CD-RISC); megküzdési stílusokat vizsgáló CISS-21 skála; Tangney–Baumeister–Boone Önkontroll Skála; Multidimenzióális Észlelt Társas Támogatottság Skála; kötődésre vonatkozó ECR-RS skála; többszörös csoporttagság mérésére szolgáló EXITS skála; Intézményi Kollektív Önértékelés Skála; Módosított diszkrét emóciókat vizsgáló kérdőív; társas-érzelmi alkalmazkodás mérésére WAI-SF kérdőív; Lehetséges Szelfek kérdőív; Ryff Pszichológiai Elégedettség Skála; élettel való elégedettségre irányuló egyitemes skála és társadalmi mobilitásra vonatkozó kérdések.

⁴⁵ Fredrickson: *Positive Emotions Broaden and Build*, 1–53.

⁴⁶ Kathryn M. Connor – Jonathan R. T. Davidson: Development of a new resilience scale: The Connor-Davidson resilience scale (CD-RISC), *Depression and anxiety*, vol. 18, 2003/2, 76–82.

⁴⁷ Carol Diane Ryff – Corey L. M. Keyes: The structure of subjective well-being revisited, *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 69, 1995/4, 719–727.

⁴⁸ „Mindent összevetve mennyire vagy elégedett a mostani életeddel?” (11 fokozatú skála).

végeztünk. Az *Autonóm növekedési beállítódásnak*⁴⁹ elnevezett mutatókat a varimax forgatási módszerrel kapott hat faktorból, a legnagyobb magyarázó erővel bíró tételekből képeztük (Cronbach-alfa = 0,64).

Ezeken kívül az általunk összeállított demográfiai kérdések kerültek bele az elemzési halmazba: a nem; az, hogy hol nevelkedett (gyermekvédelemben vagy családban); és hogy mi a legmagasabb iskolai végzettsége (nincsen meg vagy megvan legalább az általános iskolai végzettsége). Ezekben a demográfiai kérdésekben a válaszadók eloszlását a 2. táblázat mutatja be.

2. táblázat. Szociodemográfiai jellemzők.

Demográfiai változók	n	%
Nem	102	100
Férfi	69	67,6
Nő	33	32,4
Hol nevelkedett?	102	100
Gyermekvédelemben	22	21,6
Családban	80	78,4
Legmagasabb iskolai végzettség	102	100
Kevesebb mint 8 osztály	51	50
Legalább 8 osztály	51	50

Vizsgálati eljárás

A vizsgálatot személyes kapcsolatfelvétel előzte meg, melynek során bemutattuk a kutatási tervünket, és strukturált interjúkat vettünk fel az adott létesítmény vezetőjével vagy annak helyettesével, továbbá egy pszichológussal és egy, a nevelői szerepkör valamely formájához tartozó munkatárssal. E beszélgetések jóvoltából jobb rálátást kaptunk a telephelyek szakmai programjára, működésmódjára, továbbá saját tapasztalataik és a növendékek bemutatása egyfajta személyes aspektust adott a kutatáshoz. Kérdeztünk az intézetek múltjáról, felépítéséről, a napirendről, az oktatásról, a növendékek összetételéről, a bekerülés okairól

⁴⁹ A faktorban összekapcsolódó tételek: „Az élet számomra folyamatos tanulás, változás és fejlődés volt eddig is.” (faktorsúly = 0,76); „Általában azt tartják rólam, hogy másokat segítő ember vagyok, aki szívesen osztja meg az idejét másokkal.” (faktorsúly = 0,7); „Elég jó tudom szervezni a mindennapokban előforduló sokféle kötelezettségem.” (faktorsúly = 0,64); „A saját álláspontomban akkor sem bizonytalanodom el, ha mindenki más véleményen van.” (faktorsúly = 0,58).

és a fiatalok intézményhez és szabályokhoz fűződő viszonyáról. A beszélgetések végén bemutattuk a tervezett tesztbattériát, s javaslatot kértünk az esetleges változtatásokhoz, fogalmazásmódhoz és egyáltalán a kamaszok megfelelő megközelítéséhez.

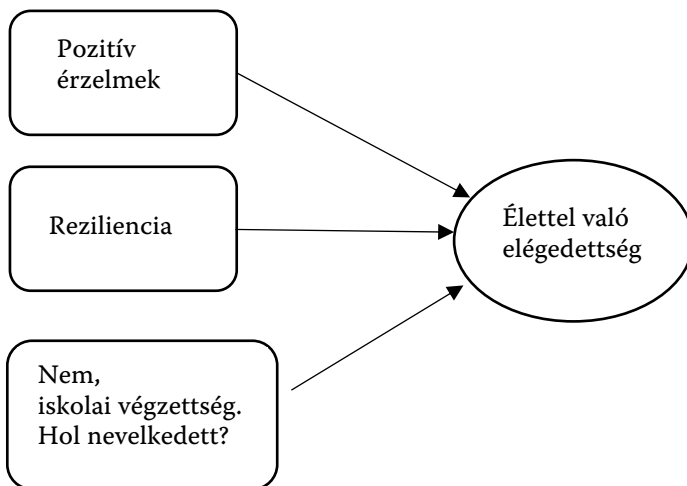
A minta sajátosságait figyelembe véve a személyes kérdés mellett döntöttünk, melyben kérdezőbiztos teszi fel a fiataloknak személyesen a kérdéseket, és rögzíti a válaszaikat. Azt vártuk, hogy a személyes helyzet komfortosabbá teszi a beszélgetést a serdülők számára, könnyebbé a kérdések megértését, és nagyobb motivációt ad a válaszadásra. Az adatgyűjtés javítóintézetekre vonatkozó első körét 2024 márciusában végeztük. Az intézetekben koordinátorok segítettek a munkát. Összesen tíz alkalommal végeztünk adatgyűjtést, egy alkalmon 4–6 kérdezőbiztos végezte a kérdőívek személyes lekérdezését, mely általában körülbelül 50 percig tartott. A nyomtatott kérdőívekről a kérdezőbiztosok vitték be a válaszokat online adatbázisba, melyen SPSS 28 és JASP 0.18.3 statisztikai programcsomagok segítségével végeztünk elemzést.

EREDMÉNYEK

Kutatási kérdéseinket többváltozós modellek segítségével vizsgáltuk, az eredményeinket e modellek magyarázó erejét és a bennük szereplő változók önálló hatását elemezve mutatjuk be.

Az első kutatási kérdés vizsgálata

Első körben arra kerestük a választ, hogy a pozitív érzelmek, a személyre jellemző reziliencia és a szociodemográfiai tényezők milyen mértékben jósolják be a javítóintézeti fiatalok élettel való elégedettségét. A kérdésre többszörös lineáris regressziós modell (3. ábra) segítségével kerestünk választ. Prediktor változónk az átélt pozitív érzelmek átlaga, a személyre jellemző reziliencia, a nem, a legmagasabb iskolai végzettség és a gyermekkori nevelkedés (család vagy nevelőotthon) volt, míg célváltozónk az élettel való elégedettség egyitemes skálája.

3. ábra. Az élettel való elégedettséget bejósoló többszörös lineáris regressziós modell.

A stepwise-modellben a pozitív érzelmek, a reziliencia, végül a három szociodemográfiai tényező közül csak a legmagasabb iskolai végzettség maradt önállóan is szignifikáns bejósoló erővel. A pozitív érzelmek legerősebb bejósólóként 11,8%-ban (Korrigált $R^2 = 0.118$) magyarázzák az élettel való elégedettséget ($F(1,99) = 14.384$ $p < .001$).

Második lépésben a személyre jellemző rezilienciát is tartalmazó modell 15,4%-os magyarázó ereje szignifikánsan növekszik ($F(2,98) = 10.081$ $p < .001$). Harmadik lépésben az iskolai végzettséggel együtt a három tényező az élettel való elégedettséget 17,9%-ban magyarázza, ami szintén szignifikánsan nagyobb ($F(3,97) = 8.276$ $p < 0.001$), mint az előző modellté. Összességében elmondható, hogy a pszichológiai tényezők, az iskolai végzettséggel kiegészülve, szignifikáns, ha nem is erős bejósoló a fiatalok élettel való elégedettségének. A pozitív kapcsolat közöttük azt mutatja, hogy mindhárom tényező nagyobb értékei mellett növekvő élettel való elégedettséget várhatunk.

4. táblázat. Az élettel való elégedettséget bejósoló többszörös lineáris regresszió eredménye.

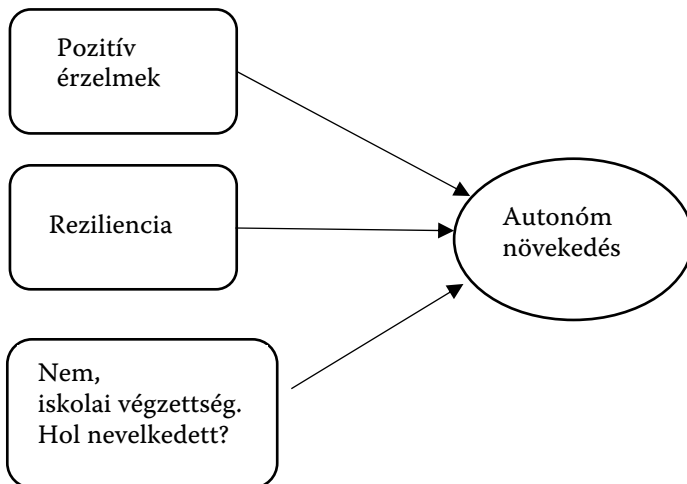
Skála	Béta együttható	Std. Hiba	Std. Béta	t-érték	p-érték
Modell 1					
Konstans	0.887	1.180		0.752	.454
Pozitív érzelmek	1.370	0.361	0.356	3.793	<.001
Modell 2					
Konstans	-3.621	2.295		-1.578	.118
Pozitív érzelmek	1.185	0.363	0.308	3.264	.002
Reziliencia	0.052	0.023	0.215	2.274	.025
Modell 3					
Konstans	-3.866	2.263		-1.708	.091
Pozitív érzelmek	1.140	0.358	0.297	3.185	.002
Reziliencia	0.050	0.022	0.208	2.236	.028
Iskolai végzettség	1.076	0.535	0.183	2.010	.047

A második kutatási kérdés elemzése

Második elemzésünkben arra kerestük a választ, hogy a pozitív érzelmek, a személyiségre jellemző reziliencia és a szociodemográfiai tényezők együtt milyen mértékben jósolják be a javítóintézeti fiatalok autonóm növekedésre való hajlamát. Ehhez az előbbiekhöz hasonló, többszörös lineáris modellt építettünk, amelynek ugyanazok voltak a prediktor változói, de most a Ryff Pszichológiai Elégedettség Skála tételeiből képzett Autonóm növekedés faktorunk volt a célváltozója (4. ábra).

Ebben az esetben is stepwise beléptetési módszerrel vizsgáltuk a bejósoló változók hatását. A modellbe ezúttal legerősebb bejósoló változóként a reziliencia került elsőként, mely az autonóm növekedés varianciájának 19,7%-át magyarázta (Korrigált $R^2 = 0.197$), a hatása szignifikáns ($F(1,99) = 25.586$ $p < .001$) volt. Másodikként a pozitív érzelmek ezt a magyarázóerőt a rezilienciával együtt már 24,6%-ra növelik, ez a hatás is szignifikáns ($F(2,98) = 17.330$ $p < .001$). A szociodemográfiai változóknak, tehát a nemnek, az iskolai végzettségnek és a családban vagy intézményben nevelkedésnek nem volt szignifikáns hatása az autonóm növekedési beállítódásra. A két pszichológiai tényezőre épülő 24,6%-os magyarázóerő magasabb, mint az előző modellé. Bár még mindig nem számít nagyon

erősnek, de nem is lehet elhanyagolni a reziliencia és a pozitív érzelmek hatását az autonóm növekedési beállítódásra.

4. ábra. Az autonóm növekedést bejósoló többszörös lineáris regressziós modell.

5. táblázat. Az autonóm növekedést bejósoló többszörös lineáris regresszió eredménye.

Skála	Béta együttható	Std. Hiba	Std. Béta	t-érték	p-érték
Modell 1					
Konstans	1.149	0.533		2.158	.033
Reziliencia	0.027	0.005	0.453	5.058	<.001
Modell 2					
Konstans	0.733	0.538		1.362	.176
Reziliencia	0.024	0.005	0.399	4.478	<.001
Pozitív érzelmek	0.232	0.085	0.243	2.723	.008

MEGVITATÁS

A pozitív személyiségtényezők hatását vizsgáltuk a javítóintézeti fiatalok étellel való elégedettségére és autonóm növekedési beállítódására. Azt feltételeztük, hogy ilyen szélsőségesen marginalizált helyzetben sem csak a szocializációs hiányok, a társadalmi hátrányok alakítják a társadalmi reintegrációt, hanem pozitív erőforrások szerepét is ki tudjuk mutatni. Elméleti alapot ehhez

Fredrickson⁵⁰ *broaden and build* elmélete adott, mely szerint a pozitív érzelmek a sikerre vezető cselekvési repertoárunk bővülését és a növekedéshez szükséges erőforrásokat biztosítják. Ez utóbbihoz kapcsolható a reziliencia, a rugalmas ellenállás képessége is.⁵¹ A javítóintézetben élő fiatalok reziliens működése és pozitív érzelmei fontos erőforrásnak bizonyultak a mi kutatásunk alapján is a pozitív pszichológiában virágzásként⁵² jellemzett mentális működés megteremtésében; a virágzás egy minden személyiségre jellemző örömteli állapot, amely megalapozza a személyes növekedést. A fiatalok bűnelkövetők esetében elsősorban ennek hatása talán meglepő, de az empirikus eredményeink alapján egyáltalán nem elhanyagolható tényező.

Összegzésképpen elmondható, hogy a nemzetközi szakirodalomba jól illeszkednek az eredményeink, melyek szerint a pozitív érzelmek és a reziliencia is jótékony hatással van a javítóintézeti fiatalok marginalizált társadalmi pozíciójában a személyes növekedésre. Egymást kiegészítő hatásuk van az aktuális jóllétre és ezzel összefüggésben az autonóm növekedésre, melyben a fiatal fejlődésorientációt mutat, nyitott a társai felé, ugyanakkor következetesen tudja szervezni az életét, meg is tudja védeni az álláspontját, ha szükséges.

Eredményeink alapján az autonóm növekedéshez hozzájáruló pozitív érzelmek és reziliencia erősítése a javítóintézetekben nagyban segítheti a társadalomba való későbbi visszailleszkedést a személyes növekedésre való beállítódáson keresztül. A reziliens működésmód erősítésénél fontos a javítóintézetben dolgozók segítő szerepe. A fiatalok felé a támogató attitűdjük nagy szerepet játszik a pozitív érzelmek kialakulásában.⁵³ Másrészt Bilicha és munkatársai (2022) azt találták,⁵⁴ hogy a pozitív gondolkodási tréningen a pszichoedukáció hatására nőtt az önelfogadás mértéke, ami pedig a pszichológiai jóllét egyik aspektusa, így tehát a jóllét érzése is tovább erősödik javítóintézeti fiatalok körében.

⁵⁰ Fredrickson: *Positive Emotions Broaden and Build*, 1–53.

⁵¹ Christian T. Gloria – Mary A. Steinhart: Relationships among positive emotions, coping, resilience and mental health, *Stress and Health*, vol. 32, 2016/2, 145–156.

⁵² Martin E. P. Seligman: *Flourish – élj boldogan! A boldogság és jól-lét radikálisan új értelmezése*, ford. Bozai Ágota, Budapest, Akadémiai, 2011.

⁵³ David G. Myers: The funds, friends, and faith of happy people, *American Psychologist*, vol. 55, 2000/1, 56–67.

⁵⁴ Putri Nabila Bilicha – Fuad Nashori – Indahria Sulistyarini: Positive thinking training for improving self-acceptance of children in correctional facility, *Jurnal Ilmiah Psikologi Terapan*, vol. 10, 2022/2, 89–93.

IRODALOMJEGYZÉK

- ANÝŽOVÁ, Petra – BURIÁNEK, Jirí – PODANÁ, Zuzana: *The national policy toward alcohol and substance use among adults and juveniles – Czech Republic*. <http://dx.doi.org/10.13140/RG.2.1.4650.9526>
- BALLA Mihály: A fiatalokban kialakuló szerhasználat és a család kapcsolata, *Módszertani Közlemények*, 62. évf., 2022/1, 95–109.
- BENDA, Brent B.: Factors that discriminate between recidivists, parole violators, and nonrecidivists in a 3-year follow-up of boot camp graduates, *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, vol. 45, 2001/6, 711–729. <https://doi.org/10.1177/0306624X01456006>
- BILICHA, Putri Nabila – NASHORI, Fuad – SULISTYARINI, Indahria: Positive thinking training for improving self-acceptance of children in correctional facility, *Jurnal Ilmiah Psikologi Terapan*, vol. 10, 2022/2, 89–93. <https://doi.org/10.22219/jipt.v10i2.16557>
- BINIĆ, Oriana et al.: Neighborhood social capital, juvenile delinquency, and victimization: Results from the international self-report delinquency study-3 in 23 countries, *European Journal on Criminal Policy and Research*, vol. 25, 2019/1, 241–258. <https://doi.org/10.1007/s10610-018-9406-1>
- BOLYKY Orsolya – SÁRIK Eszter: A bűnelkövetéshez vezető út megismerése visszaeső elítéltek körében – előkészítő szakasz, *Börtönügyi Szemle*, 37. évf., 2018/3, 5–22.
- BRUNSTEIN, Joachim C. – DANGELMAYER, Gabriele – SCHULTHEISS, Oliver C.: Personal goals and social support in close relationships: Effects on relationship mood and marital satisfaction, *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 71, 1996/5, 1006–1019. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.71.5.1006>
- CAFFO, Ernesto – BELAISE, Carlotta: Psychological aspects of traumatic injury in children and adolescents, *Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America*, vol. 12, 2003/3, 493–535. [https://doi.org/10.1016/S1056-4993\(03\)00004-X](https://doi.org/10.1016/S1056-4993(03)00004-X)
- CATALINO, Lahnna I. – FREDRICKSON, Barbara L.: A Tuesday in the life of a flourisher: The role of positive emotional reactivity in optimal mental health, *Emotion*, vol. 11, 2011/4, 938–950. <https://doi.org/10.1037/a0024889>
- CININI, Samuel Fikiri – MKHIZE, Szelo Michael: Criminal Behavior and Youth Crime: A Juvenile Delinquency Perspective on Adverse Childhood Experience, in Sevgi Güney (ed.): *Criminal Behavior – The Underlyings, and Contemporary Applications*, London, Intech Open, 2023.
- CONNOR, Kathryn M. – DAVIDSON, Jonathan R. T.: Development of a new resilience scale: The Connor-Davidson resilience scale (CD-RISC), *Depression and anxiety*, vol. 18, 2003/2, 76–82. <https://doi.org/10.1002/da.10113>
- DUNN, Jennifer – SCHWEITZER, Maurice E.: Feeling and believing: the influence of emotion on trust, *Journal of personality and social psychology*, vol. 88, 2005/5, 736–748. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.88.5.736>

- FARKAS Henrietta Regina: A javítóintézeti nevelés kiszabásának bírói gyakorlata Magyarországon, *Iustum Aequum Salutare*, XI. évf., 2015/4, 79–94.
- FARRINGTON, David P.: Family influences on delinquency, in David Springer – Albert Roberts (eds.): *Juvenile justice and delinquency*, Sudbury, Mass, Jones & Bartlett Publishers, 2011, 203–222.
- FEINSTEIN, Sheril et al.: Resiliency in adolescent males in a correctional facility, *Journal of Correctional Education*, vol. 59, 2008/2, 94–105. <http://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.981428>
- FREDRICKSON, Barbara Lee: Positive Emotions Broaden and Build, *Advances in Experimental Social Psychology*, vol. 47, 2013, 1–53. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-407236-7.00001-2>
- GLORIA, Christian T. – STEINHARDT, Mary A.: Relationships among positive emotions, coping, resilience and mental health, *Stress and Health*, vol. 32, 2016/2, 145–156. <https://doi.org/10.1002/smi.2589>
- HEGEDŰS Judit – FEKETE Márta – SIPOS Szandra: Zárt intézeti neveltek családdal kapcsolatos nézetei, *Metszetek*, 5. évf., 2016/4, 138–153. <https://doi.org/10.18392/METSZ/2016/4/9>
- HORVÁTH Dóra – RUCSKA Andrea – SZTOJEV Angelov Ilona: Fiatalkorú elítéltek drogfogyasztásának okairól, *Egészségtudományi Közlemények*, 7. évf., 2017/1, 58–69.
- HÖRICH Balázs István: *Tanulói eredményesség a mobilitási aspirációk tükrében*, doktori disszertáció, Debreceni Egyetem, 2022. <https://dea.lib.unideb.hu/items/ea1f241c-de1a-435c-9306-71fad13c817>
- JÁMBORI Szilvia: Az iskolai környezet szerepe a serdülők jövő-orientációjának alakulásában, *Magyar Pedagógia*, 103. évf., 2003/4, 482.
- JOUBERT Kálmán – VAVRÓ István – BODZSÁR Éva: A fiatalkorú elítéltek biodemográfiai vizsgálata, *Statisztikai szemle*, 77. évf., 1999/4, 225–241.
- KŐSZEGI Szilvia: Fiatalkorú bűnözők re-integrációs esélyei, *Gazdaságetika*, 5. évf., 2013/7.
- LÉNÁRD Krisztina – RÁCZ Andrea: A javítóintézeti nevelés, mint támogató intézmény dezinTEGRÁCIÓS hatásai, in Papházi Tibor (szerk.): *Javítóintézet, család, gyermekvédelem*, Budapest, Kapocs Könyvek, 2004.
- MASTEN, Ann S. – REED, Marie-Gabrielle J.: Resilience in development, in C. R. Snyder – Shane J. Lopez (eds.): *Handbook of positive psychology*, New York, Oxford University Press, 2022, 74–88.
- MOLNÁR Alexandra – MEZŐ Katalin: Tanulásban akadályozott fiatalok jövőképének vizsgálata, *Különleges Bánásmód*, 7. évf., 2021/3, 57–67. <https://doi.org/10.18458/KB.2021.3.57>
- MYERS, David G.: The funds, friends, and faith of happy people, *American Psychologist*, vol. 55, 2000/1, 56–67. <https://doi.org/10.1037//0003-066x.55.1.56>
- NURMI, Jari-Erik – POOLE, Millicent E. – KALAKOSKI, Virpi: Age differences in adolescent future-oriented goals, concerns, and related temporal extension in different sociocultural contexts, *Journal of Youth and Adolescence*, vol. 23, 1994/4, 471–487. <https://doi.org/10.1007/BF01538040>

- NYILAS Orsolya: Hátrányos helyzetű társadalmi csoportok és a felnőttképzés: esély az integrációra?, *Educatio*, 23. évf., 2016/3, 451–458.
- RÉTHY Endréné: Az integráció és az inklúzió (befogadás) zavarai a fiatal bűnelkövetőknél, in Hegedűs Judit (szerk.): *A javítóintézet világa*, Budapest, ELTE Eötvös, 2010, 20–41.
- ROSTA Andrea: *A fiataalkorú bűnözés kriminológiája és szociológiája*, Budapest, L'Harmattan, 2014.
- RYFF, Carol Diane – KEYES, Corey L. M.: The structure of subjective well-being revisited, *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 69, 1995/4, 719–727. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.69.4.719>
- RYFF, Carol Diane: Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being, *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 57, 1989/6, 1069–1081. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.57.6.1069>
- SAHAR, Najam – MUZAFFAR, Naila: Role of family system, positive emotions and resilience in social adjustment among Pakistani adolescents, *Journal of Educational, Health and Community Psychology*, vol. 6, 2017/2, 46–58. <https://doi.org/10.12928/jehcp.v6i2.6944>
- SAKUTA, Tsutomu: Social Factors Leading to Juvenile Delinquency, *The Keio Journal of Medicine*, vol. 45, 1996/4, 287–295. <https://doi.org/10.2302/kjm.45.287>
- SELIGMAN, Martin E. P.: *Flourish – élj boldogan! A boldogság és jól-lét radikálisan új értelmezése*, ford. Bozai Ágota, Budapest, Akadémiai, 2011.
- SHELDON, Kennon M. – KASSER, Tim – SMITH, Kendra – SHARE, Tamara: Personal goals and psychological growth: Testing an intervention to enhance goal attainment and personality integration, *Journal of Personality*, vol. 70, 2002/1, 5–31. <https://doi.org/10.1111/1467-6494.00176>
- SZAJKÓ Cintia Szilvia: *A fiataalkori bűnözés okai*, szakdolgozat, Miskolci Egyetem, 2018.
- SZALAINÉ HOMOLA Andrea (szerk.): *Az ismertté vált bűncselekmények és elkövetők Magyarországon*, Miskolc, Központi Statisztikai Hivatal, 2008.
- TODIS, Bonnis et al.: Overcoming the Odds: Qualitative Examination of Resilience among Formerly Incarcerated Adolescents, *Exceptional Children*, vol. 68, 2001/1, 119–139.
- TUGADE, Michele M. – FREDRICKSON, Barbara L. – BARRETT, Lisa Feldman: Psychological Resilience and Positive Emotional Granularity: Examining the Benefits of Positive Emotions on Coping and Health, *Journal of Personality*, vol. 72, 2004/6, 1161–1190. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2004.00294.x>
- TYGART, E.: Juvenile Delinquency and Number of Children in a Family: Some Empirical and Theoretical Updates, *Youth & Society*, vol. 22, 1991/4, 525–536. <https://doi.org/10.1177/0044118X91022004005>

AZ ÁLDOZATI SZEREP VIZSGÁLATA A MUNKAJOGBAN

HOMICSKÓ ÁRPÁD OLIVÉR

AZ EGYENLŐ BÁNÁSMÓD KÖVETELMÉNYÉNEK VIZSGÁLATA A MUNKAJOGBAN

A diszkrimináció általános tilalmáról az Alaptörvény rendelkezik. Kimondja, hogy a törvény előtt mindenki egyenlő, és minden ember jogképes. Magyarország az alapvető jogokat mindenkinek bármely megkülönböztetés, nevezetesen faj, szín, nem, fogyatékoság, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerinti különbségtétel nélkül biztosítja.¹ A nők és a férfiak egyenjogúak.² Az Alkotmánybíróság egyik határozatában kifejtette azt is, hogy a jogegyenlőség nem jelenti a természetes személyeknek a jogon kívüli szempontok szerinti egyenlőségét is. Az ember, mint a társadalom tagja, hivatása, képzettsége, kereseti viszonyai stb. szerint különbözhet, és ténylegesen különbözik is más emberektől. Az állam joga – s egyben bizonyos körben kötelezettsége is –, hogy a jogalkotás során figyelembe vegye az emberek között ténylegesen meglévő különbségeket.³

Az áldozati szerep szempontjából vizsgálandó, hogy mikor beszélhetünk az egyenlő bánásmód követelményének megsértéséről. Az egyenlő bánásmód követelménye tekintetében az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény (a továbbiakban: Ebktv.) rendelkezéseit kell alapul venni. Amikor a munkaviszony tekintetében vizsgáljuk az egyenlő bánásmód követelményét, akkor is alkalmazni kell az Ebktv.-t. Az egyenlő bánásmód tekintetében a hátrányos megkülönböztetés egyes eseteit az Ebktv. tartalmazza. Az egyenlő bánásmód követelményének megsértését jelenti az Ebktv. alapján a közvetlen hátrányos megkülönböztetés, a közvetett hátrányos megkülönböztetés, a zaklatás, a jogellenes elkülönítés, a megtorlás, valamint az ezekre

¹ Magyarország Alaptörvénye (2011. április 11.) XV. cikk (2) bekezdés.

² Uo., (3) bekezdés.

³ 61/1992.(XI.20.) AB határozat.

adott utasítás.⁴ Abban az esetben, ha a törvény eltérően nem rendelkezik, az olyan magatartás, intézkedés, feltétel, mulasztás, utasítás vagy gyakorlat nem sérti az egyenlő bánásmód követelményét, amely a hátrányt szenvedő fél alapvető jogát másik alapvető jog érvényesülése érdekében, elkerülhetetlen esetben korlátozza, feltéve, hogy a korlátozás a cél elérésére alkalmas és azzal arányos, illetőleg amelynek az előző pont hatálya alá nem tartozó esetekben tárgyilagos mérlegelés szerint az adott jogviszonnyal közvetlenül összefüggő, észszerű indoka van.⁵ Közvetlen hátrányos megkülönböztetésnek minősül az olyan rendelkezés, amelynek eredményeként egy személy vagy csoport valós vagy vélt tulajdonsága alapján – amelyet a törvény nem taxatív módon határozz meg⁶ – kerül kedvezőtlenebb helyzetbe, mint amelyben más, összehasonlítható helyzetben levő személy vagy csoport részesül, részesült vagy részesülne.⁷ A munkáltatói döntés megállapításához lényeges szempont, hogy döntést érintő személlyel szemben felállítható legyen egy másik személy (csoport), akivel a helyzetük összemérhető.⁸ Közvetett hátrányos megkülönböztetésnek minősül az a közvetlen hátrányos megkülönböztetésnek nem minősülő, látszólag az egyenlő bánásmód követelményének megfelelő rendelkezés, amely meghatározott tulajdonságokkal rendelkező egyes személyeket vagy csoportokat lényegesen nagyobb arányban hátrányosabb helyzetbe hoz, mint amelyben más, összehasonlítható helyzetben lévő személy vagy csoport volt, van vagy lenne.⁹ Zaklatásnak minősül az az emberi méltóságot sértő, szexuális vagy egyéb természetű magatartás, amely az érintett személynek meghatározott tulajdonságával függ össze, és célja vagy hatása valamely személlyel szemben megfélemlítő, ellenséges, megalázó, megszegényítő vagy támadó környezet kialakítása.¹⁰ Jogellenes elkülönítésnek minősül az a rendelkezés, amely az Ebktv.-ben meghatározott tulajdonságai alapján egyes személyeket vagy személyek csoportját a velük összehasonlítható helyzetben lévő személyektől vagy személyek csoportjától – anélkül, hogy azt törvény kifejezetten megengedné –

⁴ Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény (a továbbiakban: Ebktv.) 7. § (1) bekezdése.

⁵ Ebktv. 7. § (2) bekezdés a) – b) pont.

⁶ Például: neme, faji hovatartozása, bőrszíne, nemzetisége, nemzetiséghez való tartozása, anyanyelve, fogyatékosága, egészségi állapota, vallási vagy világnézeti meggyőződése, politikai vagy más véleménye, családi állapota, anyasága (terhessége) vagy apasága, szexuális irányultsága, nemi identitása, életkora, társadalmi származása, vagyoni helyzete, foglalkoztatási jogviszonyának vagy munkavégzésre irányuló egyéb jogviszonyának részmunkaidős jellege, illetve határozott időtartama, érdekképviselőhez való tartozása, egyéb helyzete, tulajdonsága vagy jellemzője (a továbbiakban együtt: tulajdonsága).

⁷ Ebktv. 8. §.

⁸ Hajdú József – Kun Attila (szerk.): *Munkajog 1.*, Budapest, Patrocinium, 2012, 91.

⁹ Ebktv. 9. §.

¹⁰ Ebktv. 10. § (1) bekezdés.

elkülönít.¹¹ Megtorlásnak minősül az a magatartás, amely az egyenlő bánásmód követelményének megsértése miatt kifogást emelő, eljárást indító vagy az eljárásban közreműködő személlyel szemben ezzel összefüggésben jogsérelmet okoz, jogsérelem okozására irányul vagy azzal fenyeget.¹²

Nem jelenti ugyanakkor az egyenlő bánásmód követelményének megsértését az a rendelkezés, amely egy kifejezetten megjelölt társadalmi csoport tárgyilagos értékelésen alapuló esélyegyenlőtlenségének felszámolására irányul, ha az törvényen vagy törvény felhatalmazása alapján kiadott kormányrendeleten, illetve kollektív szerződésen alapul, és határozott időre vagy határozott feltétel bekövetkeztéig szól, vagy a párt ügyintéző és képviseleti szervének megválasztása, valamint a pártnak a választási eljárásról szóló törvényben meghatározott választásokon történő jelöltállítás során a párt alapszabályában meghatározott módon érvényesül.¹³ Az előzőekben meghatározott rendelkezés nem sérthet alapvető jogot, nem biztosíthat feltétlen előnyt, és nem zárhatja ki az egyéni szempontok mérlegelését.¹⁴

Speciális rendelkezéseket tartalmaz az Ebktv. a foglalkoztatás körében. A törvény felsorolja, hogy milyen magatartás eredményez közvetlen vagy közvetett hátrányos megkülönböztetést a munkáltató részéről a munkavállalóval szemben. Ilyen esetben a munkavállaló áldozattá is válhat a munkaviszonyban, a jogellenes helyzetet orvosolni szükséges. Ezek után a törvény megfogalmazza a foglalkoztatási diszkrimináció alóli kivételeket is, azokat az eseteket, amikor a munkáltató kimentheti magát az általa alkalmazott és terhére rótt diszkrimináció alól. A törvény rögzíti, hogy az ilyen speciális okok fennállta esetén sem jogszerű az olyan megkülönböztetés, amely a munkavállaló nemén, faji hovatartozásán, bőrszínén, nemzetiségén vagy nemzetiséghez való tartozásán alapul, s az egyenlő munkáért egyenlő bér elvét sérti. Az Ebktv. lehetőséget biztosít arra, hogy törvény vagy annak felhatalmazása alapján kormányrendelet, illetve kollektív szerződés a munkavállalók meghatározott körét érintően a foglalkoztatási jogviszonnyal vagy a munkavégzésre irányuló egyéb jogviszonnyal összefüggésben előnyben részesítési kötelezettséget írjon elő. E megállapított differenciálás sem lehet azonban ellentétes a diszkrimináció alaptörvényi és törvényi tilalmával, nem sértheti az emberi méltóságot.

¹¹ Ebktv. 10. § (2) bekezdés.

¹² Ebktv. 10. § (3) bekezdés.

¹³ Ebktv. 11. § (1) bekezdés a) – b) pont.

¹⁴ Cséffán József: *A Munka Törvénykönyve és magyarázata*, Szeged, Szegedi Rendezvényszervező Kft., 2022, 58.

AZ EGYENLŐ BÁNÁSMÓD MEGATARTÁSÁNAK KÖVETELMÉNYE
A MUNKA TÖRVÉNYKÖNYVÉBEN

A munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény (a továbbiakban: Mt.) az általános rendelkezések között, alapelvi szinten írja elő az egyenlő bánásmód követelményének megtartását. Kimondja, hogy a munkaviszonnyal, így különösen a munka díjazásával kapcsolatban az egyenlő bánásmód követelményét meg kell tartani. E követelmény megsértésének orvoslása nem járhat más munkavállaló jogának megsértésével vagy csorbításával.¹⁵ Fontos ugyanakkor azt is hangsúlyozni, hogy az Mt. nem definiálja a munkabér fogalmát, ám a törvény rendelkezései alapján meghatározható, így „munkabérnek tekintendő a munkaviszony keretében végzett munkáért – kivételesen munkavégzés hiányában is – a munkáltatótól a munkavállalónak alanyi jogon járó, a végzett munka mennyiségével és minőségével arányos díjazásra irányuló ellentételezés.”¹⁶ A munka egyenlő értékének megállapításánál különösen az elvégzett munka természetét, minőségét, mennyiségét, a munkakörülményeket, a szükséges szakképzettséget, fizikai vagy szellemi erőfeszítést, tapasztalatot, felelősséget, a munkaerőpiaci viszonyokat kell figyelembe venni.¹⁷ Látható, hogy az Mt. külön kiemelve tiltja a munkabér esetében az egyenlő bánásmód követelményének a megsértését, ugyanakkor részletes útmutatást ad abban a tekintetben, hogy milyen szempontokat kell figyelembe venni akkor, amikor az egyenlő munkáért egyenlő bér elvét vizsgáljuk. Felsorolja azokat a körülményeket, amelyek indokolhatják azt, hogy a munkavállalók munkabére között eltérésre legyen lehetőség. Fontos kiemelni, hogy az Mt. a magán-munkajog szabályait tartalmazza, ahol többek között a bér tekintetében is a felek megállapodásának kell az irányadónak lennie. Meg kell találni azt az egyensúlyt, amelynek révén nem sérül a munkavállalók hátrányos megkülönböztetése a munkabér tekintetében, ugyanakkor mégis lehetősége marad arra a munkaviszony alanyainak, hogy a munkabér tekintetében szabadon állapodjanak meg. Ebben a tekintetben alapvető szempont ugyanakkor, hogy az Mt. kimondja: alapbérként legalább a minimálbért, illetőleg a garantált bérminimumot kell meghatározni.¹⁸ Az Mt. részletesen rendelkezik arról, hogy a munkabér megállapítása során milyen szempontokat kell mérlegelnie a munkáltatónak. Azt is ki kell ugyanakkor emelni, hogy bár az alapbér tekintetében a munkáltatónak

¹⁵ A munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény (a továbbiakban: Mt.) 12. § (1) bekezdése.

¹⁶ Hajdú–Kun (szerk.): *Munkajog*, 223.

¹⁷ Szabó Imre Szilárd (szerk.): *Munkaerőpiaci alapismeretek*, Budapest, KRE GESZK, 14.

¹⁸ Mt. 136. § (1) bekezdés.

és a munkavállalónak meg kell állapodnia a munkaszerződés megkötésekor, a gyakorlatban mégis az az általános, hogy a munkáltató határozza meg, hogy adott munkakör tekintetében milyen díjazást lát elfogadhatónak, amelyet aztán a munkavállaló elfogad, amennyiben a munkaszerződést meg kívánja kötni. Természetesen a munkáltatói ajánlat megtétele során az Mt. szabályainak megfelelően kell eljárni. Az Mt. kimondja, hogy az alapbért időbérben kell megállapítani.¹⁹ A havi alapbér meghatározott időszakra járó részének számításánál a havi alapbérnek a hónapban irányadó általános munkarend szerinti egy órára eső összegét szorozni kell az adott időszakra eső általános munkarend szerint teljesítendő órák számával.²⁰ A munkáltató ugyanakkor a munkabért teljesítménybérként vagy idő- és teljesítménybér összekapcsolásával is megállapíthatja.²¹ Teljesítménybér az a munkabér, amely a munkavállalót a kizárólag számára előre meghatározott teljesítménykövetelmény alapján illeti meg.²² A munkabért kizárólag teljesítménybér formájában meghatározni csak a munkaszerződésbe foglalt megállapodás esetén lehet. Ez megfelelően irányadó az idő- és teljesítménybér összekapcsolásával megállapított díjazás esetén is, ha az időbér nem éri el az alapbér összegét.²³ Teljesítménybér alkalmazása esetén a munkáltató teljesítménykövetelményt állapít meg, amelyet olyan előzetes – objektív mérésen és számításra alapuló – eljárás alapján köteles meghatározni, amely kiterjed a követelmény rendes munkaidőben történő száz százalékos teljesíthetőségének vizsgálatára.²⁴ A teljesítménykövetelmény megállapítása vagy az azonos teljesítménykövetelmény hatálya alá tartozó munkavállalói csoportok meghatározása során tekintettel kell lenni a munkáltató működési körébe tartozó feltételekre, így különösen a munkavégzésre, a munkaszervezésre és a technológiára.²⁵ A teljesítménykövetelményt és a teljesítménybér-tényezőt alkalmazásuk előtt írásban közölni kell a munkavállalóval.²⁶ Látható, hogy a munkáltatónak van lehetősége, hogy differenciáltan adjon munkabért a munkavállalóinak, ugyanakkor ennek kialakításakor is figyelemmel kell lennie arra, hogy az egyenlő bánásmód követelményét se sértse meg, olyan feltételrendszert kell kialakítania, amelyből

¹⁹ Mt. 136. § (2) bekezdés.

²⁰ Mt. 136. § (3) bekezdés.

²¹ Mt. 137. § (1) bekezdés.

²² Mt. 137. § (2) bekezdés.

²³ Mt. 137. § (3) bekezdés.

²⁴ Mt. 138. § (1) bekezdés.

²⁵ Mt. 138. § (2) bekezdés.

²⁶ Hajdú–Kun (szerk.): *Munkajog*, 225–226.

utólag is megállapítható, hogy milyen szempontok alapján differenciált a munkáltató az egyes munkavállalók munkabére tekintetében.

Megállapította a Kúria az egyenlő bánásmód sérelmét a munkabérrel összefüggésben abban az ítéletében, amelynek alapja az volt, hogy a kérelmező a 2005. május 25. és 2009. február 15. közötti időszakban a vállalkozásnál szerszámraktárosként dolgozott. Két férfi kollégája, akik már másfél, illetve két évvel korábban is betöltötték ugyanezt a munkakört, előtte pedig már 11, illetve 13 éve a munkáltató munkavállalói voltak, csak más munkakörben, 70, illetve 100%-kal magasabb bért kaptak nála. Álláspontja szerint női mivolta miatt kapott kevesebb bért, mivel végzettsége magasabb és szakmai tapasztalata is nagyobb a férfi kollégáinál, munkakörük pedig megegyezett, ezért az Egyenlő Bánásmód Hatósághoz fordult. A Hatóság EBH/117/7/2010 számú határozatában megállapította, hogy a munkáltatói intézkedés nemi hovatartozás miatti közvetlen hátrányos megkülönböztetést valósított meg, ezért bírsággal sújtotta a munkáltatót. A határozat megállapította, hogy a különbségtétel vonatkozásában nem volt figyelembe vehető, hogy az összehasonlítható két férfi munkavállaló tizenegy, illetve tizenhárom évvel korábban létesített munkaviszonyt a felperesnél, ugyanis a kérelmezővel azonos munkakört csak másfél, illetve két évvel korábban kezdték el betölteni, így a korábban betöltött más jellegű munkakör ténye olyan körülmény, mely a munka jellegével, természetével nem függ össze. Megállapítható volt, hogy a férfi munkavállalók munkabére folyamatosan, mintegy 50–110% közötti nagyságrenddel volt magasabb a kérelmezőjénél. Megállapítható volt az is, hogy a kérelmező az adott munkakörben nála két évvel korábban kezdő férfi kollégánál mindvégig kb. 50–70%-kal, a nála másfél évvel később érkező férfi munkatársnál pedig 110–115%-kal alacsonyabb munkabérben részesült. Ebből is az következik, hogy a bérek kialakításánál a munkakör betöltésének kezdő időpontja nem volt mérlegelési tényező. Végül a nemi hovatartozás szerinti hátrányos megkülönböztetést igazolta az is, hogy a felperesnél szerszámraktárosként mindössze hét hónapot dolgozó női munkavállaló – aki nem a kérelmező – is a vizsgált kollégákhoz mérten 45–60, illetve 100%-kal kevesebb bért kapott. A Fővárosi Bíróság a felperes keresetét elutasította. A bíróság az alperes által hivatkozott jogszabályhelyek alapján rámutatott, hogy a felperest terhelte annak bizonyítása a közigazgatási eljárás során, hogy jogsérelmet szenvedett fél által valószínűsített körülmények nem álltak fenn, az egyenlő bánásmód követelményét megtartotta, illetve hogy az adott jogviszony keretében nem volt köteles megtartani. A felperes felülvizsgálati kérelmében arra hivatkozott, hogy szerződéskötési szabadságát az Ebktv. fent hivatkozott rendelkezései nem korlátozhatják. Ezzel szemben a jogi helyzet az, hogy a felperesnek az alperesi hatóság előtti eljárásban számot kellett volna arról adnia, hogy milyen objektív

ésszerű indoka volt a két férfi munkavállaló és a kérelmező közti bérbesorolási különbségnek. Objektív, ésszerű indoknak azonban valóban nem volt elfogadható az, hogy a két férfi munkavállaló korábban más munkakörben dolgozott már a felperesnél. Nem vitatva, hogy a bérek között bizonyos különbségek béralkutól függően is lehetnek, a felperesnek elsősorban azt kellett volna bizonyítania, hogy a felperesi vállalkozás a munkavállalók bérezésének mértékét részben vagy egészben a felperesnél eltöltött munkaviszony időtartama alapján határozza meg, tekintet nélkül arra, hogy férfi vagy női munkavállalóról van szó. A felperes ezt igazolni nem tudta, legfeljebb a munkatapasztalat körében jelenthette a felperes által hivatkozott körülmény különbséget a kérelmező és a két másik férfi munkavállaló között, ugyanakkor ennek jelentőségét csak csekély mértékben lehetett volna figyelembe venni, mivel a konkrét munkakör betöltése tekintetében nem volt a kérelmező és a két férfi munkavállaló között érdemi különbség. Mindebből következik, hogy a Kúria bár elismeri, hogy ugyanazon munkakört betöltő személyek között érdekérvényesítési képességtől függően a béralku során kialakulhatnak különbségek, de ezzel a perbeli jelentős 70–100%-os különbségek semmi esetre sem voltak ésszerűen indokolhatók.²⁷

Egy másik ítéletében a Kúriának, amely per munkaviszony jogellenes megszüntetése tárgyában indult, többek között abban is állást kellett foglalnia, miszerint a munkavállaló állítása szerint vele szemben a munkáltató az életkora miatt hátrányos megkülönböztetést alkalmazott, amikor a 2013. novemberétől azonos munkahelyen, azonos munkát végző kollégája munkabérét havi 100 000 forinttal magasabb összegben állapította meg, ugyanis a fiatal munkatársának nem volt olyan különleges tapasztalata vagy szakképzettsége, ami a megkülönböztetést indokolta volna. Az a tény, hogy a munkáltató ugyanazért a munkáért jóval alacsonyabb bérezésben részesítette, a munkavállaló jogos érdekét is sértette, így a munkáltató rendeltetésellenes joggyakorlást is megvalósított. A munkáltató nem vitatta, hogy a munkavállaló kollégájának bére magasabb volt, ennek okát a kolléga munkavállalóval a munkaviszony létesítését megelőző béralkuban és igazgatásszervezési szakképzettségében jelölte meg a munkáltató. A Kúria által lefolytatott bizonyítás eredményeképp az volt megállapítható, hogy a munkavállaló az általa megjelölt kollégájával, aki fiatalabb volt nála, és igazgatásszervezési felsőfokú oktatási intézményben tanulmányi kötelezettségének eleget tett, de oklevelet nem – és így szakképzettséget sem – szerzett, azonos munkafeladatokat végeztek, amelyeket a kolléga „másképp látott el, mint a munkavállaló”, például „megkeresések szelektálása, fontosságai sorrendbe rakása”. A perben a

²⁷ Lásd: Kúria Kfv. 39.148/2011/7. Egyenlő bánásmód tárgyában hozott közigazgatási határozat bírósági felülvizsgálata.

munkáltató nem tudta bizonyítani, hogy az eltérő díjazást a végzett munka minősége, mennyisége vagy a szellemi erőfeszítés vagy egyéb körülmény indokolta volna. A munkáltató nem vitatta a munkavállaló előadását, mely szerint a női alkalmazottaknál szempont volt a fiatalabb életkor, az újonnan felvett női munkavállalók több mint két évtizeddel fiatalabbak voltak a munkavállalónál, az új vezető, aki a kollégát is felvette, kizárólag 1985 után születetteket alkalmazott. A munkáltató által megjelölt körülmények nem voltak alkalmasak arra, hogy kimentse magát. Önmagában az arra való hivatkozás, hogy a munkavállaló kollégája más, hatékonyabb munkamódszerrel dolgozott, a kimentéshez nem elegendő. A Kúria megállapította, hogy a munkáltató az Mt. 12. §-a megsértésével az egyenlő bánásmód, az egyenlő munkáért egyenlő bér elvébe ütközően határozta meg a munkavállaló munkabérét, a bérkülönbséget objektív indokkal alátámasztani nem tudta, így az Ebktv. 19. §-a szerinti bizonyítási kötelezettségének nem tett eleget.²⁸

Megállapítható, hogy az Mt. keretjelleggel mondja ki az egyenlő bánásmód követelményét, kiemelve a védett körben a munka díjazását. Az Mt. tehát nem rögzíti kifejezetten az egyenlő munkáért egyenlő bér elvét – mindez az Alaptörvényben sem szerepel –, azonban ezen elv lényeges elemeit szabályozza. Ugyanakkor, ha alaposan megnézzük a munkabér kialakítására vonatkozó Mt. szabályokat, láthatjuk, hogy a munkáltatónak van mozgástere abban a tekintetben, hogy a munkavállalók között differenciáljon a munkabér tekintetében, és ezáltal elismerje a többletteljesítményt vagy a hatékonyabb munkavégzést, de ebben az esetben is figyelnie kell arra, hogy az egyenlő bánásmód követelményét ne sértse meg.

AZ EGYENLŐ BÁNÁSMÓD KÖVETELMÉNYÉNEK VIZSGÁLATA A MUNKAHELYI ZAKLATÁSSAL ÖSSZEFÜGGÉSBEN

A munkahelyi zaklatás tekintetében az Ebktv. határozza meg, hogy melyek a foglalkoztatási jogviszonyok. Ez alapján foglalkoztatási jogviszony a munkaviszony, a közszolgálati jogviszony, a kormányzati szolgálati jogviszony, a közalkalmazotti jogviszony, az egészségügyi szolgálati jogviszony, az adó- és vámhatósági szolgálati jogviszony, a rendvédelmi igazgatási szolgálati jogviszony, a honvédelmi alkalmazotti jogviszony, a bírósági szolgálati viszony, az igazságügyi alkalmazottak szolgálati jogviszonya, az ügyészségi szolgálati jogviszony, a hivatásos és szerződéses szolgálati jogviszony, a nevelőszülői foglalkoztatási jogviszony, a kölcsönbeadó és a kölcsönzött munkavállaló között a munka

²⁸ Lásd: Kúria Mfv. 10.707/2017/7. Munkaviszony jogellenes megszüntetése.

törvénykönyvéről szóló törvény szerinti munkaerő-kölcsönzés alapján fennálló jogviszony.²⁹ Az Ebktv. alkalmazása során munkaerő-kölcsönzés esetén munkáltatón a kölcsönvevőt is érteni kell.³⁰ A zaklatás az egyenlő bánásmód követelményének a megsértését jelenti.³¹ Az Ebktv. alapján zaklatásnak minősül az az emberi méltóságot sértő, szexuális vagy egyéb természetű magatartás, amely az érintett személynek az Ebktv. 8. §-ban meghatározott tulajdonságával függ össze, és célja vagy hatása valamely személlyel szemben megfélemlítő, ellenséges, megalázó, megszégyenítő vagy támadó környezet kialakítása. A törvényi meghatározás alapján látható, hogy a zaklatásnál az egyén emberi méltósága sérül. Az emberi méltóság védelme már az Alaptörvényben is rögzítésre kerül, amikor a Nemzeti Hitvallás részben kimondja, hogy „valljuk, hogy az emberi lét alapja az emberi méltóság”. Később pedig a Szabadság és Felelősség rész II. cikkben kimondja, hogy „az emberi méltóság sérthetetlen. Minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz, a magzat életét a fogantatástól kezdve védelem illeti meg.” A zaklatás esetében az emberi méltóságon túl a szexuális és egyéb természetű magatartás kerül meghatározásra, amely azt jelenti, hogy számos olyan eset lehet, amely a zaklatás tényállását megvalósíthatja a munkahelyen; ezt mindig a konkrét esetben kell vizsgálni az adott foglalkoztatási területen belül. A zaklatás kérdése gyakran kerül elő a munkahelyi zaklatással összefüggésben. Az Ebktv. szerint az egyenlő bánásmód követelményét az adott jogviszony tekintetében köteles megtartani a munkáltató a foglalkoztatási jogviszony, az utasításadásra jogosult személy a munkavégzésre irányuló egyéb jogviszony, illetve az ezekkel közvetlenül összefüggő jogviszonyok tekintetében.³² Az Ebktv. hatálya ugyanakkor kötelezi a természetes személyeket az egyenlő bánásmód követelményének megtartására, ha a természetes személy munkáltató a foglalkoztatási jogviszony, az utasításadásra jogosult természetes személy a munkavégzésre irányuló egyéb jogviszony, illetve az ezekkel közvetlenül összefüggő jogviszonyok tekintetében jár el.

Az Egyenlő Bánásmód Tanácsadó Testület 384/5/2008. (IV. 10.) TT. sz. állásfoglalásában (a továbbiakban: Állásfoglalás) foglalkozott a zaklatás és a szexuális zaklatás fogalmával. Ebben kimondta, hogy a zaklatás és a szexuális zaklatás egyaránt megvalósítható aktív és passzív magatartással, egyszeri és folyamatos, rendszeresen visszatérő cselekményekkel, illetve arra irányuló szándék hiányában is. Figyelembe kell venni az adott eset összes körülményét, különösen az elhangzó

²⁹ Ebktv. 3. § (1) bekezdés a) pont.

³⁰ Ebktv. 3. § (2) bekezdés.

³¹ Ebktv. 7. § (1) bekezdés.

³² Ebktv. 5. § d) pont.

kijelentéseket, azok jellegét. A zaklatás fogalmát az Ebktv. határozza meg.³³ Az egyenlő bánásmód követelményének megsértését jelenti a zaklatás, valamint az erre adott utasítás.³⁴ A közösségi jogban a zaklatás a hátrányos megkülönböztetés egy olyan formájának tekintendő, amikor faji vagy etnikai származáshoz kapcsolódó nem kívánt magatartás történik azzal a céllal vagy hatással, hogy egy személy méltóságát megsértse, és megfélemlítő, ellenséges, megalázó, megszégyenítő vagy támadó környezetet alakítson ki. Ebben az összefüggésben a zaklatás fogalma a tagállamok nemzeti jogszabályaival és gyakorlatával összhangban határozható meg.³⁵

Később bővült ez a meghatározás, amely szerint „A hátrányos megkülönböztetés olyan formája, amikor nemkívánatos magatartásra kerül sor vallás, meggyőződés, fogyatékoság, életkor, vagy szexuális irányultság alapján, olyan céllal vagy olyan hatást kiváltva, azzal a céllal vagy hatással, hogy egy személy méltóságát megsértse, és megfélemlítő, ellenséges, megalázó, megszégyenítő vagy támadó környezetet alakítson ki.”³⁶ „Zaklatás az, ha egy személy nemével kapcsolatos nemkívánatos magatartásra kerül sor olyan céllal vagy hatással, amely sérti az adott személy méltóságát, és amely megfélemlítő, ellenséges, megalázó, megszégyenítő vagy támadó környezetet alakít ki.”³⁷ A szexuális zaklatás fogalmát a közösségi jogban kizárólag a 2002/73/EK irányelv 2. cikk (2) bekezdése határozta meg: „Szexuális zaklatás: szexuális természetű, nemkívánatos magatartás minden formája, amely szóbeli, nem szavakkal történő vagy fizikai módon valósul meg, olyan céllal vagy hatással, amely sérti az adott személy méltóságát és különösen amennyiben megfélemlítő, ellenséges, megalázó, megszégyenítő vagy támadó környezetet alakít ki.”³⁸ Mindebből látható, hogy a zaklatás fogalma tekintetében nemcsak a szexuális zaklatás az, amely a munkavállalót a munkahelyén érheti, hanem minden olyan magatartás, amely személye ellen irányul, és számára valamilyen hátrányt eredményez.

Különös körülményt igényel a zaklatás megítélése, mert a jogalkotó a sérelmet szenvedett személy szubjektív benyomásait vonja értékelés alá, amikor egyrészt méltóságot sértő magatartásról, másrészt ellenséges és megalázó, meg-

³³ Egyenlő Bánásmód Tanácsadó Testület 384/5/2008. (IV. 10.) TT. sz. állásfoglalása. https://www.ajbh.hu/documents/10180/3908613/szexualis_zaklatas.pdf/d73f3f47-df3b-a0d2-6b31-4af105ccb9c?version=1.0&t=1617961002880& (a továbbiakban: Egyenlő Bánásmód Tanácsadó Testület állásfoglalása), 2023. május 3-i állapot

³⁴ Ebktv. 7. § (1) bekezdése.

³⁵ 2000/43/EK Faji irányelv 2. cikk (3) bekezdése.

³⁶ 2000/78/EK Foglalkoztatási Keretirányelv 2. cikk (3) bekezdése.

³⁷ 2002/73/EK irányelv 2. cikk (2) bekezdésében.

³⁸ Uo.; Egyenlő Bánásmód Tanácsadó Testület állásfoglalása, 2023. május 3-i állapot.

szégyenítő, megfélemlítő vagy éppen támadó környezetről beszél. Fontos kiemelni, hogy a legtöbb esetben a zaklató visszaél pozíciójával, az alá-fölé rendeltségből eredő helyzetével. Az Egyenlő Bánásmód Hatóság jogerős határozata az alábbiakat állapítja meg a zaklatást eredményező magatartás természetéről:

A zaklatás a hátrányos megkülönböztetés – ebben az ügyben nemi alapon megvalósuló – egyik formája. A zaklató viselkedése nem kifejezetten szexuális célzatú, nemi kapcsolatra irányuló, de hatásában sérti a környezetében élők, dolgozók intim szféráját. A zaklatás eszközeire, módszereire jellemző a többféle értelmezhetőség, a ketős erkölcs, a bizonyíthatatlanság kihasználása és a szexualitás előtérbe helyezése ott, ahol annak semmi relevanciája nincs. A zaklató visszaél munkahelyi, hatalmi, hierarchikus helyzetével. A zaklatás módszere különösen akkor jellemző, ha az adott szituációban szereplő nő (a zaklatást elszenvedő) öntudata, identitása, személyisége elég erős és fejlett ahhoz, hogy az önérvényesítés megfogalmazódjon szavakban vagy tettekben. Zaklatás nemcsak testi érintés folytán valósulhat meg, hanem szexuális, nemiségre utaló tartalmú viccek, megjegyzések, esetleg képek formájában is.³⁹

Nem minősül tehát zaklatásnak a problémák megvitatása, a kijavításra adott utasítás, ha az az érintett személy munkavégzésével függ össze, nem pedig a munkavállaló személyét érinti, illetve annak módja nem sérti emberi méltóságát.⁴⁰ Mindezek alapján megállapítható, hogy a zaklatás esetében felmerül a zaklatott szubjektív benyomásainak a kérdésköre, hiszen egyénenként változó lehet, hogy melyek azok a magatartások, amelyek benne a zaklatás érzését keltik. Ezen túl azonban vannak olyan konkrét körülmények és tényezők, amelyek egyértelműen megalapozzák a zaklatás fennállását.

A zaklatás tekintetében is figyelembe kell venni az Ebktv. 7. § (2) bekezdését is, amely szerint az olyan magatartás, intézkedés, feltétel, mulasztás, utasítás vagy gyakorlat nem sérti az egyenlő bánásmód követelményét, amely a hátrányt szenvedő fél alapvető jogát másik alapvető jog érvényesülése érdekében, elkerülhetetlen esetben korlátozza, feltéve, hogy a korlátozás a cél elérésére alkalmas és azzal arányos, illetőleg amelynek az előzőekben felsoroltak alá nem tartozó esetekben tárgyilagos mérlegelés szerint az adott jogviszonnyal közvetlenül összefüggő, észszerű indoka van.⁴¹ A zaklatás tilalma tehát kiterjed a fentiekben

³⁹ Egyenlő Bánásmód Tanácsadó Testület állásfoglalása, 2023. május 3-i állapot.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Ebktv. 7. § (1) bekezdés.

meghatározott magatartásra, intézkedésre, feltételre, mulasztásra, utasításra vagy gyakorlatra, amely sérti az egyenlő bánásmód követelményét.

A zaklatás és a szexuális zaklatás nem feltétlenül szándékos magatartás, ezért arra irányuló szándék hiányában is megállapítható. A zaklatás és a szexuális zaklatás egyaránt megvalósítható aktív és passzív magatartással. Mulasztás, mint passzív magatartás, különösen abban a tekintetben merül fel, amikor a munkáltató tudomást szerez ugyan arról, hogy egy alkalmazottja zaklatja munkatársát, de nem tesz intézkedést ennek megakadályozása érdekében. Mivel nem tévessel is megvalósítható a zaklatás, ezért a munkáltató felelősségre vonható.⁴² Az Mt. az általános magatartási követelmények tekintetében kimondja, hogy a munkaszerződés teljesítése során – kivéve, ha a törvény eltérő követelményt ír elő – úgy kell eljárni, ahogy az adott helyzetben általában elvárható.⁴³ A munkavégzés során úgy kell szervezni és irányítani a munkát, hogy ne alakulhasson ki olyan helyzet, amelyben valamely munkavállaló zaklatásnak lehet kitéve. Később a munkaviszony teljesítése körében meghatározza azokat a követelményeket, amelyek alapján a munkáltatónak a munkát meg kell szervezni. Ennek során is figyelemmel kell lenni arra, hogy a munkahelyi zaklatás lehetősége ne merüljön fel. A munkáltató köteles a munkaszerződés és a munkaviszonyra vonatkozó szabály szerint foglalkoztatni a munkavállalót.⁴⁴ Ezen törvényi rendelkezés alapján az is kötelezettsége a munkáltatónak, hogy olyan munkahelyi környezetet biztosítson, amelynek keretében a zaklatás nem fordul elő. Természetesen előfordulhat, hogy a munkáltató minden tőle elvárható követelményt megtesz ennek érdekében, és mégis felmerül a munkahelyi zaklatás, ilyen esetben köteles azt kivizsgálni és megtenni minden olyan intézkedést, amellyel feltárássra kerül a zaklatás, és ennek következményeit le kell vonnia, a szükséges jogi lépéseket pedig meg kell tennie. A törvény azt is kimondja, hogy a munkáltató köteles a munkavégzéshez szükséges feltételeket – eltérő megállapodás hiányában – biztosítani.⁴⁵ Itt elsődlegesen a munkafeladatok ellátásához szükséges követelmények biztosításáról van szó, de tágabb értelemben beleértendő kell legyen az is, hogy a munkavállaló személyes körülményeire is tekintettel kell lenni, olyan munkakörnyezet kialakítására van szükség, amelynek keretében a munkavállaló nincs kitéve zaklatásnak. A munkáltatónak biztosítania kell az egészséget nem veszélyeztető és biztonságos munkavégzés követelményeit.⁴⁶ A zaklatás következményeként a munkavállalónál egészségromlás következhet

⁴² Egyenlő Bánásmód Tanácsadó Testület állásfoglalása, 2023. június 17-i állapot.

⁴³ Mt. 6. § (1) bekezdés.

⁴⁴ Mt. 51. § (1) bekezdés.

⁴⁵ Mt. 51. § (1) bekezdés b) pont.

⁴⁶ Mt. 51. § (4) bekezdés.

be, továbbá növelheti a munkahelyi stresszhelyzetet, ami kihatással lehet a biztonságos munkavégzésre is. A munkáltatónak figyelembe kell vennie azokat a körülményeket is a foglalkoztatás során, amelyekkel az egészséget nem veszélyeztető és biztonságos munkavégzés megvalósítható, így többek között a munkavégzéssel járó pszichoszociális kockázatok okozta igénybevétel is elkerülhető.⁴⁷ A pszichoszociális kóroki tényezők olyan tartós szociális rizikó-szituációk (pl. szociális izoláció, konfliktus munkatárssal vagy vezetővel), illetve kényszerű életmódváltozási esemény és élmény (migráció, kényszerű tárgyvesztés stb.), amelyek úgynevezett rizikódiszpozíció (pl. A-típusú magatartásminta) fennállása esetén pszichés vagy pszichoszomatikus megbetegedéshez, balesethez, társadalmi beilleszkedési zavarhoz vezethetnek.⁴⁸

Az Állásfoglalás konkrétan meghatározza azt, hogy milyen intézkedésekkel tudja a munkáltató megelőzni az egyenlő bánásmód követelményének a megsértését. Ennek megfelelően a munkáltatónak hatékony és mindenki számára megismerhető munkahelyi eljárást, illetve fórum megteremtését kell kialakítania a zaklatás kezelésével kapcsolatban. Szükség esetén támogatást kell nyújtani a panaszt tevő, a zaklatással vádolt és a panaszokat kivizsgáló munkatársak részére a munkáltatónak, illetőleg tájékoztatást kell adnia, valamint belső szabályzat elfogadására van szükség a szexuális zaklatás megelőzése érdekében.⁴⁹ Jól láthatóan az Állásfoglalásban megfogalmazásra kerültek azok a követelmények, amelyek szükségesek ahhoz, hogy a biztonságos és egészséges munkavégzés meg tudjon valósulni egy munkahelyen, amennyiben a zaklatás kérdése felmerülne. A munkavállalók számára lehetővé kell tenni azt, hogy jelenthessék, ha őket bármilyen módon zaklatás éri a munkahelyükön, hiszen egy ilyen helyzetnek komoly egészségügyi következményei lehetnek, illetőleg a munkaviszony fenntartására is kihatása lehet.

A MUNKAHELYI ZAKLATÁS KIVIZSGÁLÁSÁNAK LEHETŐSÉGE – VISSZAÉLÉSI BEJELENTÉSI RENDSZER

A munkahelyi zaklatás esetében figyelembe kell venni és elemezni szükséges a panaszokról, a közérdekű bejelentésekről, valamint a visszaélések bejelentésével összefüggő szabályokról szóló 2023. évi XXV. törvény azon rendelkezéseit, amelyek relevánsnak tekintendők az egyenlő bánásmód megtartása tekintetében,

⁴⁷ A munkavédelemről szóló 1993. évi XCIII. törvény 54. § (1) bekezdés d) pont.

⁴⁸ A munkaköri, szakmai, illetve személyi higiénés alkalmasság orvosi vizsgálatáról és véleményezéséről szóló 33/1998 (VI. 24.) NM rendelet 1. § h) pont.

⁴⁹ Egyenlő Bánásmód Tanácsadó Testület állásfoglalása, [2023. május 3-i állapot](#).

különösen a zaklatással összefüggésben. A törvény alapján a munkáltatóknak visszaélés-bejelentési jelzőrendszert kell létrehozniuk abban az esetben, ha ötven főnél több munkavállalót foglalkoztatnak.⁵⁰ A zaklatás bejelentése és kivizsgálásának lehetősége így az Alapvető Jogok Biztosának Hivatalán túl a munkáltatónál is jelezhető, aki a jogszabály alapján köteles azt kivizsgálni. A belső visszaélés-bejelentési rendszert a foglalkoztatónál egy erre a célra kijelölt, pártatlan személy vagy szervezeti egység kell hogy működtesse.⁵¹ A belső visszaélés-bejelentési rendszerben jogellenes vagy jogellenesnek feltételezett cselekményre vagy mulasztásra, illetve egyéb visszaélésre vonatkozó információt lehet bejelenteni.⁵² Látható, hogy nagyon széles körű azoknak a munkahelyen bekövetkező cselekményeknek a köre, amelyekkel kapcsolatosan a munkavállalók bejelentést tehetnek. Azt ugyanakkor ki kell emelni, hogy ebben a bejelentési rendszerben a munkahelyi zaklatás, illetőleg a kifejezetten munkahelyi szexuális zaklatás is bejelenthető, amely cselekményt a munkáltatótól független pártatlan személy vagy szervezet köteles kivizsgálni. A belső visszaélés-bejelentési rendszerben bejelentést tehet a foglalkoztató által foglalkoztatott, az a foglalkoztatott, akinek a foglalkoztatónál fennálló foglalkoztatásra irányuló jogviszonya megszűnt, és a foglalkoztatóval foglalkoztatásra irányuló jogviszonyt létesíteni kívánó olyan személy, aki esetében e jogviszony létesítésére vonatkozó eljárás megkezdődött.⁵³ Azt gondolom, mind a három esetkör során felmerülhet a munkahelyi zaklatás kérdésköre. A fennálló munkaviszony esetében a folyamatos foglalkoztatási kötelezettség teljesítése során a munkavállaló folyamatosan ki lehet téve a zaklatásnak. Munkajogi gyakorlati tevékenységem során előfordult, hogy a munkavállalót a munkáltatói jogkör gyakorlója el akarta vinni vacsorázni, de miután a munkavállaló ezt nem fogadta el, ellenséges módon lépett fel vele, zaklató magatartást tanúsított vele szemben. Egy ilyen helyzet bejelentése minden esetben szükségessé teszi, hogy a munkavállalók számára legyen egy olyan független bejelentési lehetőség, amelynek keretében kivizsgálásra kerül az eset. Járulékos következmény szokott lenni az is egy ilyen szituációt követően, hogy a munkáltató igyekszik ellehetetleníteni a munkavállaló további munkavégzését, hibát keres a munkájában, amelynek következménye lehet, hogy vagy a munkavállaló maga mond fel a munkáltatónál, vagy a munkáltató keres arra lehetőséget, hogy a munkavállaló munkaviszonyát megszüntesse. A meg-

⁵⁰ A panaszokról, a közérdekű bejelentésekről, valamint a visszaélések bejelentésével összefüggő szabályokról szóló 2023. évi XXV. törvény 18. § (1) bekezdés.

⁵¹ Uo. 19. § (1) bekezdés.

⁵² Uo. 20. § (1) bekezdés.

⁵³ A panaszokról, a közérdekű bejelentésekről, valamint a visszaélések bejelentésével összefüggő szabályokról szóló 2023. évi XXV. törvény 20. § (2) bekezdés a) – c) pontok.

szüntetés indokolása ugyanakkor legtöbbször egy olyan körülmény, amely nem a zaklatásra épül. Ilyen esetben helyes, hogy a munkavállalónak a munkaviszonya megszüntetése után is lehetősége van arra, hogy bejelentést tegyen, és jelezze, ha úgy ítéli meg, hogy az őt ért zaklatás, jogellenes magatartás közrejátszhatott munkaviszonya megszüntetése tekintetében. Ez azért is fontos, mert a későbbiekben, ha a munkavállaló meg kívánja támadni a munkaviszony megszüntetését, úgy a munkavállaló hivatkozhat arra, hogy a felmondás vagy azonnali hatályú felmondás nem valós okból került közlésre.⁵⁴ Segítheti a bírósági eljárást és a döntés meghozatalát, ha korábban már a munkavállaló bejelentést tett. A bejelentő a bejelentését írásban vagy szóban teheti meg. A szóbeli bejelentést telefonon vagy más hangüzenetküldő rendszer útján vagy személyesen lehet megtenni.⁵⁵ A belső visszaélés-bejelentési rendszer működtetője a bejelentésben foglaltakat a körülmények által lehetővé tett legrövidebb időn belül, de legfeljebb a bejelentés beérkezésétől számított harminc napon belül ki kell hogy vizsgálja.⁵⁶ A bejelentésben érintett személyt a vizsgálat megkezdésekor részletesen tájékoztatni kell a bejelentésről, a személyes adatai védelmével kapcsolatban őt megillető jogairól, valamint az adatai kezelésére vonatkozó szabályokról. A tisztességes eljárás követelményének megfelelően biztosítani kell, hogy a bejelentésben érintett személy a bejelentéssel kapcsolatos álláspontját jogi képviselője útján is kifejtse, és azt bizonyítékokkal támassza alá. A bejelentésben érintett személy tájékoztatására kivételesen, indokolt esetben később is sor kerülhet, ha az azonnali tájékoztatás megghiúsítaná a bejelentés kivizsgálását.⁵⁷ Fontos szempont a visszaélést bejelentők védelme is, amit külön szabályoz a törvény, és itt kimondásra kerül konkrétan is, hogy minden a bejelentő számára hátrányos intézkedés, amelyre a bejelentés jogszerű megtétele miatt kerül sor, és amelyet a foglalkoztatási jogviszonnyal vagy kapcsolattal összefüggésben valószínűsítenek meg, jogellenesnek minősül akkor is, ha egyébként jogszerű lenne.⁵⁸ Hátrányos cselekménynek minősül az is a munkavállaló szempontjából, ha a bejelentés miatt zaklatják.⁵⁹

⁵⁴ Lásd MK. 95. szám.

⁵⁵ A panaszokról, a közérdekű bejelentésekről, valamint a visszaélések bejelentésével összefüggő szabályokról szóló 2023. évi XXV. törvény 21. § (1) bekezdés.

⁵⁶ Uo. 22. § (2) bekezdés.

⁵⁷ Uo. 27. § (2) bekezdés.

⁵⁸ Uo. 41. § (1) bekezdés a) – b) pontok.

⁵⁹ Uo. 41. § (2) bekezdés g) pont.

MUNKAJOGI ESETEK ELEMZŐ BEMUTATÁSA
AZ ÁLDOZATTÁ VÁLÁSRA TEKINTETTEL

Az áldozati szerep kérdéskörét elemezhetjük konkrét munkajogi eseteken is, amelyekkel ügyvédi tevékenységem során találkoztam. Az egyik ügyem tekintében a munkavállaló több mint tíz éve dolgozott egy nagyvállalatnál, amikor annak új telephelyét alakították ki. Az új telephely kialakításában középvezetőként neki is részt kellett vennie. Miután az új telephely elkészült, behívták, és jelezték számára, hogy a nagyvállalat vezetése nem akar vele többet együtt dolgozni. Ő ezt nem értette, korábban soha nem kapott jelzést, hogy probléma lenne a munkájával. A személyes beszélgetés a HR vezető irodájában zajlott le, elhangzott többek között az, hogy más munkavállaló az ő pozícióját feleakkora bérért is hajlandó lenne elvállalni, illetőleg az, hogy ha nem írja alá a közös megegyezést, akkor is megtalálják a módját, hogy a munkaviszonyát megszüntessék. A beszélgetésről a munkavállaló hangfelvételt készített, hiszen kiszolgáltatott helyzetében nem látta, hogy igazát majd bizonyítani tudja egy esetleges bírósági eljárásban. Az elkövetkező három hónapban olyan feladatokat kapott, amelyeket nem tudott megfelelően ellátni, például egy hét alatt öt szabályzatot kellett volna elkészítenie, folyamatosan vizsgáznia kellett, többek között a büntető törvénykönyv vagyon elleni bűncselekményeinek törvényi tényállásait kellett volna szó szerint tudnia úgy, hogy nem rendelkezik jogász végzettséggel. A közös megegyezés el nem fogadásától számított második hónapban a munkaviszonyát felmondással megszüntették. A felmondása indoklásában többféle ok is szerepelt, amelyek az alkalmatlanságát támasztották alá. Az eset alapján több szempontból is megfigyelhető az áldozati szerepkör. Megállapítható, hogy azzal, hogy az első beszélgetéskor nem fogadta el a közös megegyezéssel munkaviszony-megszüntetést, már áldozattá vált, hiszen a munkáltató szándéka egyértelműen arra irányult, hogy a továbbiakban ne dolgozzon annál a cégnél, ahol a korábbi tíz évben számítottak rá. Kiemelendő, hogy az ehhez hasonló helyzetekben, amikor négy szemkörti beszélgetés zajlik, nehezen lehet bizonyítani az elhangzottakat. Ezért gondolta úgy a munkavállaló, hogy a beszélgetésről hangfelvételt készít. A hangfelvétel felhasználhatósága a bírói eljárásokban változó, függ a bíró mérlegelésétől is, hogy olyan súlyú bizonyítéknak tekinti-e, amely döntő lehet az ügy megítélése szempontjából. Fontos ugyanakkor azt is kiemelni, hogy ha nem egyező akarattal kerül rögzítésre a beszélgetés, akkor vitatható lehet, hogy kik között, mikor és hol készült a hangfelvétel. Ez különösen egy négy szemkörti elbeszélgetés során lehet problematikus. Miután a munkavállaló nem fogadta el a közös megegyezést, olyan feladatokat kapott a munkáltatótól, amikkel korábban nem kellett foglalkoznia (pl. nagyszámú szabályzat elkészítése műszaki

végzettségű személynek), és ezek eredménytelenségét, hiányosságát a munkáltató minden esetben dokumentálta, később tételesen beleírta a felmondásba, és a felmondáshoz csatolta az egyes indokokhoz készített dokumentumokat. Megállapítható, hogy egy látszólag jogszerű felmondás esetében a háttérben a munkáltató erőförlényének alkalmazása állhat, amely a munkavállalót kiszolgáltatottá, áldozattá teheti.

Szintén áldozattá vált az a munkavállaló, aki irodai munkát végzett napi hat órában a munkahelyén, hétköznap 8-tól 14 óráig. A hölgy munkavállaló felkelte a munkáltatói jogkör gyakorlójának érdeklődését, számos alkalommal próbálta őt meghívni közös vacsorára. Ezenkívül a munkahelyen is olyan jelzéseket tett, amelyekkel a hölgy munkavállaló munkaviszonyon túli érdeklődését szerette volna felkelteni a maga irányába. Tekintettel arra, hogy a munkavállaló nem kívánt közelebbi kapcsolatot kialakítani a munkáltatói jogkör gyakorlójával, a munkáltató felmondással megszüntette a munkaviszonyát, arra hivatkozva, hogy a munkavállaló által ellátott munkakör nem teljesíthető napi 6 órában, csak 8 órás munkaidőben. A felmondás indokolása tehát nem azt tartalmazta, ami valójában a felmondás oka volt. Ki kell ugyanakkor azt emelni, hogy a munkáltatói jogkör gyakorlójának közeledése a munkavállaló irányába egy munkaügyi perben nehezen bizonyítható, a közeledést nem feltétlenül kell, hogy a többi munkavállaló is érzékelje vagy közeledésnek tekintse. Emiatt nem a valóságos okot vizsgálta a bíróság, hanem azt kellett és lehetett bizonyítani, hogy az adott munkakör valóban csak 8 órában látható-e el. Azt is ki kell emelni, hogy korábban évekig nem volt probléma a munkáltatónál, hogy a munkavállaló 6 órás munkaidőben dolgozik. Úgy gondolom, ebben az esetben is megállapítható, hogy a munkavállaló áldozattá vált, és olyan felmondási indokot kellett megcáfolnia, igazolnia a bíróság előtt, amely nem a valódi indoka volt a munkaviszonya megszüntetésének.

Egy másik esetben a munkavállaló hétfőn reggel súlyos egészségügyi állapotba került, amit igyekezett a munkáltatója tudomására hozni. Próbálta telefonon elérni, illetőleg SMS-t is írt részére, amelyben tájékoztatta arról, hogy nem fog tudni aznap megjelenni a munkahelyén. A munkáltatói jogkör gyakorlója ugyanakkor aznap állítása szerint nem vitte magával a telefonját, így nem tudott arról, hogy a munkavállaló miért nem jelent meg a munkahelyén. Aznap egy komoly üzleti megállapodásra került volna sor, amelyhez a szükséges bélyegző a távol lévő munkavállaló kulcsos szekrényében volt, az üzleti megállapodás a munkáltatói jogkör gyakorlója szerint ezért hiúsult meg. A munkáltató által igazolatlanul tekintett távollétre és az üzleti megállapodás meghíúsulására tekintettel a munkáltató még aznap azonnali hatállyal megszüntette a munkavállaló munkaviszonyát. Ebben az esetben is az látható, hogy a munkavállaló áldozattá

vált, a munkaviszonya megszüntetésre került, annak ellenére, hogy eleget tett az Mt. által előírt együttműködési és tájékoztatási kötelezettségének. Ebben az esetben is felmerült, hogy nem a valós indok miatt szüntették meg a munkavállaló munkaviszonyát, hanem mert nem fogadta el a munkáltatói jogkör gyakorlójának közeledését. Álláspontom szerint áldozati szerepe akkor is megállapítható, ha a későbbiekben a bíróság megállapította a munkaviszony jogellenes megszüntetését, és alkalmazta annak jogkövetkezményeit, illetőleg kimondta, hogy a munkavállaló nem igazolatlanul volt távol a munkahelyétől, és nem az ő távolléte miatt hiúsult meg az üzleti megállapodás megkötése.

Egy másik esetben a munkavállaló egy informatikai cég alapítója és ügyvezetője is volt. Később a cégben az üzlettársaival érdekellentét alakult ki, amelynek eredményeként lemondott az ügyvezetésről, és felmondta a munkaviszonyát. Az üzlettársak nem akarták csak úgy elengedni, ezért azt állították, hogy nem adott át dokumentumokat, domain-hozzáféréseket, valamint a házi pénztárt sem, amely itt egy bankszámlaszám és az ahhoz tartozó bankkártya volt. Kilátásba helyezték, hogy ha nem adja át a kért dolgokat, akkor sikkasztás miatt büntetőeljárást fognak vele szemben kezdeményezni. Aki a rá bízott idegen dolgot jogtalanul eltulajdonítja, vagy azzal sajátjaként rendelkezik, sikkasztást követ el.⁶⁰ A munkáltató az átadás-átvétel feltételeit közvetlenül nem akarta biztosítani, szóbeli és írásbeli felszólításokat küldött a munkavállalónak, hogy vigye be a céghez a kért dolgokat, és adja le. A munkavállaló a nála lévő dokumentumokat, domain-hozzáféréseket, bankkártyát ügyvédi letétbe helyezte, mert szabályos keretek között kívánta átadni, hogy később emiatt ne lehessen felelősségre vonni. A munkavállaló ebben az esetben érezhetően áldozattá vált. Ügyvédi segítséget is igénybe kívánt venni a szabályszerű átadás-átvétel lebonyolításához. Munkajogi szempontból álláspontom szerint ebben az esetben nem sikkasztásról volt szó, hanem a munkakörátadás folyamatának a vizsgálatára volt szükség. Az Mt. kimondja, hogy a munkavállaló munkaviszonya megszüntetésekor (megszűnésekor) munkakörét az előírt rendben köteles átadni és a munkáltatóval elszámolni. A munkakörátadás és az elszámolás feltételeit a munkáltató köteles biztosítani.⁶¹ Megállapítható, hogy abban az esetben, ha a munkáltató nem biztosítja a szabályszerű munkakörátadás feltételeit, akkor a munkavállaló áldozati szerepbe kerülhet, hiszen amint az a jelen ügyben is látható, felmerülhet, hogy sikkasztás gyanúját fogalmazzák meg vele szemben, annak ellenére, hogy az ő szándéka a szabályszerű munkakörátadás és elszámolás volt. Azt is látni kell, hogy abban az esetben, ha a munkavállaló nem tenne eleget a munkakör

⁶⁰ A büntető törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény 372. § (1) bekezdés.

⁶¹ Mt. 80. § (1) bekezdés.

szabályszerű átadás-átvételének, akkor elsődlegesen nem a sikkasztásnak kell felmerülnie, hanem a jogellenes munkaviszony-megszüntetésnek. Természetesen lehetséges, hogy az átadás során felmerül, hogy sikkasztott a munkavállaló, ilyenkor a szükséges jogi lépéseket meg kell tenni. Amit jelen eset alapján következtetésként meg lehet állapítani, hogy a munkaviszony megszüntetésekor először le kell folytatni a szabályszerű átadás-átvétel folyamatát, és ha ennek során esetlegesen felmerülne a sikkasztás büntetőjogi tényállása, úgy ezt követően lehetne büntetőeljárást kezdeményezni. A jogellenes munkaviszony-megszüntetés szabályait kell ugyanis megfelelően alkalmazni, ha a munkavállaló munkakörét nem az előírt rendben adja át.⁶² A munkaviszony-megszüntetések jelentős részénél a munkakör átadás-átvétele nem szokott problémát jelenteni. Jelen helyzetben a munkavállaló vezető állású státusza volt az az érték, amit a cég elvesztett és nem akart elfogadni. Ez tette bonyolulttá az ügyet, és adott kihívásokat annak végig gondolására, hogy az ennek során áldozattá vált munkavállaló esetében megállapíthatóvá váljon, a munkaviszony megszüntetésekor elsődlegesen munkajogi szempontú vizsgálata szükséges annak, hogy az átadni kívánt dolgok jogszerű módon és szabályos elszámolás mellett kerülnek-e átadásra. Természetesen jelen ügyben szükséges volt az akkor még létező illetékes közigazgatási és munkaügyi bírósághoz fordulni, mert a munkáltatói oldal képviselői a leírtakat nem fogadták el. A közigazgatási és munkaügyi bíróság pedig befogadta a keresetet, és elindult a helyzet tisztázása, az átadás-átvétel körülményeinek a feltárása és a szükséges jogkövetkezmények megállapítása.

Az áldozati szerep megállapítása szempontjából iránymutatást tartalmaz az EBD2014. M.22., amely kimondta többek között, hogy a munkavállaló és felettese közötti személyes ellentét, kialakult konfliktus a rendeltetésellenes joggyakorlás körében értékelendő. A rendeltetésellenes joggyakorlás bizonyítása az erre hivatkozó munkavállalót terheli, míg az egyenlő bánásmód követelményének megsértését állító munkavállalónak valószínűsíteni kell, hogy hátrány érte, és rendelkezett valamely védett tulajdonsággal. Ez esetben a munkáltatót kimentő bizonyítás terheli.

ÖSSZEGZŐ GONDOLATOK

Az áldozati szerep vizsgálata a munkajogban egy sajátos megközelítést kíván az elemzést végző részéről. Megállapítható, hogy míg egy munkahelyi zaklatásnál konkrétabban megfogalmazható az áldozati szerepkör, addig egy munkaviszony-megszüntetésnél sok esetben csak áttételesen. Az áldozati szerep vizsgálata

⁶² Mt. 84. § (4) bekezdés.

során azt is hangsúlyozni kell, hogy a jogorvoslati lehetősége sok esetben mód van, ugyanakkor a sokszor közvetlen, személyes jelleg miatt nehezen bizonyítható a jogsérelem, például azért, mert a négyszemközti megbeszélésekről nem készül hivatalos feljegyzés, a munkáltató rejtett szándékát (pl. egy szexuális zaklatásnál) nem feltétlenül érzékeli a többi munkatárs. A későbbi bírósági bizonyítás emiatt nehéz, sokszor lehetetlen. A titokban készített esetleges hangfelvételek, amelyekkel a munkavállaló saját igazát akarja bizonyítani, komoly adatvédelmi, személyiségi jogi kérdéseket vethet fel, adott esetben polgári jogi vagy büntetőjogi eljárás alapja is lehet, ha az érintett hozzájárulása nélkül vette fel a munkavállaló az elhangzottakat. Mindezekre tekintettel az áldozati szerep megállapítása a munkajogban sokszor nehezen bizonyítható, az esetleges áldozat is tehet olyan lépéseket igaza bizonyítása érdekében, amely jogilag vitatható, ezáltal a későbbi áldozati szerepe is kétségesé válhat.

IRODALOMJEGYZÉK

- Egyenlő Bánásmód Tanácsadó Testület 384/5/2008. (IV. 10.) TT. sz. állásfoglalása. https://www.ajbh.hu/documents/10180/3908613/szexualis_zaklatas.pdf/d73f3f47-df3b-a0d2-6b31-4af105ccbd9c?version=1.0&t=1617961002880& (2023. május 3-i állapot).
- Kúria Kfv. 39.148/2011/7. Egyenlő bánásmód tárgyában hozott közigazgatási határozat bírósági felülvizsgálata.
- Kúria Mfv. 10.707/2017/7. Munkaviszony jogellenes megszüntetése.
- CSÉFFÁN JÓZSEF: *A Munka Törvénykönyve és magyarázata*, Szeged, Szegedi Rendezvényszervező Kft., 2022.
- HAJDÚ József – KUN Attila (szerk.): *Munkajog 1.*, Budapest, Patrocinium, 2012.
- HAJDÚ JÓZSEF – KUN ATTILA (szerk.): *Munkajog*, Budapest, Patrocinium, 2014.
- SZABÓ Imre Szilárd (szerk.): *Munkaerőpiaci alapismeretek*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Gazdaságtudományi, Egészségtudományi és Szociális Kar, 2024.

A CSALÁDON BELÜLI ERŐSZAK ÁLDOZATAI

DOMOKOS ANDREA

BÁNTALMAZÁS A CSALÁDBAN, PARTNERKAPCSOLATBAN

Az áldozatok egy sajátos köre a saját hozzátartozóitól szenvedni el a sérelmet. A családon belüli erőszak áldozatainak testi, lelki fájdalmai nagyobbak az általában erőszakot megtapasztaló áldozatokénál, hiszen azoktól kénytelenek elszenvedni, akiknek óvni, szeretni, támogatni kellene őket. A családon belüli erőszak, a kapcsolati erőszak társadalmi és büntetőjogi megítélése az elmúlt évtizedekben nagy átalakuláson ment keresztül. Hosszú út vezetett odáig, hogy a család belső ügyei egyáltalán elérjék a társadalom, az állam ingerküszöbét. Elterjedt volt a nézet, hogy a családfelelő fel van jogosítva a család többi tagjának akár erőszakkal történő kontrolljára.¹ Világszerte és Magyarországon is elutasították a családon belül történtek feltárását, vizsgálatát, az azokba történő beavatkozást. Néhány évtizede még ismeretes volt Magyarországon is a rendőri szakzsargon: a „csébé”, azaz családi botrány rövidítése, amikor a rendőrség inkább igyekezett nem beavatkozni, mondván, hogy azok az együttélők belső ügyei. A házastársak, élettársak egymás elleni vagy gyermekeik elleni támadásait nem tekintették az állam hatóságaira tartozó eseteknek, a közbírák üldözendő bűncselekményeket sem. Ebben az időben a törvényi kötelezettséget felülírta a társadalmi tabu, mely szerint a családok ügyei nem tartoznak a nyilvánosságra, még akkor sem, ha nyilvánvalóan vannak bűnelkövetők és áldozatok ezeken az intim kapcsolatokon belül. Elsősorban civil szervezetek folyamatos tényfeltáró tevékenysége és harca vezetett el odáig, hogy a nemzetközi egyezmények egyre erősebb védelmet kívántak biztosítani az ilyen jellegű erőszakos bűncselekmények áldozatai számára.

A partnerbántalmazás jelenségét a kapcsolat különböző szakaszaiban vizsgálta egy kutatás, így az udvarlás, a korai házasság, a terhesség és a házasság kései időszakában, illetve a különélés és válás idején. Ismert tény a kriminológiában, hogy a halállal végződő feleségbántalmazások legnagyobb arányban a kü-

¹ Leonore E. A. Walker: Psychology and Violence Against Women, in Mangai Natarajan (ed.): *Domestic Violence*, London, Routledge, 2007, 14.

lönváláskor és a házasság felbontásakor fordulnak elő. Ezt elsősorban a féltékenység, a birtoklási és ellenőrzési vágy indokolja, illetve az, hogy egyesek saját tulajdonuknak tekintik partnerüket. Az új házasság megkötésekor is megnő az erőszak rizikója, hiszen az új család kialakítása stresszel jár, és azok, akik korábbi kapcsolataikban erőszakosan viselkedtek, nagy valószínűséggel az új kapcsolatban is azok lesznek.²

A pszichológiai háttér egyre mélyebb, árnyaltabb megközelítése tovább segíti a hozzátartozói erőszak megértését.³ Áttörést jelentett a pszichológia tudományában Walker mára már klasszikussá vált műve, amelyben a szerző elmagyarázza a bántalmazott nő szindrómáját és az „erőszak ciklusát”.⁴ A bántalmazott nő szindrómában szenvedők jellemzője az alacsony önértékelés, elzárkózás az emberi kapcsolatok elől, generalizált szorongás. Az erőszak ciklusát, ami az erőszak folyamat voltát jelenti, először a szerző írta le. A feleség bántalmazása három szakaszban történik: feszültségnövekedés, bántalmazási szakasz, mézes-hetek korszaka. Az erőszakos magatartás ciklikus jellege olyan súlyos pszichés problémákhoz vezet, mint például: alvászavar, evési zavar, fáradtság, fejfájás, hátfájás, magas vérnyomás, szívpanaszok.

Douglas⁵ a bántalmazás folyamatjellegét hangsúlyozza. A házasság vagy élettársi kapcsolat kezdetben jó és rossz periódusokat tartalmaz, a későbbiekben a jó periódusok lerövidülnek, végül teljesen eltűnnek. A konfliktusok a partnerek között egyre gyakoribbakká válnak. A bántalmazó partner egyre többször kritizálja a másikat, aki többnyire a feleség, egyre gyakrabban rendez extrém féltékenységi jeleneteket. Birtoklási, ellenőrzési vágya egyre nagyobb lesz. A bántalmazó fél igyekszik izolálni a partnerét, hogy más emberi kapcsolatai ne legyenek, és így teljesen kiszolgáltatottá válják. A bántalmazó partner arra törekszik, hogy ő irányítson a kapcsolatban. Jellemzője az ilyen kapcsolatoknak az, hogy a felek nem képesek egymással kommunikálni, a viták során az érzérvék, a józan megfontolás a háttérbe szorul, és az indulatoké lesz a főszerep.

A nemzetközi fellépés az egyes államok törvényhozóit is paradigmaváltásra készítette, megjelentek a büntetőjogi védelmet biztosító törvényi tényállások az egyes büntető törvénykönyvekben is.

A családon belüli erőszak során elkövetett cselekmények esetében többek között emberölés, erős felindulásból elkövetett emberölés, testi sértés, tetteges becsü-

² Debra Kallmuss – Judith A. Seltzer: Continuity of marital behavior in remarriage: The case of spouse abuse, *Journal of Marriage and the Family*, vol. 48, 1986/1, 113–120.

³ Domokos Andrea: Esélyegyenlőség a partnerkapcsolatban – Új kutatások a partner-bántalmazással kapcsolatban, *Belügyi Szemle*, 52. évf., 2004/2–3, 167–176.

⁴ Lenore E. A. Walker: *The Battered Women*, New York, Harper & Row, 1979.

⁵ Harriet Douglas: Assessing violent couples, *Families in Society*, vol. 72, 1991/9, 525–535.

letsértés, személyi szabadság megsértése, kényszerítés, gondozási kötelezettség elmulasztása, szexuális kényszerítés, szexuális erőszak, szexuális visszaélés, vérfertőzés, kiskorú veszélyeztetése miatt mondták ki bűnösnek az elkövetőket.

2008-tól alkalmazható a zaklatás törvényi tényállása a magyar büntetőjogban. A zaklatás a magánélet háborítatlanságát védelmezi büntetőjogi eszközökkel. Amennyiben az elkövető a cselekményt a volt házastársa, volt bejegyzett élettársa vagy volt élettársa sérelmére követi el, illetve ha a bűncselekményt az elkövető a nevelése, a felügyelete, gondozása vagy gyógykezelése alatt álló személy ellen követi el, a zaklatás minősített esete valósul meg. A törvényi szabályozásból kitűnik, hogy a törvényalkotó számára is elfogadott tény a zaklatás folyamatjellege, illetve az, hogy a lelki terror után következik a tárgyak, háziállatok, majd a személyek elleni erőszak. A családon belüli erőszak esetében tipikus folyamatról van szó, amikor is a lelki abúzus megelőzi a későbbi fizikai, gazdasági, szexuális bántalmazást.

A 2009. évi LXXII. törvény meghatározza a hozzátartozók közötti erőszakot: a bántalmazó által a bántalmazott sérelmére megvalósított, a méltóságot, az életet, a szexuális önrendelkezéshez való jogot, továbbá a testi és lelki egészséget súlyosan és közvetlenül veszélyeztető tevékenység, a bántalmazó által a bántalmazott sérelmére megvalósított, a méltóságot, az életet, továbbá a testi és lelki egészséget súlyosan és közvetlenül veszélyeztető mulasztás.

A bántalmazó definíciója a törvény alapján: az a cselekvőképes hozzátartozó, aki a hozzátartozók közötti erőszakot megvalósítja, vagy akire tekintettel a hozzátartozók közötti erőszakot más megvalósítja, feltéve, hogy ezzel a bántalmazó egyetért. Bántalmazott az a hozzátartozó, akinek a sérelmére a hozzátartozók közötti erőszakot megvalósítják.

A 2013 óta hatályos kapcsolati erőszak törvényi tényállásának célja a családon belüli erőszak elleni hatékonyabb fellépés biztosítása. E tényállás alapja az együttélők egyenlősége, a mindenki számára biztosított emberi méltóság.

Az Országos Gyermkegészségügyi Intézet 1. sz. módszertani levele családon belüli erőszaknak tekinti, „ha valaki a hozzátartozója biztonságát, testi-lelki épességét veszélyezteti vagy károsítja, önrendelkezésében vagy szexuális önrendelkezésében korlátozza, testi erőszakot követ el vagy annak elkövetésével fenyeget, illetve e személy tulajdontárgyait szándékosan tönkreteszi, s ezzel elviselhetetlenné teszi az áldozat számára az együttélést”.⁶

A 2020. EüK. 14. szám EMMI szakmai irányelv 2. magáévá teszi az 1. sz. módszertani levél családon belüli erőszakra vonatkozó definícióját. Megjegyzi tovább-

⁶ Herczog Mária – Kovács Zsuzsanna: *A gyermekbántalmazás és elhanyagolás megelőzése, felismerése és kezelése*, Budapest, Országos Gyermkegészségügyi Intézet, 2004, 6.

bá, hogy a partnerét bántalmazó szülő 50–70%-ban gyermekét is bántalmazza, illetve a gyermek tanújává válik a bántalmazásnak. Hazánkban a gyermekbántalmazás 80%-át családon belül követik el, 41%-ban a vér szerinti apa, 39%-ban pedig a vér szerinti anya a bántalmazó, illetve gyakran az egy háztartásban élő nem vér szerinti szülő (nevelőapa, nevelőanya). Gyermekbántalmazás minden társadalmi rétegben előfordul, és kialakulásában számos családi és egyéni rizikófaktor játszik szerepet.⁷ Az irányelv a gyermekbántalmazást kiváltó események között egy újabb esetet is feltüntet: a koronavírus-pandémiát mint társadalmi krízist.

Az Európai Unió nagyban igyekszik hozzájárulni a családon belüli erőszakra adandó megfelelő büntetőjogi válaszok kidolgozásához. A nemzetközi és az EU-s forrásokat részletesebben összegyűjtötte egy 2017-es tanulmány.⁸ Ebben a munkában lehet olvasni az Emberi Jogok Európai Bírósága ítéletét az Opuz-ügyben.⁹ „Az eset legfőbb tanulsága, hogy nem tekinthető a család belső ügyének az, ha a család egyik tagja a másikat bántalmazza. A hatóságok időhúzása, tétlenkedése, a veszélyeztetett áldozatok számára a védelem nem biztosítása egyet jelentett az Egyezmény megsértésével.” Az EJEB az Opuz v. Turkey-ügyben kiemelte, hogy nem csak nők lehetnek áldozatok: „Ez egy általános probléma, amely minden tagállamban jelen van, és nem mindig kerül felszínre, mivel gyakran személyes kapcsolatokban vagy zárt közösségekben történik, és nem csak a nőket érinti. A Bíróság elismeri, hogy férfiak is válhatnak családon belüli erőszak áldozataivá, sőt gyakran a gyerekek is áldozatai a jelenségnek, akár közvetlenül, akár közvetve.”

EGÉSZSÉGÜGYI VÁLSÁGHELYZET, GAZDASÁGI KISZOLGÁLTATOTTSÁG ÉS A CSALÁDON BELÜLI ERŐSZAK

A Covid–19 súlyosbította a családon belüli erőszak problémáját. Az erőszak intenzívebbé és/vagy súlyosabbá vált ebben a válsághelyzetben.¹⁰

Nagyszámú kutatás, publikáció született a mentális és gazdasági stressz okozta konfliktusokról. Az Európai Parlament is foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy

⁷ 2020. EüK. 14. szám EMMI szakmai irányelv 2, Az Emberi Erőforrások Minisztériuma egészségügyi szakmai irányelve az egészségügyi ellátók feladatairól gyermekek bántalmazásának, elhanyagolásának gyanúja esetén.

⁸ Domokos Andrea: *A családon belüli erőszak büntetőjogi és társadalmi megítélése*, Budapest, Patrocinium, 2017, 63.

⁹ Opuz v. Turkey – 33401/02 Judgment 9.6.2009.

¹⁰ Chris M. Hoeboer et al.: The Impact of COVID-19 on Crime: a Systematic Review, *American Journal of Criminal Justice*, vol. 49, 2024/2, 274–303.

a Covid-19-járvány milyen mértékben érintette a társadalom különböző tagjait, mennyiben váltak többszörösen is áldozatokká. A világjárvány súlyosbította a nemek között meglévő strukturális egyenlőtlenségeket, különösen a nehéz sorsú csoportokhoz tartozó lányok és nők esetében. Sem az EU, sem a tagállamok nem voltak felkészülve a globális válságra és az azt követő gazdasági, társadalmi ellehetetlenülésre. Az állásfoglalásban rögzítik, hogy a tagállamok nem voltak képesek kezelni a nők és lányok elleni erőszakot. Sem a vészhelyzeti reagálási tervekben, sem a jövőbeli globális válsághelyzetekre készülve nem szerepeltettek a nők elleni erőszakot megelőző intézkedési terveket. Ezért kéri a tagállamokat, hogy hozzanak létre biztonságos és rugalmas vészhelyzeti riasztórendszereket, segítsék a támogató szolgálatok összehangolt munkáját. Az állásfoglalásban egyúttal arra is felkéri a tagállamokat, hogy osszák meg egymással a kapcsolati erőszak kezelésére irányuló nemzeti szabályozást és a bevált gyakorlatokat. A „Next Generation EU” keretében olyan intézkedésekre szólítják fel a tagállamokat, amelyek a Covid-19-járvány alatt rosszabb helyzetbe került nők társadalmi, gazdasági és nemi egyenlőségét állítják helyre. Ezek az intézkedések különösen fontosak a foglalkoztatásban és a nemi alapú erőszak területén.¹¹

Írások születettek a közgazdaságtudomány, szociológia területén, amelyek kutatták a Covid-19-járvány és az azt követő konfliktushelyzetek kapcsolatát. A tanulmányok arra törekedtek, hogy a jövőre nézve találjanak megoldást a hasonló kockázatok kezelése érdekében. 2019 decemberétől 2023 júliusáig a vírus világszerte 692 millió embert fertőzött meg, 6,9 millió ember halálát okozva. A tanulmányok nyilvánvalóvá tették, hogy a járvány alatt az emberek egyre növekvő mentális problémákkal, gazdasági nehézségekkel kellett hogy megküzdjenek. A járvány alatt az egyenlőtlenség megnőtt, az egészségügyi és szociális rendszerek megrogytak. A tanulmányok rámutattak arra, hogy ezek a kihívások több konfliktust eredményeztek mind egyéni, mind társadalmi szinten.¹²

A Covid-19-járvány után egyre gyakoribbá vált a nők elleni és a partnerkapcsolati online erőszak is.¹³ Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) 2021-es

¹¹ P9 TA(2021)0024. A Covid19 okozta válság és a válságot követő időszak nemi dimenziója. Az Európai Parlament 2021. január 21-i állásfoglalása a Covid19 okozta válság és a válságot követő időszak nemi dimenziójáról (2020/2121(INI)) (2021/C 456/18).

¹² Subhasish M. Chowdhury – Senjuti Karmakar: The interrelationship between the COVID-19 pandemic and conflict behavior: A survey, *Journal of Economic Surveys*, vol. 38, 2024/4, 1473–1489.

¹³ Az Európai Parlament 2023. február 15-i állásfoglalása az Európa Tanács a nőkkel szembeni erőszak és a kapcsolati erőszak elleni küzdelemről és azok megelőzéséről szóló egyezményének az Európai Unió nevében történő megkötéséről szóló tanácsi határozatról (COM[2016]0109 – 2016/0062R[NLE]).

adatai szerint a világon élő nők közül minden harmadik legalább egyszer életében áldozata volt fizikai vagy szexuális erőszaknak a partnere vagy más által.¹⁴

A WHO (World Health Organisation) gyorsan reagált a Covid-19 okozta erőszakos jelenségekre, globális stratégiát dolgozott ki a nők és gyermekek elleni erőszak megelőzésére. A WHO szerint még inkább figyelni kell a nők sérülékenyebb csoportjaira, így a fogyatékossgal élő nőkre is, akik fokozottan ki vannak téve a családon belüli erőszak kockázatának. Számukra még nehezebb volt a szolgáltatások elérése, az otthoni gondozás biztosítása a pandémia alatt. Hasonlóan kiemelt figyelmet kell fordítani a lakóhelyüket elhagyni kényszerült, menekült nőkre, illetve a konfliktusok által sújtott területeken élő nőkre. Ők a rossz szociális és egészségügyi helyzetük miatt még kiszolgáltatottabbak. A WHO javaslata az egészségügyi intézmények számára, hogy tegyék széles körben hozzáférhetővé a helyben elérhető szolgáltatásokkal kapcsolatos információkat (pl. lelki segítségadási és azonnali segítségkérési lehetőségek, menhelyek). A humanitárius szervezeteknek a Covid-19-re való felkészülés során az erőszakot elszennvedő nők és gyermekek segítségét is meg kell szervezniük, valamint össze kell gyűjteniük a nőkkel szemben elkövetett erőszakra vonatkozó adatokat.¹⁵

A WHO szerint a Covid-19-világjárvány számos negatív jelenség: a szorongás, a depresszió, a túlzott alkoholfogyasztás és a családon belüli erőszak megnövekedését okozta.¹⁶

Az ENSZ Női Tagozata (United Nations, „UN” Women) felhívta a figyelmet arra, hogy az ebolajárvány alatt is súlyosbodott a nők és gyermekek elleni erőszak: nőtt az emberkereskedelem, a szexuális kizsákmányolás, a gyermekházasságok és szexuális abúzusok száma.¹⁷

Az ún. „árnyékpandémia”, azaz a Covid-19 árnyékában megjelenő családon belüli erőszakjárvány nemcsak a gazdaságilag fejletlen államokban jelent meg, hanem a gazdag országokban is. A kutatások a családon belüli erőszak növekedése mellett az öngyilkosságra való hajlam és a depresszió növekedését is igazolták. Nők és férfiak esetében egyaránt jellemző volt a személyes biztonságuk miatti szorongás.¹⁸

¹⁴ Ijeoma C. Uzoho – Keshia Baptiste-Roberts – Adeola Animasahun – Yvonne Bronner: The Impact of COVID-19 Pandemic on Intimate Partner Violence (IPV) Against Women, *International Journal of Social Determinants of Health and Health Services*, vol. 53, 2023/4, 494–507.

¹⁵ Levels of domestic violence increase as COVID-19 pandemic escalates, WHO EMRO.

¹⁶ The rise and rise of interpersonal violence – an unintended impact of the COVID-19 response on families. WHO 2020.

¹⁷ COVID-19 and ending violence against women. UN Women.

¹⁸ Anastasia Kourti et al.: Domestic Violence During the COVID-19 Pandemic: A Systematic Review, *Trauma, Violence, & Abuse*, vol. 24, 2023/2, 719–745.

Fontos áttekinteni az egyes országok sokszor eltérő megállapításait, tapasztalatait.

Portugáliában a pandémia alatti családon belüli erőszak mindkét nemet és valamennyi korosztályt érintette. Az online kérdőívre adott válaszok szerint a bántalmazó 47,3%-ban a partner, illetve expartner, 17,8%-ban szülő, nevelőszülő, 8,9%-ban gyermek, nevelt gyermek, 1,4%-ban testvér, mostohatestvér, 2,7%-ban az áldozattal aktuálisan együtt lakó személy volt. Az áldozatok 21,9%-a nem árulta el, hogy ki bántalmazta. A bántalmazás 13,0%-a verbális, 1,0%-a szexuális, 0,9%-a fizikai volt. A tanulmány kiemeli, hogy a verbális erőszak elszenvedői nagy arányban férfiak voltak. A szerzők további kutatást sürgetnek a férfi áldozatok sebezhetőségének vizsgálata tárgyában. Arra is felhívták a figyelmet, hogy az idősebb áldozatok közül sokan jeleztek szexuális abúzust.¹⁹

Egy ausztrál tanulmány szerint kimutatható volt, hogy a Covid-19-járvány alatt a családon belüli erőszak áldozatainak gazdasági bizonytalansága nagyobb volt, mint a partnerüké. Az áldozatok pénzügyi bizonytalansága is gyakran nagyobb volt, mint a bántalmazó partneré. Azok, akiknek gazdasági nehézségeik voltak a pandémia alatt, nagyobb valószínűséggel tapasztalták meg a fizikai, szexuális és gazdasági abúzust. A Covid-19-járvány akut gazdasági stresszt okozott a társadalomban, és olyanok is családon belüli erőszakot követtek el, akik korábban nem viselkedtek erőszakosan a családjuk körében.²⁰

Sajátos területet vizsgál egy másik ausztrál tanulmánykötet: a migráns és menekült nők helyzetét. Ők veszélyeztetettebbek az átlag nőkhez képest. Nem ismerik az adott ország nyelvét, elszigeteltek, így a támogatáshoz se férnek hozzá. Írországi tapasztalat, hogy 2020-ról 2021-re 12%-kal nőtt a családon belüli erőszak migráns női áldozatainak a száma. Ausztráliában a Covid-19-járvány alatt sok ideiglenes vízummal rendelkező személy veszítette el a munkáját. A migránsok nem kaptak semmilyen támogatást. A gazdasági, pénzügyi nehézségek megnövelték körükben a családon belüli erőszak eseteit. Az USA-ban hasonló megállapításokra jutottak a kutatók: a bevándorló nők még bizonytalanabb helyzetbe kerültek a járvány alatt, fokozottabbá vált a függésük házastársuktól, élettársuktól.²¹

¹⁹ Ana Gamaa et al.: Domestic Violence during the COVID-19 Pandemic in Portugal, *Portuguese Journal of Public Health*, vol. 38, 2021/1, 32–40.

²⁰ Anthony Morgan – Hayley Boxall: *Economic insecurity and intimate partner violence in Australia during the COVID-19 pandemic*, Sydney, Australia's National Research Organisation for Women's Safety, 2022.

²¹ Naomi Pfitzner et al.: *Violence Against Women During Coronavirus. When Staying Home Isn't Safe*, Cham, Palgrave Macmillan, 2023, 17–29.

Srí Lankán is hangsúlyozták a kutatók, hogy a családon belüli erőszak bárkit érinthet, függetlenül az életkorától, nemétől, társadalmi rangjától, szexuális orientációjától, vallásától, iskolázottságától vagy gazdasági háttérétől. A családon belüli erőszak különböző kapcsolatokban fordulhat elő, beleértve az együtt élő párokat, házasokat vagy éppen a külön élő partnereket. Srí Lankán a nők és lányok ellen elkövetett erőszakra vonatkozó adatokat 2019-ben a Statisztikai Hivatal gyűjtötte össze. Eszerint a Srí Lanka-i nők kétszer annyi erőszakot szenvedtek el partnerüktől (17,4%), mint idegenektől (7,2%). Hasonlóképpen a partnerektől elszenvedett szexuális erőszak (6,2%) is több, mint a mások által elkövetett (4,1%).²²

Argentínában is a családon belüli erőszak növekedését észlelték, amikor a nők és partnerük is karanténban voltak. A pandémia miatti lezárások előtti időszakhoz képest 2020-ban a verbális erőszak 12%-kal, a szexuális erőszak 35%-kal, a fizikai erőszak pedig 23%-kal nőtt. Három fő jelenséget jelöltek meg ennek okaként. Az első a bántalmazótól való menekülés lehetetlensége. A második a társadalmi elszigeteltség, amely a mentális egészségi zavarokhoz és a fokozott alkoholfogyasztáshoz is hozzájárult. A harmadik pedig az elszegényedés.²³

Sok országban a béke idején sem volt elégséges a családon belüli erőszak, a nemi alapú erőszak szabályozása, megelőzése. Konfliktusveszély esetén növekszik ezen esetek száma, mivel az erőszak különböző formái összefüggenek és erősítik egymást. A szabályozást már a béke idején is erősíteni kell, fel kell készülni a válságidőszakok még súlyosabb problémaira.

Az erőszakos konfliktusok új viselkedési formákat eredményeznek, miáltal még durvább lesz a nemi erőszak. Ennek oka a stressz, a trauma, a bizonytalanság, illetve a nemi erőszaknak mint általános viselkedési formának a széles körű elfogadottsága a katonák körében.

Van egy másik esetkör is, amikor konfliktus- vagy veszélyhelyzetekben a nők nemi szabadsága csorbát szenved, és erről a jelenségről szinte nem is esik szó. Ilyenkor nem fizikai erőszakkal kényszerítik a nőket szexre, hanem például békefenntartók, segélyszervezetek alkalmazottai élnek vissza hatalmukkal az élelmiszerek, gyógyszerek kiosztása során.²⁴

²² Kalpani Gunathilaka: Escalation of Domestic Violence against Girls and Women in SL, *Ceylon Today*, 2023. szeptember 8. <https://ceylontoday.lk/2023/09/08/escalation-of-domestic-violence-against-girls-and-women-in-sl/> (Letöltés: 2024. október 1.)

²³ Debora de Souza Santos et al.: Domestic violence against women during the Covid-19 pandemic: A scoping review, *Forensic Science International Reports*, 2022/5, 100276.

²⁴ Inessa Adilkhanyan et al.: *Preventing and responding to gender-based violence during the war and in post-war settings Experiences and recommendations of women's NGOs*, Vienna, WAVE – Women against Violence Europe, 2022.

Nagyon fontos megállapítást tesznek a kutatók a kolumbiai fegyveres konfliktusok kapcsán, amikor kiemelik, hogy a mikro- és a makroszintű erőszak nem választható el egymástól. Amikor háborúk zajlanak, a társadalom amúgy is elnyomott státuszú tagjai, például a nők, nagyobb arányban vannak kitéve az erőszaknak. Tényként kezelik, hogy a háborúk, fegyveres konfliktusok magukban hordják a nők elleni nemi alapú erőszakot, amely így tükrözi a nők társadalomban betöltött általános státuszát. Amennyiben a családon belüli erőszak, a partnerbántalmazás nagyobb társadalmi figyelmet kapna, háború idején sem lennének annyira kiszolgáltatottak a nők a nemi alapú erőszakkal szemben. A kutatók sürgetik a családon belüli erőszakra adott megfelelő választ, amely megváltoztatja a társadalmi közvélekedést, és így a fegyveres konfliktusok alatt is szélesebb eszközrendszerrel tudnának védekezni a nők a nemi alapú erőszak ellen.²⁵

Ukrajnában 2023 első felében 160 000-rel több családon belüli erőszak esetet regisztráltak, mint 2021 azonos időszakában. Ez 54%-os növekedést jelent. A nem regisztrált, látenciában maradt esetek pedig akár elérhetik ugyanezt a számot is. A folyamatos harcok, az elszegényedés, a lakhatási problémák megnövelik az általános stressz-szintet, így az ukrán családokon belül is növekszik az erőszak. Az ukrán civil társadalom azonnal megtette a szükséges lépéseket az áldozatok támogatására, azonban szűkös lehetőségeik miatt nem tudtak komolyabb eredményeket elérni.²⁶

Az Európai Parlament Nőjogi és Esélyegyenlőségi Bizottsága foglalkozott Jelentéstervezetében (2020/XXXX(INI)) a Covid–19 alatt megnövekedett családon belüli erőszak kérdésével. A Jelentéstervezet sürgeti a tagállamokat, hogy e témát speciálisan közelítsék meg, amikor a Covid–19 ellen lépnek fel. Fordítsanak különös figyelmet a kijárási korlátozás alóli kivételekre, a menedékhelyekhez vagy a megfelelő kapacitással rendelkező alternatív szálláshelyekhez való biztonságos hozzáférésre. Támogassák a vészhelyzetben a nem kormányzati szervezeteket és a civil társadalmi szervezeteket. Egyúttal felhívja a Bizottságot, hogy mozgítsa elő a kapcsolati és a nemi alapú erőszakkal kapcsolatos figyelemfelhívó, tájékoztató és érdekérvényesítő kampányokat. Legyen lehetőség az új megelőző intézkedések és a rugalmas vészhelyzeti riasztási rendszerek megismerésére. Felhívja a tagállamokat, hogy biztosítsanak hatékony, megfizethető és minőségi

²⁵ Signe Svallfors: Hidden Casualties: The Links between Armed Conflict and Intimate Partner Violence in Colombia, *Politics & Gender*, vol. 19, 2023/1, 133–165.

²⁶ Anastasiia Frizner – SaraJane Rzegocki: Ukraine's Battle Against Domestic Violence, *Center for European Policy Analysis – CEPA*, 2023. szeptember 15. <https://cepa.org/article/ukraines-battle-against-domestic-violence/> (Letöltés: 2024. október 1.)

orvosi és pszichológiai támogatást a nemi alapú erőszak áldozatai számára, különösen válság idején, amikor az ilyen jellegű támogatás elengedhetetlen.²⁷

A Gazdasági Együttműködés és Fejlesztés Szervezet (Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD) is különböző javaslatokat dolgozott ki a családon belüli erőszak áldozatainak Covid-19 alatti támogatására.²⁸ Fontos a családon belüli erőszakra vonatkozó adatok gyűjtése, pontos rögzítése, illetve az is, hogy az OECD-tagállamok megosszák egymással információikat. A tagállamok kormányai mind határozottabban és hatékonyabban lépjenek fel a családon belüli erőszakkal szemben, dolgozzanak ki nemzeti stratégiákat, biztosítsanak hozzá anyagi forrásokat, osszák ki a feladatokat és nevezzék ki állami szinten a végrehajtásért felelősöket. Tegyék lehetővé, hogy az áldozatok akadály nélkül hozzájuthassanak az igazságszolgáltatási szervekhez. A tagállamok tegyenek meg mindent a partnerbántalmazás és a családon belüli erőszak társadalmi elfogadottságának visszaszorítására.

EU-S STRATÉGIÁK A HATHATÓS VÉDELEM ÉRDEKÉBEN

2020-ban született meg az áldozatok jogairól szóló első uniós stratégia (New Victims' Rights Strategy 2020–2025). Az Európai Bizottság 2020. június 24-én terjesztette elő az áldozatok jogairól szóló első uniós stratégiát, amely azt hivatott biztosítani, hogy a bűncselekmények valamennyi áldozata teljes mértékben érvényesíthesse jogait, függetlenül attól, hogy az EU mely részén történt a bűncselekmény.

Már az áldozatjogi irányelv (Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA – Az Európai Parlament és a Tanács 2012/29/EU irányelve [2012. október 25.] a bűncselekmények áldozatainak jogaira, támogatására és védelmére vonatkozó minimumszabályok megállapításáról és a 2001/220/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról) minimumszabályokat állapított meg a bűncselekmények áldozatainak jogaira vonatkozóan, és jelentősen megerősítette az áldozatok és családtagjaik tájékoztatáshoz és védelemhez való jogát. Az áldozatjogi stratégia egy fontos megállapítása, hogy a Covid-19-pandémia hatással volt a családon belüli erőszak, a gyermekek szexuális zaklatása bűncselekmények

²⁷ Frances Fitzgerald: DRAFT REPORT on the gender perspective in the COVID-19 crisis and post-crisis period (2020/2121(INI)), *Committee on Women's Rights and Gender Equality*.

²⁸ *Women at the core of the fight against COVID-19 crisis*. Paris, OECD, 2020.

terjedésére. Számos kutatás foglalkozott azzal a ténnyel, hogy a pandémia idején megnőtt a családon belüli erőszakos bűncselekmények száma.²⁹

Az áldozatjogi stratégia azt hivatott biztosítani, hogy a bűncselekmények valamennyi áldozata teljes mértékben érvényesíthesse jogait, függetlenül attól, hogy az EU mely részén történt a bűncselekmény. A stratégia két fő célja a következő: egyrészt azt kell elérni, hogy valamennyi áldozat jelentse be a bűncselekményeket, kérjenek kártérítést, másrészt el kell érni, hogy az áldozatok jogaival foglalkozó valamennyi érintett szereplő együttműködjön. Magyarországon is ezek a fő kérdések: a látencia, illetve a hatáskörrel rendelkező szervek a jelzési és együttműködési kötelezettségük ellenére „elbeszélnek” egymás mellett, egymás munkáját nem segítik, bürokratikus módszerekkel inkább a másodlagos viktimizációt idézik elő, mintsem az áldozat helyzetének anyagi, társadalmi, mentális és lelki rendeződését. Mazzucato 2018-ban kiemeli, hogy fokozottan figyelni kell arra, hogy a különleges bánásmódot igénylő sértettek: a gyermekek, a nemi erőszak áldozatai, az emberkereskedelem áldozatai képesek legyenek a büntetőeljáráásban a jogaikat érvényesíteni, és a megfelelő támogatást kapják meg.³⁰

2021-ben a gyermekjogi stratégia született meg.³¹

Ez felhívja a figyelmet arra, hogy nagy a látencia a gyermekek sérelmére elkövetett bűncselekmények esetében. A stratégia hangsúlyozza, hogy a gyermekek a társadalom legkiszolgáltatottabb tagjai, akik egyedül nem képesek kezelni a társadalmi kirekesztés kockázatát.

A stratégia összegzi a gyermekekkel szembeni erőszak jellemzőit. A gyermekek lehetnek erőszakos cselekmények áldozatai, tanúi és elkövetői – a saját otthonuktól kezdve az iskolán, a szabadidős és rekreációs tevékenységeken keresz-

²⁹ Seyedeh Zeynab Hoseinnezhad – Forouzan Elyasi – Zohreh Shahhosseini: A Rapid Review on Domestic Violence as a Silent Consequence in Corona Time: A Double Pandemic, *European Journal of Environment and Public Health*, vol. 5, 2021/1, em0062; Domokos Andrea: A pandémia hatása a családon belüli erőszakra, in uő (szerk.): *A családon belüli erőszak aktuális kérdései*, Budapest, KRE ÁJK, 2021, 13–28; Domokos Andrea: Az erőszak megnövekedése pandémia idején, *Glossa Iuridica*, 8. (különszám: Vírus és etika), 75–85; Domokos Andrea: Áldozatsegítés pandémia idején, in Furkó Péter – Szathmári Éva (szerk.): *Tudomány, küldetés, társadalmi szerepvállalás. Studia Caroliensia – A Károli Gáspár Református Egyetem 2020-as évkönyve*, Budapest, L'Harmattan, 2021, 111–125; Domokos Andrea: „Szerelem”-féltés járvány idején, in Udvary Sándor (szerk.): *Studia in honorem Imre Szabó 70*, Budapest, KRE ÁJK, 79–90.

³⁰ Claudia Mazzucato: Victims of Corporate Violence in the European Union: Challenges for Criminal Justice and Potentials for European Policy, in Gabrio Forti (ed.): *Victims and Corporations: Legal Challenges and Empirical Findings*, Milano–Padova, Wolters Kluwer – CEDAM, 2018, 21–68.

³¹ A bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának, Az EU gyermekjogi stratégiája, COM/2021/142 final.

tül az igazságszolgáltatási rendszerig, offline és online egyaránt. Az integrált gyermekvédelmi rendszerek előmozdítása szervesen kapcsolódik az erőszak megelőzéséhez és az azzal szembeni védelemhez. A gyermekközpontúságot szem előtt tartva valamennyi érintett hatóságnak és szolgálatnak együtt kell működnie a gyermek védelme és támogatása érdekében, a gyermek mindenek felett álló érdekének megfelelően. A Bizottság továbbra is támogatni fogja a gyermekházak (Barnahus) létrehozását az EU-ban.

A stratégia felhívja a figyelmet arra, hogy nagy a látencia a gyermekek sérelmére elkövetett bűncselekmények esetében. A bűncselekmények gyermekáldozatainál az áldozat életkora, a jogaikkal kapcsolatos ismeretek hiánya, valamint az elérhető, életkornak és nemnek megfelelő bejelentési és támogató szolgáltatások hiánya miatt nagyon gyakran elmarad a bejelentés. A stratégia azt is hangsúlyozza, hogy a gyermekek online jelenléte növeli a gyermekek szexuális bántalmazását vagy kizsákmányolását ábrázoló anyagoknak, a sextingnek, az online gyűlöletbeszédnek való kitettségüket. A tagállamokat felhívják arra többek között, hogy oktassák a médiatudatosságot azért, hogy a gyermekek képesek legyenek kritikusan értékelni az online tartalmakat, és segítsék az EU által társfinanszírozott Biztonságosabb Internet Központok munkáját.

Az áldozatjogi és a gyermekjogi stratégia egymást megerősítve szögezi le a gyermekek különleges helyzetét. Igyekeznek a kiszolgáltatott, sérülékeny helyzetre sajátos, további védelmet és garanciát biztosító intézkedéseket javasolni, a már meglevő uniós anyag végrehajtását ellenőrzik, az együttműködés érdekében újabb és újabb felvetésekkel élnek.

IRÁNYELVJAVASLAT A NŐK ELLENI ERŐSZAK ÉS A KAPCSOLATI ERŐSZAK ELLENI KÜZDELEMRŐL

Korra, nemre, származásra, társadalmi rangra tekintet nélkül bárki lehet áldozat a családjában. A globális és helyi kriminálstatisztikák azonban egyértelműsítik, hogy nagyobb százalékban áldozatok a nők és a gyermekek, míg a bántalmazók elsősorban férfiak.

Az Európai Bizottság 2022. március 8-án új irányelvre tett javaslatot a nők elleni erőszak és a kapcsolati erőszak elleni küzdelemről. A javaslat célja, hogy Unió-szerte biztosítsa az ilyen típusú erőszakkal szembeni védelem minimális szintjét.³² Az Európa Tanács 2023. június 9-én elfogadta álláspontját az Irány-

³² A nők elleni erőszak felszámolására irányuló uniós intézkedések. *Az Európai Unió Tanácsa.*

elvről. A cél egy egységes uniós szabály megalkotása, hiszen az eddigi uniós anyag átlátható módon való megjelenítése elengedhetetlen az áldozatok érdekében.³³ Elsőként dolgoztak ki célzott és összehangolt uniós megközelítést a nők elleni erőszak és a kapcsolati erőszak kezelésére. Olyan megoldást kerestek, amely konkrét intézkedéseket tartalmaz, hasonlóan az emberkereskedelem, a gyermekek szexuális zaklatása és a terrorizmus áldozatai esetéhez. Az Európai Bizottság szerint a nők elleni erőszak és a kapcsolati erőszak büntetőjogi kérdés, az emberi jogok megsértése és a megkülönböztetés formája. Az ezek elleni küzdelem az Európai Bizottságnak az alapvető uniós értékek védelmére és az Európai Unió Alapjogi Chartája tiszteletben tartásának biztosítására irányuló fellépésének részét képezi.

A konkrét szabályok célja, hogy támogassák és megvédjék a kapcsolati erőszak és általában a nők elleni erőszak áldozatait a büntetőeljárás előtt, alatt vagy után, és minimumszabályokat vezessenek be az ilyen magatartások meghatározására és szankcionálására.

A javaslat az arányosság és az uniós fellépés szükségességének elvével összhangban minimumszabályokat állapít meg a megelőzés, az áldozatok védelme és támogatása, az igazságszolgáltatáshoz való jog és a koordináció területén hozott tagállami intézkedések megerősítésére.

Az irányelvjavaslat fontos definíciókat is tartalmaz:

– „nők elleni erőszak”: nemi alapú erőszak, amely nő vagy lány ellen irányul amiatt, hogy nő vagy lány, vagy amely aránytalanul nagy mértékben érinti a nőket vagy lányokat, beleértve minden olyan erőszakos cselekményt, amely fizikai, szexuális, pszichológiai vagy gazdasági sérelmet vagy szenvedést okoz vagy okozhat, beleértve az ilyen cselekményekkel való fenyegetést, a kényszerítést vagy a szabadságtól való önkényes megfosztást, függetlenül attól, hogy az nyilvánosan vagy a magánéletben történik-e;

– „kapcsolati erőszak”: minden olyan erőszakos cselekmény, amely fizikai, szexuális, pszichológiai vagy gazdasági sérelmet vagy szenvedést okoz vagy okozhat, amely a családon vagy a háztartáson belül – biológiai vagy jogi családi kötelékektől függetlenül –, illetve a volt vagy jelenlegi házastársak vagy élettársak között történik, függetlenül attól, hogy az elkövető az áldozattal közös lakóhellyel rendelkezik vagy rendelkezett-e, vagy sem;

– „áldozat”: biológiai vagy társadalmi nemtől függetlenül – eltérő rendelkezés hiányában – minden olyan személy, aki közvetlenül az ezen irányelv hatálya alá

³³ Rosamund Shreeves: Combating violence against women and domestic violence [EU Legislation in Progress]. [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI\(2023\)739392](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2023)739392) (Letöltés: 2024. október 1.)

tartozó erőszakos cselekmények által okozott sérelmet szenvedett el, beleértve az ilyen erőszak gyermek tanút is.

Annak érdekében, hogy meg is induljanak a büntetőeljárások az erőszak esetében, az irányelvjavaslat biztosítani kívánja a bűncselekmények hatékony kivizsgálását és büntetőeljárás alá vonását, a megfelelő szakértelem és erőforrások meglétét is.

Szükség van arra is, hogy a bűnüldöző és igazságügyi hatóságok számára iránymutatásokat kell nyújtani annak biztosítása érdekében, hogy az áldozatokkal az egész eljárás során megfelelően bánjanak, és hogy a nők elleni erőszak és a kapcsolati erőszak eseteit megfelelően kezeljék.

A javaslat meghatározza a nők elleni erőszak és a kapcsolati erőszak áldozatai számára speciális szolgáltatásokat nyújtó támogató szolgálatok konkrét szolgáltatásait, szabályait és egyedi erőforrásait. Az áldozatok számára megkülönböztetés nélkül speciális menedékhelyeket vagy egyéb ideiglenes szálláshelyeket kell rendelkezésre bocsátani annak biztosítása érdekében, hogy az erőszak elszenvedése után segítséget kapjanak az önálló életvitelhez való visszatérés terén.

Kiemelt fontosságú, hogy megfelelő védelmet és támogatást kell biztosítani a gyermek áldozatok számára, figyelembe véve a gyermek mindenek felett álló érdekét.

2023. október elsejével lépett hatályba az Európai Unió csatlakozása a nőkkel szembeni erőszak és a kapcsolati erőszak elleni küzdelemről és azok megelőzéséről szóló egyezményhez. (Az Európa Tanács Egyezménye, mely a nők elleni és a családon belüli erőszak megelőzéséről és felszámolásáról szól. Isztambuli Egyezménynek is szokták nevezni.³⁴⁾

Az Egyezmény célja a nők elleni erőszak megelőzése és leküzdése, az áldozatok védelme, a családon, a házasságon belüli erőszak megakadályozása. 2011. május 11-én, Isztambulban nyitották meg az egyezményhez való csatlakozás lehetőségét.

ÖSSZEGZŐ GONDOLATOK

Nem vitatható, hogy Magyarországon a törvényalkotás, büntetőpolitika szintjén rendelkezésre áll az akarat a családon belüli erőszak áldozatainak védelmére. Abban az esetben azonban, ha a gyakorlatot tekintjük –, egészen mást is tapasztal-

³⁴ Isztambuli Egyezmény. Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (CETS No. 210); A Tanács (EU) 2023/1076 határozata (2023. június 1.) az Európa Tanácsnak a nőkkel szembeni erőszak és a kapcsolati erőszak elleni küzdelemről és azok megelőzéséről szóló egyezményének a büntetőügyekben folytatott igazságügyi együttműködéssel, a menekültüggyel és a visszaküldés tilalmával kapcsolatos kérdések tekintetében az Európai Unió nevében történő megkötéséről.

talhatunk, nem indul például minden esetben büntetőeljárás, és nem zárul büntetőjogi felelősségre vonással számos olyan eset, ahol megtörtént a hozzátartozó testi, lelki, gazdasági, fizikai bántalmazása.

Annak magyarázata, hogy nem indul minden esetben büntetőeljárás és nem zárul büntetőjogi felelősségre vonással számos olyan eset, ahol megtörtént a hozzátartozó testi, lelki, gazdasági, fizikai bántalmazása, abban keresendő, hogy az újonnan keletkező joganyag évszázados társadalmi hagyományokat és több évtizedes igazságszolgáltatási gyakorlatot ír felül.³⁵

Sokszor írtam már le azt a kíváncsiságot, hogy az oktatásban, az egészségügyi és a szociális területen tudatosítani kell a gyermekek, a családok, az érintett területen dolgozók számára a hozzátartozók bántalmazásának tiltott voltát.³⁶

Az a szakember, aki nem rendelkezik információval a családon belüli erőszak folyamatjellegéről, annak ciklikus voltáról, a lelki és gazdasági erőszak alkalmazásának motívumáról, a sértettek egyedi sajátosságairól, nem lesz képes szakemberként eljárni. A büntetőeljárás során kizárólag olyan szakemberek munkája eredményezi a sértettek védelmét, akik felismerik a bántalmazó és áldozat sajátos kapcsolatát, a sértett kiszolgáltatott, függő voltát. A látenciát is csak akkor lehet csökkenteni, ha társadalmi szinten ismertté lesz, hogy az elkövetők áldozataik felett hatalmat, ellenőrzést kívánnak gyakorolni feljogosítottságuk okán.

Az egyes erőszakformák válsághelyzetekben összekapcsolódnak és még nagyobb veszélyt jelentenek. A makroszinten zajló erőszak, például a háború, pandémia, tovább gyűrűzik a családi otthonokba, és még kiszolgáltatottabbá teszi a családon belüli erőszak és partnerbántalmazás női, férfi és gyermekáldozatait. A Covid-19-járvány a jövőbeli természeti katasztrófák gazdasági hatásainak és az ezzel összefüggő megnövekedett családon belüli erőszaknak a kezelése, megelőzése kapcsán is sok tanulsággal szolgált. Az államoknak és a nemzetközi szervezeteknek a régi-új válsághelyzetekre adott aktuális válaszok mellett egy másik folyamatosan jelen levő feladatot is meg kell oldaniuk. Biztosítaniuk kell a családon belüli kapcsolatokban és a partnerkapcsolatokban az egyenlő jogokat. Ehhez a széles körű nevelés, tanítás is nélkülözhetetlen, a jogi és intézményi garanciák mellett. Az Európai Unióban kíváncsiam, hogy az összes

³⁵ Domokos Andrea: *A családon belüli erőszak büntetőjogi és társadalmi megítélése*, Budapest, Patrocinium, 2017, 63.

³⁶ Domokos Andrea: Gyermekáldozatok védelme az online világban, in Homicskó Árpád Olivér (szerk.): *A technológiai fejlődés társadalmi kihívásai és hatása a jogi szabályozásra*, Budapest, KRE ÁJK, 2022, (Acta Caroliensia Conventorum Scientiarum Iuridico-Politicarum 2063-4757; XXXIX), 71–88.

nemi alapú erőszakos cselekmény áldozataival foglalkozó szakember és a bűnüldöző szervek tagjai megfelelő képzésben részesüljenek, és így biztosítva legyen a megfelelő igazságszolgáltatás.³⁷

IRODALOMJEGYZÉK

- ADILKHANYAN, Inessa et al.: *Preventing and responding to gender-based violence during the war and in post-war settings Experiences and recommendations of women's NGOs*, Vienna, WAVE – Women against Violence Europe, 2022. <https://www.osce.org/files/f/documents/d/2/530695.pdf>
- CHOWDHURY, Subhasish M. – KARMAKAR, Senjuti: The interrelationship between the COVID–19 pandemic and conflict behavior: A survey, *Journal of Economic Surveys*, vol. 38, 2024/4, 1473–1489. <https://doi.org/10.1111/joes.12587>
- DOMOKOS Andrea: *A családon belüli erőszak büntetőjogi és társadalmi megítélése*, Budapest, Patrocinium, 2017. <https://dx.doi.org/10.6084/m9.figshare.23925240>
- DOMOKOS Andrea: A pandémia hatása a családon belüli erőszakra, in Domokos Andrea (szerk.): *A családon belüli erőszak aktuális kérdései*, Budapest, KRE ÁJK, 2021, 13–28. <https://dx.doi.org/10.6084/m9.figshare.23925264>
- DOMOKOS Andrea: Az erőszak megnövekedése pandémia idején, *Glossa Iuridica*, 8. (különszám: Vírus és etika), 2021, 75–85. <https://dx.doi.org/10.6084/m9.figshare.23925285>
- DOMOKOS Andrea: Áldozatsegítés pandémia idején, in Furkó Péter – Szathmári Éva (szerk.): *Tudomány, küldetés, társadalmi szerepvállalás. STUDIA CAROLIENSIA – A Károli Gáspár Református Egyetem 2020-as évkönyve*, Budapest, L'Harmattan, 2021, 111–125.
- DOMOKOS Andrea: Esélyegyenlőség a partnerkapcsolatban – Új kutatások a partner-bántalmazással kapcsolatosan, *Beliügyi Szemle*, 52. évf., 2004/2–3, 167–176.
- DOMOKOS Andrea: Gyermekáldozatok védelme az online világban, in Homicskó Árpád Olivér (szerk.): *A technológia fejlődés társadalmi kihívásai és hatása a jogi szabályozásra*, Budapest, KRE ÁJK, 2022 (Acta Caroliensia Conventorum Scientiarum Iuridico-Politicarum 2063-4757; XXXIX), 71–88. <https://dx.doi.org/10.6084/m9.figshare.23925519>
- DOMOKOS Andrea: „Szerellem”-féltes járvány idején, in Udvary Sándor (szerk.): *Studia in honorem Imre Szabó 70*, Budapest, KRE ÁJK, 2021, 79–90. <https://dx.doi.org/10.6084/m9.figshare.23925471>
- DOUGLAS, Harriet: Assessing violent couples, *Families in Society*, vol. 72, 1991/9, 525–535. <https://doi.org/10.1177/104438949107200902>

³⁷ Az Európai Parlament 2023. február 15-i állásfoglalása az Európa Tanács a nőkkel szembeni erőszak és a kapcsolati erőszak elleni küzdelemről és azok megelőzéséről szóló egyezményének az Európai Unió nevében történő megkötéséről szóló tanácsi határozatról (COM(2016)0109 – 2016/0062R(NLE)).

- FITZGERALD, Frances: DRAFT REPORT on the gender perspective in the COVID–19 crisis and post-crisis period (2020/2121(INI)), *Committee on Women's Rights and Gender Equality*. https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/plmrep/COMMITTEES/FEMM/PR/2020/06-25/1206934EN.pdf
- FRIZNER, Anastasiia – RZEGOCKI, SaraJane: Ukraine's Battle Against Domestic Violence, *Center for European Policy Analysis – CEPA*, 2023. szeptember 15. <https://cepa.org/article/ukraines-battle-against-domestic-violence/>
- GAMAA, Ana et al.: Domestic Violence during the COVID–19 Pandemic in Portugal, *Portuguese Journal of Public Health*, vol. 38, 2021/1, 32–40. <https://doi.org/10.1159/000514341>
- GUNATHILAKA, Kalpani: Escalation of Domestic Violence against Girls and Women in SL, *Ceylon Today*, 2023. szeptember 8. https://www.defence.lk/Article/view_article/27532
- HERCZOG Mária – KOVÁCS Zsuzsanna: *A gyermekbántalmazás és -elhanyagolás megelőzése, felismerése és kezelése*, Budapest, Országos Gyermekegészségügyi Intézet, 2004.
- HOEBOER, Chris M. et al.: The Impact of COVID–19 on Crime: a Systematic Review, *American Journal of Criminal Justice*, vol. 49, 2024/2, 274–303. <https://doi.org/10.1007/s12103-023-09746-4>
- HOSEINNEZHAD, Seyedeh Zeynab – ELYASI, Forouzan – SHAHHOSSEINI, Zohreh: A Rapid Review on Domestic Violence as a Silent Consequence in Corona Time: A Double Pandemic, *European Journal of Environment and Public Health*, vol. 5, 2021/1, em0062. <https://doi.org/10.29333/ejeph/8577>
- KALLMUSS, Debra – SELTZER, Judith A.: Continuity of marital behavior in remarriage: The case of spouse abuse, *Journal of Marriage and the Family*, vol. 48, 1986/1, 113–120. <https://doi.org/10.2307/352234>
- KOURTI, Anastasia et al.: Domestic Violence During the COVID–19 Pandemic: A Systematic Review, *Trauma, Violence, & Abuse*, vol. 24, 2023/2, 719–745. <https://doi.org/10.1177/15248380211038690>
- MAZZUCATO, Claudia: Victims of Corporate Violence in the European Union: Challenges for Criminal Justice and Potentials for European Policy, in Gabrio Forti (ed.): *Victims and Corporations: Legal Challenges and Empirical Findings*, Milano–Padova, Wolters Kluwer – CEDAM, 2018, 21–68. <http://hdl.handle.net/10807/115475>
- MORGAN, Anthony – BOXALL, Hayley: *Economic insecurity and intimate partner violence in Australia during the COVID–19 pandemic*, Sydney, Australia's National Research Organisation for Women's Safety, 2022. https://www.aic.gov.au/sites/default/files/2022-05/economic-insecurity-and-ipv-in_australia-during-the-COVID-19-pandemic.pdf
- PFITZNER, Naomi et al.: *Violence Against Women During Coronavirus. When Staying Home Isn't Safe*, Cham, Palgrave Macmillan, 2023, 17–29. https://doi.org/10.1007/978-3-031-29356-6_2

- SANTOS, Debora de Souza et al.: Domestic violence against women during the COVID–19 pandemic: A scoping review, *Forensic Science International Reports*, 2022/5. <https://doi.org/10.1016/j.fsir.2022.100276>
- SHREEVES, Rosamund: Combating violence against women and domestic violence [EU Legislation in Progress]. <https://epthinktank.eu/2023/03/08/combating-violence-against-women-and-domestic-violence-eu-legislation-in-progress/>
- SVALLFORS, Signe: Hidden Casualties: The Links between Armed Conflict and Intimate Partner Violence in Colombia, *Politics & Gender*, vol. 19, 2023/1, 133–165. <https://doi.org/10.1017/S1743923X2100043X>
- UZOHO, Ijeoma C. – BAPTISTE-ROBERTS, Kesha – ANIMASAHUN, Adeola – BRONNER, Yvonne: The Impact of COVID–19 Pandemic on Intimate Partner Violence (IPV) Against Women, *International Journal of Social Determinants of Health and Health Services*, vol. 53, 2023/4, 494–507. <https://doi.org/10.1177/27551938231185968>
- WALKER, Leonore E. A.: Psychology and Violence Against Women, in Mandai Natarjan (ed.): *Domestic Violence*, London, Routledge, 2007. <https://doi.org/10.4324/9781315264905>
- WALKER, Leonore E. A.: *The Battered Women*, New York, Harper & Row, 1979. <https://archive.org/details/batteredwoman000walk/page/n7/mode/2up>

A bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának, Az EU gyermekjogi stratégiája, COM/2021/142 final. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:e769a102-8d88-11eb-b85c-01aa75ed71a1.0004.02/DOC_1&format=PDF

A nők elleni erőszak felszámolására irányuló uniós intézkedések. Az *Európai Unió Tanácsa*. <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/eu-measures-end-violence-against-women/>

A Tanács (EU) 2023/1076 határozata (2023. június 1.) az Európa Tanácsnak a nőkkel szembeni erőszak és a kapcsolati erőszak elleni küzdelemről és azok megelőzéséről szóló egyezményének a büntetőügyekben folytatott igazságügyi együttműködéssel, a menekültügygel és a visszaküldés tilalmával kapcsolatos kérdések tekintetében az Európai Unió nevében történő megkötéséről. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:32023D1076>

Az Európai Parlament 2023. február 15-i állásfoglalása az Európa Tanács a nőkkel szembeni erőszak és a kapcsolati erőszak elleni küzdelemről és azok megelőzéséről szóló egyezményének az Európai Unió nevében történő megkötéséről szóló tanácsi határozatról (COM (2016)0109 – 2016/0062R(NLE)). https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0047_HU.html

COVID–19 and ending violence against women. UN Women. www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2020/04/issue-brief-COVID-19-and-ending-violence-against-women-and-girls

- Isztambuli Egyezmény. Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (CETS No. 210). <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=210>
- Levels of domestic violence increase as COVID–19 pandemic escalates, WHO EMRO. <http://www.emro.who.int/violence-injuries-disabilities/violence-news/levels-of-domestic-violence-increase-as-COVID–19-pandemic-escalates.html>
- Opuz v. Turkey – 33401/02 Judgment 9.6.2009, HUDOC – European Court of Human Rights. [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:\[%2233401/02%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:[%2233401/02%22]})
- P9_TA (2021)0024. A Covid19 okozta válság és a válságot követő időszak nemi dimenziója. Az Európai Parlament 2021. január 21-i állásfoglalása a Covid19 okozta válság és a válságot követő időszak nemi dimenziójáról (2020/2121(INI)) (2021/C 456/18). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021IP0024>
- The rise and rise of interpersonal violence – an unintended impact of the COVID–19 response on families. WHO 2020. <https://reliefweb.int/report/world/rise-and-rise-interpersonal-violence-unintended-impact-COVID–19-response-families>
- Women at the core of the fight against COVID–19 crisis. *OECD*, Version 1st April 2020. <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/women-at-the-core-of-the-fight-against-COVID–19-crisis-553a8269>
2020. EüK. 14. szám EMMI szakmai irányelv 2, Az Emberi Erőforrások Minisztériuma egészségügyi szakmai irányelve az egészségügyi ellátók feladatairól gyermekek bántalmazásának, elhanyagolásának gyanúja esetén. https://www.hbcs.hu/uploads/jogszabaly/3179/fajlok/2020_EuK_14_szam_EMMI_iranyelv_2.pdf

AMIKOR AZ ÁLLAT AZ ÁLDOZAT

—◀▶—
KELEMEN GÁBOR

AZ ÁLLATVÉDELEM KEZDETEI

Az állatvédelmi tevékenység szorosan összefügg az emberek és az állatok viszonyának alakulásával. „Az állatvédelem [...] az embernek a rábízott állatokkal szembeni felelősségéből fakadó tevékenység. Célja nem csupán az állatok kímélete, a fájdalommal vagy szenvedéssel járó környezeti tényezőktől való megóvás, hanem az állategyedek jóllétének [...] megteremtése is az állatok környezetének jobbítása által.”¹

Az első állatvédelmi törvényjavaslatot az ír Richard Martin 1821-ben nyújtotta be. E törvényjavaslat a lovakkal és más állatokkal szembeni kegyetlen bánásmód megakadályozását tűzte ki célul, de a parlament ekkor még kitartott régi állásfoglalása mellett, hogy a kérdés nem alkalmas törvényi szintű szabályozásra. 1822-ben aztán Martin ismét benyújtotta a javaslatot, amely törvényerőre is emelkedett; ez volt az állatvédelmi törvény a háziállatok védelméről, amely a világon az első állatvédelemmel kapcsolatos törvény is egyben.²

A kérdés nemzetközi jogi hátterét illetően talán a legjelentősebb az a 20. századi instrumentum, ami 1978-ban az UNESCO párizsi épületében hangzott el. Az állati jogok ligája és más állatvédő szervezetek által elfogadott Állati Jogok Egyetemes Nyilatkozata mérföldkőnek tekinthető, mert kiemeli az állat életének tiszteletét, a kegyetlen bánásmód tilalmát, valamint, ha ez feltétlenül szükséges, fájdalommentes elpusztításának kívánalmát.³

¹ Mikó Józsefné Jónás Edit: Az állatvédelem tárgya, *SZTE Elektronikus Tananyag Archívum*, 2018, 1.

² Embersics Judit: Az állatvédelem kialakulása és történeti áttekintése, *Iustum Aequum Salutare*, XII. évf., 2016/4, 220.

³ Ambrus István: Az állatkínzás bűncselekményének jogi tárgyai, egyes dogmatikai kérdései, valamint de lege ferenda szabályozása, *Magyar Jog*, 68. évf., 2021/7–8, 455.

Állatvédelem Magyarországon

Az első igazán említésre méltó írott állatvédelmi szabályok és rendelkezések egészen a 18. századig nyúlnak vissza. Elsőként említhető III. Károly 1729. évi dekrétumának 22. cikkelye, amely „A vadászat és madarászat szabályozása” címet viseli, és ami elsősorban a vadászatot korlátozza az állatok szaporodása idején.⁴ Herman Ottó természettudós, akit talán nem túlzás a hazai állatvédelem kiemelkedő alakjának nevezni, 1883-ban Királyi Pál, Warther Albin és Fenyvessy Ferenc társaságában létrehozta az Országos Állatvédő Egyesületet, nem sokkal azután, hogy megjelent az első jogi szabályozás az indokolatlan bántalmazással kapcsolatban, amely tényállás azonban csak akkor volt szankcionálható, ha nyilvánosság előtt és botrányt okozó módon követték el: „A ki nyilvánosan, botrányt okozó módon állatot kínoz vagy durván bántalmaz, úgyszintén, ki az állatkínzás ellen kiadott rendeletet vagy szabályrendeletet megszegi, nyolc napig terjedhető elzárással és száz forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.”⁵ Ezután kisebb-nagyobb próbálkozások voltak ugyan, de az első világháború utáni évtizedek igazán jelentős eredményeket nem hoztak. Szervezett állatvédelem egészen 1976-ig nem volt hazánkban, ekkor Károlyi Mihályné vezetésével újrászerveződött a Magyar Országos Állatvédő Egyesület, amelynek neve 1984-ben Herman Ottó Országos Állat- és Természetvédő Egyesület lett. Ez lett a kodifikáció kezdete (amelyet a rendszerváltás felgyorsított), és ennek gyümölcseként született meg az állatvédelem részletes jogi szabályozása, majd az állatok védelméről és kíméletéről szóló 1998. évi XXVIII. törvény (Ávtv.).

HATÁLYOS ÁLLATVÉDELMI RENDELKEZÉSEK

Az állatvédelmi gondolkodás fejlődése és az erre irányuló kutatások folytán kialakult modernebb szemlélet szerint az állat nem pusztán tárgy, hanem érző lény, amelynek jogai vannak; ezeket nemzetközi ajánlások vagy az egyes országok állatvédelmi törvényei is rögzítik. Hazánk állatvédelmi törvénye kimondja, hogy az állatok érezni, szenvedni és örülni képes élőlények, tiszteletben tartásuk, jó közérzetük biztosítása minden ember erkölcsi kötelessége. A törvényi szabályozás alap gondolata – az Ávtv. általános indokolásából megállapíthatóan –, hogy az állatvilág magasabb rendű képviselői örömet, elégedettséget kifejezni képes, de szenvedést és halálfélelmet is érző lények. Éppen ezért az ember és az állatok

⁴ Paulovics Anita: *Állatvédelem az EU jogharmonizáció tükrében*, Budapest, Virtuóz, 2002, 23.

⁵ 1879. évi XL. törvénycikk a magyar büntető törvénycikk a kihágásokról, 86. §.

közötti kapcsolatban szerepet kell kapnia az emberiségnek, az erkölcs és a kultúra egyetemes értékeinek is.

Az Országgyűlés annak tudatában, hogy az állatok érezni, szenvedni és örülni képes élőlények, tiszteletben tartásuk, jó közérzetük biztosítása minden ember erkölcsi kötelessége, elismerve azt a nagy értéket, amelyet az állatvilág egésze és egyedei jelentenek az emberiség számára, az állatok észszerű védelmének és kíméletének biztosítása érdekében alkotta meg a törvényt, mellyel kifejezi Magyarország azon szándékát, hogy tevékeny módon részt vállaljon az állatok védelme és kímélete érdekében kifejtett nemzetközi erőfeszítésekből.⁶

Az Alaptörvény az állatfajok védelmét általánosságban említi meg. Ennek alapján a P) cikk⁷ kimondja, hogy a természeti erőforrások – különösen a termőföld, az erdők és a vízkészlet –, a biológiai sokféleség – főként a honos növény- és állatfajok –, valamint a kulturális értékek a nemzet közös örökségét képezik, amelynek védelme, fenntartása és a jövő nemzedékek számára való megőrzése az állam és mindenki kötelessége. Lényegében ez minden Magyarországon élő embernek egyfajta kötelezettséget jelent és teremt.

Fontos megemlíteni a természet védelméről szóló 1996. évi LIII. törvényt is, amely a vadon élő élővilág általános védelme címszó alatt tovább erősíti az állatok védelmét. A törvény kimondja, hogy a vadon élő állatok, továbbá ezek állományai, életközösségei megőrzését élőhelyük védelmével együtt kell biztosítani, illetve hogy tilos a védett állatfajok egyedének zavarása, károsítása, kíntása, elpusztítása, szaporodásának és más élettevékenységének veszélyeztetése, lakó-, élő-, táplálkozó-, költő-, pihenő- vagy bújóhelyeinek lerombolása, károsítása.⁸ Ezek a rendelkezések lényegében az állatvédelmi törvény kiegészítéseként funkcionálnak.

A fent leírtakon túl azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy különböző tényezők térhódítása miatt a mai értelemben vett modern állatvédelem már nem működne felelős hal- és vadgazdálkodás nélkül. A vad védelméről, a vadgazdálkodásról, valamint a vadásatról szóló 1996. évi LV. törvény preambuluma rögzíti, hogy valamennyi vadon élő állatfaj a Föld megújuló természeti erőforrásainak, valamint a biológiai életközösségnek a pótolhatatlan része, és hogy a vadon élő állat esztétikai, tudományos, kulturális, gazdasági és genetikai értékek hordozója, s ezért – mint az egész emberiség és nemzetünk kincsét – természetes állapotban a jövő nemzedékek számára is meg kell őrizni. A vadászatra jogosult nem veszélyeztetheti a vadászható és nem vadászható állatfajok, valamint az egyéb élő szervezetek fennmaradását, és főszabály szerint tilos vadászni tiltott vadászati eszközzel (hurok, horog, verem,

⁶ Az állatok védelméről és kíméletéről szóló 1998. évi XXVIII. törvény preambuluma.

⁷ Megállapította: Magyarország Alaptörvényének harmadik módosítása 1. cikk. Hatályos: 2012. XII. 22-től.

⁸ 8. § (1) bekezdés, 43. § (1) bekezdés.

automata és félautomata golyós lőfegyver, megcsonkított élő csali, áramütést előidéző elektromos eszközök etc.) és módon (amikor a vad menekülési lehetősége bármilyen természeti ok miatt jelentősen korlátozott etc.), vadászati tilalmi időben és kíméleti területen is.⁹

Ezenkívül szükség volt hazánk vízben élő gerinceseire is külön állatvédelmi rendelkezéseket alkotni, ezért megszületett a halgazdálkodásról és a hal védelméről szóló 2013. évi CII. törvény. A hal és élőhelyének védelme körében a jogalkotó kifejti, hogy halgazdálkodási vízterületen minden tevékenységet úgy kell végezni, hogy az a halállományok fennmaradását és természetes módon történő megújulását, gyarapodását lehetővé tegye, illetve ne akadályozza.¹⁰

Az állatvédelmi törvény célja, alapfogalmak és a törvény hatálya

A törvény célja az állatvédelem, az állatvilágot fenyegető veszélyekkel szembeni védelem biztosítása, az emberi felelősségtudat fokozása és azon szabályok meghatározása, melyek az állatvédelem alapjait képezik.

Az 1998. évi XXVIII. törvény már az alapfogalmak között tisztázza a következő fogalmakat:

– *állat károsítása*: az állat testi épségének, szervezetének, pszichikai állapotának vagy viselkedésének tartós, hátrányos megváltoztatása;

– *állatkínzás*: az állat szükségtelen, fájdalmat okozó bántalmazása, vagy olyan hatást eredményező beavatkozás, bánásmód, valamint szükségleteinek olyan mértékű korlátozása, amely tartós félelmet vagy egészségkárosodást okozhat, továbbá az öröklődő betegségben szenvedő – nem kísérleti célra szánt – állat-egyed tenyésztése, szaporítása;

– *jó gazda gondossága*: az az emberi tevékenység, amely arra irányul, hogy az állat számára olyan életkörülményeket biztosítson, amely az annak fájára, fajtájára és nemére, korára jellemző fizikai, élettani, tenyésztési és etológiai sajátosságainak, egészségi állapotának megfelel, tartási, takarmányozási igényeit (elhelyezés, táplálás, gyógykezelés, tisztán tartás, nyugalom, gondozás, kiképzés, nevelés, felügyelet) kielégíti;

⁹ 28. § (1) bekezdés, 37. § (1) bekezdés.

¹⁰ 7. §.

– az állat életének megengedett módon való kioltása: az állat életének a legkisebb szenvedés okozásával, valamint a faj adottságainak figyelembevételével történő szakszerű és gyors kioltása.¹¹

Az állatkínzás az állatvédelmi törvényben

Az Ávtv. II. fejezetében helyezte el a jogalkotó az állat kíméletére és az állatkínzás tilalmára vonatkozó szabályokat. Fontos kiemelni, hogy az állatvédelmi törvény – szemben a büntetőjoggal – általános jelleggel tilalmazza az állatok kínzását, a büntető törvénykönyvről szóló 2012. évi c. törvényben (Btk.) e magatartások közül csak a legsúlyosabbak szankcionálását találjuk meg.

Az állatkínzás fogalmának definiálásánál azonban elég határozatlanul fogalmaz az Ávtv., amikor úgy rendelkezik, hogy az állat szükségtelen bántalmazását kell alatta érteni. Nehezen lehet megállapítani azt, hogy mikor szükséges vagy szükségtelen egy állat bántalmazása, hiszen ez számtalan tényező és körülmény függvénye lehet; ráadásul a közigazgatási szervek és a bíróságok sem rendelkeznek az ilyen kérdésekben való egyértelmű állásfoglaláshoz szükséges szakértelemmel. A fogalmi meghatározáson túlmenően talán éppen ezért egy példálózó felsorolást is tartalmaz a törvény az állatkínzás leggyakoribb eseteinek figyelembevételével. Az állatnak tilos indokolatlan vagy elkerülhető fájdalmat, szenvedést vagy sérülést okozni, az állatot károsítani, így az állatot különösen nem szabad:

- kínozni,
- emberre vagy állatra uszítani,
- állatviadalra idomítani,
- kényszertakarmányozásra fogni, kivéve az egészségügyi megfontolásból való kényszerű táplálás esetét,
- a kíméletét nem biztosító módon mozgatni és szállítani, elhelyezni,
- a teljesítőképességét felismerhetően meghaladó teljesítményre kényszeríteni,
- természetellenes és önpusztító tevékenységre szoktatni.¹²

Ez a rendelkezés elsősorban az állattartó erkölcsi fogantatású kötelezettségét hivatott jogilag is megalapozni, mivel az emberi környezethez szokott állat önmaga eltartására képtelen, ezért gondozása és felügyelete az állattartó kötelezettsége.¹³

¹¹ Ávt. 3. § 2., 4., 8. és 10. pontok.

¹² Ávtv. 6. § (1) bekezdés.

¹³ *Kutyakötelesség. Útmutató a felelős kutyatartás jogszabályi előírásaihoz*, 2., jav. kiadás, Budapest, Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal, 2018, 12.

A jogalkotó a törvényben rögzített tilalmak alól gazdasági okokból kivételt engedett az érett libatoll házilag vagy az engedélyezett technológia szerint végzett szedése, illetve a liba- és a kacsatömés kapcsán. Hozzá kell tenni azonban, hogy a tömés és a toll tépése is bizonyos mezőgazdasági haszonállatok kíméletét szolgáló szabályokhoz kötött, amelyeket a mezőgazdasági haszonállatok tartásának állatvédelmi szabályairól szóló 32/1999. (III.31.) FVM rendelet tartalmaz.

AZ ÁLLATKÍNZÁS BÜNTETŐJOGI SZABÁLYOZÁSA

A húsz évvel ezelőtti időszakra visszatekintve, az állatkínzás Magyarországon az egyes szabálysértésekről szóló 218/1999. (XII.28.) Korm. rendelet 2004. szeptember 3. napjáig hatályos 2. §-ában, a közrend elleni szabálysértések körében került szabályozásra. Az e jogszabályban rögzített tényállás védett jogi tárgy viszont nem elsősorban maga az állat, hanem inkább a társadalom, a közrend, a közérkölc volt, vagyis a gerinces állatok bántalmazása, fizikai fájdalom okozása, természetükkel ellentétes cselekedetre kényszerítése vagy a gerinces állatokon végzett szükségtelen beavatkozás csak abban az esetben volt büntethető, ha az ilyen cselekmény alkalmas volt arra, hogy másokban felháborodást, illetve riadalmat keltsen.

Az állatkínzás ilyen megközelítése teljes mértékben ellenmondásban állt a modern állatvédelem elveivel. Amíg Magyarországon az állatkínzás 2004 előtt csupán szabálysértésnek minősült, és legfeljebb ötvenezer forintig terjedő pénzbírsággal volt sújtható, addig az Európai Unió tagállamaiban – ahol az állatok bántalmazása már ekkor bűncselekménynek minősült – hasonló cselekmény esetén akár több éves szabadságvesztés büntetést is kiróhattak az elkövetőre. A Fadd-Domboriban 2003. június 16. napján biztonsági őrök által kegyetlen módon megkínzott kutya esete¹⁴ is mélységes elítélést váltott ki és közfelháborodást keltett, majd az állatvédelmi szervezetek népi kezdeményezésén alapuló aláírásgyűjtésbe kezdtek az állatkínzás bűncselekménynek nyilvánítása érdekében. A szükséges számot (50 000) bőven meghaladó, 379 611 (ebből kb. 330 000 érvényes) aláírást gyűjtöttek össze,

¹⁴ Egy cég biztonsági őrei (3) több alkalommal gáz- és riasztópisztollyal lőttek a telephelyre korábban befogadott kutyára, és ezt még akkor is folytatták, amikor a rémült állat bemenekült egy konténer alá (amelyben nem melleleg emberek is tartózkodtak). Ezután onnan kirángatták, műanyag kötéllal egy autó után kötötték, több száz méteren keresztül a betonon vonszolták, majd sorsára hagyták a sokkos állapotú állatot. A meggyötört kutya másnap visszatért a telephelyre, ahol ismét a konténer alá bújt, de mivel a kínzás következtében csontig hatoló súlyos sérüléseket szenvedett, néhány nappal később kiszenvedett. (Károlyi Judit: Az állatkínzás fejlődésének szabályozása Magyarországon, *Acta Juridica Et Politica*, LXVIII. évf., 2006/13, 14; Magyar Állatvédelem: A kutya, aki miatt törvényt hoztak az állatkínzás ellen.)

és az Országos Választási Bizottság általi hitelesítés után az Országgyűlés napirendre tűzte a törvénymódosítás megtárgyalását.

A parlamenti vitát követően az Országgyűlés 2004. március 8. napján fogadta el a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény (régi Btk.) azon módosítását, amely immáron bűncselekménynek minősítette az állatkínzást, és amelynek 266/B. §-a 2004. április 24. napjától volt hatályos. Az állatkínzás alapesetét az (1) és (2) bekezdésben írt bűncselekmény valósította meg, míg a minősített esetét szabályozó (3) bekezdést a 2008. évi LXXXIV. törvény iktatta be 2008. december 19-i hatállyal.

A jelenleg hatályos Btk. lényegében teljesen átvette ezt a szabályozást, illetve 2019-ben a Kecskemét mellett lévő tanyán szaporítás végett talált több mint 400 kutya csirkeketrecben történő elhelyezése kapcsán további módosítást eredményezett. A 2021. évi CXXVIII. törvény szigorította az állatok védelmére irányuló büntetőjogi szabályokat; a törvény indoklása szerint ezt az utóbbi időszak állatvédelmi tapasztalatai, újabb elkövetési módok tipikussá válása és elszaporodása, valamint a közvélemény felháborodását kiváltó esetek megnövekedése tette szükségessé.

Mindezek alapján a 2022. január 1-jétől hatályos rendelkezések az alábbiak szerint alakulnak:

A Btk. 244. § (1) bekezdése értelmében, aki

a) gerinces állatot indokolatlanul oly módon bántalmaz, vagy gerinces állattal szemben indokolatlanul olyan bánásmódot alkalmaz, amely alkalmas arra, hogy annak maradandó egészségkárosodását vagy pusztulását okozza,

b) gerinces állatát vagy veszélyes állatát elűzi, elhagyja vagy kiteszi, vétség miatt két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(2) A büntetés három évig terjedő szabadságvesztés, ha az állatkínzást

a) az állat különös szenvedését okozva,

b) több állat maradandó egészségkárosodását vagy pusztulását okozva,

c) nagy nyilvánosság előtt,

d) az állatok védelméről és kíméletéről szóló törvényben meghatározott, az állat kedvtelésből való tartásától, illetve az érintett állatfaj tartásától eltiltással érintett állattal szemben az eltiltás tartama alatt, vagy

e) állatkínzás vagy tiltott állatviadal szervezése bűncselekmény miatti elítélést követő két éven belül követik el.

(3) A büntetés egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztés, ha az állatkínzást

a) mérreg alkalmazásával vagy az állat elpusztítására alkalmas csaletek kihelezésével több állat pusztulását okozva vagy

b) különös visszaesőként

követik el.

(4) A (3) bekezdés szerint büntetendő, aki az (1) bekezdés *a*) pontjában foglalt bűncselekményt szaporítással összefüggő haszonszerzési cél érdekében, tíznél nagyobb számú kedvtelésből tartott állatra, a jó gazda gondosságának elmulasztásával követi el.

(5) Aki a (3) bekezdés *a*) pontjában meghatározott bűncselekményre irányuló előkészületet követ el, vétség miatt két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(6) A (3) bekezdés *b*) pontja alkalmazásában a különös visszaesés szempontjából hasonló jellegű bűncselekmény az állat pusztulását okozva elkövetett természetkárosítás, az állatkínzás, a tiltott állatviadal szervezése.

A hatályos büntetőjogi szabályozás értelmezése

A Btk. XXIII. fejezetében, tehát a környezet és a természet elleni bűncselekmények között találjuk meg az állatkínzás bűncselekményének törvényi tényállását. E tényállás nem úgynevezett keretdispozíció, hiszen az nem az Ávtv. szabályaira utal vissza, és tölti ki tartalommal egy másik jogszabály alapján, hanem a büntetőjogban ismert fogalmakkal maga a büntetőnorma határozza meg az elkövetési magatartásokat.

E fejezet címe, illetve önmagában az önálló fejezet ténye a régi Btk.-nál jobban fejezi ki a tényállások által védett jogi tárgyakat és azok jelentőségét. Az állatkínzás bűncselekménye – az azonos védendő jogtárgyak alapján – a régi Btk.-ban a közrend elleni bűncselekmények között, a közbiztonság elleni bűncselekmények cím alatt helyezkedett el. Ennek oka az volt, hogy ezek a bűncselekmények többnyire nem konkrét személy(ek) jogait sértik vagy veszélyeztetik, hanem káros hatásuk tulajdonképpen az egész társadalmat érintik.

A bűncselekmény elkövetési tárgya az (1) bekezdés *a*) pontjában a gerinces állat, amely a fejlettség legmagasabb szintjén lévő, belső szilárdító vázú állat. Az (1) bekezdés *b*) pontja kiegészíti az elkövetési tárgyat, megjelölve speciális gerinces állatként a veszélyes állatot. A veszélyes állatfajokról és egyedeik tartásának szabályairól a 85/2015.(XII.17.) FM rendelet rendelkezik. Nem lehet azonban a bűncselekmény elkövetési tárgya az olyan gerinces vagy veszélyes állat, amely a természetvédelmi jogszabályok szerint fokozottan védettnek minősül, mivel akkor a természetkárosítás bűncselekményét kell elsősorban megállapítani.

Az (1) bekezdés *a*) pontjában írt bűncselekmény elkövetési magatartása a gerinces állat indokolatlanul oly módon történő bántalmazása vagy bánásmód alkalmazása, amely alkalmas arra, hogy annak maradandó egészségkárosodását vagy pusztulását okozza (vagyis elkövethető aktív és passzív magatartással egy-

aránt). Ez utóbbi esetre példa, hogy az állat életfeltételeiről való gondoskodás elmulasztása is tényállásszerű (EBD 2014.B.8.).

Bántalmazásnak tekintendő minden erőszakos (fizikai, lelki) ráhatás, még akkor is, ha testi sérülést nem okoz, elegendő csak az, hogy a bántalmazás módja a sérülés reális lehetőségét hordozza magában (EBH 2006.1391). Ezzel szemben fontos kiemelni azt, hogy a jogalkotó a bántalmazás és nem a fizikai fájdalom okozása fordulatot alkalmazza, azért, mert a törvény a büntetőjogi szankcionálást nem az állatban kiváltott érzethez, eredményhez, hanem az elkövető magatartásához kívánja kötni. Nem minden jellegű testi vagy lelki bántalmazás tekinthető azonban állatkínzásnak, így például a nevelés, idomítás céljából történő fizikai ráhatás indokolt lehet, miként az állat támadása érdekében végrehajtott elhárítás is.¹⁵ A bánásmód tehát a bántalmazásnál tágabb fogalom; az állatra történő minden olyan fizikai ráhatás aktív cselekmény, vagy minden olyan tartási, gondozási mulasztás passzív magatartás, ami nem sorolható a bántalmazás körébe, mégis az állat szenvedését okozza (tipikusan ilyen a tartós éheztetés).¹⁶ A bántalmazás és bánásmód „indokolatlan” voltának a megítélése bírói mérlegelés kérdése, ami csak az eset összes körülményeinek, a társadalomban kialakult általános erkölcsi felfogásnak a figyelembevételével történhet.

Összességében elmondható, hogy a Btk. 244. § (1) bekezdés *a*) pontjában meghatározott elkövetési magatartásoknak objektíve alkalmasnak kell lennie arra, hogy az állat maradandó egészségkárosodását vagy pusztulását okozza. A bűncselekmény befejezettségéhez nem szükséges az állat maradandó egészségkárosodása vagy elpusztulása, elégséges az is, ha az elkövetési magatartás következmény kiváltására objektíve alkalmas. Azt is érdemes kiemelni, hogy a testi sértéstől és maradandó fogyatékoságtól eltérően maradandó egészségkárosodás kerül megállapításra, ha a bántalmazás vagy a bánásmód tartós vagy gyógyíthatatlan, krónikus betegséget, illetve funkcióvesztést előidőző defektállapot kialakulását okozza.¹⁷ Ezért nem önálló elkövetési magatartás az állat életének kioltása, az eredmény bekövetkezése a büntetéskiszabás során súlyosító körülményként értékelhető.

Az (1) bekezdés *b*) pontjában írt elkövetési magatartás a gerinces állat *elűzése, elhagyása, kitétele*. Az Ávtv. 8. §-ában rögzített garanciális szabály szerint az ember környezetében tartott állat, valamint a veszélyes állat tulajdonjogával, tartásával felhagyni nem szabad. Az állat elűzése, elhagyása vagy kitétele tilos.

¹⁵ Tilki Katalin: Az állatkínzás miatt indult büntetőeljárások tapasztalatai I., *Ügyészségi Szemle*, III. évf., 2018/01. 60.

¹⁶ Legfőbb Ügyészség: Elvi állásfoglalások a környezetvédelmi jogterületen, 5. Idézi: Tilki: *Az állatkínzás*, 73.

¹⁷ Belovics–Molnár–Sinku: *Büntetőjog*, 375–376.

E tilalmat a Btk. az állatkínzás egyik eseteként szintén szabályozza, ugyanis a Btk. 244. § (1) bekezdés *b)* pontjának elkövetési magatartásai az ember által tartott gerinces állat vagy veszélyes állat elűzése, elhagyása vagy kitétele. E körbe tartozik minden olyan magatartás, amelynek eredményeként az állat feletti birtokviszony, a korábbi tartás, gondozás, őrzés megszűnik. Ezen elkövetési magatartások büntetni rendeltségének oka nem csupán az állat kiszolgáltatott helyzete, hanem a magára hagyott állat által okozható veszélyhelyzet megelőzése is. Itt a jogszabály nem szűkíti le veszélyes gerinces állatokra, ez megvalósulhat egyéb veszélyes állatra – például veszélyes ízeltlábúakra (skorpió, mérges hangya vagy mérges pók) – is, mely fordulatot ténylegesen csak állattartó követhet el.¹⁸ Az elkövetési magatartások tekintetében fontos megállapítani külön azt a tényt, hogy az Ávtv. értelmében az állattartó köteles a jó gazda gondosságával eljárni, az állat fájának, fajtájának és élettani szükségleteinek megfelelő életfeltételeiről gondoskodni.

Állatkínzás az állat szükségtelen, fájdalmat okozó bántalmazása, vagy olyan hatást eredményező beavatkozás, bánásmód, valamint szükségleteinek olyan mértékű korlátozása, amely tartós félelmet vagy egészségkárosodást okozhat, továbbá az öröklődő betegségben szenvedő – nem kísérleti célra szánt – állat-egyed tenyésztése, szaporítása.

Az Ávtv. 3. §-ának 2. pontja szerint az állat károsítása az állat testi épségének, szervezetének, pszichikai állapotának vagy viselkedésének tartós, hátrányos megváltozása. Az állat pusztulása annak életének kioltását jelenti.

Végzésük miatt nem valósítja meg az állatkínzás büntettét, aki az emberek testi épségét, egészségét közvetlen támadással fenyegető kutyát lelövi. A támadás élőlény általi, más ellen irányuló ártó vagy veszélyeztető erő kifejtés, amellyel szemben helye van védekezésnek. Az állat általi támadással szembeni védekezés lehetősége pedig nem szűkebb, mint amikor a támadást ember hajtja végre (EBH 2018.B.14).

A bűncselekmény alanya az (1) bekezdés *a)* pontja szerint bűncselekmény esetén bárki lehet. Így például az is, aki állaton állatkísérletet engedély nélkül vagy az engedélyben foglaltaktól eltérően végez, vagy állatorvosi végzettséghez kötött tevékenységet jogosulatlanul folytat. Az (1) bekezdés *b)* pontjában a birtokviszonyra figyelemmel, a bűncselekmény alanya az lehet, aki tartja az állatot. Az Ávtv. 3. §-ának 1. pontja szerint állattartó az állat tulajdonosa, illetve aki az állatot vagy állatállományt gondozza, felügyeli. A bűncselekmény csak szándékosan követhető el (de egyenes vagy eshetőleges szándékkal is). Az elkövető tudatának ki kell terjednie arra, hogy gerinces állatról van szó, és a cselekménye

¹⁸ Elek Balázs: *Vadászok, halászhalk a büntetőjogi hálójában*, Budapest, HVG-ORAC, 2015, 161.

alkalmas arra, hogy az állat maradandó egészségkárosodását vagy pusztulását okozza [244. § (1) bekezdés *a*) pontja], illetve, hogy állatát a sorsára hagyja [244. § (1) bekezdés *b*) pontja].

A bűncselekménynek két eredményt tartalmazó minősített esete van. Az állatnak különös szenvedés okozása esetén, az átlagot jóval meghaladó fizikai, pszichikai gyötrelmet okoz az állat testi épségében, szervezetében, viselkedésében.

A Btk. 244. § (2) bekezdésében szabályozott minősített esetek tényállási elemként eredményt is tartalmaznak. A (2) bekezdés *a*) pontja a bűncselekmény azon minősített esetéről rendelkezik, amikor az elkövető az állatnak különös szenvedést okoz. Az átlagosat lényegesen meghaladó, rendkívüli brutalitással véghezvitt, illetve az állatnak testi épségében, szervezetében, viselkedésében az átlagosnál lényegesen nagyobb fizikai vagy pszichikai gyötrelmet okozó cselekmények esetében állapítható meg ez a minősített eset. Ilyen például, amikor a bántalmazás hosszan tartó, elhúzódó, vagy ha az állat szenvedése láthatóan rendkívüli mértékű. Ezen minősített eset megítélése jogalkalmazói feladat, amelynek alapját képezheti a sanyargatás fogalmával, illetve a különös kegyetlenséggel elkövetés fogalmával kapcsolatban kialakult bírói gyakorlat.

Több állat maradandó egészségkárosodása, pusztulása esetén legalább két állat vonatkozásában kell az eredménynek bekövetkeznie. A (2) bekezdés *b*) pontjában szabályozott minősítő körülmény, ha az elkövető több állat maradandó egészségkárosodását vagy pusztulását okozza. Ennek megállapításához legalább két állat vonatkozásában kell az eredménynek bekövetkeznie.

A minősített esetek tényállási elemeként meghatározott eredmények tekintetében a Btk. 9. §-ában foglaltakra figyelemmel elegendő, ha az elkövetőt csak a gondatlanság terheli, nem szükséges, de lehetséges, hogy a szándéka az eredményre is kiterjedjen.

Jogellenesség hiányát alapozza meg az Ávtv. 3. § 10. pontja, melynek értelmében az állat életének megengedett módon való kioltására kerülhet sor. Az állat életének legkisebb szenvedés okozásával, valamint a faj adottságainak figyelembevételével történő szakszerű és gyors kioltására kerül sor.

Az Ávtv. 11. § (1) bekezdése szerint az állat életét elfogadható ok vagy körülmény nélkül kioltani nem szabad. Elfogadható oknak, körülménynek minősül különösen az élelmezési cél vágóállat esetében, a prém termelése, az állomány-szabályozás, a gyógyíthatatlan betegség, illetve sérülés, a fertőző betegségek felszámolása, valamint az azok ellen való védekezés, a kártevők irtása, a másként el nem hárítható támadás megakadályozása, a tudományos kutatás, valamint közegészségügyi veszély elhárítása. Eb és macska tekintetében az élelmezési cél, illetve a prém termelése nem minősül elfogadható oknak, körülménynek, továbbá tilos e fajok élelmiszerként és prémként történő felhasználása. Nem valósul

meg az állatkínzás, ha a terhelt olyan módon öli meg az állatokat, amely a háztáji gazdaságokban a baromfi levágásának tipikus módja (EBD 2015.B.11).

A minősített esetek körében két további cselekmény is büntetendővé vált, az egyik a fokozott társadalomra veszélyességre figyelemmel méreg alkalmazásával vagy az élet kioltására alkalmas csaletek kihelyezésével történik meg, több állat pusztulását okozva; a másik hasonló bűncselekményt többször elkövetők szigorúbb felelősségre vonására tekintettel, különös visszaesőként való elkövetés a természetkárosításhoz hasonlóan az első verzió előkészülete.

A tényállás (6) bekezdése határozza meg a különös visszaesés szempontjából hasonló jellegű bűncselekményeket.

A szaporítótelepek terjeszkedésének megakadályozása és felszámolása céljából a jogalkotó új minősített esetként deklarálta a haszonszerzési célból elkövetett szaporítást, hogyha az tíznél nagyobb számú, kedvtelésből tartott állatra a jó gazda gondosságának elmulasztásával történik. Sokan nem tudják, de ez (kedvtelésből tartott állatok számbeli szabályozása) korábban az önkormányzatok hatáskörébe tartozott, ám az országban sajnos ez nem volt egységes. Egyes önkormányzatok a kedvtelésből tartott állatok, főként kutyák és macskák számát szabályozták. Voltak olyan települések, ahol ez a szám kettő-kettő és egyedeikre terjed ki, míg más településeken ez a szám hét és tíz között volt. Mivel a köztudatban Magyarország a kutyaszaporítók mekkája, ezért volt szükség a tényállás büntetőjogi szabályozásának szigorítására, ezzel is gátat szabva annak, hogy például csirketelepeken vagy ólakban több tucat kutya vagy macska kisebb-nagyobb ketrecekben és hatalmas mennyiségű ürülékben, víz és élelem nélkül, borzalmas körülmények között szenvedjen.

Egy akta vizsgálatának eredményei

Az Országos Kriminológiai Intézetben 2017-ben folyt empirikus kutatás¹⁹ keretében olyan 2012–2016 közötti büntetőügyek tanulmányozására került sor, amelyekben jogerős döntés született (n = 197).

A feljelentésekről. A jogerős elítéléssel végződő ügyek vizsgálata alapján megállapítható, hogy állatkínzás miatti feljelentéseket rendszerint állampolgárok (43,1%), a rendőrség (21,8%), valamint állatvédő és állatmentő szervezetek (10,6%)

¹⁹ Tilki Katalin: *Az állatkínzás miatt indult büntetőeljárások tapasztalatai 2012 és 2016 között*, Kutatási jelentés (III/A/19.), Budapest, Országos Kriminológiai Intézet, 2017; Petrétai Dávid – Schreiter Katalin – Tilki Katalin: *Támpontok az állatkínzás nyomozásához*, Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021.

tettek állatok nem megfelelő tartása, elhanyagolása (20,3%), elpusztítása (12,7%) miatt. További károsító magatartások is előfordultak, így például kutyák szándékos bántalmazása (11,2%), állatok eltulajdonítása (6,1%), valamint légpuskával való lelövése, megsebesítése (5%), egyéb állatok bántalmazása (4,5%), továbbá kutya éheztetése, magára hagyása (3,6%), illetve kitevése (21%). Ezenkívül elenyésző számban előfordult autóhoz kötött kutyával való közlekedés, állatok levágása és megmérgezése.

Az elkövetés tárgya. A vizsgált ügyekben a cselekmény legnagyobb számban kutya (102), hal (25), vad: azaz őz, szarvas, nyúl, vaddisznó (18), macska (17) és ló (11) ellen irányult. Kóbor vagy megkínzott állat egy-egy esetben volt az elkövetés tárgya.

Az elkövetés helye. A bűncselekmény elkövetése általában ingatlanon (41,6%), vízparton (12,7%), utcán (7,6%), tanyán és közterületen (5,6%) történt.

Elkövetési magatartások és minősítő eredmények. A bűncselekmény elkövetési magatartásait a Btk. 244. § (1) bekezdése határozza meg, a minősítő eredményeket pedig a (2) bekezdés. A legjellemzőbb elkövetési magatartás az „indokolatlan bántalmazás” (52 eset), valamint az „indokolatlan bánásmód” (34 eset) volt. Kisebb számban fordult elő az „elűzés, elhagyás, kitevés” (11 eset).

A minősített esetek közül legtöbbször a különös szenvedést okozva elkövetett állatkínzás büntettét (40 eset) állapította meg a bíróság. Csak néhányszor fordult elő, hogy a cselekmény több állat maradandó egészségkárosodását vagy pusztulását okozta (10 eset).

És hogy milyen esetekben állapította meg a bíróság jogerős ítéletében a fent említett törvényi tényállásban megjelölt elkövetési magatartásokat?

Indokolatlan bántalmazás történt általában akkor, amikor az elkövetők

- különböző eszközökkel (például fahusáng, vasrúd, kapa, fejsze, kalapács) vertek kutyát, őzet, disznót (19 esetben);
- légpuskával macskára lőttek (10 eset);
- kutyát vagy macskát magasból ledobtak, épületből kidobtak, falhoz vágtak, földhöz csaptak, rájuk tapostak (9 eset);
- kutyát, bárányt, macskát megcsönkítettak, illetve levágtak (4 eset);
- kutyát és pulykát vertek (3 eset);
- sünt felgyújtottak vagy labdának használtak (3 eset);
- egyéb esetek is előfordultak: krosszmotorral őz nyakára, mellkasára való ráhajítás; kutya megfojtása kábeldarabbal; macska zsákba helyezése és pontosan meg nem határozható nagyságú és számú erőbehatásoknak kitevése; tyúk fejével asztal csapkodása; szécinege levegőbe dobása, majd ezt követően belerúgás; kutya lánccal vonszolása aszfaltos úton; tyúk nyakának kitekerése.

Indokolatlan bánásmódban részesítették az állatokat a terheltek gyakran akkor, amikor

- kutyát szorosan kikötöttek táplálék, ivóvíz nélkül úgy, hogy időjárástól védett létesítmény sem állt rendelkezésre (13 eset);
- haszonállatokat úgy tartottak, hogy az nem felelt meg az állattartás követelményeinek, azaz takarmányozásukat, itatásukat, almozásukat elmulasztották (9 eset);
- kutyát láncsal úgy kötöttek ki, hogy a lánc az állat nyakába vágott, és nyílt seb keletkezett (5 eset);
- kutyát, haszonállatok gondozását elhanyagolták, azaz például nem kaptak védőoltást, ápolatlanok, betegek voltak (4 eset);
- a kutyát az autóhoz kötötték, és ily módon közlekedtek vele (2 eset);
- egy olyan eset fordult elő, amikor állatokat (sertés) összezsúfolva szállítottak, étel és ital nélkül.

Az elűzés, elhagyás, kitevés elkövetési magatartás valósult meg a következő esetekben:

- kutyák és macska elhagyása például költözés miatt, gázolósos balesetet követően (6 eset);
- kutyák kitevése utcára, tópartra (4 eset);
- kutya háztól való elzavarása (1 eset).

A bíróság álláspontja szerint a különös szenvedés okozását kimerítette:

- állat (kutya, sertés, vaddisznó, ló, sün) ütlegetése (11 eset);
- az állat (kutya, sertés) fejbe verése különböző eszközökkel, például kővel, csákánnyal, baltával, fejszével, kalapáccsal (7 eset);
- lánc kutya nyakába benövésének hagyása (3 eset);
- kutyák gondozásának elmulasztása (3 eset);
- kutya földhöz csapása, ház falához vágása (2 eset);
- kutya, egerészölyv megmérgezése (2 eset);
- macska testrészének levágása, anyajuh torkának elvágása (2 eset);
- nagyszámú állat (bárány, naposcsibe) nem megfelelő szállítása, tartása (2 eset);
- egyéb esetek, így például hurkok kihelyezése vadászat céljából, kutya több hónapig hátrahagyása, sün fogva tartása élelem és víz nélkül, kutya autóhoz kötése és ily módon való közlekedés, kutyával való vadászat, macska kályhába dobása, kutya fojtogatása, nyúl kővel való megdobálása.

Több állat maradandó egészségkárosodásával vagy pusztulásával megvalósuló állatkínzás:

- kutyák, lovak nem megfelelő módon táplálása, itatása, aminek következtében éheztek és szomjaztak; bezárva tartása; állatorvosi ellátásának hiánya (6 eset);
- kutyák földhöz csapása, ház falához vágása (2 eset);
- kölyökkutyák vízbe fojtása (1 eset);
- hurkok elhelyezése vadak elejtése céljából (1 eset).

Elkobzás. A 197 ügyből 8 ügyben került sor állatok (kutyák és lovak) elkobzására. Az állatok állatmentő alapítványhoz, illetve fajtamentő egyesülethez kerültek. A bíróság jogerős ítéletében azért kobozta el az állatokat, mert a terhelt kutyáját bántalmazta, kidobta a ház tetőtéri ablakán keresztül, lovait, illetve kutyáit nem megfelelően tartotta. A lovak esetében ez oly módon jelent meg, hogy nem volt biztosítva számukra megfelelő mennyiségű és minőségű takarmány, ivóvíz; bőrük parazitákkal fertőzött, patájuk gondozatlan volt. Kutyákat pedig saját ürüléküktől és vizeletüktől szennyezett helyen tartottak; huzamos időre bezártak; illetve nem voltak beoltva; továbbá parazita elleni kezelésben sem részesültek.

A bíróság által értékelt legfontosabb bizonyítékok. Az állatkínzás miatti büntetőeljárások során a bíróság által értékelt legfontosabb bizonyítékok, körülmények legtöbbször a következők voltak:

- a tanúk, akik látták a történeteket (140 terhelt esetén);
- a helyszínen észleltekről, az összegyűjtött adatokból és a megtett intézkedésről készített rendőri jelentés (113 terhelt esetén);
- a fényképekből álló melléklet (95 terhelt esetén);
- valamint a feljelentésről, a helyszíni szemléről és a lefoglalásról készült jegyzőkönyv (81, 77, 48 terhelt esetén);
- a terhelt beismerő vallomása (65 terhelt esetén);
- a bűnjeljegyzék (44 terhelt esetén);
- mindezen kívül végül, de nem utolsósorban az elkövetési magatartás és az állat állapota közötti okozati összefüggés megállapítása céljából az igazságügyi állatorvos szakértő véleménye (39 terhelt esetén) és a sérült állatot ellátó állatorvos jegyzőkönyve (35 terhelt esetén).

A büntetés kiszabása során értékelt enyhítő és súlyosbító körülmények. A büntetés kiszabása során a bíróság enyhítő körülményként értékelte a terheltek beismerő vallomását (44); büntetlen előéletét (43); azt, hogy kiskorú gyermek(ek) tartására kötelesek (26); az időmúlást (24); a kár részben vagy teljes egészében való megtérülését (10); az elkövetési érték minősítési értéktárhoz való közeli-tését (8); valamint a megbánó magatartást (6). Volt olyan ügy, amelyben enyhítő körülményként szerepelt az, hogy a vádlott ellen nem indult korábban közigazgatási eljárás az állattartással kapcsolatban.

A büntetés kiszabása során a bíróság súlyosító körülményként vette figyelembe leggyakrabban a hasonló típusú cselekmények országos, illetve helyi szinten történő elszaporodottságát (29); a terheltek büntetett előéletét (22); a társtetteségben való elkövetést (20); a bűnhalmazatot, illetve a többszörös halmazatot (15); azt, hogy a vádlottak büntetőeljárás, illetve felfüggesztett szabadságvesztés hatálya alatt követték el a bűncselekményt (11, illetve 10 személy); továbbá hogy a cselekmény nemcsak alkalmas volt arra, hogy az állat pusztulását okozza, hanem az állat elhullása mint eredmény ténylegesen be is következett (9). Súlyosító körülményként szerepeltek még ezekben az ügyekben az alábbi tényezők:

- az állat kitartó, durva bántalmazása;
- a brutális elkövetési mód;
- az állat kiszolgáltatott helyzete, különös tekintettel fajtájára, életkorára és testsúlyára;
- az állatok hosszabb időn keresztül rendkívül rossz körülmények között tartása;
- a büntetőeljárás megindulását követően a vádlott nem tett semmit az állatok körülményeinek javítása érdekében;
- több ló nem megfelelő tartása és gondozása (az állatok nem kaptak elegendő takarmányt, orvosi ellátásban sem részesültek);
- több kutya kitétele;
- több állat pusztulása;
- kíméletlen, a kutya életének megmaradására esélyt sem hagyó, garázda elkövetési mód;
- állattartói kötelezettség súlyos elhanyagolása;
- több állat hosszú időn keresztül való nélkülözése;
- az állat két lövéssel való megsebesítése;
- az állatnak olyan súlyos sérülés okozása, ami a gyógyulási időt meghosszabbította.

Elkövetői kör. Összesen 260 terhelt valósította meg a bűncselekményeket, 63,1%-ot tettesnek, 31,9%-ot társtettesnek, 3,1%-ot bűnsegédnek minősítettek. Túlnyomó többségében olyan férfiak (88,5%) követték el a bűncselekményeket, akik községben (142) vagy városban (66) élnek, tehát az állatkínzások többsége vidéken történik, ahol gyakran a mai napig olyan szokások élnek (például kutyák veréssel nevelése), amelyek máshol általában nem elfogadottak. A terheltek között 22 fiatalkorú, 40 fiatal felnőtt volt. A fiatalkorú elkövetők többsége (20) indokolatlanul bántalmazott állatokat, illetve az állatnak különös szenvedést okozva állatkínzás büntetettét valósította meg. Legnagyobb számban 31 és 40, valamint 41 és 50 év közötti személyek követték el a vizsgálat alapjául szolgáló eseteket. A legfiatalabb elkövető 18, a legidősebb 78 éves volt. Iskolai végzettségüket

tekintve általános iskolát (114) vagy szakmunkásképzőt (52) végeztek. Az iratok alapján megállapítható, hogy a 260 elkövetőből 186 rendelkezett valamilyen állással, azonban erről sok terheltnél (42) nem volt adat.

Az elkövetők többsége alkalmi munkás (34), alkalmazott (27), munkanélküli (24), továbbá öregségi (17) vagy rokkantsági (16) nyugdíjas volt. Kiemelkedő, hogy három állatgondozó szerepelt az elkövetők között. A terheltek között 4 román és 1 osztrák állampolgár volt. Csupán 11 elkövető volt előzetes letartóztatásban. Az elkövetők 63,5%-a (165) először követett el bűncselekményt. Korábban 95 terhelte volt már büntetve, a többség lopás vétsége (19) és büntette (15), valamint lopás büntette és más bűncselekmények (11), továbbá ittas járművezetés vétsége (11) miatt. Csak három személy követett el korábban állatkínzást. Jogerős ítélet első fokon 187, másodfokon 70 terheltnél született.

A bíróságok jogerősen legtöbbször, 134 személynél (ebből tízen fiatalkorúak voltak) felfüggesztett szabadságvesztést, 1 személynél pedig részben felfüggesztett szabadságvesztést szabtak ki főbüntetésként. Két terheltnél emellett pénzbüntetést is alkalmaztak. Végrehajtandó szabadságvesztésre 29 elkövetőt ítélték (ebből ketten fiatalkorúak voltak). Főbüntetésként közérdekű munka büntetést 39, pénzbüntetést 18 személlyel szemben szabtak ki. Mellékbüntetésként legtöbbször közügyektől eltiltást (25) és vagyonelkobzást (11) rendeltek el. Intézkedésként legtöbbször próbára bocsátást (34) és pártfogó felügyeletet (26) alkalmaztak. Ezenkívül néhány elkövető megrovásban (4 személy) részesült. Jóvátételi munkát, elkobzást és vagyonelkobzást összesen 6 személynél írtak elő. A bíróság fiatalkorúak esetén a büntetések közül a felfüggesztett szabadságvesztésen kívül jellemzően közérdekű munka büntetést szabott ki, intézkedésként pedig főként pártfogó felügyeletet és próbára bocsátást alkalmazott.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az, hogy egy társadalomban miként bánnak az emberek a környezetükben élő állatokkal, megmutatja az adott közösség civilizáltságát, valamint kultúrájának fejlettségét is. Magyarországot az állatvédelem területén gyakran éri az a kritika, hogy hiányzik a szakmaiság és a hatékony együttműködés (sokszor látszatcselekvések zajlanak), de főként az egyes szervezetek és hatóságok tevékenységének tényleges összehangolása. Hangsúlyt kellene fektetni a helyes állatvédelmi szemlélet kialakítására, ami magában foglalja az etikus bánásmódot és a minőségi állattartási kultúrát, de ahhoz, hogy ez megvalósuljon, elengedhetetlen a kiterjedt hatóságú ismeretterjesztés és tudásátadás, az állatvédelmi képzés, tovább-

képzés, valamint a jogi szabályozás ellenére fennmaradt „homályos” részek és joghézagok kitöltése.

Szükséges természetesen, hogy a büntetőjog megtartsa ultima ratio jellegét, ennek pedig nemcsak az alapelvek által garantált biztosítékok miatt van jelentősége, hanem azért is, mert a büntetőjogon kívüli eszközökkel még időben megelőzhető lenne az állatkínzás bűncselekményének elkövetése²⁰ vagy annak ismétlődése.

Magam is hiszem és vallom, hogy az oktatás az élet minden területén fontos, így az állatvédelem terén sem maradhat el. „Sokkal többet tudunk elérni, ha a társadalom erkölcsi szintjét igyekszünk fejleszteni és tudatosítjuk az állampolgároknak, hogy az állatok érző, szenvedni képes lények, akiknek jóléte az emberi életminőséget is javítja.”²¹

IRODALOMJEGYZÉK

- AMBRUS István: Az állatkínzás bűncselekményének jogi tárgyai, egyes dogmatikai kérdései, valamint *de lege ferenda* szabályozása, *Magyar Jog*, 68. évf., 2021/7–8, 452–466. <https://szakcikadatbazis.hu/doc/5285363>
- BELOVICS Ervin – MOLNÁR Gábor Miklós – SINKU Pál: *Büntetőjog*. II. Különös rész, Budapest, HVG-ORAC, 2021.
- DOMOKOS Andrea: Az állatok védelme, erkölcsi és jogi kérdések, in Domokos Andrea (szerk.): *A természet, környezet büntetőjogi védelme*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2022, 59–82. https://ajk.kre.hu/images/doc2022/pr/a_termeszeti_kornyezet_buntetojogi_vedelme.pdf
- ELEK Balázs: *Vadászok, halászok a büntetőjog hálójában*, Budapest, HVG-ORAC, 2015.
- EMBERSICS Judit: Az állatvédelem kialakulása és történeti áttekintése, *Iustum Aequum Salutare*, XII. évf., 2016/4, 215–225.
- KÁROLYI Judit: Az állatkínzás szabályozásának fejlődése Magyarországon, *Acta Juridica Et Politica*, LXVIII. évf., 2006/13.
- MIKÓ Józsefné Jónás Edit: Az állatvédelem tárgya, *SZTE Elektronikus Tananyag Archívum*, 2018. november 15. <https://eta.bibl.u-szeged.hu/777/>
- NAGY-PALLAY Klára: Ebcsont beforr? A társállatokon elkövetett állatkínzás ismérvei, in Stipta István (szerk.): *Károli Kiválóságok. A 35. Országos Tudományos Diákköri Konferencia*

²⁰ Nagy-Pallay Klára: Ebcsont beforr? A társállatokon elkövetett állatkínzás ismérvei, in Stipta István (szerk.): *Károli Kiválóságok. A 35. Országos Tudományos Diákköri Konferencia díjnyertes dolgozatai*, Budapest, KRE ÁJTK, 2022.

²¹ Domokos Andrea: Az állatok védelme, erkölcsi és jogi kérdések, in uő (szerk.): *A természet, környezet büntetőjogi védelme*, Budapest, KRE ÁJTK, 2022, 79.

- díjnyertes dolgozatai*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2022, 213–228.
- PAULOVICS Anita: *Állatvédelem az EU jogharmonizáció tükrében*, Budapest, Virtuóz, 2002. https://epa.oszk.hu/02400/02445/00042/pdf/EPA02445_ias_2016_04_215-225.pdf
- PETRÉTEI Dávid – SCHREITER Katalin – TILKI Katalin: *Támpontok az állatkínzás nyomozásához*, Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021.
- TILKI Katalin: Az állatkínzás miatt indult büntetőeljárások tapasztalatai I., *Ügyészségi Szemle*, III. évf., 2018/1, 58–76.
- A kutya, aki miatt törvény hoztak az állatkínzás ellen. 2022. október 15. <https://magyarallatvedelem.hu/kutyat-torveny-allatkinzas/>
- Kutyakötelesség. Útmutató a felelős kutyatartás jogszabályi előírásaihoz*, Budapest, Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal, 2018. https://portal.nebih.gov.hu/documents/10182/1055767/kutyatartasi_kezikonyv_2018_2kiad_ON.pdf/6139612a-1f45-305d-93f5-9e103cc3a970

NÉHÁNY GONDOLAT AZ ÁLDOZATVÉDELME KIALAKULÁSÁRÓL

—◀▶—
CZINE ÁGNES

BEVEZETÉS

Az áldozatok segítése és védelme egyidős az emberiséggel. Persze ez nem azt jelenti, hogy az ókorban ismerték volna a viktimológia tudományát, vagy vizsgálták volna a társadalom azon csoportjainak típusait és életkörülményeit, amelyek bűncselekmények, háborúk, környezeti katasztrófák áldozatai lettek, illetve anyagi, egészségügyi vagy éppen mentális állapotuknál fogva a társadalom hátrányos helyzetű csoportjaivá váltak. Az is természetes, hogy az ismert történelem kezdeti évszázadaiban a szűk erőforrások nem adtak lehetőséget arra, hogy az áldozati helyzetben lévő és ennek következtében rosszabb életkilátásokkal rendelkező embereket megmentsek vagy akár segítsék. Nemcsak a társadalmi empátia vagy az anyagi erő hiányzott hozzá, hanem gyakran a szaktudás, az összefogás, az intézményrendszer is, de mindig voltak olyan emberek, akik segítettek az elesetteken, a rászorulókon. Azért, mert szerették embertársaikat, azokat is, akik segítségre, gyámolításra, vigaszra szorultak.

Szép példája ennek Árpád-házi Szent Erzsébet¹ élete, tettei. A türingiai örgróf feleségeként, családayaként, majd özvegyként élt, és a rászorulókat erején felül támogatta. Jóllehet királyi sarj volt – II. András magyar király lánya –, a végteleenségig alázatos élete, a szegények és a betegek odaadó támogatása miatt már életében szentként csodálták. Néhány évvel halála után, 1235-ben szentté avatta, kanonizálta az Egyház. A későbbi korban Henry Dunant története is jól példázza, hogy még egyetlen embernek az elesettek segítése iránti elszántsága, tevékenysége is világméretűvé válhat. Dunant jómódú genfi családból származott, de a szülei a vagyonuk egy részét a szegényeknek adták. Tevékenységének eredményeként megalapították a ma már az egész világon Vöröskereszt–Vörösféldhold néven ismert szervezetet, amely az időközben elfogadott négy Genfi Egyezmény és kiegészítő jegyzőkönyvei révén alkotja a Nemzetközi Humanitárius Jogot.

¹ Árpád-házi Szent Erzsébet (1207–1231) Szent Ferenc fiatalabb kortársa volt.

Mint a legtöbb dolgot, ami fontos volt az élethez, az emberi lélekhez, de nem akad gazdája vagy éppen menedéke, azt a vallás hivatásos művelői, a papok, a szerzetesek, végső soron az egyházak vállalták magukra. Ennek következtében a ma már karitatív jellegű tevékenységekben szinte mindenhol az adott ország intézményrendszerén belül az egyházak munkáját tetten érhetjük. Persze az áldozatvédelem mai fogalma és a karitatív, jótékonyági, embersegítő tevékenység napjainkban jól elkülöníthető. Az áldozat szó értelmezésétől függően azonban a társadalom elesettjeinek és segítségre szoruló embertásainknak különböző halmaza tartozik ide. Ma már világos különbséget teszünk a bűncselekmények, a katasztrófák vagy akár a kommunizmus áldozatai között abban a tekintetben, hogy milyen jogi szabályozás vonatkozik rájuk. Kezdetben azonban ez a fogalom minden szerencsétlenül járt vagy szerencsétlen helyzetben lévőre kiterjedt.

Nem véletlen az sem, hogy az áldozat szónak először a vallási jelentése volt domináns, majd fokozatosan bontakozott és alakult ki az a terminológia és a részletes szabályozás, amelyet ma ismerünk, és ami még ma is fejlődőben és bővülőben van. Ma már a nemzetközi egyezményeken alapuló szabályozás segít abban, hogy egységesen közelítsük meg az áldozatok segítségét különösen például az Európai Unióban. Komoly intézményrendszer, szociális háló áll rendelkezésre abból a célból, hogy bármely ember, legyen bármilyen szerencsétlenséggel sújtott, emberhez méltó életet éljen, és lehetőséget kapjon a társadalom életében való részvételre. Külön kategóriát képeznek a bűncselekmények és az emberi jogi sérelmek, a hatalmi önkény áldozatai.

Ez a cikk az áldozatvédelem fokozatos kibontakozását vizsgálja, vázlatosan áttekintve azokat a főbb tendenciákat, amelyek segítették azt, hogy kialakuljon a társadalomban és azon belül különösen a jogtudományban az elesettek védelmének egyre gazdagodó és részletesebbé váló szabályozása.

AZ EGYHÁZNAK AZ ÁLDOZATOK VÉDELMEBEN BETÖLTÖTT TÖRTÉNELMI SZEREPÉRŐL

Először is azt járjuk körbe, hogy miről is beszélünk. Ki az az áldozat? Milyen körörről van szó? A háborúk és a katasztrófák áldozatokkal járnak, a bűncselekmények sértettjeit áldozatnak tekintjük, de áldozatnak tekinthetők a társadalom vesztesei, a szegények, a betegek, sőt ezeknek a hozzátartozói, ismerősei is. Az áldozatiság valamilyen súlyos hátránnyal jár. De mi ez a hátrány? Csak anyagi veszteség, vagy testi sérülés, amelyet a természet vagy a társadalom okozott, vagy egy fogyatékosság, melyet a születés, az örökletes gének okoztak? A lelki sérelmekről, traumákról, amelyek ezekhez kapcsolódnak, még nem is beszéltünk. Ha

legtágabb értelemben vizsgáljuk az áldozatiság fogalmát, akkor akár azt is mondhatjuk, hogy valamilyen szempontól szinte mindenki áldozatnak vagy – a filmekből ismert divatos szóval – „vesztesnek” tekinthető.

Próbáljuk azonban tudományosabban megközelíteni a fogalmat. Az áldozat szó önmagában is többjelentésű, és eltérő tartalommal használják a kriminológia, a büntetőjog, illetve a társadalomtudomány más területein aszerint, hogy milyen személyi kört vonnak ebbe a kategóriába. Gyakori, hogy az áldozat szó tartalma kapcsán az erről vitatkozókna automatikusan csak a büntetőjogi vonatkozások jutnak az eszükbe, holott viszonyítási alapként nemcsak a bűnügyek, büntető vonatkozású esetek, fogalmak jöhetnek szóba, hanem a munkahelyi, a családi, az érzelmi-pszichológiai élet, a vallási és más összefüggések is. Kétségtelen, hogy a szó elsősorban vallási eredetű, de nem pusztán a teológia töltheti meg tartalommal a fogalmat, mert egyes társadalomtudományoknak is van saját, jól körülírt, speciális áldozatfogalma. Leginkább a kriminológia, illetve a tőle fokozatosan elkülönülő és magának önálló tudományági rangot kivívó viktimológia rendelkezik kidolgozott fogalomtartalommal, kimunkált megközelítési szempontokkal, amelyek a nemzetközi jogban és a jogi szabályozásban is formát öltenek. A jogtudományban használt áldozat elnevezés pedig néha keveredik a sértett fogalmával, holott mindkét szó egyre világosabban elhatárolható definícióval rendelkezik.²

Az áldozat szó története a magyar őstörténetbe nyúlik vissza, még a finnugor korba. Az áld szó a pogány korban az áldozati szertartással kapcsolatos kifejezés volt. Az isteneknek bemutatott könyörgő, engesztelő áldozathoz kapcsolódott, amellyel az istenek jóindulatát akarták megszerezni. Egy másik jelentéstartalom is származott belőle, amelyet az áldomás szó tükröz. Az áldomás jogi jelentőséget is kapott, mert a pogány magyaroknál az áldomásként tartott lakoma a szerződés megkötésének formája volt, amely a keresztény időkben az áldomásivás szokásában maradt fenn. Valószínűsíthető, hogy az áldomás a foglalo fogalmával is kapcsolatban áll, amely mintegy áldozati bizonyítékként szolgált a szerződés megkötésére és az akaratnyilatkozat komolyságára. Ebben az értelmezésben egyébként már érezhető az áldozatjellegnek az a tartalma, hogy valami fontosról, kedves dologról lemond az áldozatvállalo egy cél elérése érdekében.³

Az *Encyclopedia Britannica Hungarica* magyarázata szerint az áldozat szó elsődleges jelentése az istennek vagy más természetfeletti lénynek szánt élőlényt vagy tárgyakat felajánló aktus, amely által az áldozatok az isten tulajdonává és

² Czine Ágnes: Az áldozat fogalmának változása és jelentéstartalmának sokszínűsége, *Magyar Nyelvőr*, 147. évf., 2023/2, 154–163.

³ Uo., 154–155.

így szentekké válnak. Az áldozattal tehát valamilyen formában mindig magát az életet ajánlják fel. Az áldozat az élet ünneplése, isteni és elpusztíthatatlan természetének az elismerése. Az áldozati aktus során felajánlott adomány megszentelt élete felszabadul, mint egy szent hatóerő, amely köteléket hoz létre az áldozó és a szent szférája között. Az áldozat révén az élet visszatér isteni forrásához, megújítja e forrás hatalmát, vagyis az élet életet táplál. Ezért mondta istennek a római áldozatbemutató, hogy „gyarapodj ezzel az áldozással”. Az áldozati aktus gyakran magának az áldozatnak az elpusztulását jelenti, így az élet kiszabadul belőle, és az istenség rendelkezésére áll. Az ételáldozatnak az oltár tűzén történő elégetése azt szolgálja, hogy az istenség elfogadja az áldozatot, és szaglász útján magáévá tegye.⁴

Az áldozatfogalomnak – részben a vallási gyökereiből eredően – általános értelemben tehát két alapvető szempontú megközelítése lehet. Az egyik megközelítés az áldozat aktív jellegét hangsúlyozza, és egy olyan cselekvést jelöl, amelynek során lemondunk valamiről, függetlenül attól, hogy remélünk-e valamilyen közvetlen vagy közvetett hatást ennek következtében, vagy sem. Az áldozat ezen eredeti formáját más nyelvekben, például az angol nyelvben a „sacrifice” szó jelöli, amelyen ugyancsak a szó latin eredetű változatából eredő vallási jelleg, a feláldozás tartalma hallatszik át. A másik megközelítés az áldozatfogalom elszenvedő jellegét támasztja alá, amely tehetetlenséget és ártatlanságot is sugall. Az áldozat ebben az értelemben – az ugyancsak latin gyökerű – „victim”. Ez az alapvető fogalmi elkülönítés sem a magyar, sem a német nyelvben nem érhető tetten, szemben például az angol és francia nyelvvel, ahol ez a kettősség kifejezetten megfogalmazódik. A magyar és a német nyelvben a fogalom mind a passzív, mind pedig az aktív jellegű jelentéstartalmat magában foglalja. A kettősség azonban nem ugyanannak a jelenségnek a két oldala, hanem két különböző jelenség fogalmi azonosítása, illetve a legújabb kori jelentéseltolódása az áldozattól mint tárgytól az áldozatig mint alanyig.⁵

Az áldozatok védelme és a róluk történő gondoskodás a történelem kezdetétől fogva elsősorban az egyházi, vallási szervezetekre hárult. Nyilván szerepet játszott ebben több tényező. A papok és szerzetesek voltak azok a képzett és tudó emberek, akik vallási elveik alapján érzékenyek voltak a szenvedésre, az emberi elesettséget empátiával közelítették, a szeretet hatalmát hirdették, és rendelkeztek szellemi és anyagi erőforrásokkal is ahhoz, hogy a társadalom áldozataival foglalkozzanak és könyörületet gyakoroljanak. Mind az orvoslásban, mind a szo-

⁴ *Britannica Hungarica, Világenciklopédia*, 15. kiadás, Chicago et al., 1994, I. kötet, 270.

⁵ Balogh László Levente: A magyar nemzeti áldozatnarratíva változásai, *Korall*, 16. évf., 2015/59, 37.

ciális segítségnyújtásban élen jártak, gondoljunk csak az asylum intézményére, amellyel lényegében már az emberi jogokhoz közelítő módon menedéket biztosítottak azok számára, akik menekültek a támadók és a harcok elől. A templomok falai biztosították sok esetben a fizikai túléléshez szükséges védelmet. Nem csoda tehát, ha az áldozatvédelem kezdetben a történelemben szorosan összekapcsolódott a vallással és az egyházi jellegű szervezetekkel.

Az egyházak, vallások az áldozatoknak több oldalról adtak védelmet, hiszen részben a szociális ágazatban az ételmezés, az idősek gondozása, az árvák nevelése is egyházi alapon működött. Másik ágazatát képezte a gondoskodásnak az egészségügy, az orvoslás, a betegellátás. Az egyház fontos szerepe volt továbbá a lelki egészség biztosítása is, gondoljunk csak – a harcba indulók lelkészi támogatásától kezdve a békében jól ismert gyónásig – mindazokra a tevékenységekre, amelyekkel egy pap a régen még külön szakmaként nem ismert pszichológusi munkát is ellátta. A társadalom és a természet áldozatainak gondozásában fontos részt képező szociális gondoskodás kialakulását például a kutatók egészen az őskorig visszavezetik. A fejlődéstörténet ősközösségi társadalmakban lejátszódó részét négy szakaszra bontják: először az együttérzés kifejezése, majd a tartalékolás és a megosztás, ezt követően az együttműködés, végül pedig az együttérzés kiteljesedése szakaszára.⁶ Mint minden felosztás, ez is némiképpen önkényes, de alkalmas arra, hogy a vallásnak az áldozatvédelemben betöltött szerepéből rámutasson arra, hogy az áldozatvédelem sokféle tevékenysége az idők során egyrészt kezdett specializálódni és külön szakterületekké válni, másrészt a tudományos háttér kialakulásával az intézményrendszer is szakosodott. Rendkívül sok történeti példa bizonyítja, hogy a társadalmakban az elesettekről való gondoskodás először vallási elvárásként jelent meg először, majd később valósult meg állami szabályozás által.

Példa erre a zsidó hagyományokból a jótékonyság (tzedakah) – i. e. II. évezredre visszanyúló – vallási kötelezettsége. A Tóra tanítása alapján: „Mindig lesznek szegények a földön. Ezért most megparancsolom: Nyisd meg a kezéd testvéred, a földeden élő szűkölködő és szegény előtt.” (5Móz 15,11) Ennek mentén a késő ókori rabbik a tzedakah intézményéhez kapcsolódóan állami és magánalapokat hoztak létre a társadalom rászorulóinak fenntartására és támogatására. Élelmiszerbankokat hoztak létre, sőt a mai népkonyhák megfelelőjét is akkor hívták életre.⁷ A szociális felelősség és a gondoskodás fogalma Iránban (asha), Indiában (dharma), az idősekről gondoskodás az ókori görögöknél

⁶ Penny Spikins – Holly E. Rutherford – Andy Needham: From Homininity to Humanity: Compassion from the Earliest Archaics to Modern Humans, *Time and Mind*, vol. III, 2010/3, 303–325.

⁷ Nagy Milán: *Egyház és állam, az egyházak társadalmi szerepvállalása a rendszerváltoztatástól napjainkig*, Budapest, Szent István Intézet, 2022, 5.

(gereoboskia) és a rómaiaknál (alimenta) egyaránt ismert volt. A Római Birodalomban Traianus császár nevéhez köthető a szociális gondoskodás kiszélesedése, aki továbbfejlesztette az alimenta intézményét, amely a szegény sorsú római polgárok gyermekeinek nevelésére és iskoláztatására létrehozott állami alapítvány volt. Az árvák elhelyezésére árvaházakat hoztak létre, illetve támogatták az árvák családoknál történő elhelyezését is. Az árvák támogatása mellett a veteránokról is gondoskodtak, akik föld- és pénzjutalomban részesültek leszerelésükkor, illetve gondoskodtak a hadirokkantak megélhetéséről is.⁸ Látható tehát, hogy a történelem kezdetén a vallás erkölcsi rendszere és intézményei foglalkoztak az áldozatokkal, majd az államszervezetek kiépülésével (lásd a római példát) az állam is bekapcsolódott az áldozatvédelembe. Ez ugyanis az uralkodó osztály jól felfogott érdeke volt, hiszen az éhes és elnyomott néptömegek saját létfenntartásuk érdekében elvették a szűkös erőforrásokból azt, amire szükségük volt. Ez pedig bűnözéshez, anarchiához, a társadalom törvényes rendjének felbomlásához vezethetett, amely végső soron a fennálló hatalmat ingatta meg. Nemcsak a könyörület, az empátia és a vallási szeretet elve számított tehát ösztönzőnek, hanem a hatalom jól felfogott önös érdeke is az volt minden korban, hogy a szegényeket, elesetteket hozzájuttassák a létezéshez szükséges minimális eszközökhöz és lehetőségekhez, és ezzel megelőzzék az éhséglázadásokat vagy éppen a forradalmakat.

A középkorban a római katolikus egyház már átfogó szociális rendszert működtetett a szegények számára. A szegénygondozás a plébánosok és a kolostorok feladatává vált, az önkéntes szegénységben élő szerzeteseket a polgárság a szívébe zárta, és szívesen adakozott a szegények segélyezésére. Azonban egyre több nemesifű került a papi pályára, akik igyekeztek megtartani a nemesi élet ragyogását és költséges életmódját, aminek a következménye az lett, hogy az elvilágiasodott papok és főpapok nem foglalkoztak már olyan intenzíven a szegénygondozással, mint azelőtt. A szegénygondozás fogyatékoságainak a következménye pedig az lett, hogy a koldusok száma megszorodott. A városok fejlődésével minden koldus a város felé igyekezett, ahol segítségre, koldulásra sokkal nagyobb és több lehetősége volt, mint a falvakban. A nehéz gazdasági viszonyok következtében és a vagyonosok részvétlensége miatt a szegények gyámolítását az egyház már nem tudta egyedül ellátni. A városokban egyre erőteljesebben merült fel tehát a közösségek terhére a segélyezés megszervezésének kérdése.⁹

⁸ Novoszath Péter: *A társadalombiztosítás pénzügyei*, Budapest, Nemzeti Közszerológiai és Tan-
könyvkiadó, 2014, 17–50.

⁹ Nagy: *Egyház*, 7.

A nélkülözés pedig a bűnözés melegágya, hiszen a mindennapi betevő falatot meg kell szerezni valahogy a koldusnak, ha nem akar elpusztulni. Az állam így kettős szorításba került, hiszen egyfelől meg kellett fékeznie a bűncselekmények elszaporodását, ha a gazdagok meg akarták tartani életszínvonalukat, és nem akartak állandóan rettegni a rablóktól és tolvajoktól. Másrészt felismerték, hogy legjobb, ha a baj gyökerét orvosolják valamennyire, és nem a következményt, vagyis a nyomort, a szenvedést enyhítik, és ekkor kényszerült az állami intézményrendszer lépni a társadalom szegényeinek, elesettjeinek védelme érdekében.

Terjedelmi okokból most ugorjunk egy nagyot a történelemben arra az időszakra, amikor az áldozatvédelem nemcsak ösztönös emberi együttérzés, vallási erkölcs alapján, hanem már tudományként kezdett kibontakozni, és ezzel egyidejűleg az állami intézményrendszer és a szaktudás erősödését figyelhetjük meg, amely fokozatosan átveszi az egyháztól ezt a szerepet.

NÉHÁNY SZÓ A MAGYAR REFORMÁTUS EGYHÁZ ÁLDOZATSEGÍTŐ MUNKÁJÁRÓL

Az egyetemes történelem vázlatos áttekintése után szűkítsük nézőpontunkat a magyar egyházi munkára és azon belül különösen a református egyház néhány kiemelkedő teljesítményének a bemutatására.

A hazai egyházak sokat tettek az elesettek, a gyermekek, a fogyatékosok, a betegek megsegítéséért. A szerzetesrendek, az apácák nemcsak a háborúk alatt, de békeidőben is szociális és egészségügyi tevékenységet végeztek, és oktatási segítséget nyújtottak.

A 19. század vége számos változást hozott a magyar társadalom életében. 1867-től a polgári fejlődés felgyorsulása nyomán fokozódott az állami szerepvállalás: megjelent az állami szociálpolitika; diverzifikálódott a gondoskodási formák köre, illetve kiszélesedett a gondoskodásban részesülők tábora. Ez az időszak egészen a második világháború végét követő átrendeződésig a „keresztény társadalom” korának tekinthető, amikor is az összefonódott vallási és szekuláris kultúrából úgy részesedett mindenki, mint a nemzeti hagyományból – tudniillik „a vallás a legfontosabb kultúrahordozóként megelevenítette a történelmi folyamatosságot, képviselte a nemzeti identitást, hozzájárult a társadalom integrációjához”.¹⁰

Konkrét példaként említeném ebből az időszakból a református egyház tevékenységi köréből, hogy szeretetházakat, árvaházakat és kórházat működtetett a Fi-

¹⁰ Uo., 9.

ladelfia Diakonissza Intézet keretében, ahova például a neves Bethesda Kórház is tartozott.¹¹ A nagy testvéri összefogást azonban az áldozatok, elesettek megsegítésének területén igazán az Országos Református Szeretetszövetség hozta meg, amely 1931. május 7-én alakult, Kiss Ferenc debreceni lelkipásztor kezdeményezésére. A Szövetség működtetésében Kiss Ferencnek elvülhetetlen érdemei voltak. A Szövetségnek egy év múltán, már 1932-ben 22 ezer tagja volt, és vagyona elérte a 150 ezer pengőt. 1938-ban pedig 34 intézetet működtetett 1054 gondozottal, ez a szám aztán 56 intézményre emelkedett (árvaház, öregek otthona, fogyatékostelep és -otthon). A szeretetmunkát végző szövetség 1935-ig 350 alföldi sokgyermekes, földműves családnak is segített letelepedni Baranyában. A szövetség sorsát a háború és a kommunista egyeduralkodó pecsételte meg. A második világháború erősen megtépázta az intézményrendszerét, de maradt még mintegy 22 intézete.¹² Végül 1949. november 22-én a közgyűlés határozatot hozott az egyesület feloszlatásáról, és alapszabályainak megfelelően minden ingó és ingatlan vagyonát a református egyháznak adta át. Működő intézményeik az egyházmegyék által át nem vett más ingatlanaikkal együtt a Református Szeretetszolgálat kezelésébe kerültek, amely 1949. október 7-én alakult meg immár a szocializmusnak a vallást kevésbé támogató ideológiai keretei között.¹³

Az egyházak karitatív, gondozási, segítő tevékenységének következő fordulópontja tehát 1945 volt, ami a kommunista diktatúra hazai kiépülésének kezdetét jelentette. Az egypárti diktatúra az egyház működésének ellehetetlenítését, végső soron pedig annak megsemmisítését tűzte ki célként. Ennek első lépéseként az 1945-ös földreform keretében kárpótlás nélkül elvették az egyház vagyonát és az egyházi ingatlanokat. Majd államosították az egyházi iskolákat, könyvtárakat, nyomdákat, felszámolták az egyházi háttérű szervezeteket, egyesületeket, társaságokat, a szociális és egészségügyi feladatokat pedig állami feladatnak nyilvánították. Az államszocializmus – különösen a Rákosi-diktatúra – évei alatt az egyházi személyek ellenséggé váltak.¹⁴ Ez a folyamat egészen 1989-ig tartott, amikor a rendszerváltozás következtében újraéledt az egyház áldozatsegítő munkája.

¹¹ Molnár Ambrus: Szeretetszolgálat, in *Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből 1867–1978*, Budapest, 1983, 467.

¹² Uo., 470–471.

¹³ Géra Eleonóra Erzsébet: *Református karitatív intézmények a magyar fővárosban 1850–1952*, doktori disszertáció, Budapest, 2006, 262. <https://doktori.btk.elte.hu/hist/gera/diss.pdf>

¹⁴ Nagy: *Egyház*, 9.

AZ ÁLDOZATVÉDELEM NEMZETKÖZI MEGKÖZELÍTÉSÉNEK FEJLŐDÉSE

A 20. század második felében azonban más alapvető változások is történtek az áldozatok védelmének tudományos megközelítésében és intézményrendszerében. A második világháború borzalmainak hatása volt a viktimológia létrejöttére, valamint arra, hogy az áldozatok felé fordult az emberiség figyelme, és hogy az egyházi áldozatsegítés helyébe/mellé számos világi megoldás és intézmény lépett.

Két elemet szeretnék a témánk szempontjából ebből az időszakból kiemelni, amely tényezők befolyással voltak a ma ismert áldozatvédelem eszköz- és intézménytárának a kialakulására. Ismét csak térjünk vissza az áldozatfogalomhoz. Az áldozat általános, vallási és társadalmi fogalmát szűkebb és konkrétabb értelemben kisajátította a viktimológia, amely már nem minden áldozatra vetette vizsgálódó tekintetét, hanem csak a bűncselekményeket tekintette viszonyítási alapnak az áldozatfogalom értelmezésekor. Azok közül a nemzetközi egyezmények közül, amelyek kapcsolatosak az áldozatok segítésével (pl. katasztrófák, államosítások stb. áldozatai), most koncentráljunk a bűncselekmények áldozataival foglalkozó egyezményekre. Ezek a nemzetközi jogi instrumentumok ugyan a bűnözésre koncentráltak, de védelmi körüket kiszélesítették a hatalom áldozataival, az emberi jogi sérelmekkel, a humanitárius bűncselekményekkel, ami az államhoz képest viszonyított értelmezési és vizsgálati alapot képezett.

Elsőként tehát ebben a relációban a viktimológia szerepéről ejtsünk néhány szót. Egy pillanatra lépünk vissza a valláshoz. A latin nyelvben a sacrificium szó jelzi azt a vallásos áldozást vagy feláldozást, amit az istenek kegyeinek elnyeréséért végeznek a hívők. A victima pedig lényegében azt a passzív dolgot jelenti, amelyet ennek következtében feláldoznak. A viktimológia ez utóbbit, a passzív áldozatot vette elnevezésének alapjául, és a viszonyítást, a vizsgálódást a bűncselekményekhez képest, illetve azok szempontjából végezte el.

A viktimológia a bűncselekmények áldozatainak tudományos vizsgálata, a kriminológia egyik aldiszciplínája. Célja az áldozatok és az elkövetők közötti kapcsolat tanulmányozása; a bűncselekményeknek különösen kiszolgáltatott személyek és az áldozat elhelyezése a büntető-igazságszolgáltatási rendszerben. Eleinte (a kriminológia 1880-as évekbeli kezdeteire visszamenőleg) minden, ami a viktimológiára hasonlított, egyszerűen a bűncselekményeknek az áldozatok szemszögéből történő tanulmányozása volt. A viktimológia tudományos vizsgálata az 1940-es és 50-es évekre vezethető vissza. Két kriminológus, Mendelsohn és von Hentig, a „tipológiák” létrehozásával kezdte meg a viktimológia területének megalapozását. Őket tartják a „viktimológia atyjainak”. Ezek a tu-

dósok, az új „viktimológusok” az áldozatok viselkedését és sebezhetőségét kezdtek tanulmányozni. Mendelsohn létrehozott egy tipológiát hat áldozattípusról, amelyben csak az első típus az ártatlan, a másik öt típus valamilyen módon hozzájárult saját sérüléséhez, közreműködött az áldozattá válásában. Von Hentig (1948) az emberölés áldozatait tanulmányozta, és azt mondta, hogy a legvalószínűbb áldozat a „depressziós típus”, aki könnyű célpont, mert figyelmetlen és gyanútlan. Wolfgang kutatásai (1958) szerint az emberölés áldozatává válást valójában az áldozat tudattalan öngyilkossági vágya okozza.¹⁵ Mindezek az állítások és tipológiák arra a felismerésre utalnak, hogy az áldozatoknak része volt abban, hogy a bűncselekmények sértettjeivé legyenek. A viktimológusok ezt különböző tényezőkre vezették vissza, például az áldozatok külső tulajdonságaira, viselkedésére, társadalmi helyzetére és más okokra. Hozzá kell tenni, hogy az áldozattá válás mérlegelése főleg valószínűségekre alapozott megközelítés, de kétségtelen, hogy bárki válhat bűncselekmény áldozatává. Vannak azonban olyan tényezők, amelyek provokálják a bűnözőket, lehetőséget teremtenek számukra, hogy bizonyos emberi tulajdonságok, viselkedések, helyzetek, helyszínek vagy emberi motívumok meglepte esetén bűncselekményeket kövessenek el.

A nemzetközi jogi aktusok közül a legfontosabb szemléleti változást az Áldozatok Magna Chartája néven is ismert nyilatkozat hozta, és nagy hatással volt a tudományos kutatásra is. Az ENSZ 1985-ben egy deklarációt adott ki „az igazságszolgáltatás alapvető elveiről a bűncselekmények és a hatalommal való visszaélés áldozatai számára (továbbiakban: 1985. évi ENSZ-deklaráció), amely először definiálta nemzetközi szinten és általános igénnyel az áldozat fogalmát. A fogalommeghatározás szerint „áldozatok” azok a személyek, akik egyénileg vagy együttesen sérelmet szenvedtek el, beleértve a fizikai vagy lelki sérülést, érzelmi szenvedést, gazdasági veszteséget, továbbá akiknek alapvető jogaik jelentős csorbát szenvedtek olyan cselekmények vagy mulasztások következtében, amelyek sértik a tagállamok hatályos büntetőjogi normáit, beleértve azokat a normákat is, amelyek tiltják a hatalommal való visszaélést. Az „áldozat” kifejezés magában foglalja a közvetlen áldozat közeli családtagjait vagy eltartottjait, valamint azokat a személyeket, akiket a bajba jutott áldozatok megsegítése vagy az áldozattá válás megelőzése érdekében történő beavatkozás során sérülés ért.¹⁶

A meghatározás lényeges elemei közül ki kell emelnem, hogy a „személyek” kifejezés ebben a definícióban még nem egyértelmű abból a szempontból, hogy a természetes és a jogi személyeket egyaránt felöleli-e, vagy sem. A későbbi

¹⁵ Pramod Tiwari: Victimology: a Sub-Discipline of Criminology, *Dehradun Law Review*, vol. 4, 2012/1, 88–89.

¹⁶ 1985. évi ENSZ-deklaráció, jóváhagyva: A/RES/34, 1985. november 29-én, 1–3. pont.

dokumentumok, így például az Európa Tanács ajánlása,¹⁷ valamint az EU irányelve (lásd később) már egyértelműbben fogalmaz, mert a természetes személyekre vonatkozó kifejezett utalást tartalmaz.¹⁸

További fontos eleme a meghatározásnak, hogy nemcsak egyén, hanem együttesen természetes személyek csoportja is lehet kollektív áldozat, például valamely közösséghez tartozásuk miatt. A kollektíven elszenvedett sérelem alapján tehát nemcsak az egyes tagállami polgárok, hanem azok csoportjai, kollektívái is megfeleltethetők az áldozat fogalmának.

A harmadik sajátosság, hogy a definíció nemcsak a bűncselekmények áldozatait, hanem a hatalmi visszaélés, az emberi jogok megsértésének az elszenvedőit is az áldozatfogalomba vonja, függetlenül attól, hogy az adott állam kriminalizálja-e az adott cselekményt. A megfogalmazás utal az érintett állam büntetőjogára, tehát az áldozatok körét befolyásolhatja az, hogy milyen cselekményeket tekintenek az országban bűncselekménynek, amely például hazánkban a szabálysértéseket is magában foglalja. Ugyanakkor az emberi jogokra utalással azoknak a cselekményeknek az elszenvedői is bekerülnek a fogalomkörbe, amelyek az állam belső joga szerint nem, csak a nemzetközi jog szerint tekinthetők bűncselekménynek.

Negyedik jellemzőként azonosítható, hogy a fogalom meghatározás szerint nemcsak az a személy válik áldozattá, aki ellen a cselekmény közvetlenül irányul, hanem a járulékos veszteségeket elszenvedők is, így a közvetlen családtagok vagy a konkrét cselekménnyel érintett tanúk, esetleg a bűncselekménynél beavatkozó, segítő személyek is. Ennek nyomán alakult ki a szakirodalomban a közvetlen (direkt) és a közvetett (indirekt) áldozati kategóriák megkülönböztetése.¹⁹ Itt kell felhívni a figyelmet arra, hogy az ENSZ és az Európa Tanács dokumentumai nem követelik meg a közvetlenséget, tehát áldozatfogalmuk ebben a tekintetben szélesebb körű. Ezzel szemben az EU irányelve csak a bűncselekmény közvetlen következményeinek az elszenvedőit tekinti áldozatnak.

Az ötödik egyedi sajátosság a sérelem meghatározása, amely lehet testi, szellemi vagy érzelmi sérülés, továbbá gazdasági veszteség. A gazdasági veszteség jellemzően a jogi személyek áldozattá válása során jöhet számításba. Az egyes sérelmek kezelése értelemszerűen más-más módszereket igényel.²⁰

¹⁷ Európa Tanács Miniszteri Bizottságának Rec(2006)8 ajánlása.

¹⁸ Görgényi Ilona: Az áldozat fogalmának és jogainak újraszabályozása az Európai Unióban, in Borbíró Andrea (szerk.): *A büntető hatalom korlátainak megtartása: a büntetés mint végső eszköz. Tanulmányok Gönczöl Katalin tiszteletére*, Budapest, ELTE Eötvös, 2014, 175.

¹⁹ Görgényi Ilona: A viktimológia, in Gönczöl Katalin – Kerecsi Klára – Korinek László – Lévay Miklós (szerk.): *Kriminológia – Szakkriminológia*, Budapest, Complex, 2006, 283.

²⁰ Görgényi: *Az áldozat*, 175.

Itt kell rámutatnom arra, hogy az ENSZ, akárcsak más nemzetközi szervezetek, nemcsak általánosságban foglalkozik az áldozat fogalmával, hanem speciális áldozati kategóriákra is elfogadott egyezményeket. Így például az ENSZ Közgyűlés 1992. december 18-án elfogadta az A/RES/47/133 számú határozatot, amely az erőszakosan eltűnt személyek védelméről szóló deklarációt tartalmazta. Ennek nyomán 2006. december 20-án ugyancsak a Közgyűlés meghozta az A/RES/61/177 számú határozatát az erőszakosan eltűnt személyek védelméről szóló nemzetközi egyezményről. Az egyezmény már rögzíti az erőszakos eltűnés fogalmát, így az áldozatok egy jól körülhatárolható körére vonatkozik. Az Egyezmény 2. cikke meghatározza „az erőszakos körülmények közötti eltűnést”. Erőszakos eltűnés a letartóztatás, őrizetbe vétel, elrablás vagy a szabadságtól való megfosztás bármely más formája, amely az állam képviselői, illetve az állam felhatalmazásával, támogatásával vagy hallgatólagos beleegyezésével bíró személyek vagy személyek csoportja által történik, és amelyet a szabadságtól való megfosztás elismerésének tagadása vagy az eltűnt személy sorsának vagy hollétének eltitkolása követ, és az érintett személyt ezáltal a jog védelmén kívül helyezi. Az ebben alkalmazott áldozatfogalom tehát egy speciális áldozati körhöz kapcsolódik, akiket a hatalom „eltüntetett”.

Természetesen nemcsak az ENSZ, hanem egyes regionális szervezetek is megkísérelték kidolgozni saját álláspontjukat az áldozatvédelem és áldozatfogalom tekintetében. Az Amerikai Államok Szervezete például elfogadta az erőszakosan eltűnt személyekről szóló Amerika-közi egyezményt, amely 1996. március 28-án lépett hatályba.²¹

Kétségtelen azonban, hogy leginkább az európai regionális nemzetközi szervezetek járnak élen a regionális szabályozás kidolgozottsága terén. Anélkül, hogy minden ajánlást vagy határozatot felsorolnék, ki kell emelnem az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának Rec(2006)8 számú ajánlását, amely a bűncselekmény áldozatainak nyújtott segélyről rendelkezik. Az ajánlás definíciója szerint áldozat az a természetes személy, aki valamely tagállam büntetőjogát sértő cselekmény vagy mulasztás következményeként sérelmet szenvedett, beleértve a testi vagy lelki sérülést, érzelmi szenvedést vagy gazdasági veszteséget. Az áldozat kifejezés adott esetben magában foglalja a közvetlen áldozat közvetlen családját vagy eltarthatóit is. A dokumentum tovább bővítette az áldozat-kategóriákat azzal, hogy bevezette az ismételt áldozattá válás fogalmát, amely olyan helyzetet jelent, amikor ugyanaz a személy meghatározott idő alatt egynél több sérelmet szenved el.

²¹ Carlos Fernandez de Casadevante Romani: International Law of Victims, in Armin von Bogdanfy – Rüdiger Wolfrum (eds.): *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, Vol. 14, Leiden, Brill, 2010, 228.

Az Európai Unió sem maradt sokáig adós az áldozatvédelemhez szükséges jogi szabályozással és ennek keretében az áldozatfogalom meghatározásával. Az Európai Unió Tanácsának 2001/220/IB számú kerethatározata (továbbiakban: kerethatározat) saját definíciót alkotott. A magyar és az angol nyelv terminológiai eltéréseiből fakad, hogy a kerethatározat címét érintően fordítási anomáliát tapasztalhatunk. A dokumentum hivatalos magyar nyelvű fordításában „a büntetőeljárásban a sértett jogállásáról” cím szerepel, míg a kerethatározatot utóbb felváltó 2012/29/EU Európa parlamenti és tanácsi irányelv (a továbbiakban: irányelv) úgy utal rá, mint a büntetőeljárásban az áldozatok jogállásáról szóló kerethatározatra. Ez az eltérés különösen jelentős abból a szempontból, hogy a kerethatározat által adott „sértett”, majd az irányelv szerinti „áldozat” definíció egymással milyen viszonyban állnak, továbbá mely magyar fogalmi kategóriának feleltethetők meg. Ennek kapcsán abból indulhatunk ki, hogy az eredeti szövegekben egységesen használt „victim” kifejezésnek csupán a magyar nyelvű fordításai mutatnak eltéréseket. Ennek ellenére tehát a jelentéstartalmak összefüggése szoros, és a kerethatározat „sértett” definícióját váltotta fel az irányelv „áldozat” fogalommeghatározása.

A kerethatározat vonatkozó rendelkezésének [1. cikk a) pont] tartalmi elemzése szerint a „sértett” természetes személy, aki olyan károsodást szenvedett, ideértve testi vagy szellemi épségének sérelmét, érzelmi szenvedését vagy gazdasági veszteségét is, amelynek közvetlen oka olyan cselekmény vagy mulasztás, amely valamely tagállam büntetőjogi szabályainak megsértésével valósult meg. A kerethatározat szűkebben fogalmaz az ENSZ-deklarációnál, és csak a természetes személyekről szól, vagyis sem a személyek összességét, sem pedig a jogi személyiségű áldozatokat nem vonja a fogalomkörébe. A kerethatározat szerint „ezért ezen kerethatározat rendelkezései nem korlátozódnak a sértett érdekeinek a büntetőeljárás alatti védelmére. Egyes olyan intézkedéseket is tartalmaznak, amelyek a sértettek támogatását szolgálják a büntetőeljárás előtt és után, és amelyek enyhíthetik a bűncselekmény következményeit.”

A kerethatározatot felváltó irányelv pontosította az „áldozat” fogalmát [2. cikk (1) bekezdés a) pont], és nem kötötte ahhoz az áldozati minőséget, hogy az csak a nemzeti jog szerinti bűncselekmény következménye lehet. Egyrészt tehát tágította az áldozat fogalmát, mivel nemcsak a nemzeti jog szerint bűncselekménynek minősített tényállások áldozatairól szólt, hanem a nemzetközi jog szerint bűncselekményeknek minősülő esetekről is, ha azokat esetleg a nemzeti jog nem implementálta volna. Ugyanakkor szűkítette a fogalmi kört azért, hogy a katasztrofá áldozatai például nem kerültek be a bűncselekmény áldozatai körébe.²²

²² Czine Ágnes: Néhány gondolat az áldozat, a sértett és a passzív alany fogalmi összefüggéseiről, *Magyar Jog*, 70. évf., 2023/3, 145.

Az uniós irányelv több követelményt támaszt. Az első csoportba kommunikációs jellegű segítség tartozik. A tagállamoknak garantálni kell azt, hogy az áldozattal folytatott kommunikáció egyszerű és közérthető nyelven, az áldozatok személyes jellemzőit figyelembe véve valósuljon meg.

Az áldozatok tájékoztatáshoz való joga a támogatási rendszer egyik pillére. Az Unió elvárja, hogy az áldozatok az első kapcsolatfelvételnél megfelelő tájékoztatásban részesüljenek az igénybe vehető támogatás fajtájáról, arról, hogy azt kitől kérhetik, a feljelentéssel kapcsolatos eljárásról, továbbá a védelemben való részesülés módjáról és feltételeiről.

Az áldozatok támogatásában az irányelv minimálisan egyes szolgáltatások megszervezését várja el kötelezően a tagállamoktól. Így például a szolgálatok érzelmi és pszichológiai segítségnyújtást kell hogy nyújtsanak az áldozatoknak. A szolgáltatások körébe tartozik még a bűncselekmény miatt felmerült pénzügyi és gyakorlati kérdésekre vonatkozó tanácsadás és a másodlagos vagy ismételt áldozattá válás, a megfélemlítés, valamint a megtorlás veszélyével, illetve ezek megelőzésével kapcsolatos tanácsadás. Az irányelv szerint a kötelezően biztosítandó szolgáltatások nagyrészt tehát tájékoztatási, tanácsadási jellegűek.

Az irányelv szerint a tagállamoknak az általános áldozatsegítő szolgálatokon túl vagy azok szerves részeként segítő szakszolgálatokat kell létrehozni, amelyek menedékozothatnak vagy egyéb megfelelő ideiglenes elhelyezést biztosítanak az áldozatok számára.

Az irányelv szerint minden áldozat térítésmentesen juthat hozzá az áldozatsegítő szolgáltatásokhoz.

Az irányelv szerint az áldozatsegítő szolgálatokat működtethetik állami vagy magánszervezetek, és szerveződhetnek szakmai vagy önkéntes alapon is.²³

Az irányelv tehát minimumszabályokat állapít meg a bűncselekmények áldozatainak jogaira, támogatására és védelmére vonatkozóan, és biztosítja, hogy a bűncselekmény áldozatává vált személyeket elismerjék, és tisztelettel bánjanak velük. Biztosítja továbbá, hogy az áldozatok megfelelő védelemben, támogatásban és az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférésben részesüljenek. Az áldozatok jogairól szóló irányelv pozitív hatást fejtett ki ott, ahol végrehajtották. Az Európai Bizottság 2020-ig szóló értékelése azonban elismeri, hogy vannak hiányosságok az irányelv tagállamok általi gyakorlati végrehajtása terén. Ezek a hiányosságok például abból erednek, hogy az irányelv egyes rendelkezései nem eléggé konkrétak. Ilyen például az áldozatok egyedi szükségleteinek kielégítését szolgáló szakismeretek biztosításá-

²³ Zséger Barbara: Milyen további kötelezettségeket ró a magyar államra az Európai Unió áldozatok támogatását szabályozó új irányelve? *Jogtudományi Közlöny*, LXX. évf., 2015/5, 270–271.

nak, valamint az áldozatok jogaira vonatkozó információkhoz való hozzáféréseinek hiányosságai. Az irányelv felülvizsgálata az áldozatok jogairól szóló, 2020–2025-ig szóló uniós stratégia részét képezi. A felülvizsgálat célja a bűncselekmények sértettjei jogainak megerősítése az egész EU-ban. A felülvizsgálat hatálya kiterjed a sértettek tájékoztatáshoz és támogatáshoz való hozzáféréseinek javítására, a sértettekkel való méltóságteljes és tiszteletteljes bánásmód biztosítására a büntetőeljárás során, valamint a sértettek részvételi jogainak erősítésére. A felülvizsgálat célja továbbá a nemi alapú erőszak – ideértve a szexuális erőszakot és a családon belüli erőszakot is – áldozatainak jobb védelme, valamint a kiszolgáltatott áldozatok, például a gyermekek és a fogyatékkal élők szükségleteinek kezelése.²⁴

Az Európai Unió az áldozatvédelem fejlesztésében azonban nem állt meg ennél az irányelvénél, hanem folytatja a tagállamokban folytatott tevékenység és az irányelv implementációjának monitorozását, és kidolgozza az általa szükségesnek vélt programokat.

Ennek a munkának az eredményeként az Európai Bizottság 2020. június 24-én fogadta el az áldozatok jogairól szóló első uniós stratégiáját (2020–2025). E stratégia fő célja annak biztosítása, hogy minden bűncselekmény áldozata, függetlenül attól, hogy az EU-ban hol és milyen körülmények között történt a bűncselekmény, teljes mértékben hivatkozhaszon a jogaira, és élhessen ezekkel a jogokkal. Ennek érdekében az Európai Bizottság felvázolja a tagállamok és a civil társadalom által végrehajtandó intézkedéseket.

A stratégia öt fő prioritást mutat be:

- hatékony kommunikáció az áldozatokkal és biztonságos környezet az áldozatok számára a bűncselekmények bejelentéséhez;
- a legkiszolgáltatottabb áldozatok támogatásának és védelmének javítása;
- az áldozatok kártérítéshez való hozzáféréseinek megkönnyítése;
- az együttműködés és a koordináció erősítése az összes érintett szereplő között; és
- az áldozatok jogai nemzetközi dimenziójának erősítése.²⁵

2023 júliusában az Európai Bizottság javaslatot fogadott el az áldozatok jogairól szóló irányelv felülvizsgálatára. A felülvizsgálatot – kiterjedt konzultációs folyamatot és az irányelv értékelését követően – hatásvizsgálat kíséri. Mielőtt az

²⁴ Victim's rights in the EU. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/747432/EPRS_BRI\(2023\)747432_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/747432/EPRS_BRI(2023)747432_EN.pdf) (Letöltés: 2024. május 10.)

²⁵ EU Strategy on victims' rights (2020-2025), European Commission. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/criminal-justice/protecting-victims-rights/eu-strategy-victims-rights-2020-2025_en (Letöltés: 2024. május 10.)

uniós társjogalkotók bármilyen felülvizsgálatot elfogadnának, a módosításokat megvitatják majd az Európai Parlamentben és a Tanácsban.²⁶

NÉHÁNY GONDOLAT A MAGYAR ÁLDOZATVÉDELMI SZABÁLYOZÁSRÓL

Az áldozatvédelem terén fontos mérföldkő a magyar szabályozásban, hogy 2006. január 1-jén hatályba lépett a bűncselekmények áldozatainak segítségéről és az állami kárenyhítésről szóló 2005. évi CXXXV. törvény, amely az utóbbi több mint másfél évtizedben történt módosításaival együtt több EU-irányelv, közöttük a korábban tárgyalt 2012/29/EU európai parlamenti és tanácsi irányelvnek való megfelelést is szolgálja.

A magyar állami áldozatsegítési rendszer 2006. január 1-jei bevezetésével létrejött egy állami alapokon működő, hatékony áldozatsegítési szervezetrendszer. Az áldozatvédelmi irányelv átültetésekor alakult ki az állam által nyújtott szolgáltatások ma is hatályos rendszere.

Az áldozatsegítő szolgálat jelenlegi felépítését az igazságügyi szolgáltatásokkal kapcsolatos egyes feladat- és hatáskörökről szóló 362/2016. (XI. 29.) Korm. rendelet szabályozza. Eszerint az igazságügyi miniszter áldozatsegítő szolgálatként eljárva működteti az Áldozatsegítő Vonalat és az áldozatsegítő központokat, míg a Kormány területi áldozatsegítő szolgálatként az igazságügyi igazgatási, illetve közigazgatási hatósági ügyekben a fővárosi és megyei kormányhivatalokat jelölte ki. Ez utóbbi esetben a kormányrendelet különös szabályokat is tartalmaz a kárenyhítés támogatási formához kapcsolódóan: a kérelem befogadására bármely megyei kormányhivatal illetékes (Budapestre és Pest megyére kiterjedő illetékességgel a Pest Megyei Kormányhivatal), míg döntő hatóságként Budapest Főváros Kormányhivatala jár el.²⁷

A bűncselekmények és tulajdon elleni szabálysértések áldozatai számos, egymástól eltérő jellegű (pénzügyi, gyakorlati) szolgáltatás közül választhatják ki az igényeiknek legmegfelelőbbet. Az áldozatsegítő központok létrehozásával a professzionális gyakorlati segítségnyújtás és a lelki segítségnyújtás immáron intézményes keretek között működik.

²⁶ What is next for the EU rules on victims' rights?, The Brussels Times, 19 December 2023. <https://www.brusselstimes.com/sponsored/840815/what-is-next-for-the-eu-rules-on-victims-rights> (Letöltés: 2024. május 10.)

²⁷ 362/2016. (XI. 29.) Korm. rendelet – az igazságügyi szolgáltatásokkal kapcsolatos egyes feladat- és hatáskörökről 10. § (3) bekezdés.

Szakértők szerint a központok által kínált szolgáltatások országos elérését a központok országos hálózattá fejlesztésével lehet elérni, mely feladat végrehajtása jelenleg is folyamatban van. Az áldozatok közvetlen elérésén alapuló áldozatsegítési rendszer létrehozásán túl az áldozatsegítés további fejlesztésének következő lépése lehet egy egységes áldozatirányítási rendszer létrehozása, valamint a civilszervezetek és önkéntesek hatékonyabb bevonása az állami áldozatsegítésbe. Szükséges lehet még a speciális áldozati köröknek új, személyre szabottabb szolgáltatások bevezetése, a mai kornak megfelelő informatikai platformok fejlesztése és a jogszabályi környezet folyamatos alakítása annak érdekében, hogy az áldozatok által elszenvedett sérelmek enyhítése minél gyorsabban, a szekunder viktimizációt elkerülve minél hatékonyabban történhessen meg. Ha sikerül egy hatékony és jól működő rendszert létrehozni, akkor a Kormány jelenlegi célkitűzései mentén újraépítendő magyar áldozatsegítő rendszer kiemelkedően jó példává válhatna a régióban.²⁸

ÖSSZEFOGLALÓ

Az áldozat fogalmának nyelvtani változása sokatmondó, beszédes. Olyan fogalomról beszélünk, amely az évszázadok alatt óriási mértékben kiterjedt és önálló szabályozást és tartalmat nyert az egyes társadalmi, emberi életviszonyok, jogágak területén. A mindennapi életben nemcsak a büntetőeljárásban szabályozták a magyar jogrendszerben az áldozatiság fogalmát, hanem a szociális, egészségügyi, közigazgatási és munkajog is kiterjedt szabályozással bír. A nemzetközi dokumentumok pedig még több kötelezettséget jelentenek az uniós tagállamoknak a folyamatosan bővülő szabályozás megvalósításához.

Az egyházak és a református egyház áldozatsegítése évszázadokon keresztül a mai napig az áldozatok megsegítésének óriási fellegetvára, szerepe vitathatatlan az élet számos szegmensén. Ennek a folyamatnak a fenntartása és továbbvitele mindannyiunk kötelessége.

²⁸ Doszpoly Orsolya – Barta Gábor – Novák István – Patai Péter: A hazai áldozatsegítés rendszerének aktuális kérdései, *Fontes Iuris*, 6. évf., 2020/3, 20.

IRODALOMJEGYZÉK

- BALOGH László Levente: A magyar nemzeti áldozatnarratíva változásai, *Korall*, 16. évf., 2015/59, 37.
- Britannica Hungarica, Világenciklopédia*, I. kötet, 15. kiadás, Chicago et al., 1994.
- CZINE Ágnes: Az áldozat fogalmának változása és jelentéstartalmának sokszínűsége, *Magyar Nyelvőr*, 147. évf., 2023, 154–163.
- CZINE Ágnes: Néhány gondolat az áldozat, a sértett és a passzív alany fogalmi összefüggéseiről, *Magyar Jog*, 70. évf., 2023/3,
- DOSZPOLY Orsolya – BARTA Gábor – NOVÁK István – PATAI Péter: A hazai áldozatsegítés rendszerének aktuális kérdései, *Fontes Iuris*, 6. évf., 2020/3, 9–20.
- GÉRA Eleonóra Erzsébet: *Református karitatív intézmények a magyar fővárosban 1850–1952*, doktori disszertáció, Budapest, 2006. <https://doktori.btk.elte.hu/hist/gera/diss.pdf>
- GÖRGÉNYI Ilona: A viktimológia, in Gönczöl Katalin – Kerecsi Klára – Korinek László – Lévy Miklós (szerk.): *Kriminológia – Szakkriminológia*, Budapest, Complex, 2006.
- GÖRGÉNYI Ilona: Az áldozat fogalmának és jogainak újraszabályozása az Európai Unióban, in Borbíró Andrea (szerk.): *A büntető hatalom korlátainak megtartása: a büntetés mint végső eszköz. Tanulmányok Gönczöl Katalin tiszteletére*, Budapest, ELTE Eötvös, 2014.
- MOLNÁR Ambrus: Szeretetszolgálat, in *Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből 1867–1978*, Budapest, 1983.
- NAGY Milán: *Egyház és állam, az egyházak társadalmi szerepvállalása a rendszerváltoztástól napjainkig*, Budapest, Szent István Intézet, 2022
- NOVOSZÁTH Péter: *A társadalombiztosítás pénzügyei*, Budapest, Nemzeti Közszerzői és Tankönyvkiadó, 2014.
- ROMANI, Carlos Fernandez de Casadevante: International Law of Victims, in Armin von Bogdanfy – Rüdiger Wolfrum (eds.): *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, Vol. 14, Leiden, Brill, 2010.
- SPIKINS, Penny – RUTHERFORD, Holly E. – NEEDHAM, Andy: From Homininity to Humanity: Compassion from the Earliest Archaics to Modern Humans, *Time and Mind*, vol. III, 2010/3, 303–325.
- TIWARI, Pramod: Victimology: a Sub-Discipline of Criminology, *Dehradun Law Review*, vol. 4, 2012/1, 87–97.
- ZSÉGER Barbara: Milyen további kötelezettségeket ró a magyar államra az Európai Unió áldozatok támogatását szabályozó új irányelve? *Jogtudományi Közöny*, LXX. évf., 2015/5, 269–275.

A SÉRTETT HELYZETE A BÜNTETŐELJÁRÁSBAN

DOBROCSI SZILVIA

BEVEZETÉS

A sértettel kapcsolatos kutatásomnak két fő célja volt: a sértett büntetőeljárás-beli szerepének áttekintése, hazai és nemzetközi kitekintéssel, valamint annak vizsgálata, hogy az eljárás egyszerűsítésére tett kísérletek hogyan hatnak a sértett jogaira.

A tényleges elemzést megelőzően érdemes fogalmi áttekintést adni a sértett-re vonatkozóan.

A sértett a bűncselekmény áldozata.¹ Az Európai Unió Tanácsának 2001/220/IB sz. kerethatározata szerint sértett „az a természetes személy, aki olyan károsodást szenvedett, ideértve testi vagy szellemi épségének sérelmét, érzelmi szenvedését vagy gazdasági veszteségét is, amelynek közvetlen oka olyan cselekmény vagy mulasztás, amely [...] a büntetőjog szabályainak a megsértésével valósult meg”. A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény (a továbbiakban: régi Be.) szerint sértett az a személy, akinek jogát vagy jogos érdekét a bűncselekmény sértette vagy veszélyeztette, míg a hatályos büntetőeljárás törvény (a büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény, a továbbiakban: Be.) felfogásában az a természetes vagy nem természetes személy, akinek jogát vagy jogos érdekét a bűncselekmény sértette vagy veszélyeztette. Egy biztos: a sértett a bűncselekmény áldozata, akinek a bűncselekmény kárt, fizikális vagy lelki sérülést okozott.²

A kerethatározat szóhasználata két problémát vet fel. Az egyik, hogy az eredeti dokumentumban használt, angol nyelvű „victim” kifejezés a magyarban

¹ Bár a kriminológus véleménye szerint a sértett–áldozat fogalmi kettősség fenntartása indokolt és célszerű (lásd Gönczöl Katalin – Korinek László – Lévai Miklós: *Kriminológiai ismeretek, bűnözés, bűnözéskontroll*, Budapest, Corvina, 1999, 97), ezúttal az egyszerűség kedvéért a két fogalmat a továbbiakban szinonimaként használom.

² Sömjéni László szerint a kerethatározat eredeti angol nyelvű változatában használt „victim” kifejezés az áldozatokra vonatkozik, amely félrefordítás nyomán lett sértett a magyar változatban. Kiemeli, hogy a kerethatározat ezért szélesebb alanyi kört ölel fel, mint a Be. sértett kategóriája. Vö. Sömjéni László: Áldozatok jogai, in Kondorosi Ferenc – Ligeti Katalin (szerk.): *Az európai büntetőjog kézikönyve*, Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2008, 689.

egyszerre jelenthet sértettet és áldozatot, így nagyon fontos fordításszakmai kérdés az, hogy melyiket szerepeltetik a magyar változatban. Az áldozat ugyanis tágabb, kriminológiai fogalom, míg a sértett az áldozaton belüli, kifejezetten eljárási jogi kategória. Nem mindegy, hogy a kerethatározatban foglalt jogok³ és védelmi kötelezettségek melyik személyi körre vonatkoznak. A másik, valós tartalmi probléma az, hogy a kerethatározat nem általános fogalomként használja a „sértett” kifejezést, hanem a természetes személyekre szűkíti. Ennek a sértetti jogérvényesítés, különösen a mediáció szempontjából kiemelt jelentősége van, elsősorban a jogi személyek sértettkénti részvételével összefüggésben. A dokumentum ugyanis az államok számára kifejezetten természetes személy sértettek ellen elkövetett bűncselekmények mediáció útján történő megoldására határoz meg kötelezettséget, míg a jogi személyekről nem tesz említést. Az Európai Bíróság 2010 októberében magyar vonatkozású határozatot⁴ hozott ezzel összefüggésben. Bár az uniós szabályozás a Bíróság szerint megszorítóan értelmezendő, a magyar büntetőeljárási törvény nem szűkíti a sértett fogalmát természetes személyekre. Az akkor hatályban lévő régi Be. 51. § (1) bekezdésében nem volt megszorítás, az egyes sértetti csoportok megkülönböztetésére való utalás a meghatározásban. A magyar sértett fogalom alapján közvetítői eljárásra jogi személy sértettek esetében is lehetőség volt.⁵

A sértett jogérvényesítési lehetőségei közül csupán egy a közvetítői eljárásban való részvétel. A sértett a büntetőeljárásban – mindenekelőtt – a bűncselekményt elszenvedő személy, aki sértetti pozíciójában, az ahhoz kapcsolódó jogokkal élve, érvényesítheti saját érdekeit. A további sértetti pozíciók: a magánvádlói, pótmagánvádló, magánfélként való fellépés újabb rétegeket jelentenek a sértett jogérvényesítési lehetőségeit tekintve, mindig más gúnyába bújtatva a sértettet, további jogokat biztosítva részére a büntetőeljárásban. A sértettel – és más védendő eljárási szereplőkkel – kapcsolatos legújabb szabályrendszer, a különleges bánásmódot igénylő személyek védelmére irányuló szabályozás pedig újabb területen érinti, védi a bűncselekmény sértettjét. Meggyőződésem, hogy ezek a pozíciók egymás mellett, egymást erősítve léteznek, nem pedig egymás ellenében, hiszen csak így szolgálhatják a sértett jogainak minél teljesebb körű érvényesítését és védelmét.⁶

³ Domokos Andrea: Európai normák a magyar áldozatvédelemben, *Magyar Jog*, 70. évf., 2023/3, 150.

⁴ C-205/09 sz. ügy, a Bíróság határozata kelt 2010. október 21-én.

⁵ A gyakorlatban rendszeresen előfordul, hogy bár jogi személy áll a sértetti pozícióban, mégis megvalósul a mediáció. Gazdag esetgyűjtemény található az Igazságügyi Hivatal honlapján (<http://www.kih.gov.hu/>).

⁶ Lásd pl. 5/2009. BJE.

A továbbiakban rövid áttekintést adok a sértettel kapcsolatos büntetőeljárás-szabályozási felfogás egyetemes és hazai változásairól.

A SÉRTETT BÜNTETŐELJÁRÁSBELI SZEREPÉNEK VÁLTOZÁSAI – ÁLTALÁNOS MEGÁLLAPÍTÁSOK

Az egyes korokban a társadalom fejlettségéhez, viszonyaihoz, a bűnelkövetők számához és a büntetés céljáról vallott aktuális felfogáshoz igazodott a büntetőeljárás és a büntetési rendszer. A sértett büntetőeljárásbeli részvételére a történeti fejlődés során változó mértékben és módon nyílt lehetőség.

A korai társadalmakban az államháztartáshoz tartozó megelőzően létező nemzeti-törzsi jog szabályaira támaszkodva a társadalom tagjainak életét szabályozó normák megszegését többnyire nem kirekesztés, büntetés követte, hanem igyekeztek jóvátétellel, helyreállítással megoldani a konfliktust. A szervezett állam megjelenéséig a sértett központi szerepet játszott a felelősségre vonási eljárásban, és jóvátételt is kapott az elszenvedett sérelmekért.

A római jog kialakulásával az eljárások formalizálódtak, megjelentek az állam nevében eljáró hatóságok, de a büntetőjogi igények érvényesítése nagyrészt a sértett kezében maradt. A római jog tulajdonképpen a konfliktusok jelentős részét – néhány súlyos, állam és vallás elleni cselekmény kivételével – polgári jogi vitaként kezelte, s mint ilyenben az érintett személyek kaptak főszerepet az eljárásban. A magánérdekeket sértő deliktumok és a közüldözés alá eső crimenek köre elvált egymástól, az előbbieket vagyoni jogi keresettel indított perben bírálták el, és a bűncselekmények jogkövetkezményei is eltérőek voltak. A crimenek üldözése a bírói hatalom letéteményeséhez tartozott (az etruszk királyok idején a rex, majd a magistratus, quaestorok), és ezek köre egyre bővült, így vonva el a sértett jogát igénye érvényesítésétől. Egy idő után a határvonal meglehetősen elmosódottá vált, és a deliktumok körében a sértett dönthetett, mely típusú eljárás lefolytatását kívánja, bár az állami eljárás a jóvátételi jogait hátrányosabban érinthette.⁷

A középkorban a büntetési elméletek kapcsán jelentős változások nem történtek. A Római Birodalom helyett új feudális államalakulatok jöttek létre, de a büntetőjog és a büntetés jellege alig változott.⁸ A sértett helyzetét tekintve az állam megerősödésével a középkorban kialakultak a centralizált büntetőeljárás egyes

⁷ Földi András – Hamza Gábor: *A római jog története és intézményei*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2006.

⁸ Horváth Tibor: *A büntetési elméletek fejlődésének vázlatja*, Budapest, Akadémiai, 1981, 34.

jelei, de a terhelt megbüntetése (testi fenytés, kegyetlen büntetés) mellett a sértett jóvátételre is számíthatott. Egyesek szerint az állami kontroll előtérbe kerülése jórészt a magánbosszú visszaszorítását és a civilizációs folyamatok kibontakozását segítette. Bár a kompozíció intézménye egészen a 19. századig megtalálható a büntetőeljárás jogokban, az elkövető–áldozat konfliktus helyébe a középkorban egyre inkább az elkövető–állam konfliktus lépett, az áldozat pedig lassan kiszorult az igazságszolgáltatásból.⁹

A büntetőeljárás további fejlődésével, a 18. században kialakult szabadságjogok megszilárdulásával és hangoztatásával változott meg igazán a sértett helyzete. A törvény előtti egyenlőség és az ahhoz kapcsolódó szabályok hangsúlyozása egyre inkább elvette a lehetőséget a sértettől, és ellehetetlenítette az egyéni fellépést a bűncselekmények elkövetőivel szemben. Az egyén megsértése a közösség sérelmét is jelentette,¹⁰ ami ellen az állam szervezett keretek között fellépett, amellyel tulajdonképpen „kilopta állampolgárai kezéből konfliktusaikat és azok kezelését”.¹¹

Az elkövető megbüntetése az állam rosszallásának kifejeződése volt, a sértett érdekeit nem vették figyelembe, és kárának megtérítésére elvételre került sor. A bűncselekmények súlyát az elkövetőnek kiszabható büntetés mértéke határozta meg. A sértettek mellőzésével az áldozat erkölcsi jóvátételként legfeljebb annyit kaphatott, hogy látta, hogy az elkövetőt jól megbüntetik. Ennek megfelelően a büntetés egyéb célokat (megelőzés, visszatartás) nem szolgált. Ez az eljárási rendszer hosszú időn át meghatározta a büntetőeljárás működését az európai kontinensen, s vált a mai értelemben vett hagyományos/klasszikus büntetőeljárás meghatározó elemévé.

A 19. század közepétől egyértelművé vált, hogy a hagyományos büntetőeljárás és büntetési rendszer nem szolgálja megfelelően a büntetőjogi igény érvényesítését. A klasszikus büntetőjogi elvek, a klasszikus büntetőjog rendszere nem volt képes sikeresen megbirkózni a bűnözés növekedésével és jelenségeivel. A büntettek száma nőtt, ezzel együtt a kriminalitási arányszám is emelkedett, nőtt továbbá a visszaeső bűnözők, valamint a hivatásos („szokásszerű”) bűnözők száma is. Egyre fiatalabb korosztályok kapcsolódtak be a bűnelkövetésbe. Az ébredező kriminológia új módszereket keresett, és az 1860-as évekre kialakult egy másik igazságszolgáltatási irányzat, mely a megelőzést (prevenciót) állította középpontjába. Követői szerint a büntetés kiszabásakor nemcsak a bűncselekmény

⁹ Barabás A. Tünde: *Börtön helyett egyezség? Mediáció és más alternatív szankciók Európában*, Budapest, KJK-Kerszöv., 2006, 21.

¹⁰ Lode Walgrave: *Restorative Justice, Self-interest and Responsible Citizenship*, Devon, Willan Publishing, 2008.

¹¹ Nils Christie Nils: Conflicts as Propriety, *British Journal of Criminology*, vol. 17, 1997/1, 1–17.

súlyát, hanem az elkövető pszichés és személyes körülményeit is figyelembe kell venni. Nem lehet általánosítani, tetтарыыos büntetést kiszabni, hanem az elkövető személyére szabva kell megállapítani a neki megfelelő jogkövetkezményeket. Elterjedt a „treatment-ideológia”, vagyis az elkövetők kezelését, nevelését, javítását szolgáló módszer, a speciális és generális prevenció elmélete.¹²

A 20. század közepére azonban nyilvánvalóvá vált, hogy az addig egymás mellett működő rendszerek továbbra sem alkalmasak a bűnözés megfelelő kezelésére, az áldozatokról pedig teljesen megfeledkezett a büntetőeljárás. A kriminológusok új utakat kerestek, a sértett meghatározó szerepe visszaállításának szükségességét hangsúlyozták, s elméleteiket a resztoratív igazságszolgáltatásra vonatkoztatva dolgozták ki. A resztoratív, vagyis helyreállító igazságszolgáltatás az áldozatra és a neki adandó jóvátételre (kártérítésre) koncentrál.¹³ Az elmélet szerint ez az igazságszolgáltatás elsődleges feladata, és csak ezt követi a terhelt nevelése, rehabilitálása. Az igazságszolgáltatás monopóliumát ily módon az állam elveszíti, a sértett és a terhelt aktívan részt vehet az eljárás alakításában, és a sértett valóban hozzájut az őt megillető jóvátételhez.

Az 1950-es évektől szaporodtak azok a hangok, amelyek az áldozatok szerepének erősítését kívánták, valamint igazságosabb és hatékonyabb büntetőeljárást. A büntető igazságszolgáltatás hatékonyságának fokozása érdekében a polgári államok többsége az 1980-as évektől elkülönítette a súlyos, közepes és alacsony kriminalitás kezelésére igénybe vehető eszközöket, és a cselekmény súlyához viszonyítva differenciálták a jogkövetkezményeket. Fontosnak tartották a garanciális elvek érvényesülését és a célszerűséget, illetve összekapcsolták a tetтарыыosság és a társadalmi integráció szempontjait.¹⁴

A SÉRTETT BÜNTETŐELJÁRÁSBELI SZEREPÉNEK VÁLTOZÁSAI – A MAGYARORSZÁGI TÖRTÉNET 1896-IG

Magyarországon a honfoglalást követő időkben és az Árpád-házi királyok uralkodása alatt a törvények lehetőséget adtak a kompenzációra vagy a büntetés pénzbeli megváltására, melynek meghatározott részét a sértett vagy családja kapta. A büntetőeljárás Szent István korában inkább „vadalakú”¹⁵ volt. Bár a fő-

¹² Vigh József: A kárhelyreállító igazságszolgáltatás eszközei a hazai büntető igazságszolgáltatás rendszerében, *Jogelméleti Szemle*, 2003/2.

¹³ Uo.

¹⁴ Gönczöl–Korinek–Lévai: *Kriminológiai ismeretek*, 373.

¹⁵ Lásd az 1896. évi XXXIII. tc., a Bűnvádi perrendtartás magyarázatát (a továbbiakban: Bp. indokolás), általános rész, II. pont.

benjáró bűncselekményeket hivatalból üldözte az állam, „a magánegyének ellen irányuló [tipikus] bűncselekmények üldözése és megbüntetése nagyobbára a sértett fél panaszától függött. Magával hozta ezt a hatályban volt compositionalis rendszer, mely megengedte, hogy a büntetett a törvényszerű büntetést az elégtételre jogosulttal való kiegyezés, vagy annak részére megállapított díj fizetése mellett magától elhárítsa.”¹⁶ Bár törekedtek az önbíráskodás visszaszorítására, egyezkedésre, kompenzációra, békéltetésre a források alapján egészen Mátyás király idejéig lehetőség nyílt. Ha e megoldások nem vezettek sikerre, a bíró a hagyományos büntető jogszabályok alapján járt el. Mátyás uralkodása alatt elvált egymástól a közbüntett és a magánvétség, előbbieket, különösen a hűtlenséget, súlyosan büntették, az egyezkedés lehetőségét is elvették, míg a magánbűntetéseket esetén továbbra is a régi szabályok szerint zajlott az eljárás. Mátyás halála után, a középkor utolsó évtizedeiben, az 1400-as évek vége felé romlott a közbiztonság, anarchia ütötte fel fejét, ezért elterjedtek kegyetlen, megtorló büntetések, részrehajlóvá vált az ítélkezés. Mátyás király uralkodása alatt egyébként is erősebbé vált a római jog és a kánonjog befolyása a büntetőeljárás terén is, háttérbe szorítva a vádelvű rendszer addig élő sajátosságait, teret engedve a nyomozóelvű eljárás elterjedésének. Az eljárás nyilvánosságát egyes ügyekben az írásbeliség váltotta fel, de a források szerint az eljárás a gyakorlatban továbbra is többnyire szóban zajlott.

Werbőczy *Hármaskönyve* a bűncselekményeket három csoportra osztotta: hűtlenség, nagyobb hatalmaskodások és kisebb hatalmaskodások. Az utóbbi két bűncselekménycsoport esetében a kompenzáció, a jóvátétel továbbra is nagy szerephez jutott, hiszen ez volt az egyetlen módja annak, hogy a sértett a kárait megtéríthesse. A 16–18. században a büntetőeljárás szabályok gyakran és több rétegben változtak, a büntetőeljárás rendszer egységes alakításáról nem beszélhetünk. A 16. századtól kezdődően kiemelkedett a büntetőjog közjogi jellege, az önkény, a kegyetlenség és a jogbiztonság hiánya volt jellemző. A Habsburg-uralkodók idején nagy változás történt a büntetőeljárások és a kiszabott büntetések terén. Először III. Károly rendelt el szabadságvesztés büntetést, 1723-ban, amely ekkortól a jellemző büntetési nemmé vált az addig virágzó halálbüntetéssel vagy testi fenyítésekkel szemben. Megmaradt ugyanakkor a kártérítés büntetés is, sőt a kompenzáció egy új fajtájaként közmunkát is kiszabhattak – bár ez nem a sértett, hanem a közvetve megsértett társadalom érdekeit szolgálta. Közvédas bűncselekményekben az eljárás hivatalból indult, csak a házasságtörési ügyekben kellett bevárni a sértett indítványát. A sértett a kártérítési igényét polgári perben érvényesíthette.

¹⁶ Uo.

Az 1800-as években sorra megjelenő kódextervezetek igyekeztek összefoglalni a büntetőjog és a büntetőeljárás jog szabályait. A büntetőeljárás szabályokat tekintve 1854-ben hatályba lépett az 1853. évi osztrák bűnvádi perrendtartás, amely szembehelyezkedett a kor elméleti vívmányaival. Jellemző volt rá a hatósági túlsúly és a nyomozás elvű eljárás sajátosságainak érvényesítése. Az eljárás minden esetben hivatalból indult, indítványnak nem volt helye, a sértett korábbi eljárási lehetősége eltűnt. Az eljárás nyomasztó szabályai az 1860-as években kezdtek enyhülni. Az Országbírói értekezlet megalkotta az 1861. évi Ideiglenes Törvénykezési Szabályokat, amelyek az osztrák perrendtartás számos vadhajtását kigyomlálták ugyan, de továbbra sem terelték egységes mederbe a büntetőeljárásokat. Az igazi változásra 1872-ig kellett várni, amikor hatályba lépett a királyi ügyészségről szóló 1871. évi XXXIII. tc., és megalkották a bűnvádi eljárásrendről szóló 1872. évi javaslatot is, amelyet – bár nem lépett hatályba – a bíróságok rendre segítségül hívtak munkájuk során. A javaslat a vádelvű rendszert igyekezett előtérbe helyezni, de a kor jogtudósai szerint számos hiányosságban szenvedett. Többek között a sértett és a magánvádló(k) pozíciói között nem tett különbséget, és ennek megfelelően a jogaikról sem rendelkezett. Az 1878. évi büntető törvénykönyv hatályba lépésével ez a hiányosság igen érezhető lett a mindennapi gyakorlatban, hiszen a Btk. a magánindítványos ügyek körét jelentősen kiterjesztette, de az erre vonatkozó eljárási szabályok hiányoztak.

Az 1872. évi Javaslat szerint sértett az, „kinek indítványa nélkül a bűnvádi eljárás valamely bűncselekmény tárgyában meg nem indítható”.¹⁷ Ez a megfogalmazás inkább emlékeztet a mai magánindítványra, mintsem a sértett általános meghatározására. „Ellenben a magánvádló állása még nincs tisztába hozva. Csak annyi tekinthető állandó gyakorlatnak, hogy a sértett, a kir. ügyészség által elejtett vádat fentarthatja, hogy a sértett köteles a végtárgyalásra megjeleni, minthogy ellenkező esetben ellátottnak tekintik és hogy a vádat önállóan képviselő sértett felet a kir. ügyészség hatásköre illeti meg.”¹⁸ Mindezek azt mutatják, hogy bár a 19. század második felének büntetőeljárás gyakorlatát meghatározó – informális – szabályok foglalkoztak ugyan a sértett eljárásbeli szerepével, azt meghatározni pontosan nem sikerült, és egyértelmű elhatárolás nélkül, a pozícióra irányadó jogok és kötelezettségek meghatározása híján élt egymás mellett a sértett, a magánvádló és a pótmagánvádló pozíciója. Mindazonáltal a Javaslat a további kodifikációs munkák egyik kiindulópontjává vált.

Az 1896. évi Büntető perrendtartás (a továbbiakban: Bp.) vegyes rendszerű eljárást követ, de igyekszik minél jobban érvényre juttatni a vádelvű rendszer

¹⁷ Lásd az 1896. évi XXXIII. tc., a Bűnvádi perrendtartás magyarázatát, általános rész, II. pont.

¹⁸ Uo.

sajátosságait. Ez a sértettéről alkotott kodifikátori felfogást és a sértettre vonatkozó szabályokat is érinti. A Bp.-ben a sértett „az, a kinek bármely jogát sértette vagy veszélyeztette az elkövetett vagy megkísérelt bűncselekmény”.¹⁹ A közvádlói monopólium egyik korlátja, hogy bizonyos ügyekben a sértett kímélete érdekében, azért, hogy annak „a bűncselekmény okozta szerencsétlenségét a bűnvádi eljárásnak hivatalból való megindítása ne növelje”, a királyi ügyességet eltiltja a szabályozás a vádemeléstől a sértett ilyen irányú kifejezett kérése – magánindítványa – hiányában. Kis jelentőségű cselekmények esetében ugyancsak szükség van magánindítványra. Vannak továbbá olyan ügyek, amelyekben az ügyész nem feltétlenül tudja megítélni, történt-e büntetendő cselekmény, és ha igen, ki ellen, ezért ezekben az ügyekben a sértett járhat el mint főmagánvádló vagy magánvádló. A Bp. a korban igen népszerű concurrens magánvád (a sértett vádlókénti eljárása az ügyész mellett) intézményét, a sértett „mellékmagánvádlókénti” fellépését azonban kizárta, mert a kodifikáció során nem látták szükségét az ügyész melletti párhuzamos fellépésnek, hiszen a sértett is tehet bizonyítási indítványokat, és a vádirat birtokában a bíróság jogosult további bizonyítás felvételére, ehhez nincs szüksége a sértett, mint további vádló, indítványára. Mindezekből kitűnik, hogy a Bp. kodifikációja idején nagy figyelmet szenteltek a sértett eljárási helyzetének meghatározására, igényérvényesítési lehetőségeinek biztosítására. A vádlói pozíciók mellett a sértett magánjogi igényének érvényesítése végett magánfélként is felléphetett, ennek részletes szabályairól is rendelkezett a Bp.

A SÉRTETT BÜNTETŐELJÁRÁSBELI SZEREPÉNEK VÁLTOZÁSAI – NEMZETKÖZI SZERVEZETEK ERŐFESZÍTÉSEI

A bűncselekmények áldozatainak érdekeit figyelembe vevő büntetőeljárás kialakításának szükségességére nemzetközi szervezetek már mintegy negyven éve felhívták a figyelmet, majd az 1980-as évek végétől ajánlások, mintaszabályozások formájában nyilvánosságra is hozták álláspontjukat. Napjainkra a fejlett országok nagy részében teret nyert az áldozatközpontú(bb) büntetőeljárás, melyet túlzottan szélesen értelmezve a resztoratív (helyreállító) igazságszolgáltatással azonosítanak.

Nemzetközi szinten számos szervezet felkarolta a bűncselekmény áldozatainak ügyét, így az 1980-as évek elejétől az ENSZ, az Európa Tanács, majd később az Európai Unió is határozatokban, deklarációkban, ajánlásokban szorgalmazta a sértett büntetőeljárási helyzetének javítását, jogainak szélesítését, szükség esetén a sértett védelmét. Az európai országok gyakorlatát megvizsgálva meg-

¹⁹ Bp. 13. §.

állapíthatjuk, hogy az európai trend egyértelműen a sértett rehabilitálása felé tart, és a resztoratív, vagyis helyreállító igazságszolgáltatás egyes eszközeinek alkalmazásával igyekszik megreformálni a büntetőeljárást.²⁰

Az ENSZ 1985-ben kelt, az áldozatoknak nyújtandó igazságszolgáltatásról szóló Deklarációja volt az első olyan nemzetközi dokumentum, mely kifejezetten a bűncselekmények áldozataira koncentrált, és helyzetük erősítését szorgalmazta. Az 1985-ös Pekingi Szabályok²¹ és az 1990-ben megjelent Tokiói Szabályok²² a fiatalokú elkövetőkkel szembeni igazságszolgáltatást, valamint az áldozatoknak nyújtandó kártérítést és a lehetséges alternatív eljárásokat érintették. Az ENSZ végül 2002-ben foglalta össze álláspontját a helyreállító igazságszolgáltatás alapelveiről,²³ majd négy évvel később egy módszertani kiadványt is megjelentetett ezek alkalmazásáról.

Az Európa Tanács R (85) 11. sz. Ajánlása²⁴ már 1985-ben megfogalmazta az áldozatok büntetőjogi és eljárásbeli jogállására vonatkozó legfontosabb követelményeket. Az Ajánlás preambulumban az Európa Tanács leszögezi, hogy a büntetőeljárás hagyományos modellje az állam és az elkövető kapcsolatára helyezi a hangsúlyt, és időnként megnehezíti az áldozat helyzetét, ahelyett hogy megnyugvást hozna neki. Felhívja a figyelmet arra, hogy a büntető igazságszolgáltatás alapvető feladatai közé tartozik az áldozat érdekeinek érvényesítése és védelme, és ennek megfelelően az áldozatot jobban be kell vonni az eljárás minden szakaszába, elő kell segíteni aktív jelenlétét és eljárását. Hangsúlyozza, hogy az áldozat által elszenvedett fizikai, lelki, anyagi és társadalmi sérelmeket egyformán figyelembe kell venni, és úgy véli, hogy ez a követelmény nem áll ellentétben a büntetőjog és a büntetőeljárás egyéb követelményeivel (a társadalmi normák betartatása, az elkövető rehabilitálása stb.). Ennek megfelelően az Ajánlás az eljárás valamennyi szakaszára tekintettel meghatároz olyan követendő irányelveket, melyeket a részes államoknak tiszteletben kell tartaniuk szabá-

²⁰ Lásd többek között: az ENSZ 1985-ben kelt, az áldozatoknak nyújtandó igazságszolgáltatásról szóló Deklarációja, az Európa Tanács R (85) 11. sz. Ajánlása, R(2006) 8. sz. Ajánlása, az Európai Unió Tanácsának a sértett büntetőeljárásbeli jogállásáról szóló 2001/220/IB számú kerethatározata stb.

²¹ United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice ("The Beijing Rules"). <http://www2.ohchr.org/english/law/pdf/beijingrules.pdf> (Letöltés: 2024. május 10.)

²² United Nations Standard Minimum Rules for Non-custodial Measures (The Tokyo Rules). <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/ProfessionalInterest/tokyorules.pdf> (Letöltés: 2024. május 10.)

²³ Basic principles on the use of restorative justice programmes in criminal matters. <https://www.un.org/en/ecosoc/docs/2002/resolution%202002-12.pdf> (Letöltés: 2024. május 10.)

²⁴ Recommendation No. R (85) 11 of the Committee of Ministers to Member States on the Position of the Victim in the Framework of Criminal Law and Procedure. <https://rm.coe.int/16804dccaec> (Letöltés: 2024. május 10.)

lyozásuk kialakítása során. Ezek elsősorban az áldozat jelenlétéhez és tájékoztatáshoz való jogához kapcsolódnak, az áldozatokkal való hatósági bánásmódra, az áldozat védelmére vonatkoznak. Az Ajánlás utolsó mondatainak egyike a közvetítői eljárás bevezetése lehetőségének megvizsgálását szorgalmazza.

Az Európa Tanács további ajánlásokat is kibocsátott az áldozatok védelme területén. Az R(87) 18. sz. Ajánlás²⁵ a büntető igazságszolgáltatás egyszerűsítéséről szól, és lehetséges alternatív eljárásként a büntetőeljárást folytató vagy más, hatáskörrel rendelkező hatóságok által lefolytatott, bíróságon kívüli megoldást szorgalmaz. A fiatalkorúakat érintő, az 1980-as évek végén elfogadott ajánlásokat követően az Európa Tanács R (99) 19. számú, a tagállamok számára a büntető ügyekben alkalmazott mediáció tárgyában elfogadott ajánlása minden korábbinál részletesebb rendelkezéseket határoz meg, és szigorúbb kötelezettségeket ró a tagállamokra. Pontosabban meghatározza a közvetítői eljárásra vonatkozó szabályrendszert, annak feltételeit, módszereit, valamint a terhelt és a sértett eljárási helyzetét, jogait és kötelezettségeit.

A későbbiekben az áldozatvédelem területén részletező rendelkezéseket fogadott el az ET, például az R(2006) 8. sz. Ajánlást²⁶ a bűncselekmények áldozatainak való segítségnyújtásról, amelyben külön rész szól a mediációról. Az ET hangsúlyozza, hogy a várható előnyökön túl a sértettet fenyegető kockázatokra is figyelni kell, és biztosítani kell azt, hogy a sértett a lehető legteljesebb mértékben érvényesíthesse érdekeit és gyakorolhassa jogait a közvetítői eljárás során.

Nemzetközi szintén a másik legjelentősebb európai szervezet, az Európai Unió Tanácsának a sértett büntetőeljárásbeli jogállásáról szóló 2001/220/IB számú kerethatározata jelentett nagy áttörést, mert bár konkrét jogi normákat és intézkedéseket nem írt elő, a benne foglaltak kötelezettséget keletkeztettek a tagállamok részére a sértett védelmével összefüggésben. A kerethatározat sértett-definícióját jelen dolgozat bevezető része tartalmazza. A kerethatározat egyértelmű célja a sértettek védelme, a másodlagos viktimizáció elkerülése, a bűncselekmény következményeinek enyhítése a büntetőeljárás előtt, alatt és után. A szabályozás kiemeli a sértettek különösen védendő csoportját, meghatározza a sértett alapvető jogait, amelyeket minden tagállamnak kötelessége biztosítani. A kerethatározat továbbá előírja a tagállamoknak, hogy segítsék a büntetőjogi mediációt, valamint azt, hogy biztosítsák az egy másik tagállamban lefolytatott közvetítői eljárás során hozott határozat figyelembevételét saját

²⁵ Recommendation No. R (87) 18 of the Committee of Ministers to Members States Concerning the Simplification of Criminal Justice. <https://rm.coe.int/16804e19f8> (Letöltés: 2024. május 10.)

²⁶ Recommendation *Rec(2006)8* of the Committee of Ministers to Member States on Assistance to Crime Victims. <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1011109&Site=CM> (Letöltés: 2023. december 15.)

rendszerükben. A közvetítői eljárás részletszabályainak kidolgozását, az ide tartozó bűncselekmények körében kijelölését a nemzeti jogalkotókra bízta a kerethatározat azzal, hogy saját belső jogukkal harmonizáló szabályozást kellett alkotniuk 2006. március 22-ig. Ez hazánkban meg is történt.

A Kerethatározat egyes rendelkezései túlmutatnak a sértett általánosan biztosítandó hagyományos jogain és azokon a kereteken, amelyeket a hazai jogszabályok a 2000-es évek elején meghatároztak a sértett számára. Éppen ezért a kerethatározatban foglaltak megvalósítása a magyar jogalkotót is kihívások elé állította, és számos új jogszabályi rendelkezés elfogadását tette szükségessé.

Bár a Kerethatározat rendelkezései számos fontos változást eredményeztek a sértett helyzetével összefüggésben, a magyar EU-elnökség alatt kidolgozott Budapesti Ütemterv²⁷ megvalósítása során a sértettek büntetőeljárásbeli hatékonyabb védelme érdekében új, komplex szabályozás elfogadására került sor; ez az Európai Parlament és a Tanács 2012. október 25-i, a bűncselekmények áldozatainak jogaira, támogatására és védelmére vonatkozó minimumszabályok megállapításáról és a 2001/220/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról szóló 2012/29/EU Irányelve.²⁸ Az Irányelv magyar nyelvű fordítása ezúttal sem tesz különbséget az „áldozat” és a „sértett” között, hanem a korábbi megközelítéstől eltérő módon az előbbit határozza meg: az áldozat „olyan természetes személy, aki közvetlenül bűncselekmény következtében sérelmet szenvedett – ideértve a fizikai, szellemi vagy érzelmi sérülést, vagy gazdasági hátrányt; továbbá a közvetlenül bűncselekmény következtében életét veszített személy családtagjai, akik e személy elhalálása folytán sérelmet szenvedtek”.²⁹ Ez a megfogalmazás azt is mutatja, hogy az Irányelv hatóköre szándékosan túlmutat a büntetőeljárás keretein, és nemcsak az eljárási értelemben vett sértett, hanem inkább a kriminológiai értelemben vett áldozat jogaira, kezelésére, helyzetére koncentrál. Ezzel a tagállamok áldozatok iránti felelősségét és cselekvési kötelezettségét kiterjeszti a büntetőeljárás szabályozáson túlra, olyan komplex büntetőjogi, szociális és társadalmi környezet megteremtésére, amelyben az áldozatok védelme megfelelően megvalósulhat. Az Irányelv tágítja az áldozat fogalmát, a magyar fordítás pedig immár következetesen az „áldozat” kifejezést használja, nem a sértettet, ezzel elejét véve a két fogalmi kör megkülönböztetésének

²⁷ A Tanács állásfoglalása (2011. június 10.) a sértettek jogainak és védelmének különösen a büntetőeljárások során való megerősítésére vonatkozó ütemtervről. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.C_.2011.187.01.0001.01.HUN&toc=OJ%3AC%3A2011%3A187%3ATOC (Letöltés: 2022. december 20.)

²⁸ Az Irányelv rendelkezéseit hazánk mintegy 116 jogszabálmódosítással implementálta. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/NIM/?uri=CELEX:32012L0029> (Letöltés: 2022. december 31.)

²⁹ Irányelv 2. § (1).

és a terminológiai bizonytalanságnak. Az Irányelv által meghatározott áldozat fogalmi körébe ugyanakkor a nem természetes személyek továbbra sem tartoznak bele. Az Irányelv továbbá csak a bűncselekménnyel közvetlenül érintett természetes személyeket tekinti áldozatnak, ami szűkebb felfogás, mint amit az ENSZ és az ET dokumentumai meghatároznak.³⁰

Az Irányelv rendelkezéseinek átültetése, az azokkal kapcsolatos jogalkotói kötelezettségek teljesítése a büntetőeljárásról szóló új törvény, a 2017. évi XC. törvény kodifikációját is végigkísérte.

A SÉRTETT A MAGYAR BÜNTETŐELJÁRÁSBAN 1896-TÓL

Hazai jogalkotásunkban az utóbbi évtizedekben jól érzékelhető változások történtek a sértett szerepével összefüggésben. További eljárási pozícióitól függetlenül, egyszerű sértettként jogokat kapott, valamint rá tekintettel kerültek be rendelkezések a büntetőeljárási törvénybe és egyéb jogszabályokba. Egyes új intézmények kifejezetten támogatják a sértett érdekeinek védelmét, míg mások burkoltan irányulnak erre.

Érdekes áttekinteni azt, hogy hogyan változott a sértett büntetőeljárásbeli részvételi lehetősége az elmúlt 120 évben, és azt is, hogy a hatályos törvényben megfogalmazott egyszerűsítési és gyorsítási igények nyomán a törvényben meghatározott jogaival a sértett hogyan tud élni.

	Magán-vádló	Pótma-gán-vádló	Magán-fél	Tájékoz-tatás	Felszólalás, bizonyítás, jelenlét	Jogor-voslat	Véde-lem	Nyilat-kozat-tétel	Kötele-zett-ségek
I. Bp. (1896)	×	×	×		×	×			
II. Bp. (1952)	×		×						
I. Be. (1962)	×		×		×				
II. Be. (1973)	×		×		×				
III. Be. (1998)	×	×	×	×	×	×			
IV. Be. (2017)	×	×	×	×	×	×	×	×	×

³⁰ Czine Ágnes: Néhány gondolat az áldozat, a sértett és a passzív alany fogalmi összefüggéseiről, *Magyar Jog*, 70. évf., 2023/3, 145.

A Bp. lehetővé tette a sértett részvételét az eljárásban, de valódi jogokat akkor biztosított számára, ha a sértett valamely (magánjogi vagy büntetőjogi) igényét érvényesítette. Ezzel együtt sértettként is jelen lehetett az eljárási cselekményeknél, bizonyítási indítvánnyal élhetett és jogorvoslati jogot gyakorolhatott az eljárásban hozott határozatokkal szemben.

Az 1952. évi III. törvény, a II. Bp. és az 1962. évi 8. tvr., az I. Be. igen szűkmarkúan bánt a sértettel. Az „egyszerű” sértett nem volt az eljárás megbecsült résztvevője, jogai kifejezetten a büntetőjogi vagy kártérítési igényének érvényesítéséhez kötődtek.

Az 1973. évi I. törvény, a II. Be. nem hozott számottevő változást a sértetti jogok tekintetében. Csupán a sértett tárgyaláson való felszólalásának lehetőségét tartalmazta újdonságként. A hatályba lépését megelőző tíz évben, majd az azt követő időszakban azonban hazánk több emberi jogi egyezményhez is csatlakozott, amelyek eleinte mérsékelten, majd kifejezetten hangsúlyt helyeztek a sértetti jogok biztosítására. A folyamat előkészítette a rendszerváltást követő büntetőeljárási kodifikációt, amelynek során a jogalkotó kifejezetten célul tűzte ki a sértett védelmének és jogérvényesítési lehetőségeinek növelését.

A III. (rég) Be. jogalkotói indokolása szerint az új törvény egyik alapvető célkitűzése volt a következő: „A büntetőeljárás során szélesíteni kell a sértett igényérvényesítési lehetőségeit és eljárási jogosítványait. Megfelelő korlátok között meg kell engedni, hogy a sértett pótmagánvádlóként járhatson el.”³¹ Ez meg is valósult a szabályozással. A törvény hatályban léte alatt megvalósított több mint 80 módosítás közül több is érdemben érintette a sértettet és annak jogérvényesítési lehetőségeit. 2006-ban bevezették a büntetőjogi mediáció intézményét. Létrejött a távoltartás szabályozása, és korszerűsítették az áldozatok megsegítésére és a kárenyhítésre vonatkozó rendelkezéseket is.³²

A hatályos (IV.) Be. indokolása még magasabb szintre emeli a jogalkotói vállalásokat. E szerint a törvény célja a sértett jogainak teljes körű védelme és az érdekeinek érvényesítése. A Be. másik fontos célja azonban az eljárás gyorsítása és egyszerűsítése.

A hatályos Be. tehát komplex módon közelít a sértett és pozíciói szabályozásához. Követi az Irányelvben foglalt felfogást, amely a sértett jogait és védelmét szélesebb perspektívába helyezi. Eme üdvözlendő változás egyik jele a törvényhez fűzött indokolás egyik fordulata, amely szerint a Be. „a sértetteket érintően szemléletváltást tartalmaz, egyebekben az új rendelkezések dogmatikai szempont-

³¹ Lásd az 1998. évi XIX. törvényhez fűzött indokolást.

³² 2005. évi CXXXV. törvény a bűncselekmények áldozatainak segítéséről és az állami kárenyhítésről.

ból letisztultabb, egyben a gyakorlat számára kezelhetőbb formát kapnak. A sértettek érdekeinek hatékonyabb védelme jegyében a törvény megőrzi, továbbviszi az áldozatvédelem körében már kialakított vívmányokat, amelyek erősítik a sértetti jogokat, valamint az őket megillető eljárási garanciákat.”³³ Ez a törvény szövegéből is kitűnik. A Be. új sértett-fogalmat tartalmaz. Bár a sértett továbbra is az, akinek „jogát vagy jogos érdekét a bűncselekmény közvetlenül sértette vagy veszélyeztetette”,³⁴ a Be. a tisztánlátás kedvéért leszögezi, hogy ez mind természetes, mind jogi személyeket magában foglalhat. A sértett jogainak és pozícióinak meghatározásakor a Be. egyértelművé teszi, hogy a magánvádlói, pótmagánvádlói és magánféli pozíciók a sértetti kategórián belüli szűkebb csoportokat jelölik. Ez azt jelenti, hogy a sértetthez vonatkozó valamennyi rendelkezés irányadó akkor is, ha a sértett további pozícióban más igényét (is) érvényesíti. Ez jelentős előrelépés a korábbi szabályozáshoz és felfogáshoz képest, hiszen fel sem merülhet annak a szükségesége, hogy a sértett „válasszon” a számára elérhető, különböző jogosultságokat biztosító pozíciók közül. Valamennyi sértetti jog megilleti a magánvádlót, a pótmagánvádlót és a magánfelet a további pozíciójuk adta jogok gyakorlása mellett. A Be. a sértett és további igényérvényesítési pozícióinak szabályozását teljes körűen tartalmazza. A pótmagánvádlói pozíció kapcsán pedig egy új külön eljárást is bevezetett, amely inkább struktúráját tekintve újdonság, hiszen a korábbi törvény összetöredezett szabályrendszerét tartalmazza összefoglalva.

A Be. A fentiek mellett továbbra is tartalmazza azon eljárási jogi jogintézmények szabályozását, amelyek a sértett aktív eljárási részvételét elősegítik, lehetővé teszik számára, hogy hallassa a hangját, aktívan részese legyen az eljárásnak, és jóvátételben részesüljön.

A SÉRTETT JOGAI A MODERN, EGYSZERŰSÍTÉSRE ÉS GYORSÍTÁSRA TÖREKVŐ BÜNTETŐELJÁRÁSBAN

A büntetőeljárás gyorsításának és egyszerűsítésének igénye végigkíséri büntetőeljárásunk fejlődését. Ha áttekintjük a büntetőeljárás hazai szabályozásának változásait, azt látjuk, hogy a büntetőeljárási szabályok első kodifikációja, az 1896. évi XXXIII. törvénycikk óta a jogalkotó folyamatosan az eljárások gyorsítására és egyszerűsítésére törekszik. A hazai jogunkban a gyorsítás és az egyszerűsítés kéz a kézben jár. A Be. kodifikációja során is különös figyelmet fordít

³³ Lásd a Be. részletes indokolásának a Negyedik részhez fűzött megjegyzését.

³⁴ Be. 59. §.

tott a jogalkotó az eljárások időszerűségének biztosítására. A büntetőeljárások gyorsítása és egyszerűsítése a kodifikáció prioritása lett.

A büntetőeljárás gyorsítása és egyszerűsítése azonban a sértettre is jelentős hatással lehet. Az Be. indokolása a sértetről is szól, hiszen „a törvény megteremti annak a feltételeit, hogy a büntetőeljárásban a sértettek, ha ezt igénylik, az egyéni jellemzőiken alapuló megkülönböztetett bánásmódban részesülhessenek. A büntetőeljárásban a sértett határozott törvényi támogatásban részesül, lehetőséget és segítséget kap ahhoz, hogy az őt ért sérelmeket előadhassa, ezáltal feldolgozhassa, és jóvátételi igényének érvényt szerezhessen. Mindezen lehetőségek igénybevétele azonban nem lehet kötelezettség, ezért a törvény a kieroszakolt jogérvényesítés helyett a kíméletet helyezi előtérbe, a sértett személyes belátásában bízva.”³⁵ A büntetőeljárás gyorsítása, valamint a terhelt beismerő vallomásaához kötött egyszerűsítése azonban minden további védelem mellett is a sértett jogérvényesítésének korlátját jelentheti.

Előfordulhatnak ugyanis olyan helyzetek, amikor a sértett éppen azért nem képes a büntetőeljárásban biztosított jogainak érvényesítésére, mert egészen egyszerűen nincs rá lehetősége abban a gyorsabban lefolytatott, hamarabb befejezett eljárásban, amelyre a törvény a terhelt részvételével lehetőséget ad.

Mindezek után a vizsgálódás alapkérdése, hogy vajon a *sértetti jogok érvényesíthetők-e maradéktalanul a gyorsabb és egyszerűbb eljárásban*.

A sértett jogai a nyomozás megindulásával nyílnak meg.³⁶ A nyomozó hatóság szerepe a sértett jogérvényesítésében kivételes. A nyomozás megindításakor a nyomozóhatóság tájékoztatja a sértettet arról, hogy a pozíciójához milyen jogosultságok kapcsolódnak, és nyilatkoztatja is a sértettet számos, a törvényben meghatározott kérdésben.³⁷ Tájékoztatja a sértettet arról, hogy áldozatsegítő szolgálat³⁸ segítségét veheti igénybe a büntetőeljárás megindításakor, valamint gondoskodik a sértett adatainak és személyének védelméről. Ezt elsősorban a törvényben biztosított különleges bánásmód megállapításával és az ehhez kapcsolódó részlet-szabályok betartásával teheti meg.³⁹

³⁵ Lásd a Be. indokolását.

³⁶ A korábban már kifejtettek szerint az áldozat és a sértett fogalma nem azonos. A sértett büntetőeljárási kategória, büntetőeljárási pozíció, ezért büntetőeljárás nélkül nem is beszélhetünk sértetről és így sértetti jogérvényesítésről sem. Éppen ezért az áldozat akkor válik eljárási szempontból sértetté, amikor megindul az ellene elkövetett bűncselekményben a büntetőeljárás.

³⁷ Be. 51. § (2) bekezdés.

³⁸ A 45. lábjegyzetben említett törvény hozta létre a jelenleg a Kormányhivatalokban működő Áldozatsegítő Szolgálatokat. Ezek a Magyarország területén elkövetett bűncselekmény és a Magyarország területén elkövetett tulajdon elleni szabálysértés természetes személy sértettjeinek nyújtanak kérelemre – többek között – tájékoztatást, jogi segítséget, azonnali pénzügyi segélyt és állami kárenyhítést.

³⁹ Be. 81–83. §.

A sértettet számos jogosultság illeti meg a büntetőeljárásban. Részt vehet az ellene elkövetett bűncselekmény miatt indított büntetőeljárásban, sértettként nyilatkozatot tehet. Felvilágosítást és tájékoztatást kérhet a hatóságoktól a büntetőeljárási jogairól és kötelezettségeiről, és megismerheti az őt érintő bűncselekménnyel összefüggésben keletkezett iratokat. A sértett az első számú tanú, és megilletik az e pozícióhoz kapcsolódó jogosultságok. A sértett jogérvényesítési lehetőségeihez tartozik továbbá az, hogy távoltartást indítványozhat a bíróságtól a terhelt felé. A sértett részt vehet közvetítői eljárásban, polgári jogi igényt érvényesíthet magánfélként, felléphet magánvádlóként és pótmagánvádlóként. Nagyon fontos joga az, hogy az eljárásban bizonyítékot terjeszthet elő, indítványokat és észrevételeket tehet, részt vehet egyes eljárási cselekményeken és a bírósági tárgyaláson, ott kérdéseket tehet fel, perbeszédnek során felszólalhat, jogorvoslattal élhet.⁴⁰

Mintegy mellékesen megjegyzendő az is, hogy a sértett a különleges bánásmódról és az őt megillető jogosultságok gyakorlásáról lemondhat. Vagyis az eljárásban való részvétele – a törvényi kötelezettségeinek teljesítésén túl – csupán lehetőség, nem kötelező, ezért a joggyakorlásának korlátai is akkor rendelkeznek tényleges relevanciával, ha a sértett aktívan részt venne az eljárásban, de erre nincs lehetősége.

A sértett jogainak érvényesítése egyrészt akkor válhat nehézkessé vagy ütközhet tényleges akadályba, ha az eljárást egyszerűsítő és gyorsító külön eljárást folytatnak. A tárgyalási jelenléthez kapcsolódó jogai jelentősen csorbulnak akkor, amikor a bíróság nem tart tárgyalást a büntetőügyben.

A *polgári jogi igény* érvényesítését az eljárás egyszerűsítése érdemben nem érinti, hiszen a polgári jogi igényt az ügyész belefoglalja a vádiratba, és így a bíróság bár gyorsabb eljárásban, de mégiscsak dönt a polgári jogi igény vonatkozásában. A sértettet szükségszerűen érintő gyorsítás eseteit tekintve az egyezséggel végződő ügyek aránya elenyésző (2019-ben 91, 2021-ben 77, 2022-ben 85, összességében 0,2%). A bíróság elé állítással befejeződő büntetőügyek száma a Be. hatályba lépése óta csökkenést mutat (2019-ben 6920, 2021-ben 1183, 2022-ben 1246, összességében 2,5%), míg a büntetővégzéssel elintézett ügyek száma évről évre jelentősen emelkedik (2019-ben 27 633, 2021-ben 34 900, 2022-ben 33 960, összességében 70,3%).⁴¹ Ebből kitűnik, hogy a vádemelésre került ügyek több mint 2/3-a esetében indítványozta az ügyészség a büntetővégzés meghozatalára irányuló külön eljárást

⁴⁰ Be. 51. § (2) bekezdés.

⁴¹ Be. 411. § (1) és 736. § (4) bekezdés.

alkalmazását,⁴² és ezen esetek mintegy 80%-ában jogerős büntetővégzés zárta az eljárást.⁴³ Ez minden esetben hatással van az eljárásban részt vevő sértett jogaira.

Ez utóbbi külön eljárás esetén a bíróság a végzését az iratok alapján hozza, de döntésében kitér a vádiratban foglalt polgári jogi igényre is,⁴⁴ így a sértett erre vonatkozó jogai nem sérülnek. Ugyanakkor azt ne felejtjük el, hogy a sértett ezen eljárásban a bíróság előtt nem tud felszólalni a polgári jogi igényével kapcsolatosan. Ha a büntetővégzést sérelmesnek tartja, tárgyalás tartását kérheti, azonban ha csak a polgári jogi igénnyel kapcsolatban érkezik tárgyalás tartása iránti igény, azt a bíróság egyéb törvényes útra utasítja.⁴⁵

A bíróság elé állítás során a magánfél is megjelenhet a bíróság előtt,⁴⁶ és nyilatkozatot tehet, vagyis a sértett gyakorolhatja az őt megillető jogokat a polgári jogi igénye érvényesítésével kapcsolatban.

A vádemelést megelőzően az ügyész és a terhelt között létrejövő és a kapcsolódó külön eljárás alapjául szolgáló egyezség tartalmazhatja a terhelt által vállalt egyéb kötelezettségek között a magánfél polgári jogi igényének megfizetését. Amennyiben a terhelt vállalja a magánfél igényének kielégítését, a bíróság csak akkor hagyhatja jóvá az egyezséget, ha a terhelt a fizetési kötelezettségének eleget tett. Ha a bíróság az egyezséget jóváhagyja, a benne foglalt polgári jogi igényt sem utasíthatja el.⁴⁷

A közvetítői eljárás kapcsán nehézséget okozhat az, hogy ha az eljárás gyorsított eljárásban kerül bíróság elé, akkor előfordulhat, hogy az idő rövidsége miatt közvetítői eljárásra egészen egyszerűen nem nyílik lehetőség.⁴⁸ Egyes esetekben a terhelt és a sértett e lehetőségről való tájékoztatása teljesen elmarad.⁴⁹ A bíróság elé állítás céljai – a nyomozás gyors befejezése, mielőbbi vádemelés – és a közvetítői eljárás szabályozása között ellentét feszül, a gyorsított eljárásban nincs lehetőség a nyomozás felfüggesztésére, a közvetítői eljárásra utalásra és arra, hogy a sértett igényeit is figyelembe vegye a hatóság. Így olyan esetben sem kerülhet sor mediációra, ha egyébként minden feltétel adott, és a sér-

⁴² <https://ugyeszseg.hu/wp-content/uploads/2023/11/buntetojogi-szakag-2022.-ev.pdf>

⁴³ <https://ugyeszseg.hu/wp-content/uploads/2023/11/buntetobirosag-elotti-ugyeszi-tevekenysegfobb-adatai-i.-2022.-ev.pdf>

⁴⁴ Gál Anikó: A polgári jogi igény megjelenése a büntetőeljárásban, *Büntetőjogi Szemle*, 2023/2, 83–93.

⁴⁵ Be. 742. § (2) és 747. § (3) bekezdés.

⁴⁶ A Be. 727. § (5) bekezdése alapján az értesítéséről az ügyész köteles gondoskodni.

⁴⁷ Farkas Krisztina: A sértett helyzete az eljárás hatékonyságának tükrében, in Hollán Miklós – Mezei Kitti (szerk.): *A büntetőjog hazai rendszere megújításának koncepcionális céljai és hatásai*, TKJTI, 2020.

⁴⁸ Lásd 3. BKv XIX. rész 1. b) pont.

⁴⁹ Sümegi Zsuzsa: *A büntetőjogi mediáció a jogalkalmazásban*, 74. https://www.kriminologia.hu/files/kiadvany/2019/kk_79_sum_zsuzsa.pdf (Letöltés: 2024. május 10.)

tett szívesen részt vett volna benne, és ha a közvetítői eljárás eredményeképpen olyan jóvátételi megállapodást köthetett volna a terhelttel, amiből ő maga is ténylegesen profitál. A közvetítői eljárás lefolytatása a büntetővégzéses eljárásokban is fogalmilag kizárt.⁵⁰

A büntetőeljárást már a nyomozás során megakasztó, egyes esetekben a vádemelés elkerülését szolgáló *alternatív jogintézmények* is gátolhatják a sértetti jogok maradéktalan érvényesülését. A feltételes ügyészi felfüggesztés esetén az ügyész magatartási szabályként előírhatja a sértettnek teljesítendő jóvátételt, valamint a bűncselekménnyel okozott kár, vagyoni hátrány megtérítését vagy az eredeti állapot helyreállítását, ha arra a gyanúsított képes és a sértett elfogadja. E kötelezettség meghatározásától az ügyész csak méltányolható okból térhet el.⁵¹ Látható azonban, hogy e szabályozás nem teszi kötelezővé a polgári jogi igény megfizetését és a sértett felé teljesítendő jóvátételt, így előfordulhat, hogy a sértett hoppon marad. Arról nem is szólva, hogy a legfontosabb eljárási fegyvereket, a tárgyalási jelenléthez és indítványtételhez kapcsolódó jogait ilyen esetben sem gyakorolhatja, sőt az ellene elkövetett bűncselekmény ügyében még vádemelésre sem kerül sor.

ÖSSZEGZÉS

A sértett a büntetőeljárás megkerülhetetlen szerepelője, akinek a történeti fejlődés során eleinte több, majd kevesebb jogosultságot biztosított a büntetőeljárás szabályozása. Napjainkra a sértett egyre erősebb pozícióban áll, és egymással összefüggő, egymást erősítő jogosultságok rendszere biztosítja az eljárásban való részvételét.

A kutatás lezárásaként megállapítható, hogy az egyszerűbb és gyorsabb büntetőeljárás nem feltétlenül gátolja a sértetti jogok érvényesítését. A hatóságok részéről tudatosabb és koncentráltabb eljárást követel a sértett segítése, különösen a büntetőeljárás kezdeti időszakában, amikor a sértett tájékoztatása különleges jelentőséggel bír. A sértett részéről is tudatosabb és koncentráltabb magatartást igényel a jogainak védelme és gyakorlása, hiszen ha nem vesz részt aktívan az eljárásban, előfordulhat, hogy az eljárás kicsúszik alóla, és amikor élne egyes eljárási jogaival, akkor már nem lesz rá lehetősége, ugyanis az eljárás egyszerűsítése és gyorsítása nyomán előfordulhat, hogy olyan eljárási cselekmények, illetve akár egyes eljárási szakaszok, amelyeknek részese lehetett volna, egészen egyszerűen nem kerülnek sorra, illetve nem valósulnak meg, mert a ter-

⁵⁰ Lásd 3. BKv XIX. rész 1. c) pont.

⁵¹ Be. 419. § (2), (5) és (6) bekezdés.

helt beismerő vallomása nyomán nincs rájuk szükség. A jogalkotó a gyorsított és egyszerűsített eljárások szabályozásánál nem feledkezett meg a sértettéről, bár ez elsősorban a polgári jogi igény érvényesítésének lehetővé tételét jelenti, és a sértett indítványtételi és tárgyalási jogainak elenyészésére nem jelent gyógyírt.

IRODALOMJEGYZÉK

- BARABÁS A. Tünde: *Börtön helyett egyezség? Mediáció és más alternatív szankciók Európában*, Budapest, KJK-Kerszöv., 2006.
- CHRISTIE, Nils: Conflicts as Propriety, *British Journal of Criminology*, vol. 17, 1997/1, 1–17.
- CZINE Ágnes: Néhány gondolat az áldozat, a sértett és a passzív alany fogalmi összefüggéséről, *Magyar Jog*, 70. évf., 2023/3, 144–148.
- DOMOKOS Andrea: Európai normák a magyar áldozatvédelemben, *Magyar Jog*, 70. évf., 2023/3, 149–153.
- FARKAS Krisztina: A sértett helyzete az eljárás hatékonyságának tükrében, in Hollán Miklós – Mezei Kitti (szerk.): *A büntetőjog hazai rendszere megújításának koncepcionális céljai és hatásai*, TKJTI, 2020.
- FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2006.
- GÁL Anikó: A polgári jogi igény megjelenése a büntetőeljárásban, *Büntetőjogi Szemle*, 2023/2, 83–93.
- GÖNCZÖL Kinga – KORINEK László – LÉVAI Miklós: *Kriminológiai ismeretek, bűnözés, bűnözéskontroll*, Budapest, Corvina, 1999.
- HORVÁTH Tibor: *A büntetési elméletek fejlődésének vázlatja*, Budapest, Akadémiai, 1981.
- SÖMJÉNI László: Áldozatok jogai, in Kondorosi Ferenc – Ligeti Katalin (szerk.): *Az európai büntetőjog kézikönyve*, Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2008, 688–697.
- SÜMEGI Zsuzsa: *A büntetőjogi mediáció a jogalkalmazásban*. https://www.kriminologia.hu/files/kiadvany/2019/kk_79_sum_zsuzsa.pdf
- VIGH József: A kárhelyreállító igazságszolgáltatás eszközei a hazai büntető igazságszolgáltatás rendszerében, *Jogelméleti Szemle*, 2003/2.
- WALGRAVE, Lode: *Restorative Justice, Self-interest and Responsible Citizenship*, Devon, Willan Publishing, 2008.

AZ ALSOROZATBAN EDDIG MEGJELENT

TANULMÁNYKÖTET

Császár-Nagy Noémi, Demetrovics Zsolt, Vargha András (szerk.):
*A klinikai pszichológia horizontja. Tisztelgő kötet Bagdy Emőke
70. születésnapjára*

Szávay László (szerk.): „*Vidimus enim stellam eius...*”

Petrőczy Éva, Szabó András (szerk.): *A zsoltár a régi magyar irodalomban*

Horváth Erzsébet, Literáty Zoltán (szerk.): *Történelmet írunk.
Tisztelgő kötet Ladányi Sándor 75. születésnapja alkalmából*

Anita Czeglédy, József Fülöp, Szilvia Ritz (Hg.): *Inspirationen*

Gudor Botond, Kurucz György, Sepsi Enikő (szerk.):
Egyház, társadalom és művelődés Bod Péter korában

Ittész Gábor, Péti Miklós (eds.): *Milton Through the Centuries*

Kendeffy Gábor, Kopeczky Rita (szerk.): *Vallásfogalmak sokfélesége*

Zsengellér József, Trajtler Dóra Ágnes (szerk.): „*A Szentek megismerése
ad értelmet.*” *Conferentia Rerum Divinarum 1–2.*

Trajtler Dóra Ágnes (szerk.): *Tan és módszertan.
Conferentia Rerum Divinarum 3.*

Pap Ferenc, Szetey Szabolcs (szerk.): *Illés lelkével.
Tanulmányok Báthori Gábor
és Dobos János lelkipásztori működéséről*

Somodi Ildikó (szerk.): *A mindennapos művészeti nevelés megvalósulásának
lehetőségei. Értékközvetítés a művészeti nevelésben*

Dávid István (szerk.): *Merre tovább kántorképzés?
Gondolatok egy konferencián – Nagykovács, 2012. október 5.*

Hansági Ágnes, Hermann Zoltán (szerk.): *Jókai & Jókai*

Dringó-Horváth Ida, N. Császi Ildikó (szerk.): *Digitális tananyagok –
oktatásinformatikai kompetencia a tanárképzésben*

Erdélyi Ágnes, Yannick François (szerk.):
Pszichoanalitikus a társadalomban

Fülöp József, Mirnics Zsuzsanna, Vassányi Miklós (szerk.):
Kapcsolatban – Istennel és emberrel. Pszichológiai és bölcsészeti tanulmányok

- Pap Ferenc (szerk.): *Dicsőség tükre. Művészeti és teológiai tanulmányok*
 Sára Tóth, Tibor Fabiny, János Kenyeres, Péter Pásztor (eds.):
Northrop Frye 100: A Danubian Perspective
- Spannraft Marcellina, Sepsi Enikő, Bagdy Emőke, Komlósi Piroska,
 Grezsa Ferenc (szerk.): *Ki látott engem? Buda Béla 75*
- Komlósi Piroska (szerk.): *Családi életre és kapcsolati kultúrára felkészítés*
 Ida Dringó-Horváth, József Fülöp, Zita Hollós, Petra Szatmári,
 Anita Szentpétery-Czeglédy, Emese Zakariás (Hg.): *Das Wort – ein weites Feld*
 Fülöp József (szerk.): *A zenei hallás*
 József Fülöp, Szilvia Ritz (Hg.): *Inspirationen II*
- Tóth Sára, Kókai Nagy Viktor, Marjai Éva, Mudriczki Judit, Turi Zita, Arday-
 Janka Judit (szerk.): *Szólító szavak. The Power of Words. Tanulmányok Fabiny*
Tibor hatvanadik születésnapjára. Papers in Honor of Tibor Fabiny's sixtieth
Birthday
- Lázár Imre, Szenczi Árpád (szerk.): *A nevelés kozmológusai. Kodály Zoltán,*
Karácsony Sándor és Németh László megújuló öröksége
- Erdélyi Erzsébet, Szabó Attila (szerk.): *A hit erejével. Pedagógiai tanulmányok*
 Makkai Béla (szerk.): *A Felvidék krónikása.*
Tanulmányok a 70 éves Popély Gyula tiszteletére
- Farkas Ildikó, Sági Attila (szerk.): *Kortárs Japanológia I.*
- Gér András László, Jenei Péter, Zila Gábor (szerk.): *Hiszek, hogy megértsem*
 Simon-Szekely Attila (szerk.): *Lélekenciklopédia.*
A lélek szerepe az emberiség szellemi fejlődésében
- Papp Ágnes Klára, Sebők Melinda, Zsávolya Zoltán (szerk.):
Nemzet – sors – identitás
- Vassányi Miklós, Sepsi Enikő, Voigt Vilmos (szerk.): *A spirituális közvetítő*
 Julianna Borbély, Katalin G. Kállay, Judit Nagy, Dan H. Popescu (eds.):
English Language & Literatures in English 2014
- Sepsi Enikő, Lovász Irén, Kiss Gabriella, Faludy Judit (szerk.): *Vallás és művészet*
 Bubnó Hedvig, Horváth Emőke, Szeljak György (szerk.): *Mítosz, vallás és*
egyház Latin-Amerikában. A Boglár Lajos emlékkonferencia tanulmánykötete
 Czeglédy Anita, Sepsi Enikő, Szummer Csaba (szerk.):
Tükör által. Tanulmányok a nyelv, kultúra, identitás témaköréből
- Méhes Balázs (szerk.): *Lelki arcunk. Tanulmányok Szenczi Árpád hatvanadik*
születésnapja alkalmából

Spannraft Marcellina, Korpics Márta, Németh László (szerk.): *A család és a közösség szolgálatában. Tanulmányok Komlói Piroska tiszteletére*

Horváth Csaba, Papp Ágnes Klára, Török Lajos (szerk.): *Párhuzamok, történetek. Tanulmányok a kortárs közép-európai regényről*

Anka László, Kovács Kálmán Árpád, Ligeti Dávid, Makkai Béla, Schwarzwölder Ádám (szerk.): *Natio est semper reformanda. Tanulmányok a 70 éves Gergely András tiszteletére*

Fülöp József, Mészáros Márton, Tóth Dóra (szerk.): *A szél fúj, ahová akar. Bölcsészettudományi dolgozatok*

Zsengellér József, Kodácsy Tamás, Ablonczy Tamás (szerk.): *Felelet a mondatra. Tanulmányok a 60 éves Bogárdi Szabó István tiszteletére*

Borgulya Ágnes, Konczosné Szombathelyi Márta (szerk.): *Vállalati kommunikációmenedzsment*

Szávay László, Gér András László, Jenei Péter (szerk.): *Hegyen épült város. Válogatás a Fiatal Kutatók és Doktoranduszok Nemzetközi Teológuskonferencián elhangzott előadások anyagából.*

Wakai Seiji, Sági Attila (szerk.): *Kortárs Japanológia II.*

Sepsi Enikő, Tóth Sára (szerk.): *Mellékszöveg. Background noise. Essays and Papers in Hungarian, English, and French, in Honor of András Visky's Sixtieth Birthday*

Írások Visky András hatvanadik születésnapjára

Erdélyi Erzsébet, Szabó Attila (szerk.): *Az üzenetjét, azt kell megbecsülni. Tanulmányok Barabás László hetvenedik születésnapja alkalmából*

Kendeffy Gábor, Vassányi Miklós (szerk.): *Istenfogalmak és istenérvek a világ filozófiai hagyományaiban*

Bárdi Nándor, Éger György (szerk.): *Magyarok Romániában 1990–2015. Tanulmányok az erdélyi magyarságról*

Zila Gábor (szerk.): *Hitetek mellé tudományt*

Kiss Paszkál, Tóth Dóra (szerk.): *Ubi dubium, ibi libertas. Tudományos diákköri dolgozatok*

Julianna Borbély, Borbála Bökösi, Katalin G. Kállay, Judit Nagy, Ottília Veres, Mátyás Bánhegyi, Granville Pillar (eds.): *English Language & Literatures in English 2016*

Spannraft Marcellina, Tari János (szerk.): *A kultúraátörökítés médiumai. Tanulmányok Tari János tiszteletére*

- László Emőke (szerk.): *A szolgálat ékessége.*
Tanulmányok Fruttus István Levente hetvenedik születésnapja alkalmából
- Spannraft Marcellina (szerk.): *Tertium datur.*
Tanulmányok Lázár Imre tiszteletére
- Bárdi Árpád, Gombos Norbert, Tóth Etelka (szerk.): *Kisgyermeknevelés a 21. században*
- Lányi Gábor János (szerk.): *A reformáció örökségében élve.*
A reformáció hatása a teológiai oktatásra
- Dróth Júlia (szerk.): *Gépiesség és kreativitás a fordítási piacon és a fordításoktatásban*
- Lator László Iván (szerk.): *Sorsok és missziók a politikai változások tükrében*
- Literáty Zoltán (szerk.): *Quoniam tecum est fons vitae in lumine tuo videbimus lumen. Teológiai témák a 65 éves Kocsev Miklós tiszteletére*
- Fehér Pálma Virág, Kövesdy Andrea, Szemerey Márton (szerk.): *Testképek a gyógyításban. A test mint eszköz és referenciapont*
- Fóris Ágota, Bölcskei Andrea (szerk.): *A szabványosítás fordítási és terminológiai vonatkozásai*
- Kövi Zsuzsanna, Mirnics Zsuzsanna, Reinhardt Melinda (szerk.): *Lélek(sz)árnyak*
- Czentnár Simon, Nagy József, Nagy Levente (szerk.): *Beszélgétek el dicsőségét.*
Conferentia Rerum Divinarum 6.
- Kovács Tibor Attila (szerk.): *Tehetségek hite. Hallgatói tanulmánykötet*
- Zalatnay István: *Félúton. A liturgia erőterében született írások*
- Farkas Ildikó, Sági Attila (szerk.): *Kortárs Japanológia III.*
- Furkó Péter (szerk.): *Az önképtől és tudásreprezentációtól a hatalommegosztásig.*
Tanulmányok a bölcsészettudomány, a hittudomány és a jogtudomány területeiről
- Olay Csaba, Schmal Dániel (szerk.): *Értelem és érzelem az európai gondolkodásban. Tanulmányok a 60 éves Boros Gábor tiszteletére*
- Fóris Ágota, Bölcskei Andrea (szerk.): *Dokumentáció, tartalomfejlesztés és szakírás*
- Dróth Júlia (szerk.): *Korpusz és kontrasztivitás a szakfordítás oktatásában és gyakorlatában*
- Zonda Tamás, Bozsonyi Károly, Moksony Ferenc (szerk.): *Az öngyilkosság szociológiája*

- Bölcseki Andrea (szerk.): *Protestantizmus, identitás és hagyomány a nyelvben*
- Papp Ágnes Klára, Sebők Melinda, Török Lajos (szerk.): *Kötelezők emelt szinten Balassitól Borbély Szilárdig*
- Béres István, Korpics Márta (szerk.): *Ha kiderül az alkony. Tanulmányok Spannraft Marcellina tiszteletére*
- Lázár Imre (szerk.): *A társas–lelki és művészeti folyamatok pszichofiziológiája*
- Németh István: *El Grecóról és más mesterekről. Stíluskritika – ikonográfia – műgyűjtéstörténet*
- Karasszon István: *Az ószövetségi teológia történetéhez*
- Czeglédi Sándor: *Történelem és önismeret*
- Literáty Zoltán (szerk.): *Száz év után Ravasz László Homiletikájáról*
- Bányai Éva, Horváth Csaba, Pataki Viktor, Vincze Ferenc (szerk.): *Valóság és módszer. Test, történelem, elbeszélhetőség*
- Domokos Johanna (szerk.): *Alkotni csodára vágyva. Kortárs számi művészeti fejlemények*
- Adorján Mária, Kovács Tímea (szerk.): *Korpusznyelvészet és nyelvi közvetítés*
- Korpics Márta, Spannraft Marcellina (szerk.): *Társadalmi kommunikáció és szakralitás. Közelítések és mélymerülések*
- Hermann Zoltán, Lovász Andrea, Mészáros Márton, Pataki Viktor, Vincze Ferenc (szerk.): *Medialitás és gyerekirodalom*
- Ordasi Zsuzsanna (szerk.): *Református templomok, 2010–2020*
- Gulyás Adrienn, Mudriczki Judit, Sepsi Enikő, Horváth Géza (szerk.): *Klasszikus művek újrafordítása*
- Csízay Katalin, Hóvári János (szerk.): *Hősök, mártírok, áldozatok, szentek*
- Zsengellér József: *Az emberáldozattól az istennév kimondhatatlanságáig. Vallástörténet és teológia az Ószövetségben*
- Szabó-Bartha Anett, Szondy Máté (szerk.): *Új utak a pszichoterápiában. Elfogadás, tudatos jelenlét és önegyüttérzés a kognitív viselkedésterápiában*
- Gombos Norbert (szerk.): *Imre Sándor-emlékkötet. Tanulmányok a nemzetnevelő pedagógus, művelődéspolitikus halálának 75. évfordulójára*
- Siba Balázs, Szabóné László Lilla, Kaszó Gyula (szerk.): *Hitben növekedni – ősi gyökök és új hajtások. Tanulmányok Németh Dávid hatvanötödik születésnapjára*

Székely Zsófia: *A pszichológia gyakorlata a pedagógusképzésben.
Tanulmányok a pedagógia és a pszichológia határvidékéről*

Korpics Márta, Spannraft Marcellina (szerk.):
Szakrális közösségek – kollektív emlékezet

Horváth Csaba (szerk.): *Meghitt Bábelek*

Horváth Csaba (szerk.): *Közép-Európa a komparatistikában*

Lázár Imre (szerk.): *Érzelmek élettana járvány idején*

Fóris Ágota, Bölcskei Andrea (szerk.): *Tartalomfejlesztés és dokumentáció.
Nyelvészeti kutatások*

Boros Gábor, Hóvári János, Jakubovits Edit, Péti Miklós, Sepsi Enikő,
Szabó-Bartha Anett (szerk.): „*Non est volentis.*”
A Benda Kálmán Szakkollégium legjobb hallgatói munkái (2017–2021)

Sepsi Enikő, Maczák Ibolya (szerk.):
Pilinszky János színházi és filmes víziója ma

Doma Petra, Farkas Mária Ildikó (szerk.): *Kortárs japanológia IV.*

Kincses Katalin Mária (szerk.): *A levél mint történeti forrás*

Furkó Péter, Péntes Martin (szerk.): *Az Új Nemzeti Kiválóság Program
tanulmánykötete*

Horváth Géza: *A lehetségestől a valóságosig*

H. Varga Márta: *Formák funkciói – funkciók formái*

Spannraft Marcellina, Korpics Márta, Béres István (szerk.): *Szakralitás
és kommunikáció*

Fehér Pálma Virág, Kövesdi Andrea, Szemerey Márton (szerk.): *Testképek
a társadalomban*

Bognár Zalán, Rigó Róbert (szerk.): *Trianoni utóhatások(k), következmények*

Szabó András: *Egyház és egyéniség*

Papp Ágnes Klára, Sebők Melinda, Török Lajos (szerk.): *Kötelezők
emelt szinten Dantétől Lázár Ervinig*

Domokos Andrea, Homicskó Árpád Olivér,
Miskolczi-Bodnár Péter, Tóth J. Zoltán (szerk.): *Audiat et altera pars
Ünnepi kötet, tanulmányok Czine Ágnes professzor
65. születésnapja tiszteletére*

Fülöp József: *Mérlegre téve*

Horváth Csaba: *Hozott egérrel – A történelem ábrázolása a kortárs magyar
regényben*

Németh István: *Jan van Eyck-től a Bauhausig*

- Trócsányi László Henrik: *Hova tovább? – Elmélkedések Európáról*
- Németh István: *Jan van Eyckről a Bauhausig*
- Sepsi Enikő et al. (szerk.): *Non est volentis II.*
- Drjenovszky–Sztáray–Török (szerk.): *Kutatás, képzés, közösség*
- Dróth Júlia (szerk.): *Tiltjuk, túrjuk vagy támogatjuk? – Gépi fordítás a fordítóképzésben*
- Kiss Gabriella – Bethlenfalvy Ádám: *Színházpedagógiai körkép*
- Domokos Johanna – Nagy Judit (szerk.): *Többszempontosság a kortárs művészetben*
- Egeresi László Sándor (szerk.): *Hit és tudás a tudomány és a művészet oltáránál – Tanulmánykötet a 70 éves Babits Antal tiszteletére*
- Tóth Etelka – Kovács Tibor (szerk.): *Kisgyermeknevelés a 21. században. 2., bővített kiadás*
- Farkas Ildikó – Doma Petra (szerk.): *Kortárs Japanológia V. – Az Edo-kori Japán*

L'Harmattan France
5-7 Rue de l'École Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20
Email: diffusion.harmattan@wanadoo.fr

L'Harmattan Italia SRL
Via Degli Artisti 15
10124 Torino
Tél: (39) 011 817 13 88 / (39) 348 39 89 198
Email: harmattan.italia@agora.it

Nyomdai előkészítés: Károli Könyvműhely
Szakmai koordinátor: Gáspár Katalin
Olvasószerkesztő: Tiszóczy Tamás
Műszaki szerkesztő: Kardos Gábor
Borító: Kára László
Nyomdai kivitelezés: Prime Rate Kft.
Felelős vezető: Tomcsányi Péter